

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

ISSN 2520-2308 (print)
ISSN 2709-5452 (online)

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC
JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 10(80) / 2024

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА».**

Серія: «Юридичні науки»

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA».**

Series: «Juridical sciences»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Ідентифікатор медіа R30-03664

№ 10 (80)

Київ 2024

ББК 67
УДК 34
М-43

Повний бібліографічний опис усіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки» подано в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене до Переліку наукових фахових видань МОН України (категорія «Б»)

Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020

Спеціальності:

081 Право

262 Правоохоронна діяльність

Засновники:

1. Київський кооперативний інститут бізнесу та права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем юридичної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів юридичних спеціальностей, працівників державних установ, юридичних компаній, судів, правоохоронних органів й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2024

ISSN 2520-2308 = Internauka. Seria: Ūridičeskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka".
Seria: Ūridičeskie nauki

Редакційна колегія:

Голова редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НААН України, Заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Заступник голови редакційної колегії: **Мушенюк Віктор Васильович** — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права та процесу Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

Секретар редакційної колегії: **Ільченко Олександр Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Члени редакційної колегії:

Биркович Тетяна Іванівна — доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри інформаційних технологій Київського національного університету культури і мистецтв (Київ, Україна)

Гаруст Юрій Віталійович — доктор юридичних наук, професор, військовослужбовець ЗС України, полковник юстиції (Україна)

Гулак Олена Василівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Дем'янчук Юрій Вікторович — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та правоохоронної діяльності Білоцерківського інституту економіки та управління Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (Біла Церква, Україна)

Дрозд Олексій Юрійович — доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, директор Департаменту Бюро економічної безпеки (Київ, Україна)

Дуліба Євгенія Володимирівна — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного права і галузевих дисциплін Навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

Зіха Іржі — PhD in Law, старший викладач факультету менеджменту і економіки Університету Томаша Баті у Зліні (Злін, Чеська Республіка)

Короєд Сергій Олександрович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права і процесу ПВНЗ Університет Короля Данила (Івано-Франківськ, Україна)

Корсун Сергій Іванович — кандидат психологічних наук, доцент, керівник секції юридичної психології Європейського інституту безперервної освіти (Подгайська, Словачька Республіка)

Кравчук Мар'яна Юріївна — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного права та судочинства Західноукраїнського національного університету (Тернопіль, Україна)

Куліш Анатолій Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, директор ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Курило Інна Володимирівна — доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу проблем публічного права Науково-дослідного інституту публічного права (Київ, Україна)

Лоренцмайер Штефан — доктор юридичних наук, професор, координатор програми «Еразмус» юридичного факультету Аугсбурського університету (Аугсбург, ФРН)

Мельничук Ольга Федорівна — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри публічно-правових дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)

Миронець Оксана Миколаївна — кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного і адміністративного права Юридичного факультету Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Омельчук Василь Андрійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Резнік Олег Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Сумського державного університету, секретар Сумської міської ради (Суми, Україна)

Самохін Анатолій Вікторович — доктор медичних наук, професор, Заслужений лікар України, радник голови Наглядової ради Науково-дослідного інституту публічного права (Київ, Україна)

Світличний Олександр Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Фунта Растіслав — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та європейського права Університету Данубіус (Сладковічово, Словачька Республіка)

Юринець Юлія Леонідівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і адміністративного права Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Яра Олена Сергіївна — доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Editorial board:

Chief Editor: **Volodymyr Kurylo** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAAS of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Deputy editor: **Victor Mushenok** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Administrative Law and Process of the Educational and Scientific Institute of Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

Executive Secretary: **Oleksandr Ilchenko** — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of the Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Members of the Editorial Board:

Tetyana Byrkovych — Doctor of Sciences in Public Administration, Candidate of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Information Technologies of the Kyiv National University of Culture and Arts (Kyiv, Ukraine)

Yuriy Harust — Doctor of Legal Sciences, Professor, Military of Armed Forces of Ukraine, Colonel of Justice (Ukraine)

Olena Hulak — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Yuriy Demianchuk — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Civil, Commercial, Administrative Law and Law Enforcement of the Bila Tserkva Institute of Economics and Management of Open International University of Human Development “Ukraine” (Bila Tserkva, Ukraine)

Oleksii Drozd — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Science and Technology Figure of Ukraine, Director of the Economic Security Bureau Department (Kyiv, Ukraine)

Yevheniia Duliba — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Constitutional Law and Field-Related Disciplines of the Institute of Law of National University of Water and Environmental Engineering (Rivne, Ukraine)

Jiri Zicha — PhD in Law, Senior Lecturer of the Faculty of Management and Economics of the Tomas Bata University in Zlín (Zlín, Czech Republic)

Sergii Koroed — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Civil Law and Procedure of the Higher Education of King Danylo University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Sergii Korsun — Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Head of the Section of Legal Psychology of the European Institute of Further Education (Podgajská, Slovak Republic)

Mariana Kravchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Administrative Law and Judiciary of the West Ukrainian National University (Ternopil, Ukraine)

Anatoliy Kulish — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Academic and Research Institute of Law of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Inna Kurylo — Doctor of Legal Sciences, Professor, Chief Scientific Officer of the Department of Problems of Public Law of the Scientific Institute of Public Law (Kyiv, Ukraine)

Stefan Lorenzmeier — Doctor of Legal Sciences, Professor, Coordinator of the Erasmus Program of the Faculty of Law of the Augsburg University (Augsburg, Germany)

Olga Melnychuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Law Disciplines of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Vinnytsia, Ukraine)

Oksana Myronets — PhD in Law, Associate Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the Faculty of Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Vasyl Omelchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Law of the Kyiv Cooperative Institute of Business and Law (Kyiv, Ukraine)

Oleg Reznik — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Associate Professor of the Department of Criminal Law and Procedure of the Sumy State University, Secretary of Sumy City Council (Sumy, Ukraine)

Anatoliy Samokhin — Doctor of Medical Sciences, Professor, Honored Doctor of Ukraine, Advisor to the Chairman of the Supervisory Board of the Scientific Institute of Public Law (Kyiv, Ukraine)

Olexandr Svitlychnyi — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Civil and Commercial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Rastislav Funta — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Law and European Law of the Danubius University (Sladkovichovo, Slovak Republic)

Yuliya Yurynets — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Olena Yara — Doctor of Legal Sciences, Professor, Dean of the Law Faculty of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Kurylo Volodymyr, Horodetska IrynaADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY IN THE FIELD OF INTELLECTUAL PROPERTY:
APPROACHES TO UNDERSTANDING AND FEATURE 11**Багнюк Максим Миколайович, Баланюк Наталія Юріївна**ПІДТРИМКА ПІДПРИЄМНИЦТВА В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ: ПРАКТИЧНІ
ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ..... 16**Жевелева Ірина Сергіївна**ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ТВОРИ, СТВОРЕНІ З ВИКОРИСТАННЯМ
ГЕНЕРАТИВНИХ МОДЕЛЕЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ 24**Жеребець Вадим Анатолійович**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ МИТНОГО КОНТРОЛЮ ІМПОРТУ ТОВАРІВ
В УКРАЇНУ 29**Ільченко Олександр Васильович, Каріх Ігор Володимирович**СУЧАСНІ ПІДХОДИ ТА ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ БОРОТЬБИ З КОНТРАБАНДОЮ
В ДІЯЛЬНОСТІ МИТНИХ ОРГАНІВ 38**Карелін Владислав Володимирович, Бериславська Оксана Михайлівна**МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ УКРАЇНИ ЯК ЕЛЕМЕНТ МЕХАНІЗМУ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІЙСЬКОВО-ТЕХНІЧНОГО
СПІВРОБІТНИЦТВА..... 44**Скриньковський Руслан Миколайович**ВЗАЄМОДІЯ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЇ ОХОРОНИ
УКРАЇНИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ..... 52**Цицюра Володимир Іванович**

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОСОБЛИВИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ В УКРАЇНІ 62

Чепкова Катерина ОлександрівнаКОМПЕТЕНЦІЯ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ СТОСОВНО ДІТЕЙ ПІД ЧАС РЕЖИМУ
ВОЄННОГО СТАНУ 69**Ямненко Тетяна Михайлівна, Савенкова Владислава Геннадіївна**РОЛЬ ФІНАНСОВИХ ІНСТИТУЦІЙ У ДЕКАРБОНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ:
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ УКРАЇНИ 76

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Болдирев Сергій В'ячеславович, Лінник Микола Павлович
ІНСТИТУТ ІМПІЧМЕНТУ ПРЕЗИДЕНТА: ЗАСТЕРЕЖЕННЯ ТА ПРОПОЗИЦІЇ
УДОСКОНАЛЕННЯ 85

Бурдін Михайло Юрійович, Гудзь Тетяна Іванівна, Коломієць Юрій Миколайович
ДО ПРОБЛЕМ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСАД СУДОВОЇ ВЛАДИ
УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ..... 92

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Дуонова Тетяна Василівна, Півненко Людмила Володимирівна
КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН..... 100

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Марочкін Олексій Іванович
ПОНЯТТЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ,
ЇХ ВИДИ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ..... 106

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Дурач Ольга Анатоліївна
МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ДИСТАНЦІЙНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ СУДІВ
ТА МОЖЛИВІСТЬ ЙОГО ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ 116

Никон Олеся Зеновіївна
НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ
ПРАВОСУДДЯ: ЄВРОПЕЙСЬКІ РЕАЛІЇ 121

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Лисак Максим Юрійович
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ БАЗИС ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ДЕФІНІЦІЙ
«ДЕРЖАВА» І «ДЕРЖАВНІСТЬ» ЯК СКЛАДОВИХ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОЇ ДІЙСНОСТІ..... 134

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

Кикоть Артем Володимирович
ЧУТКИ ЯК ДОКАЗ: АНАЛІЗ ФЕДЕРАЛЬНИХ ПРАВИЛ ДОКАЗУВАННЯ США..... 141

ІНШЕ

Жукова Ірина Віталіївна
ЗАСОБИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ:
СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЛЕГАЛЬНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ 146

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Kurylo Volodymyr, Horodetska Iryna

ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY IN THE FIELD OF INTELLECTUAL PROPERTY:
APPROACHES TO UNDERSTANDING AND FEATURE 11

Bahniuk Maksym, Balaniuk Nataliia

BUSINESS SUPPORT DURING THE PERIOD OF MARTIAL LAW: PRACTICAL
AND REGULATORY AND LEGAL ASPECTS..... 16

Zhevelieva Iryna

INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS FOR WORKS CREATED USING GENERATIVE
ARTIFICIAL INTELLIGENCE MODELS 24

Zherebets Vadym

ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECTS OF CUSTOMS CONTROL OF IMPORT
OF GOODS IN UKRAINE 29

Ilchenko Oleksandr, Karikh Ihor

MODERN APPROACHES AND INNOVATIVE METHODS OF FIGHTING SMUGGLING IN
THE ACTIVITIES OF CUSTOMS AUTHORITIES OF UKRAINE 38

Karelin Vladyslav, Beryslavska Oksana

INTERNATIONAL LEGAL OBLIGATIONS OF UKRAINE AS AN ELEMENT OF
THE MECHANISM OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION
OF MILITARY-TECHNICAL COOPERATION 44

Skrynkovskyy Ruslan

INTERACTION OF THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE AND THE DEPARTMENT
OF THE STATE PROTECTION OF UKRAINE IN ENSURING THE NATIONAL SECURITY
OF UKRAINE 52

Tsytsiura Volodymyr

LEGAL REGULATION OF SPECIAL LEGAL REGIMES IN UKRAINE 62

Chepkova Kateryna

COMPETENCE OF STATE AUTHORITIES IN RELATION TO CHILDREN DURING
MARTIAL LAW 69

Yamnenko Tetiana, Savenkova Vladyslava

THE ROLE OF FINANCIAL INSTITUTIONS IN DECARBONIZATION OF THE ECONOMY:
THE EUROPEAN EXPERIENCE AND RECOMMENDATIONS FOR UKRAINE 76

CONSTITUTIONAL RIGHT; MUNICIPAL LAW

Boldyriev Serhii, Linnyk Mykola

THE IMPEACHMENT INSTITUTE: SAFEGUARDS AND PROPOSED IMPROVEMENTS 85

Burdin Mykhailo, Gudz Tetyana, Kolomiyets Yuriy

ADDRESSING THE PROBLEMS OF CONSTITUTIONAL AND LEGAL REGULATION
OF THE JUDICIARY PRINCIPLES IN UKRAINE UNDER WAR CONDITIONS..... 92

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAWS

Duiunova Tetyana, Pivnenko Liudmyla

CRIMINAL OFFENCES IN THE FIELD OF LAND RELATIONS 100

CRIMINAL PROCESS AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATING ACTIVITIES

Marochkin Oleksii

THE CONCEPT OF ELECTRONIC EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS,
ITS TYPES AND CLASSIFICATION 106

JUDICATURE; PROSECUTION AND ADVOCACY

Durach Olga

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF REMOTE ORGANIZATION OF THE WORK
OF JUDGES AND THE POSSIBILITY OF ITS IMPLEMENTATION IN UKRAINE..... 116

Nykon Olesia

REGULATORY AND LEGAL SUPPORT FOR THE DIGITAL TRANSFORMATION OF
THE JUSTICE SYSTEM: EUROPEAN REALITIES..... 121

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES

Lysak Maksym

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF THE PHILOSOPHICAL AND
LEGAL DEFINITIONS OF “STATE” AND “STATEMENT” AS COMPONENTS
OF STATE-LEGAL EFFECT 134

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Kykot Artem

HEARSAY AS EVIDENCE: ANALYSIS OF THE US FEDERAL RULES OF EVIDENCE 141

OTHER

Zhukova Iryna

MEANS OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE SPHERE OF GENERAL SECONDARY
EDUCATION: ESSENTIAL CHARACTERISTICS AND LEGAL CONSOLIDATION..... 146

UDC 342.92

Kurylo Volodymyr

*Doctor of Science of Law, Professor,
Corresponding Member of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine,
Honored Lawyer of Ukraine,
Head of the Department of Administrative and Financial Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
ORCID: 0000-0003-1268-801X*

Horodetska Iryna

*Doctor of Science of Law, Professor,
Professor of the Department of Political Science, Law and Philosophy
Nizhyn Mykola Gogol State University
ORCID: 0000-0001-5096-8632*

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-10-10409

ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY IN THE FIELD OF INTELLECTUAL PROPERTY: APPROACHES TO UNDERSTANDING AND FEATURE

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Summary. Introduction. Interest in the specifics of administrative liability for intellectual property rights violations in Ukraine at the current stage of the development of legal science is not decreasing, since research in this area, given the growing number of violations of intellectual property rights, the existence of a number of factors that complicate the effective application of administrative liability measures in the field under consideration, has a need of rethinking of the conceptual foundations of legal understanding and the search for an effective legal toolkit, with the help of which effective influence on relevant social relations will be carried out, taking into account the needs and interests of the individual, society and the state.

Purpose. The purpose of the article is to investigate the theoretical and practical aspects of administrative responsibility in the field of intellectual property based on the analysis of the works of Ukrainian scientists devoted to the problematics of the development and functioning of the institution of administrative responsibility, the provision of a mechanism for combating misdemeanours, the norms of current legislation.

Materials and methods. The research materials are the legislative regulation of relations in the field of intellectual property, the work of domestic legal scholars who researched the issue of administrative offenses and administrative responsibility.

In the process of carrying out the research, a set of general and special methods of scientific knowledge were used: dialectical, complex, structural-functional, theoretical generalization and grouping, analysis and synthesis, logical generalization of results.

Results. Theoretical and practical aspects of administrative responsibility in the field of intellectual property are investigated in the article, based on the analysis of the works of Ukrainian scientists, devoted to the development and functioning of the institution of administrative responsibility and the provision of a mechanism for combating misconduct and of the norms of current legislation.

The analysis of the works of scientists devoted to the study of the problems of administrative responsibility for the violation of intellectual property rights and the provision of a mechanism for countering the offense allows us to assert that it is considered within the scope of the “sanction concept”, within the scope of the concept of “responsibility – reprehension”, in the objective (the concept of “responsibility – legal relations”) and subjective (the concept of “responsibility – obligation”) meanings, as well as one of the core means of administrative coercion.

The concept of administrative responsibility in the field of intellectual property and its features are defined, in particular: the role and place of administrative responsibility in the mechanism of administrative and legal regulation of social relations in the field of intellectual property are determined by its specific functions (restorative, compensatory, punitive, preventive, educational), which collectively ensure implementation of orderliness and protection of these relations; its occurrence is possible if there are three grounds – normative (the system of material and procedural rules of law that regulate this type of responsibility), factual (commitment of an administrative offense in the field of intellectual property) and procedural (an individual act issued by a competent subject on the basis of legal norms, which determines the degree of responsibility for a specific person guilty of an administrative offense); the presence of a wide range of entities authorized to consider cases of administrative offenses and

impose administrative penalties; special procedural order for its implementation; being held liable does not release a person from the obligation to compensate damage caused as a result of a violation of the legislation in the field of intellectual property in the manner and amounts established by the law.

Discussion. In further scientific research, the factors that complicate the effective application of measures of administrative responsibility in the field of intellectual property will be identified.

Key words: administrative responsibility, the sphere of intellectual property, intellectual property rights, administrative offense, measures of administrative responsibility, administrative sanctions.

Statement of the problem. Interest in the specifics of administrative liability for intellectual property rights violations in Ukraine at the current stage of the development of legal science is not decreasing, since research in this area, given the growing number of violations of intellectual property rights, the existence of a number of factors that complicate the effective application of administrative liability measures in the field under consideration, has a need of rethinking of the conceptual foundations of legal understanding and the search for an effective legal toolkit, with the help of which effective influence on relevant social relations will be carried out, taking into account the needs and interests of the individual, society and the state.

Analysis of recent researches and publications. The theoretical and practical problems of the development of the doctrine of administrative responsibility and the provision of a mechanism for combating misdemeanours were addressed by such well-known Ukrainian administrative scientists as V. Averyanov, O. Bandurka, A. Berlach, N. Berlach, Yu. Bityak, I. Borodin, V. Galunko, I. Golosnichenko, V. Zuy, A. Ivanyshchuk, R. Kalyuzhny, T. Kolomoets, V. Kolpakov, A. Komzyuk, O. Kuzmenko, V. Kurylo, O. Mykolenko, O. Ostapenko, S. Petkov, S. Stetsenko, O. Strelchenko, N. Khoroschak, V. Shcherbina, and others.

Various aspects of legal responsibility for offenses in the field of intellectual property were studied in the works of such legal scholars as H. Androschuk, S. Bondarenko, Yu. Boshytskyi, O. Golovkova, S. Gordienko, I. Horyachev, A. Gurzhii, T. Gurzhii, V. Drobyazko, I. Zaporozhets, O. Zapototska, N. Kapitanenko, M. Kovaliv, I. Komarnytska, V. Kuzmichev, A. Maidanevych, O. Mykolenko, V. Mushenok, O. Orlyuk, O. Pidoprigora, M. Plugatyr, H. Rymarchuk, O. Svitlichnyi, O. Svyatotskyi, O. Kharitonova, O. Kharitonov, P. Tsybulev, T. Yaroshevska, and others. However, it should be stated that scientists are not unanimous in their views regarding the understanding of the concept of administrative responsibility, including responsibility for the violation of rights to the object of intellectual property rights, the features of such responsibility and further ways of its improvement.

The purpose of the article is to investigate the theoretical and practical aspects of administrative responsibility in the field of intellectual property based on the analysis of the works of Ukrainian scientists devoted to the problematics of the development and functioning of the institution of administrative respon-

sibility, the provision of a mechanism for combating misdemeanours, the norms of current legislation.

The main material. The analysis of numerous definitions of the category “administrative responsibility” existing in scientific and educational literature, the considerable number and content diversity of which is determined, among other by the lack of a normative definition of this concept, allows us to single out the main features (characteristics) of the latter, which are emphasized by modern scientists [1, p. 122–126; 2, p. 235–238].

Administrative responsibility, being a complex and multifaceted legal phenomenon, remains the subject of scientific discussions among administrative scientists for a long time, evidence of which is the existence of different approaches to defining its concept and understanding of its essence. In particular, it is considered as a socio-legal phenomenon (through the prism of administrative legal relations), as an institution of administrative law (a relevant set of administrative and legal norms), as a legal instrument (a means of implementing the coercive method of state administration, protection of social relations, ensuring legality and order of law, the application of punitive sanctions for committing an administrative offense, ensuring the normal functioning of the mechanism of administrative and legal regulation, etc.), but when formulating the concept of administrative responsibility, the emphasis is on one feature, which is defining from the scientist’s point of view, or several of them that are synthesized in different variations [2, p. 242–243].

The analysis of the works of scientists devoted to the study of the problems of administrative responsibility for the violation of intellectual property rights and the provision of a mechanism for countering the offense allows us to assert that it is considered within the scope of the “sanction concept”, within the scope of the concept of “responsibility — reprehension”, in the objective (the concept of “responsibility — legal relations”) and subjective (the concept of “responsibility — obligation”) meanings, as well as one of the core means of administrative coercion.

In particular, some scientists point out that administrative liability is one of the most common types of legal liability for offenses in the field of intellectual property, which involves the application by authorized bodies of appropriate sanctions for committing administrative offenses. Administrative responsibility for infringement on intellectual property rights is un-

derstood as a system of sanctions provided for by law, which may be applied by state bodies to individuals or legal entities for violation of intellectual property norms. This responsibility may include such measures as fines, confiscation of property, prohibition of certain types of activities, as well as other administrative sanctions aimed at preventing and punishing violations of intellectual property rights [3, p. 338].

Representatives of the next approach, in particular, such as A. Gurzhii, O. Zapototska, M. Plugatyr consider administrative responsibility for offenses in the field of intellectual property as a means of legal protection of the rights of authors of works of science, literature, art or other citizens or legal entities who have the exclusive right to the result of intellectual activity or to a means of individualization, as well as consumers, which is expressed in the appointment of the relevant subject of authority of administrative punishment to a person who has committed an offense in the field of intellectual property, and also contributes to the prevention of administrative offenses, crimes and civil law torts in this sphere of social relations on the basis of the norms of the current legislation on administrative offenses [4, p. 660].

In the system of state protection of the intellectual property rights of individuals, some scientists define administrative liability as the implementation of an administrative-legal sanction, which is manifested in the application by the court to a guilty person who has committed an administrative offense in the field of intellectual property, the punishment provided for by the Code of Ukraine on Administrative Offenses and other legislative acts, in accordance with the procedure defined by law [5, p. 53].

Also, administrative liability for offenses in the field of intellectual property is considered by scientists as one of the institutions of administrative law and a form of ensuring one of the measures of coercion (enforcement), as a type of legal responsibility, as a means of preventing offenses and ensuring v of law, as a certain state of social relations that arises as a result violation of legislation [6, p. 133], and the institution of administrative and legal responsibility for offenses in the field of intellectual property is a guarantor of ensuring that authorities fulfill their functions and duties and serves as a lever for the effectiveness of preventing offenses and ensuring proper protection of intellectual property objects [6, p. 135].

Taking into account the modern scientific approaches of Ukrainian scientists to the understanding of the concept of administrative responsibility for the violation of intellectual property rights, as well as extrapolating the previously obtained theoretical ideas about the essence and main features of administrative responsibility to the subject area of this research [1, p. 122–127; 7, p. 153–157], under administrative responsibility for offenses in the field of intellectual property, we propose to understand the state's response to an administrative

offense, which is manifested in the application by an authorized subject of state coercion measures — administrative penalties (measures of influence) provided for by law to the guilty person, as a result of which the latter suffers personal or property restrictions.

The Code of Ukraine on Administrative Offenses establishes administrative liability for the following misdemeanours: article 51–2 “Violation of rights to the object of intellectual property rights”; article 164–3 “Unfair competition”; article 164–6 “Demonstration and distribution of films without a state certificate for the right to distribute and demonstrate films”; article 164–7 “Violation of the conditions for the distribution and showing of films provided for by the state certificate for the right to distribute and show films”; article 164–13 “Violation of legislation regulating the production, export, import of disks for laser reading systems, export, import of equipment or raw materials for their production” [8].

Without aiming to characterize the composition of administrative offenses within the scope of this study, we will focus our attention on the features of administrative responsibility in the field of intellectual property, which are emphasized by scientists.

A. Gurzhii, O. Zapototska, M. Plugatyr point out that the basis for bringing to administrative responsibility for the violation of rights to an object of intellectual property rights is an administrative tort, which entails a violation of legal norms, rights and legitimate interests of an unlimited number of persons (authors and other right holders, consumers, etc.), as well as capable of causing significant damage to the state economy and to other spheres of social life [4, p. 659].

Scientists draw attention to the fact that administrative responsibility for violations in the field of intellectual property (in most cases) is applied: 1) in extrajudicial procedural forms; 2) to persons who are not under the official authority of the body that applies it [5, p. 53].

M. Kovaliv emphasizes that administrative responsibility has specific features in terms of form and content. For the purpose of operative official response to the fact of an offense, the administrative legislation establishes a simplified, compared to the criminal, procedure for consideration and imposition of administrative sanctions, but the observance of the legal rights and interests of all interested parties is guaranteed. Administrative responsibility involves the application of administrative and legal sanctions of a personal, financial, property or organizational nature to individuals and officials who have committed relevant offenses. The sanction of the law expresses a public negative assessment of the illegal behavior of these persons and is primarily aimed at preventing the commission of new illegal acts [8, p. 145].

According to I. Komarnytska, the most important feature of administrative responsibility is that in most cases it is applied in extrajudicial procedural forms.

There are many state bodies and officials who are authorized to impose administrative penalties on offenders. This is due to the features of administrative offenses — their danger, prevalence, and the need for prompt punitive action. Another feature of administrative responsibility, as the scientist points out, is that it arises for the commission of an administrative offense and is applied to persons who are not under the official authority of the body that applies responsibility [6, p. 134].

Insights from this study and perspectives for further research in this direction. Thus, on the basis of the investigation of experts in the field of law, a definitional analysis of administrative responsibility in the field of intellectual property was carried out, the concept was defined and the features of the latter were identified, in particular: 1) the role and place of administrative responsibility in the mechanism of administrative and legal regulation of social relations in the field of intellectual property are determined

by its specific functions (restorative, compensatory, punitive, preventive, educational), which collectively ensure the implementation of orderliness and protection of these relations; 2) its occurrence is possible if there are three grounds — normative (the system of material and procedural rules of law that regulate this type of responsibility), factual (commitment of an administrative offense in the field of intellectual property) and procedural (an individual act issued by a competent subject on the basis of norms law, which determines the degree of responsibility for a specific person guilty of an administrative offense); 3) the presence of a wide range of entities authorized to consider cases of administrative offenses and impose administrative penalties; 4) special procedural order for its implementation; 5) being held liable does not release a person from the obligation to compensate for the damage caused as a result of a violation of the legislation in the investigated field in the manner and amounts established by the legislation.

Literature

1. Horodetska I. A. Administrative responsibility for violation of in area of protection of natural environment and use of natural resources: approaches to understanding. *Право і суспільство*. 2020. № 2. Ч. 2. С. 122–127.
2. Городецька І. А. Адміністративно-правове регулювання охорони, використання і відтворення тваринного світу України: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.07 / Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України, 2019. 474 с.
3. Заліпаєв Ю. В. Система заходів адміністративної відповідальності за порушення в сфері інтелектуальної власності: сьогодення та перспективи розвитку. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 3. С. 335–340. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/308350> (date of access: 27.10.2024).
4. Плугатир М. В., Запотоцька О. В., Гуржій А. В. Адміністративна відповідальність за порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 658–661. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2023/156.pdf (date of access: 27.10.2024).
5. Гуржій Т. О., Мушенко В. В., Гуржій А. В., Ситніченко О. М. Адміністративна відповідальність у системі забезпечення державою захисту права інтелектуальної власності особи. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. Серія: Право. Вип. 79. Ч. 2. С. 49–54. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/10/9-1.pdf> (date of access: 27.10.2024).
6. Комарницька І. Особливості притягнення до адміністративної відповідальності щодо правопорушень, які посягають на об'єкти інтелектуальної власності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2017. Вип. 884. С. 132–137. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2017_884_22 (date of access: 27.10.2024).
7. Городецька І. А. Адміністративна відповідальність за правопорушення в галузі охорони, використання та відтворення тваринного світу в Україні: поняття й особливості. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 1. С. 153–157.
8. Ковалів М. В. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері інтелектуальної власності. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія: Право*. 2020. № 27. С. 142–148.

References

1. Horodetska I. A. Administrative responsibility for violation of in area of protection of natural environment and use of natural resources: approaches to understanding. *Pravo i suspilstvo*. 2020. № 2. Ch. 2. S. 122–127.
2. Horodetska I. A. Administratyvno-pravove rehuliuвання okhorony, vykorystannia i vidtvorennia tvarynnoho svitu Ukrainy: dys. ... d-ra. yuryd. nauk: 12.00.07 / Nats. un-t bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy, 2019. 474 s. [in Ukrainian].
3. Zalipaiev Yu. V. Systema zakhodiv administratyvnoi vidpovidalnosti za porushennia v sferi intelektualnoi vlasnosti: sohohodennia ta perspektyvy rozvytku. *Analychno-porivnialne pravoznavstvo*. 2024. № 3. S. 335–340. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/308350> [in Ukrainian].
4. Pluhatyr M. V., Zapototska O. V., Hurzhii A. V. Administratyvna vidpovidalnist za porushennia prav na obiekt prava intelektualnoi vlasnosti. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2023. № 1. S. 658–661. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2023/156.pdf [in Ukrainian].

5. Hurzhii T. O., Mushenok V. V., Hurzhii A. V., Sytnichenko O. M. Administratyvna vidpovidalnist u systemi zabezpechennia derzhavoiu zakhystu prava intelektualnoi vlasnosti osoby. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu*. 2023. Serii: Pravo. Vyp. 79. Ch. 2. S. 49–54. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/10/9-1.pdf> [in Ukrainian].
6. Komarnytska I. Osoblyvosti prytyahnnennia do administrativnoi vidpovidalnist shchodo pravoporushen, yaki poslahaiut na obiekty intelektualnoi vlasnosti. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnik"*. Serii: Yurydychni nauky. 2017. Vyp. 884. S. 132–137. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2017_884_22 [in Ukrainian].
7. Horodetska I. A. Administratyvna vidpovidalnist za pravoporushennia v haluzi okhorony, vykorystannia ta vidtvorennia tvarynnoho svitu v Ukraini: poniattia y osoblyvosti. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*. 2018. № 1. S. 153–157 [in Ukrainian].
8. Kovaliv M. V. Administratyvna vidpovidalnist za pravoporushennia u sferi intelektualnoi vlasnosti. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Serii: Pravo*. 2020. № 27. S. 142–148 [in Ukrainian].

УДК 342.9

Багнюк Максим Миколайович

аспірант

ПВНЗ «Європейський університет»

Bahniuk Maksym

Postgraduate of the

Private higher educational institution "European University"

ORCID: 0009-0003-8684-369X

Баланюк Наталія Юріївна

кандидат юридичних наук

Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка

Balaniuk Nataliia

Candidate of Legal Sciences

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

ORCID: 0009-0005-5376-3612

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-10-10270

ПІДТРИМКА ПІДПРИЄМНИЦТВА В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ: ПРАКТИЧНІ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

BUSINESS SUPPORT DURING THE PERIOD OF MARTIAL LAW: PRACTICAL AND REGULATORY AND LEGAL ASPECTS

Анотація. У статті проведено дослідження стану розвитку підприємництва в Україні у період воєнного стану. З'ясовано, що основним інструментарієм модернізаційних та інноваційних процесів підприємництва в Україні у воєнних умовах є економічні та кадрові реформи.

Вступ. У складних умовах сьогодення, на плечах вітчизняних суб'єктів підприємницької діяльності на економічному фронті лежить відповідальність щодо захисту національної економічної безпеки. Отже утворення гідних умов з подальшою перспективною метою стимулювання підприємств та установ до ведення підприємництва будь-якого розміру на обраних організаційно-правових засадах в державі є одним із ключових завдань Уряду держави.

Мета дослідження — спираючись на нормативно-правову базу, класифікувати перелік суб'єктів, на які покладено повноваження з розвитку та підтримки бізнесу в Україні, розглянути механізм адміністративно-правового регулювання підприємництва в умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну.

Матеріали і методи. В якості основних методів дослідження було обрано: формально-логічний, формально-юридичний, системно-структурний.

Результати. Зосереджено увагу на тому, що комплексний механізм підтримки та розвитку бізнесу в умовах воєнного стану являє собою узгоджену за рівнем компетенції структуровану сукупність економічних та кадрових реформ, взаємоузгодженість в діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також громадських організацій, командне функціонування яких спрямоване на створенню інноваційних бізнес-проектів з подальшим запровадженням останніх на практиці. Наголошено, що кожен із відповідних зазначених суб'єктів володіє індивідуальним чітко окресленим переліком повноважень з кінцевою метою забезпечення фінансової та кадрової безпеки підприємництва.

Перспективи. Описано важелі впливу на подальшу ефективність підтримки фінансової та кадрової безпеки, які уряд та міжнародні партнери використовують в Україні для макрофінансової стабільності, розвитку підприємництва у воєнних умовах та створенню нових робочих місць. Зосереджено увагу на державних грантових програмах, за умов успішності із покровоного запровадження яких варто враховувати на подальший системний соціально-економічний розвиток України. Автор дійшов висновку, що з метою ефективної підтримки підприємництва в період воєнного стану необхідно зробити акцент на побудову «безпечного фундаменту» в державі.

Ключові слова: механізм з підтримки підприємництва, бізнес-проект, грант, нормативно-правовий статус, повноваження, державне регулювання та контроль, мале та середнє підприємництво.

Summary. The article examines the state of development of entrepreneurship in Ukraine during the period of martial law. It was found that economic and personnel reforms are the main tools of modernizing and innovative processes of entrepreneurship in Ukraine in wartime conditions.

Introduction. In today's difficult conditions, the responsibility for the protection of national economic security rests on the shoulders of domestic business entities on the economic front. Therefore, the creation of decent conditions with the further prospective goal of stimulating enterprises and institutions to conduct entrepreneurship of any size on the selected organizational and legal basis in the state is one of the key tasks of the State Government.

Purpose – based on the legal framework, classify the list of subjects entrusted with the authority to develop and support business in Ukraine, consider the mechanism of administrative and legal regulation of entrepreneurship in the conditions of a full-scale Russian invasion of Ukraine.

Materials and methods. The main research methods were chosen: formal-logical, formal-legal, systemic-structural.

Results. Attention is focused on the fact that the complex mechanism of business support and development in the conditions of martial law is a structured set of economic and personnel reforms agreed on the level of competence, mutual coordination in the activities of state authorities, local self-government bodies, as well as public organizations, the team functioning of which is aimed at creation of innovative business projects with subsequent implementation of the latter in practice. It is emphasized that each of the relevant mentioned subjects has an individual, clearly defined list of powers with the ultimate goal of ensuring the financial and personnel security of the enterprise.

Discussion. The levers of influence on the further effectiveness of financial and personnel security support, which the government and international partners use in Ukraine for macro-financial stability, the development of entrepreneurship in wartime conditions, and the creation of new jobs, are described. Attention is focused on state grant programs, under the conditions of success in the step-by-step implementation of which should be taken into account for the further systemic socio-economic development of Ukraine. The author came to the conclusion that in order to effectively support entrepreneurship in the period of martial law, it is necessary to emphasize the construction of a «safe foundation» in the state.

Key words: entrepreneurship support mechanism, business project, grant, legal status, authority, state regulation and control, small and medium-sized entrepreneurship.

Постановка проблеми. Розвиток підприємництва є одним з рушійних напрямків економіко-правового потенціалу: його прогресивність є ключовим показником для забезпечення суспільно-економічної стійкості та процвітання держави, нації. Водночас, із врахуванням сучасних подій, національний виробник два з половиною роки потерпає від наслідків повномасштабної агресії Росії проти нашої держави.

Практичні та нормативно-правові та адміністративні засади функціонування та розвитку українського підприємництва під час воєнного стану — актуальна тема, яка має багато аспектів для дослідження. Адже здорова підтримка та подальший розвиток вітчизняного підприємництва у воєнний час вимагає активації додаткового ресурсного потенціалу та відповідно формування нових механізмів впливу.

Наголосимо на тому, що комплексний механізм підтримки та розвитку бізнесу в умовах воєнного стану являє собою узгоджену за рівнем компетенції структуровану сукупність економічних та кадрових реформ, взаємоузгодженість в діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також громадських організацій, командне функціонування яких спрямоване на створенню інноваційних бізнес-проектів з подальшим запровадженням останніх на практиці.

Беручи до уваги малозначність дослідження сучасного стану та наявних актуальних проблем

з інноваційних процесів підприємництва в Україні у воєнних умовах, дана тематика потребує більш детального комплексного вивчення серед науковців та практиків. Основною причиною виступає обґрунтована потреба в подальшому систематичному аналізі саме сучасних тенденцій розвитку вітчизняного підприємництва в складних і нестабільних воєнних умовах та подальший пошук ефективних шляхів адаптації до них відповідно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Зокрема, основні тенденції функціонування підприємництва в умовах воєнного стану, інноваційний інструментарій та відповідні методи його адаптації до складних умов були проаналізовані у дослідженнях М. Іжа [6], Л. Карпенка [6], А. Костюка [8], Т. Мурованої [9], А. Рачинського [6], Т. Піхняка [13], О. Чепеля [24] та багатьма іншими.

На нашу думку, більшість теоретиків та практиків із сукупності виокремлених видів допомоги акцентують увагу на ефективності саме фінансової та грантової підтримки, адже переважна більшість із суб'єктів господарювання, яким вдалось зберегти бізнес та пережити кризовий момент, наслідки початку військових дій на території України та перші місяці загальнонаціональної нестабільності, має потребу у фінансових та грантових ресурсах, зовнішніх та внутрішніх фінансових впливів та іноземних інвестиціях [1].

Якщо ж звернутись до праць зарубіжних науковців, то варто зацентрувати увагу на дослідженнях американського вченого Едварда Альтмана (Altman, 1968), який першим запропонував методику прогнозування ймовірності банкрутства [2], британських вчених Вініта Агарвала та Річарда Таффлера (Agarwal and Taffler, 2007), які запропонували прогнозуючу модель платоспроможності та точний фінансовий стан корпорації [3], а також Стефані Йо, Клейтона Чонга та Іден Лі (Yeo, Chong and Li, 2022) [22] та Арне Енгельса (Німеччина) [4]. Однак через реформування вітчизняного законодавства деякі аспекти проблематики лишаються невирішеними на практиці, тим більше — не знайшли належного розгляду в останніх сучасних наукових розвідках відповідно.

Мета дослідження — полягає у тому, щоб розробити адміністративно-правовий механізм регулювання діяльності сучасного національного підприємництва в умовах воєнного стану, виокремити систему суб'єктів підтримки та розвитку бізнесу та надати їм характеристику відповідно. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні **завдання**: проаналізувати нормативно-правову базу; розглянути перелік додаткових потенційних можливостей щодо покращення фінансової допомоги підприємств; встановити коло відповідних суб'єктів; розкрити повноваження, як ключового елементу правового статусу відповідних суб'єктів.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що в ній дістало подальшого опрацювання узагальнення нормативно-правового механізму регулювання діяльності сучасного національного підприємництва в умовах воєнного стану, переліку суб'єктів підтримки та розвитку бізнесу в умовах воєнного стану, а також детальна характеристика їх повноважень.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є:

- Постанови КМУ № 314 від 18.03.2022 р. «Про деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану» [13]; Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» № 2120-IX від 15.03.2022 р.; Указ Президента України від 26 січня 2024 року № 30/2024 «Про Раду з питань підтримки підприємництва в умовах воєнного стану» [20].
- праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у відповідній галузі. Їх були розглянуті в контексті кримінально-правового аналізу злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

Використання методів обумовлюється, перш за все, системним підходом, що дає можливість досліджувати проблеми в єдиній юридичній площині. З метою досягнення сформованої мети статті виокремлено діалектичний підхід наукового пізнання та застосовано комплексну методологію іннова-

ційних загальнонаукових сучасних напрямків, що знайшли своє застосування саме в юридичній науці. Так, формально-логічний метод був використаний з метою визначення дефініції «адміністративно-правовий механізм регулювання господарської діяльності»; метод юридичного аналізу — досліджуючи об'єкт та суб'єкт підприємництва; за допомогою порівняльно-правового методу було досліджено норми європейського законодавства.

Виклад основного матеріалу. Розпочата на території України військова агресія російської федерації зумовила негативні зміни у всіх сферах життя українців, однак наряду з тим виступила генератором реформ державної служби, адміністративного управління та державного забезпечення суспільно-політичної сталості та національної стабільності в шоківих умовах протидії негативним економічним та правовим наслідкам впливу агресора на стабільність підприємницької діяльності (остання відіграє домінуючу роль в суспільно-економічному розвитку будь-якої держави світу). Так як завдяки активності діяльності суб'єктів підприємництва відбувається стрімке поповнення податкової казни місцевого та державних рівнів, утворення додаткових робочих місць з послідуємим формуванням суттєвої частки у структурі ВВП.

У складних умовах сьогодення, на плечах вітчизняних суб'єктів підприємницької діяльності на економічному фронті лежить відповідальність щодо захисту національної економічної безпеки. Отже утворення гідних умов з подальшою перспективною метою стимулювання підприємств та установ до ведення підприємництва будь-якого розміру на обраних організаційно-правових засадах в державі є одним із ключових завдань Уряду держави.

Активізація реформування підприємницької діяльності з боку держави дозволить на певному рівні все ж-таки зменшити проблематику їх функціонування в умовах воєнного стану із одночасним забезпеченням швидкої адаптації до оновлених реалій сьогодення. Під адміністративно-правовим механізмом регулювання підприємництва в умовах воєнного стану державною підтримкою необхідно розуміти державне регулювання підприємницької діяльності, що передбачає, перш за все, свідоме та чітке розмежування відповідними державними структурами опосередкованих прямих та інноваційних інструментів підтримки підприємництва, в тому числі, підтримка стимулів, застосування грантових (фінансових) та інших ресурсів, що поступово мають залучатися для його суб'єктів.

Актуальність державного регулювання та подальшої підтримки бізнес-проектів в умовах сьогодення обумовлює вирішення проблеми з переходу від прямого адміністрування до створення оптимального економіко-соціального простору з подальшим удосконаленням механізмів та інструментарію стимулювання розвитку сучасного підприємництва в державі.

Здійснюючи аналіз сучасного економічного стану України, хочемо наголосити на тому, що лише зараз він починає «відходити» і «приспосовуватися до воєнних рейок». Цьому суттєво сприяє політика дерегуляції щодо мотиваційних пріоритетів і механізмів стимулювання, які, у свою чергу, будуть спрямовані на підтримку підприємництва під час війни [8, с. 21–24]. Ці ініціативи повинні передбачити послаблення вимог щодо ведення бізнесу, кредитування, можливість релокації з територій, де ведуться активні бойові дії тощо [9].

Суб'єкти, дії яких спрямовані на нормативно-правове забезпечення підтримки та розвитку підприємництва. Досліджуючи питання національної підтримки бізнесу, насамперед, необхідно вказати відповідних суб'єктів, специфіка діяльності яких спрямована на адміністративно-правове забезпечення підтримки та розвитку вітчизняного підприємництва, — це Верховна Рада України як єдиний законотворчий орган. Значимість нормативно-правової бази, конкретніше — законів з найвищою юридичною силою з метою стабілізації та подальшої підтримки підприємництва в умовах воєнного стану не викликає зайвих сумнівів.

Відповідно до ст. 92 Конституції України виключно законами України регламентуються основоположні питання, що безпосередньо відносяться до розвитку підприємництва: права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина; засади використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, освоєння космічного простору, організації та експлуатації енергосистем, транспорту і зв'язку; правовий режим власності; правові засади і гарантії підприємництва; правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання; засади зовнішніх зносин, зовнішньоекономічної діяльності, митної справи; правовий режим воєнного і надзвичайного стану, зон надзвичайної екологічної ситуації; система оподаткування, податки і збори; засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків; статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України [7].

Кабінет Міністрів України — найвищий орган у системі органів виконавчої влади, одним з політичних напрямків поставлених завдань має: «забезпечення економічної самостійності України; забезпечення проведення бюджетної, фінансової, цінової, інвестиційної, податкової, структурно-галузевої політики; політики у сферах екологічної безпеки і природокористування; розроблення і виконання загальнодержавних програм економічного розвитку; забезпечення рівних умов для розвитку всіх форм власності; організація і забезпечення провадження зовнішньоекономічної діяльності, митної справи та ін.» [18].

Міністерство цифрової трансформації України є головним органом у серед центральних органів

виконавчої влади, компетенція якого зводиться до забезпечення ефективного формування з подальшою реалізацією національної політики: «у сферах цифровізації, цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій та технологій, робототехніки та роботизації, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства, інформатизації; у сфері впровадження електронного документообігу; у сфері розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян; у сферах відкритих даних, публічних електронних реєстрів, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів, електронних комунікацій та радіочастотного спектра, розвитку інфраструктури широкосмугового доступу до Інтернету, електронної комерції та бізнесу; у сфері надання електронних та адміністративних послуг; у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; у сфері розвитку IT-індустрії; у сфері розвитку та функціонування правового режиму Дія Сіті; у сфері хмарних послуг» [12].

Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку серед завдань, що покладені на неї із регулювання вітчизняного підприємництва, має наступні: «формування та забезпечення реалізації єдиної державної політики щодо розвитку і функціонування ринку цінних паперів та похідних (деривативів) в Україні, сприяння адаптації національного ринку цінних паперів до міжнародних стандартів; здійснення державного регулювання та контролю за емісією і обігом цінних паперів та похідних (деривативів) на території України; захист прав інвесторів шляхом здійснення заходів щодо запобігання і припинення порушень законодавства на ринку цінних паперів та законодавства про акціонерні товариства, застосування санкцій за порушення законодавства у межах своїх повноважень; сприяння розвитку ринку цінних паперів та похідних (деривативів); здійснення державного регулювання та контролю у сфері спільного інвестування та інші. Задля виконання поставлених завдань вона виконує нормотворчі, представницькі, контрольні та інші повноваження» [19].

Також доцільно виокремити тих суб'єктів, діяльність яких розповсюджується на певну територію. Мова йде про військово-цивільні адміністрації та органи місцевого самоврядування. Військово-цивільні адміністрації утворюються як тимчасовий вимушений захід з елементами військової організації управління для забезпечення безпеки та нормалізації життєдіяльності населення в районі відсічі збройної агресії Російської Федерації, що не має на меті зміни та/або скасування конституційно закріпленого права територіальних громад на місцеве самоврядування. Фактично вони виконують роль місцевих державних адміністрацій [24].

Зробимо спробу класифікувати суб'єктів підтримки та розвитку підприємництва на окремі категорії, а саме: а) провідні органи влади, що функціонували до 24.02.2022 року та станом на сьогодні продовжують вести політику в межах наділених

повноважень, що охоплюють перспективне сприяння підприємництву; б) державні установи (організації), що отримали додатковий статус із набуттям певних повноважень через введення воєнного стану; в) індивідуально утворені суб'єкти, межі компетенції яких спрямовані на першочергове подолання несприятливих наслідків у вітчизняному підприємництві України, що відбулися за результатами повномасштабного вторгнення країни-агресора.

Актуальні нормативно-правові рамки регулювання господарської діяльності в умовах воєнного стану. В якості особливого періоду доцільно відносити положення Постанови КМУ № 314 від 18.03.2022 р. «Про деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану» [13] та Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» № 2120-IX від 15.03.2022 р. [17], який передбачав кардинальну податкову реформу на період воєнного стану. Відповідно до зазначеного закону, на період з 1 квітня 2022 р. до припинення / скасування дії воєнного стану право на використання спрощеної системи оподаткування було надано платникам єдиного податку 3 групи, а саме фізичним особам-підприємцям та юридичним особам будь-якої організаційно-правової форми, у яких протягом календарного року обсяг доходу не перевищує 10 млрд. грн, при цьому ставка єдиного податку становила всього 2% від обороту без ПДВ [17].

На огляді категоріальних положень нормативно-правових актів увагу потрібно приділити Указу Президента України від 26 січня 2024 року № 30/2024 «Про Раду з питань підтримки підприємництва в умовах воєнного стану» [20]. Президентом України було утворено Раду з питань підтримки підприємництва в умовах воєнного стану як консультативно-дорадчий орган.

Основним завданням новоствореного органу є: «системний аналіз ситуації щодо забезпечення в умовах воєнного стану права на підприємницьку діяльність, практики формування та реалізації державної політики щодо додержання гарантій права на підприємництво, напрацювання за результатами такого аналізу та внесення на розгляд Президентів України пропозицій про можливі шляхи та механізми вирішення проблемних питань; розгляд законопроектів з питань підприємництва, напрацювання пропозицій з удосконалення законодавства України щодо провадження діяльності суб'єктів господарювання».

Діяльність новоствореної установи — «Офіс з розвитку підприємництва та експорту» регламентується Наказом Державного секретаря Кабінету міністрів України від 13 листопада 2023 року № 120 «Положення про Державну установу «Офіс з розвитку підприємництва та експорту»» [20].

Метою діяльності Установи є активне сприяння інноваційному розвитку та підтримка малого і се-

реднього бізнесу, активізація з подальшим просуванням експорту товарів, робіт та послуг вітчизняних виробників відповідно до програмних документів Кабінету Міністрів України, інших документів державного планування [21].

Наразі активно діє Програма «Підтримка під час війни: Віртуальний центр Дія. Бізнес» [14]. Відповідно розробленої програми надається перелік консультаційних послуг саме релокованому бізнесу та внутрішньо переміщеним особам. Дуже активно розпочата робота над отриманням зовнішньої допомоги у вигляді грантових коштів на підтримку малого та середнього бізнесу. Співвітчизники, що через повномасштабне вторгнення вимушені були покинути власні домівки або ж повернулися на територію деокупованих регіонів, матимуть реальну змогу знову отримувати консультаційні послуги саме через гарячу лінію Віртуального центру Дія. Бізнес [15].

Адміністративно-правовий механізм регулювання діяльності підприємництва в Україні. Визначаючи адміністративно-правовий механізм дії, більшість наукових думок сходяться на тому, що цей механізм є сукупністю певних адміністративно-правових засобів, суть яких полягає у застосуванні цих засобів [8].

Традиційно в теорії права ключовими вважаються такі елементи механізмів правового регулювання: правові відносини; акт здійснення суб'єктивних прав та обов'язків; акт застосування правових норм [13, с. 262].

Елементи механізмів правового регулювання також включають широкий підхід, який включає: правові норми; судовий позов; юридична справа; правові відносини; право на здійснення; законність; юридичне визнання; правова культура; службові злочини; юридична відповідальність [13, с. 308].

Беручи до уваги вищезазначені аспекти, констатуємо: адміністративно-правове регулювання підприємництва покладено на систему органів державного управління та уповноважених осіб, що функціонували як до російського вторгнення, так і станом на сьогодні у воєнних умовах.

Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент України, Офіс з розвитку підприємництва та експорту, Міністерство цифрової трансформації України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, військово-цивільні адміністрації, Віртуальний центр «Дія. Бізнес».

Як зазначалося вище, поняття адміністративно-правових механізмів регулювання має свої особливості та особливості, що впливають з поняття механізмів правової координації.

Таким чином, адміністративно-правовий механізм регулювання національного підприємництва створенням юридичних осіб — це сукупність адміністративно-правових засобів, що використовуються органами державного управління та уповноваженими суб'єктами для регулювання адміністративно-правових питань.

Цілі адміністративно-правового регулювання підприємництва у воєнний час можуть бути досягнуті за допомогою певних засобів, за допомогою яких досягається вплив права на поведінку суб'єктів та на об'єктів публічного управління в окремих сферах. Ці засоби мають різну природу та функціональне призначення, але їх сукупність становить формальні ознаки адміністративно-правового регулювання функціонування підприємництва на території України.

Комплекс універсальних та інноваційних методів державного регулювання та подальшого стимулювання розвитку підприємництва. За результатами дослідження ми дійшли висновку ефективності політики застосування Урядом нашої країни комплексу універсальних та інноваційних методів державного регулювання та подальшого стимулювання розвитку підприємництва (малого та середнього) у воєнних умовах. Тим часом наявність недоліків й складнощів, що стоять на шляху реформування нормативно-правової бази із подальшим запровадженням змін на практиці, і з якими стикаються в процесі функціонування суб'єкти господарювання, свідчать про негайну необхідність синхронними темпами розвивати як вітчизняну систему підтримки підприємництва, так і власну ініціативу бізнесових структур, а також малих і середніх підприємств з відповідного об'єднання зусиль у сфері адміністративно-фінансового контролю. На часі актуальним постає питання з удосконалення сфери інформаційно-правової підтримки підприємництва з подальшою метою стимулювання його розширення. Інформаційно-правова національна підтримка суб'єктів підприємництва виокремлює наступні шляхи:

- 1) облаштування з подальшим запровадженням національних, регіональних і локальних інформаційних систем, інформаційно-правових мереж, сприяння започаткуванню бізнес-проектів та грантових угод за допомогою Інтернету;
- 2) надання інформації: щодо поточного стану виконання національних, регіональних і локальних програм з підтримки підприємництва та рівень ефективності вітчизняної підтримки; про стан розвитку бізнес-проектів; про об'єкти інфраструктури підтримки малого та середнього підприємництва; іншої інформації (економічної, правової, статистичної, виробничо-технологічної, з питань маркетингу), необхідної для забезпечення розвитку суб'єктів підприємництва.

Консультативно-правова вітчизняна підтримка має здійснюватися через: активне сприяння запровадженню об'єктів інфраструктури підтримки розвитку підприємництва у воєнний час, що уповноважені надавати консультаційні послуги суб'єктам підприємництва, та ефективне забезпечення їх діяльності в нормативно-правовому полі; доступ до інформації в режимі 24/7.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи вищесказане, переконані:

першочерговим та найбільш вагомим інструментом розвитку підприємництва в умовах воєнного стану є подальша робота із розробки інноваційних заходів щодо поступової стабілізації бізнес-клімату та ефективного реформування механізму вітчизняного нормативно-правового регулювання підприємницької діяльності. Актуальність проблеми необхідності подальшого стимулювання із інноваційним забезпеченням розвитку вітчизняного підприємництва актуальна сьогодні в нашій державі в умовах воєнного часу як ніколи на усіх рівнях: національному, регіональному та безпосередньо у сфері самого бізнесу.

Розв'язання відповідної проблеми відкриває перелік додаткових можливостей з подальшого більш ефективного прискорення процесу відновлення та сучасної модернізації економіко-правових напрямків з поетапним переведенням її на інноваційний шлях розвитку. Даний процес базується на щонайшвидшому знаходженні найбільш ефективних механізмів вітчизняної та зарубіжної підтримки підприємств будь-яких розмірів в умовах воєнного часу. Виконані дослідження свідчать, що станом на сьогоднішній день Уряд України направив значні зусилля на розробку із подальшим запровадженням програм, що націлені на тимчасові послаблення (податкові, адміністративні тощо) та внутрішню і зовнішню підтримку для підприємництва під час воєнного стану. Основною метою відповідних заходів є суттєве обмеження часу на процес адміністрування фінансових зобов'язань підприємництва перед державою з подальшим перспективним стимулювання його розвитку в умовах сьогодення.

Актуальним лишається питання державного рівня щодо продовження здійснення підтримки суб'єктів підприємництва, зокрема через оновлення діючої нормативно-правової бази, фінансово-грантової та матеріально-технічної підтримки, науково-методичного, інформаційно-правового та кадрового забезпечення функціонування бізнесу в умовах воєнного часу. Не менш важливим є відпрацювання на практиці рівних можливостей для позачергового доступу суб'єктів малого, середнього та великого підприємництва до оновлених Урядом програм з фінансово-грантової внутрішньої та зовнішньої підтримки й стимулювання підприємництва під час дії обмежень у період воєнного часу; моніторинг ефективності використання бюджетних і позабюджетних коштів, розподілених з метою запровадження вищевказаних програм; відкритість і прозорість здійснення процедур з надання відповідної державної підтримки.

Подальших досліджень потребує низка актуальних питань із здійснення подальшого комплексного оцінювання інноваційних заходів та програм, запроваджених Урядом з подальшою метою підтримки підприємництва (малого та середнього) в обмежених умовах воєнного стану як на макрорівні, так і на рівні окремих бізнес-структур.

Література

1. Аналіз актуального стану та пропозиції щодо покращення умов для підприємництва в Україні. *Career Hub*. 2022. URL: <https://careerhub.in.ua/doslidzhennya-analiz-aktualnogo-standu/> (дата звернення: 27.08.2024).
2. Altman E. Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy. *Journal of Finance*. 1968. 23. P. 589–609. doi: <http://dx.doi.org/10.1111/j.1540-6261.1968.tb00843>.
3. Agarwal V., Taffler R. Twenty-Five Years of the Taffler Z-Score Model: Does It Really Have Predictive Ability? *Accounting and Business Research*. 2007. 37. P. 285–300. doi: <http://doi.org/10.1080/00014788.2007.9663313>.
4. Енгельс А. Ми готуємо аналіз з недоліків кодексу с процедур банкрутства. 2020. URL: <https://bankruptcy-ua.com/articles/13594> (дата звернення: 26.08.2024).
5. Деякі питання Державної регуляторної служби України: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2014 р. № 724. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/724-2014-%D0%BF#n7> (дата звернення: 29.08.2024).
6. Karpenko L. Izha M, Rachynskyi A. Structural and Wave Analysis Energy Policy of Ukraine in the Context of European Integration. *Proceedings of the 5 th International Conference on European Integration 2020*. Ostrava: VSB-Technical University of Ostrava. 2020. P. 391–405.
7. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 27.08.2024).
8. Костюк А. С. Бізнес у воєнний час: як змінилося законодавство. *Актуальні проблеми трудових відносин під час воєнного стану: тези доповідей здобувачів вищої освіти інженерно-енергетичного факультету та інших учасників освітнього процесу за результатами тематичного «круглого столу» на інженерно-енергетичному факультеті* (м. Миколаїв, 27 квітня 2022 р.). Миколаїв : МНАУ, 2022. С. 21–24.
9. Мурована Т. О. Вітчизняне підприємництво в умовах воєнного стану: основні тенденції та методи підтримки. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 47. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-49>.
10. Перший в Україні Центр підтримки підприємців Дія.Бізнес запрацював у Харкові. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/pershuu-v-ukrayini-tsentr-pidtrymky-pidpryyemtsiv-diya-biznes-zapratsyuvav-u-kharkovi> (дата звернення: 27.08.2024).
11. Питання Міністерства економіки : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 459. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 27.08.2024).
12. Питання Міністерства цифрової трансформації : Постанова Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 27.08.2024).
13. Піхняк Т. А. Сучасні виклики для економічного розвитку малого підприємництва в Україні. *Приазовський економічний Вісник*. 2021. Вип. 2 (25). URL: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2021/2_25_ukr/7.pdf (дата звернення: 27.08.2024).
14. Підтримка під час війни: Віртуальний центр Дія.Бізнес 2.0 надає консультації релокованому бізнесу та ВПО. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/pidtrimka-pid-chas-viyni-virtualniy-tsentr-diyabiznes-20-nadae-konsultatsii-relokovanomu-biznesu-ta-vpo> (дата звернення: 29.08.2024).
15. Положення про Державну установу «Офіс з розвитку підприємництва та експорту» : Наказ Державного секретаря Кабінету міністрів України від 13 листопада 2023 року. № 120. URL: <https://epo.org.ua/downloads/docs/polozhennya.pdf> (дата звернення: 27.08.2024).
16. Про військово-цивільні адміністрації : Закон України від 3 лютого 2015 року № 141-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text> (дата звернення: 27.08.2024).
17. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей оподаткування у період дії воєнного стану : Закон України від 30.06.2023 р. № 3219-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3219-20#Text> (дата звернення: 28.08.2024).
18. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27 лютого 2014 року № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> (дата звернення: 27.08.2024).
19. Про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку : Указ Президента України від 23 листопада 2011 року № 1063/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063/2011#Text> (дата звернення: 27.08.2024).
20. Про Раду з питань підтримки підприємництва в умовах воєнного стану : Указ Президента України від 26 січня 2024 року № 30/2024. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/302024-49565> (дата звернення: 27.08.2024).
21. Про утворення державної установи «Офіс з просування експорту України» : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 березня 2018 р. № 199-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/199-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 27.08.2024).
22. Stephanie Yeo, Clayton Chong and Eden Li. Chapter 21 Singapore. *Insolvency law, policy and procedure. The Insolvency Review*. Ed.: Donald S Bernstein. United Kingdom by Law Business Research Ltd, London. 25 October 2022. P. 294–310. <https://www.wongpartnership.com/upload/medias/KnowledgeInsight/document/17634/TheInsolvencyReview10thedition-SingaporeChapter.pdf> (дата звернення: 29.08.2024).
23. *Центр підтримки підприємців Дія.Бізнес*. URL: <https://business.diia.gov.ua/hubs> (дата звернення: 26.08.2024).
24. Чепель О. Військові адміністрації та військово-цивільні адміністрації України: що в них спільного та відмінного в умовах воєнного стану? URL: <https://law.chnu.edu.ua/viiskovi-administratsii-ta-viiskovo-tsyvilni-administratsii> (дата звернення: 27.08.2024).

References

1. Analiz aktualnogo stanu ta propozytsii shchodo pokrashchennia umov dlia pidpriemnytstva v Ukraini. *Career Hub*. 2022. URL: <https://careerhub.in.ua/doslidzhennya-analiz-aktualnogo-stan/> [in Ukrainian].
2. Altman E. Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy. *Journal of Finance*. 1968. 23. P. 589–609. doi: <http://dx.doi.org/10.1111/j.1540-6261.1968.tb00843>.
3. Agarwal V., Taffler R. Twenty-Five Years of the Taffler Z-Score Model: Does It Really Have Predictive Ability?. *Accounting and Business Research*. 2007. 37. P. 285–300. doi: <http://doi.org/10.1080/00014788.2007.9663313>.
4. Enhels A. My hotuiemo analiz z nedolikhiv kodeksu s protsedur bankrutstva. 12.02.2020. URL: <https://bankruptcy-ua.com/articles/13594> [in Ukrainian].
5. Deiaki pytannia Derzhavnoi rehuliatornoi sluzhby Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24 hrudnia 2014 r. № 724. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/724-2014-%D0%BF#n7> [in Ukrainian].
6. Karpenko L. Izha M., Rachynskyi A. Structural and Wave Analysis Energy Policy of Ukraine in the Context of European Integration. *Proceedings of the 5 th International Conference on European Integration 2020*. Ostrava: VSB-Technical University of Ostrava. 2020. P. 391–405.
7. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
8. Kostiuk A. S. Biznes u voiennyi chas: yak zminylosia zakonodavstvo. *Aktualni problemy trudovykh vidnosyn pid chas voiennoho stanu: tezy dopovidei zdobuvachiv vyshchoi osvity inzhenerno-enerhetychnoho fakultetu ta inshykh uchastykiv osvitnoho protsesu za rezultaty tematychnoho “kruhloho stolu” na inzhenerno-enerhetychnomu fakulteti* (m. Mykolaiv, 27 kvitnia 2022 r.). Mykolaiv: MNAU, 2022. S. 21–24 [in Ukrainian].
9. Murovana T. O. Vitchyzniane pidpriemnytstvo v umovakh voiennoho stanu: osnovni tendentsii ta metody pidtrymky. *Ekonomika ta suspilstvo*. 2023. Vyp. 47. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-49> [in Ukrainian].
10. Pershyi v Ukraini Tsentr pidtrymky pidpriyemstiv Diia.Biznes zapratsiuvav u Kharkovi. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/pershyi-v-ukrayini-tsentr-pidtrymky-pidpriyemstiv-diia-biznes-zapratsiuvav-u-kharkovi> [in Ukrainian].
11. Pytannia Ministerstva ekonomiky: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20 serpnia 2014 r. № 459. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
12. Pytannia Ministerstva tsyfrovoi transformatsii: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18 veresnia 2019 r. № 856. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
13. Pikhniak T. A. Suchasni vyklyky dlia ekonomichnoho rozvytku maloho pidpriemnytstva v Ukraini. *Pryazovskyi ekonomichnyi Visnyk*. 2021. Vyp. 2 (25). URL: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2021/2_25_ukr/7.pdf [in Ukrainian].
14. Pidtrymka pid chas viiny: Virtualnyi tsentr Diia.Biznes 2.0 nadaie konsultatsii relokovanomu biznesu ta VPO. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/pidtrimka-pid-chas-viyni-virtualnyi-tsentr-diyabiznes-20-nadae-konsultatsii-relokovanomu-biznesu-ta-vpo> [in Ukrainian].
15. Polozhennia pro Derzhavnu ustanovu “Ofis z rozvytku pidpriemnytstva ta eksportu”: Nakaz Derzhavnoho sekretaria Kabinetu ministriv Ukrainy vid 13 lystopada 2023 roku. № 120. URL: <https://epo.org.ua/downloads/docs/polozhennya.pdf> [in Ukrainian].
16. Pro viiskovo-tsyvilni administratsii: Zakon Ukrainy vid 3 liutoho 2015 roku № 141-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text> [in Ukrainian].
17. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakoniv Ukrainy shchodo osoblyvosti opodatkuвання u period dii voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 30.06.2023 r. № 3219-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3219-20#Text> [in Ukrainian].
18. Pro Kabinet Ministriv Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 27 liutoho 2014 roku № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> [in Ukrainian].
19. Pro Natsionalnu komisiuu z tsinnykh paperiv ta fondovoho rynku: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 23 lystopada 2011 roku № 1063/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063/2011#Text> [in Ukrainian].
20. Pro Radu z pytan pidtrymky pidpriemnytstva v umovakh voiennoho stanu: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 26 sichnia 2024 roku № 30/2024. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/302024-49565> [in Ukrainian].
21. Pro utvorennia derzhavnoi ustanovy “Ofis z prosuvannia eksportu Ukrainy: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28 bereznia 2018 r. № 199-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/199-2018-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
22. Stephanie Yeo, Clayton Chong and Eden Li. Chapter 21 Singapore. Insolvency law, policy and procedure. The Insolvency Review. Ed.: Donald S Bernstein. United Kingdom by Law Business Research Ltd, London. 25 October 2022. P. 294–310. <https://www.wongpartnership.com/upload/medias/KnowledgeInsight/document/17634/TheInsolvencyReview10thedition-SingaporeChapter.pdf>.
23. *Tsentr pidtrymky pidpriyemstiv Diia.Biznes*. URL: <https://business.diia.gov.ua/hubs> [in Ukrainian].
24. Chepel O. Viiskovi administratsii ta viiskovo-tsyvilni administratsii Ukrainy: shcho v nykh spilnogo ta vidminnoho v umovakh voiennoho stanu? URL: <https://law.chnu.edu.ua/viiskovi-administratsii-ta-viiskovo-tsyvilni-administratsii> [in Ukrainian].

УДК 347.1

Жевелева Ірина Сергіївна

кандидат юридичних наук, доцент

Національна академія СБ України

Zhevelieva Iryna

Candidate of Law, Associate Professor

National Academy of the Security Council of Ukraine

ORCID: 0000-0001-6582-6442

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-10-10417

ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ТВОРИ, СТВОРЕНІ З ВИКОРИСТАННЯМ ГЕНЕРАТИВНИХ МОДЕЛЕЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS FOR WORKS CREATED USING GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE MODELS

Анотація. У статті розглядаються актуальні питання правового регулювання інтелектуальної власності на твори, створені з використанням генеративних моделей штучного інтелекту. Визначено, що із поширенням використання штучного інтелекту під час створення об'єктів авторського права з'являються унікальні виклики щодо належності прав на згенеровані твори, адже традиційна концепція авторства втрачає застосовність. У світовій практиці відсутній єдиний підхід до врегулювання подібних правовідносин, що робить розробку правових механізмів захисту прав особливого роду (*sui generis*) актуальною та новаторською для України.

Використано методи правового аналізу, а також системного підходу для визначення особливостей правового регулювання майнових та немайнових прав на об'єкти, згенеровані штучним інтелектом.

Акцент зроблено на впровадженні в Україні першого у світі правового механізму регулювання прав особливого роду *sui generis* на неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою. У статті проаналізовано новий Закон України «Про авторське право і суміжні права», який запроваджує поняття «неоригінального об'єкта» як об'єкта, створеного комп'ютерною програмою без творчої участі людини. Розглянуто, що відсутність оригінальності зумовлює використання режиму *sui generis*, який надає особливий захист об'єктам, що не відповідають критеріям традиційного авторського права.

Визначено, що законодавчий підхід передбачає те, що внаслідок генерації об'єктів штучним інтелектом, особисті немайнові права не виникають, а майнові права можуть належати власникам комп'ютерних програм, їх ліцензіатам або іншим суб'єктам за окремими угодами. Окрему увагу приділено питанням розмежування між творами, які створені людиною, та неоригінальними об'єктами, згенерованими комп'ютерними програмами, а також важливості уточнення певних норм для уникнення суперечностей у правозастосуванні. Наведено приклади застосування прав особливого роду *sui generis* в інших галузях, зокрема для захисту баз даних, що демонструє гнучкість цього режиму у випадках, коли об'єкт захисту не відповідає загальноприйнятим правовим критеріям.

Стаття також акцентує на необхідності гармонізації законодавства відповідно до норм Європейського Союзу, зокрема для забезпечення ефективного регулювання та захисту інтелектуальних прав у сфері штучного інтелекту.

Перспективи подальших досліджень передбачають розробку додаткових норм для врегулювання прогалин у розподілі майнових прав на згенеровані об'єкти та створення методологічної бази для наукових і освітніх досліджень у сфері правового регулювання.

Ключові слова: інтелектуальна власність, *sui generis*, штучний інтелект.

Summary. The article addresses pressing issues of legal regulation concerning intellectual property rights for works created using generative artificial intelligence models. It identifies unique challenges in assigning rights to AI-generated works as traditional concepts of authorship become less applicable with the increasing use of artificial intelligence in creating copyrightable objects. The lack of a unified approach to regulating such relationships worldwide highlights the importance of developing *sui generis* legal mechanisms for rights protection, an innovative endeavor for Ukraine.

Legal analysis and a systematic approach are employed to examine the specific legal regulation of both proprietary and non-proprietary rights in AI-generated objects. The article emphasizes Ukraine's implementation of the world's first sui generis regulatory mechanism for non-original objects generated by computer programs. It analyzes Ukraine's new "Law on Copyright and Related Rights", which introduces the term "non-original object" to refer to objects created by computer programs without human creative input. The absence of originality necessitates the application of a sui generis framework that provides special protection for objects that do not meet traditional copyright criteria.

It is determined that the legislative approach assumes that AI-generated objects do not give rise to personal non-proprietary rights, while proprietary rights may belong to the owners of the computer programs, their licensees, or other parties under separate agreements. Special attention is given to the differentiation between human-created works and non-original objects generated by computer programs, as well as the need for clarifying certain norms to prevent inconsistencies in law enforcement. Examples of sui generis rights applied in other fields, particularly in database protection, demonstrate the flexibility of this framework for cases where protected objects do not conform to standard legal criteria.

The article also underscores the necessity of harmonizing legislation with European Union standards to ensure effective regulation and protection of intellectual rights in the realm of artificial intelligence.

Future research prospects include developing additional norms to address gaps in the allocation of proprietary rights for generated objects and creating a methodological foundation for scientific and educational studies in the field of legal regulation.

Key words: intellectual property, sui generis, artificial intelligence.

Постановка проблеми. Генеративний штучний інтелект створює суттєвий виклик для існуючої системи захисту інтелектуальної власності, відкриваючи новий спектр юридичних проблем і питань. Його вплив вимагає переосмислення основних правових принципів, а також передбачає перегляд ролей суб'єктів права. Інноваційна природа штучного інтелекту обумовлює необхідність адаптації існуючого законодавства, зокрема норм щодо охорони та захисту авторських прав, оскільки традиційні підходи можуть бути непридатними до нових умов створення контенту за участі алгоритмів. Це вимагає подальшого розвитку і впровадження нормативних актів, що враховуватимуть як технологічну автономність штучного інтелекту, так і збереження правової рівноваги між інтересами суспільства, інноваційної галузі та захистом прав інтелектуальної власності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на порівнянну новизну норм, що регулюють питання предмету нашого дослідження, проблематика виникнення прав інтелектуальної власності на неоригінальні об'єкти, що згенеровані штучним інтелектом, розкривається у наукових працях ряду вітчизняних науковців. Зокрема, О. Дорошенка [1], Л. Тарасенка [2], А. Штефан [3]. Разом з тим, з появою нової практики в цій сфері, існує необхідність у подальших наукових дослідженнях вказаної проблематики.

Постановка завдання. Метою даної статті є теоретичний аналіз правових норм, що регламентують виникнення права інтелектуальної власності на твори, створені з використанням штучного інтелекту.

Виклад основного матеріалу дослідження. У зв'язку з активним розвитком та впровадженням технологій штучного інтелекту у різних сферах життя, виникає дедалі більше об'єктів, які генеруються комп'ютерними програмами без прямої участі людини. Разом з тим, з'являються і оригінальні твори, які містять згенеровані ілюстрації чи інші складові. Це

ставить під сумнів поняття «авторства» в традиційному його розумінні. Хто є реальним автором «твору», якщо він створений програмою? Чи має програма права на свій «твір»?

Концепція Державної цільової науково-технічної програми з використання технологій штучного інтелекту в пріоритетних галузях економіки на період до 2026 року [4] однією з ключових проблем із використання технологій штучного інтелекту в пріоритетних галузях економіки визначає відсутність нормативно-правової бази, що регулює суспільні відносини, які виникають під час використання технологій штучного інтелекту, та сприяє використанню таких технологій.

Україна стала першою країною світу, що запровадила охорону результатів діяльності штучного інтелекту за допомогою правового механізму sui generis. Відповідна норма закріплена у новій редакції Закону України «Про авторське право і суміжні права» [5], що наближує національну правову систему до сучасних викликів цифрової епохи. Запровадження такого правового захисту для контенту, створеного штучним інтелектом, формує законодавчу платформу для врегулювання правовідносин у сфері згенерованого штучним інтелектом контенту. Цей крок сприятиме активному розвитку інноваційної діяльності, стимулюватиме залучення інвестицій та сприятиме науково-технічному прогресу, водночас створюючи правові механізми для захисту нових типів об'єктів інтелектуальної власності, що мають високий комерційний потенціал.

Новий Закон України «Про авторське право і суміжні права» [5] (далі — закон про авторське право) вводить у правовий обіг поняття **права особливого роду (sui generis) на неоригінальні об'єкти** (далі — об'єкти), **які згенеровано комп'ютерною програмою**.

Право sui generis, що означає «єдиний у своєму роді», визначає спеціальний правовий режим, за-

стосовуваний для охорони об'єктів, які не підпадають під стандартні норми авторського права через свою неоригінальність або специфічні властивості. Перевагами режиму *sui generis* є його гнучкість, адаптивність до швидкого розвитку технологій, мінімальна регламентованість та можливість змінювати зміст охоронюваних прав відповідно до потреб і поточних викликів, що супроводжують розвиток штучного інтелекту.

Режим *sui generis* являє собою систему спеціальних положень, яка надає захист новим об'єктам, що не відповідають традиційним концепціям, але водночас пов'язані з ними. Наприклад, неоригінальні бази даних, які самі по собі не є результатом авторської творчості, але на їхнє створення витрачено значні ресурси, також охороняються правом *sui generis*. Цей підхід дозволяє збалансувати інтереси інвесторів та користувачів, надаючи захист таким об'єктам, навіть якщо вони не відповідають критеріям оригінальності.

Аналіз закону про авторське право дозволяє визначити відмінні ознаки неоригінального об'єкта, згенерованого комп'ютерною програмою:

- відрізняється від інших подібних об'єктів, що існують;
- утворений у результаті роботи комп'ютерної програми;
- відсутність безпосередньої участі фізичної особи в його утворенні;
- не є результатом діяльності фізичної особи з використанням комп'ютерних технологій;
- не має ознаки оригінальності.

Підтримуємо думку О. Дорошенка та Л. Тарасенка, що варто звернути увагу на використану законодавцем термінологію: для позначення поняття «об'єкт, згенерований комп'ютерною програмою» обрано термін «неоригінальний об'єкт». Очевидно, цей підхід спрямований на чітке розмежування між твором як об'єктом авторського права, створеним людиною шляхом її інтелектуальної творчої діяльності, та власне «не твором», а «об'єктом», що виникає без прямої творчої участі людини. Таким чином, з'являється новий об'єкт — не твір, а саме «неоригінальний об'єкт», де наголошується на відсутності оригінальності як результату інтелектуальної діяльності людини-автора [1, с. 89].

Законодавець також уникає терміну «створений» щодо неоригінального об'єкта, замінюючи його на «згенерований комп'ютерною програмою». Така лексична конструкція додатково підкреслює відсутність творчої участі людини в утворенні цього об'єкта, що постає не як результат творчої праці, а як продукт генерації, здійсненої алгоритмічним шляхом.

У результаті генерації об'єктів, що підпадають під правовий режим *sui generis*, особисті немайнові права не виникають, оскільки об'єкти не містять елементів інтелектуальної творчої діяльності людини, що є передумовою для виникнення таких прав. Вод-

ночас суб'єктами майнових прав на подібні об'єкти визначено:

- особи, яким належать майнові права на комп'ютерну програму, яка генерує об'єкт. Це можуть бути:
- автори комп'ютерної програми або їхні спадкоємці, які отримують майнові права у спадок;
- особи, які набули майнові права на програму шляхом їх відчуження на основі договору або іншим законним способом;
- особи, що мають ліцензійні повноваження на користування програмою, зокрема законні користувачі, які набули права на експлуатацію комп'ютерної програми на підставі ліцензійного договору, що дозволяє використовувати результати її генеративної діяльності в межах, передбачених договором;
- інші суб'єкти, які набули права на згенеровані об'єкти на підставі окремого договору, що визначає спеціальні умови та порядок використання результатів генерації.

Таким чином, права на об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою, розподіляються серед учасників, які безпосередньо контролюють програму або мають законне право на її використання, при цьому відсутність особистих немайнових прав підкреслює автономний характер процесу генерації без залучення індивідуальної творчості.

Варто зауважити, що у законі про авторське право не встановлено конкретного порядку розподілу майнових прав інтелектуальної власності між переліченими суб'єктами, а лише подано їх загальний список. Отже, законодавець окреслює коло осіб, які можуть бути власниками або користувачами майнових прав на об'єкти, згенеровані комп'ютерними програмами, але не регламентує механізми або послідовність розподілу таких прав між цими суб'єктами. Це залишає питання розподілу прав відкритим і потребує додаткового врегулювання.

Особливості прав суб'єктів права особливого роду (*sui generis*):

- включають немайнові права інтелектуальної власності, визначені законом про авторське право, але не включають особисті немайнові права;
- суб'єкт має виключне право надавати іншим особам дозвіл на використання згенерованого об'єкту на підставі ліцензійного договору;
- права *sui generis* можуть бути відчужені на користь інших осіб на підставі договору про передавання (відчуження) майнових прав;
- суб'єкт прав *sui generis* може надати об'єкт у вільне використання у порядку, визначеному законодавством;
- умови набуття права *sui generis* у разі, якщо для генерації об'єкта комп'ютерна програма використовувала інші об'єкти або твори, відображені на схемі:
- право *sui generis* виникає з моменту генерування об'єкту і спливає через 25 років.

Станом на сьогодні в Україні здійснено державну реєстрацію авторського права та свідоцтво на скла-

дений твір отримала збірка зображень «Великодні листівки» (Маргарита Бойко, авторське свідоцтво № 128649 від 29.07.2024), дитяча книжка зі згенерованими ілюстраціями «Зачарована пригода Руфуса» (Анна Хорольська, авторське свідоцтво № 126743 від 24.05.2024), та збірка «Вірші незакінченої війни» (Андрій Сітніков, авторське свідоцтво № 127194 від 06.06.2024) [6]. Дана практика підтверджує той факт, що штучний інтелект може використовуватись у створенні творів, однак авторським правом буде захищена лише та частина, що містить результати оригінальної, унікальної та творчої діяльності людини. Натомість, згенерована частина підпадатиме під захист правами особливого роду *sui generis*. Варто зазначити, що у разі, коли об'єкт повністю згенеровано комп'ютерною програмою, авторське право не виникатиме взагалі.

У разі, якщо штучний інтелект згенерував результат, використовуючи інший об'єкт, який охороняється авторським правом, його подальше використання можливе лише за умови дотримання правових вимог щодо цього об'єкта. Іншими словами, користувачі зобов'язані переконатися, що використання згенерованого штучним інтелектом контенту не порушує авторських прав на оригінальний твір, що був залучений у процесі генерації. Детально процес виникнення прав *sui generis*, у разі використання інших об'єктів або творів, зображено на рисунку 1.

Висновки та перспективи подальших досліджень. З огляду на активне впровадження штучного інтелекту в різні сфери життя суспільства, регулювання відносин, що виникають у зв'язку з використанням неоригінальних об'єктів, створених комп'ютерними програмами, у творчій діяльності людини, потребує чіткого законодавчого регламентування. Прийняття нової редакції Закону України «Про ав-

торське право і суміжні права», яка включає поняття прав особливого роду *sui generis* на неоригінальні об'єкти, які згенеровано комп'ютерною програмою, є значним кроком у розвитку українського законодавства. Втім, визначені правові аспекти щодо об'єктів, згенерованих штучним інтелектом, є лише початковим етапом у формуванні цілісної нормативної бази для регулювання цих суспільних відносин.

У процесі дослідження було виявлено, що хоча перелік суб'єктів майнових прав на згенеровані об'єкти регламентовано законом, проте відсутній чіткий порядок розподілу цих прав, що створює певні правові прогалини. Питання щодо визначення частки майнових прав кожного суб'єкта та умов їх реалізації залишається відкритим і потребує подальшого дослідження.

На виконання Концепції Державної цільової науково-технічної програми з використання технологій штучного інтелекту в пріоритетних галузях економіки на період до 2026 року варто запровадити систему заходів для узгодження науково-дослідної, освітньої, правової та технічної діяльності в межах програмно-цільового підходу, спрямованого на створення та реалізацію державних програм для розвитку штучного інтелекту та розпочати процес змін у законодавстві для включення положень, пов'язаних із технологіями штучного інтелекту, а також забезпечити адаптацію національної нормативної бази до європейських стандартів у цій сфері.

Крім цього, потребують уточнення та деталізації окремі законодавчі норми (зокрема, щодо розподілу майнових прав на неоригінальні об'єкти, створені комп'ютерними програмами) для підвищення ефективності правозастосування у сфері штучного інтелекту.

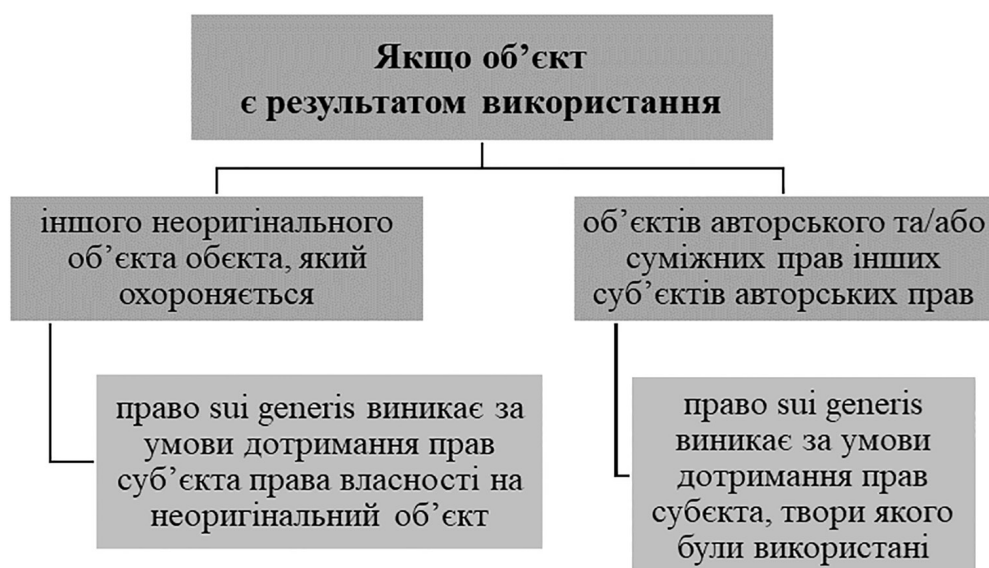

Рис. 1. Виникнення прав *sui generis* у разі використання у генерації інших об'єктів або творів
Джерело: розроблено автором на основі [5]

Література

1. Дорошенко О., Тарасенко Л. Право sui generis на неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою: новели правового регулювання. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2023. № 2. С. 87–96.
2. Тарасенко Л.Л. Право особливого роду (sui generis) на неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою. *Створення, охорона, захист і комерціалізація об'єктів права інтелектуальної власності: матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, присвяченої Міжнародному дню інтелектуальної власності*. (м. Київ, 26 квітня 2023 р.): ел. збірник. Київ : КПП ім. Ігоря Сікорського, 2023. С. 304–310.
3. Штефан А. Об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою (штучним інтелектом) без безпосередньої участі людини: перший світовий досвід правової охорони. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2023. № 1–2. С. 75–85. URL: <http://uran.inprojournal.org/article/view/277227> (дата звернення: 10.10.2024).
4. Про схвалення Концепції Державної цільової науково-технічної програми з використання технологій штучного інтелекту в пріоритетних галузях економіки на період до 2026 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.04.2024 № 320-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/320-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 10.10.2024).
5. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n588> (дата звернення: 10.10.2024).
6. Спеціальна інформаційна система УКРНОІВІ (CIC). URL: <https://sis.nipo.gov.ua/uk/search/simple/> (дата звернення: 10.10.2024).

References

1. Doroshenko O., Tarasenko L. Pravo sui generis na neoryhinalni obiekty, zghenerovani kompiuternoiu prohramoiu: novely pravovoho rehuliuвання. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti*. 2023. № 2. S. 87–96 [in Ukrainian].
2. Tarasenko L.L. Pravo osoblyvoho rodu (sui generis) na neoryhinalni obiekty, zghenerovani kompiuternoiu prohramoiu. *Stvorennia, okhorona, zakhyst i komertsializatsiia obektiv prava intelektualnoi vlasnosti: materialy VI Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu, prysviachenoi Mizhnarodnomu dniu intelektualnoi vlasnosti*. (m. Kyiv, 26 kvitnia 2023 r.): el. zbirnyk. Kyiv: KPI im. Ihoria Sikorskoho, 2023. S. 304–310 [in Ukrainian].
3. Shtefan A. Obiekty, zghenerovani kompiuternoiu prohramoiu (shtuchnym intelektom) bez bezposerednoi uchasti liudyny: pershyi svitovyi dosvid pravovoi okhorony. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti*. 2023. № 1–2. S. 75–85. URL: <http://uran.inprojournal.org/article/view/277227> [in Ukrainian].
4. Pro skhvalennia Kontseptsii Derzhavnoi tsilovoi naukovo-tekhnichnoi prohramy z vykorystannia tekhnolohii shtuchnoho intelektu v priorytetnykh haluziakh ekonomiky na period do 2026 roku: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13.04.2024 № 320-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/320-2024-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
5. Pro avtorske pravo i sumizhni prava: Zakon Ukrainy vid 01.12.2022 № 2811-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n588> [in Ukrainian].
6. Spetsialna informatsiina systema UKRNOIVI (SIS). URL: <https://sis.nipo.gov.ua/uk/search/simple/> [in Ukrainian].

Жеребець Вадим Анатолійович
аспірант
ПВНЗ «Європейський університет»
Zherebets Vadym
Postgraduate of the
European University
ORCID: 0009-0006-2222-0495

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-10-10420

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ МИТНОГО КОНТРОЛЮ ІМПОРТУ ТОВАРІВ В УКРАЇНУ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECTS OF CUSTOMS CONTROL OF IMPORT OF GOODS IN UKRAINE

Анотація. У статті автором здійснений аналіз вимог діючого вітчизняного законодавства щодо нормативно-правового регулювання порядку здійснення митного контролю. Розглянуто адміністративно-правовий механізм митного контролю, наведено порівняльно-правовий аналіз підходів до його визначення у здійснених дослідженнях сучасних вітчизняних науковців та практиків. сформовано власне визначення відповідної дефініції. Акцентовано увагу на специфіці та порядку запровадження митного контролю при ввезенні товарів на територію України. Виокремлено перелік проблемних питань, що стоять на перешкоді до поетапного підвищення ефективності митного контролю.

Вступ. Основоположною специфічною ознакою етапу адаптації ринкового середовища в умовах воєнного стану є поступове зростання активної конкуренції щодо виокремленого асортиментного ряду аналогічних товарів та товарів-замінників відповідно. Зважаючи на сьогоденні умови підвищеної складності конкурентоздатність підприємств – виробників товарів прямо пропорційна показникам зовнішньоекономічної діяльності підприємств відповідно. У всі часи імпортна діяльність підприємства вважалась й вважається найбільш популярним та високоприбутковим напрямком його зовнішньоекономічної політики. Вдало налагоджений адміністративно-правовий механізм регулювання митного контролю на державному рівні допомагає підприємствам у вирішенні переліку актуальних питань, пов'язаних з конкурентоспроможністю на ринку, а саме: покращення показників з рентабельності та прибутковості, збільшення об'єму ринку, коригування у бік збільшення обсягів продажу, поліпшення якості товарів тощо.

Враховуючи умови, що склалися станом на сьогодення, питання покращення рівня зовнішньоекономічної політики вітчизняних підприємств у кризових умовах воєнного стану носить актуальний характер й не вирішений належним чином. Інноваційний вектор активних процесів міжнародної торговельно-економічної діяльності та інтеграції національної економіки у світову співдружність призводять до мінімізації, гармонізації та уніфікації торгово-тарифних та митних обмежень. Необхідною умовою реалізації політичних та соціально-економічних перетворень в Україні є поетапне приведення системи митного контролю до рівня європейських стандартів, забезпечення єдиного злагодженого механізму взаємодії митних, податкових та інших органів влади із суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності.

Метою статті є вивчення адміністративно-правових аспектів митного контролю імпорту товарів в Україну.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є:

- законодавство: Митний кодекс Співтовариства: Регламент (ЄС) 952/2013 Європейського парламенту і Ради [6]; Митний кодекс України [7]; Податковий кодекс України [8]; Закон України від 24.03.2022 № 2142-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану»;
- праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження, й були розглянуті в контексті здійснення митного контролю за переміщенням товарів, транспортних засобів та господарських запасів через державний кордон.

Використання методів обумовлюється, перш за все, системним підходом, що дає можливість досліджувати проблеми в єдиній юридичній площині. З метою досягнення сформованої мети статті виокремлено діалектичний підхід наукового пізнання та застосовано комплексну методологію інноваційних загальнонаукових сучасних напрямків, що знайшли своє застосування саме в юридичній науці. Так, формально-логічний метод був використаний з метою визначення дефініції «митний контроль»; метод юридичного аналізу — досліджуючи основоположні принципи митного контролю; за допомогою порівняльно-правового методу було досліджено норми європейського законодавства.

Результати. У ході проведеного дослідження автором розглянуто адміністративно-правові аспекти митного контролю імпорту товарів в Україну, а також сформовано власне визначення дефініції «митний контроль» як сукупності специфічних регламентованих адміністративно-правовими нормами дій митних органів в галузі митної справи.

Перспективи. Проаналізувати сучасні тенденції та перспективи модернізації митного контролю на шляху до Європейського співтовариства у сфері теорії та практики митної діяльності.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, імпорт, митний контроль, митна декларація, митний орган.

Summary. In the article, the author analyzed the requirements of the current domestic legislation regarding the normative and legal regulation of the customs control procedure. The administrative-legal mechanism of customs control, the normative-legal definition of the relevant definition are considered, and a comparative-legal analysis of approaches to its definition in the conducted researches of modern domestic scientists and practitioners is given. Attention is focused on the specifics and the procedure for introducing customs control when importing goods into the territory of Ukraine. A list of problematic issues that stand in the way of gradual improvement of the effectiveness of customs control is highlighted.

Introduction. A fundamental specific feature of the stage of adaptation of the market environment in the conditions of martial law is the gradual growth of active competition in relation to a separate assortment of similar goods and substitute goods, respectively. Given the current conditions of increased complexity, the competitiveness of enterprises — producers of goods is directly proportional to the indicators of foreign economic activity of enterprises, respectively. At all times, the enterprise's import activity was and is considered the most popular and highly profitable direction of its foreign economic policy. A well-established administrative and legal mechanism for regulating customs control at the state level helps enterprises in solving a list of urgent issues related to market competitiveness, namely: improving profitability and profitability indicators, increasing market volume, adjusting towards increasing sales volumes, improving quality of goods, etc.

Taking into account the current conditions, the issue of improving the level of foreign economic policy of domestic enterprises in the crisis conditions of martial law is of an urgent nature and has not been properly resolved. The innovative vector of active processes of international trade and economic activity and the integration of the national economy into the world community lead to the minimization, harmonization and unification of trade, tariff and customs restrictions. A necessary condition for the implementation of political and socio-economic transformations in Ukraine is the gradual bringing of the customs control system to the level of European standards, ensuring a unified coordinated mechanism of interaction between customs, tax and other authorities with subjects of foreign economic activity.

Purpose. The article is a study of administrative and legal aspects of customs control of the import of goods to Ukraine.

Materials and methods. The research materials are:

- legislation: Community Customs Code: Regulation (EU) 952/2013 of the European Parliament and of the Council [6]; Customs Code of Ukraine [7]; Tax Code of Ukraine [8]; Law of Ukraine dated March 24, 2022 No. 2142-IX “On Amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the improvement of legislation for the period of martial law”;
- the works of domestic and foreign authors conducting their scientific and practical research were considered in the context of the implementation of customs control over the movement of goods, vehicles and economic stocks across the state border and the powers of customs authorities that arise in connection with this.

The use of methods is determined, first of all, by a systematic approach, which makes it possible to investigate problems in a single legal plane. In order to achieve the established goal of the article, the dialectical approach of scientific knowledge is singled out and the complex methodology of innovative general scientific modern trends, which have found their application in legal science, is applied. Thus, the formal-logical method was used to define the definition of “customs control”; method of legal analysis — examining the basic principles of customs control; the norms of European legislation were investigated using the comparative legal method.

Results. In the course of the research, the author investigated the administrative and legal aspects of customs control of the import of goods to Ukraine, and also formed his own definition of the definition of “customs control” as a set of specific actions of customs authorities in the field of customs affairs regulated by administrative and legal norms.

Discussion. To analyze the current trends and prospects of modernization of customs control on the way to the European Community in the field of theory and practice of customs activity.

Key words: foreign economic activity, import, customs control, customs declaration, customs authority.

Постановка проблеми. Основним функціональним напрямом Держмитслужби у сфері фінансового нагляду є адміністративно-правовий контроль бюджетних надходжень у вигляді митних платежів.

Державний фінансовий контроль у системі митних органів полягає, перш за все, у запровадженні комплексного процесу, в межах якого на основі структурованого підходу державними контролюю-

чими органами здійснюється перелік законодавчих окреслених заходів, націлених на досягнення основних показників, а саме: стабільності, повноти та своєчасності надходження митних платежів до державного бюджету з подальшим забезпеченням ефективності та результативності у розподілі та доцільному використанні коштів державного фінансування на утримання митних органів відповідно.

Отже, виходячи з вище окресленого визначення констатуємо: окреме місце у системі адміністративно-фінансового контролю займає митний контроль. Звернемось до розгляду ряд визначень «митного контролю», сформульованих відомими вченими та практиками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своєму підручнику «Логістика» Резнік Н. П. [11, с. 134] виокремлює наступну дефініцію поняття «митний контроль» — важлива складова державного контролю, що здійснюється митними органами та є їх повсякденною діяльністю, яка потребує належної організації.

Кондратьєва К. Д. [4, с. 86] досліджує митний контроль в якості різновиду державного контролю, що виявляється найбільш оперативним способом забезпечення правопорядку у діяльності митної служби.

Білуха М. Т. [1, с. 2] митний контроль розглядає через призму функціональних напрямків управління митними операціями підприємств, що мають на меті подальше здійснення зовнішньоекономічної діяльності із врахуванням всебічного дотримання вимог нормативно-правових актів з питань державної митної справи та міжнародних договорів України відповідно.

Звертаючись до ст. 4 Митного кодексу України, виокремимо дефініцію «митний контроль» як сукупність заходів, які здійснюються з метою забезпечення дотримання норм Митного кодексу, законів та інших нормативно-правових актів з питань державної митної справи, міжнародних договорів України, укладених у встановленому законом порядку [7].

Міжнародна конвенція щодо подальшого спрощення та гармонізації митних процедур виокремлює митний контроль через певну сукупність регламентованих нормами законодавства заходів, що запроваджуються на практиці митною службою з подальшою метою забезпечення дотримання вимог митного законодавства.

Отже, беручи до уваги дослідження вищенаведених вчених, виведемо власне визначення митного контролю як сукупності специфічних регламентованих адміністративно-правовими нормами дій митних органів в галузі митної справи.

Метою статті є вивчення адміністративно-правових аспектів митного контролю імпорту товарів в Україну.

Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні **завдання**: проаналізувати вітчизняну нормативно-правову базу; розглянути перелік додат-

кових потенційних можливостей щодо покращення процедури митного контролю; встановити коло відповідних суб'єктів; розкрити їх повноваження.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що в ній дістало подальшого опрацювання узагальнення адміністративно-правовий механізм митного контролю.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є:

- законодавство: Митний кодекс Співтовариства: Регламент (ЄС) 952/2013 Європейського парламенту і Ради [6]; Митний кодекс України [7]; Податковий кодекс України [8]; Закон України від 24.03.2022 № 2142-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану»;
- праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження, й були розглянуті в контексті здійснення митного контролю за переміщенням товарів, транспортних засобів та господарських запасів через державний кордон.

Використання методів обумовлюється, перш за все, системним підходом, що дає можливість досліджувати проблеми в єдиній юридичній площині. З метою досягнення сформованої мети статті виокремлено діалектичний підхід наукового пізнання та застосовано комплексну методологію інноваційних загальнонаукових сучасних напрямків, що знайшли своє застосування саме в юридичній науці. Так, формально-логічний метод був використаний з метою визначення дефініції «митний контроль»; метод юридичного аналізу — досліджуючи основоположні принципи митного контролю; за допомогою порівняльно-правового методу було досліджено норми європейського законодавства.

Виклад основного матеріалу. Виділяють наступні види митного контролю [9, с. 159]:

- попередній документальний контроль, що здійснюється у пунктах пропуску через державний кордон України;
- контроль при митному оформленні товарів та транспортних засобів комерційного призначення;
- митний аудит — контроль після митного оформлення товарів та транспортних засобів комерційного призначення.

У діючих нормативно-правових актах України основоположні засади щодо здійснення митного контролю знаходять своє відображення у розділі XI Митного кодексу України (МКУ) відповідно [7]. Так, згідно із ст. 336 МКУ, процедура митного контролю в державі відбувається за умов додержання відповідних форм [7]:

- перевірки документів та відомостей, які відповідно до ст. 335 МКУ надаються митним органам під час переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України;
- митного огляду;

- обліку товарів, транспортних засобів комерційного призначення, що переміщуються через митний кордон України;
- усного опитування громадян, і посадових осіб підприємств;
- територій та приміщень складів тимчасового зберігання, митних складів, вільних митних зон, магазинів безмитної торгівлі та інших місць, де знаходяться товари, транспортні засоби комерційного призначення, що підлягають митному контролю, або проводиться діяльність, контроль якої відповідно до МКУ та іншого законодавства України покладено на митні органи;
- перевірки обліку товарів, що переміщуються через митний кордон України та перебувають під митним контролем;
- документальних перевірок дотримання вимог законодавства України щодо питань державної митної справи, у тому числі своєчасності, достовірності, повноти нарахування та оплати митних платежів;
- направлення запитів до інших державних органів, установ та організацій, уповноважених органи іноземних держав для визначення справжності документів, наданих митного органу.

Одним з пріоритетних напрямків здійснення митного контролю є забезпечення перетинання митного кордону особами, товарами та транспортними засобами, у тому числі належність та своєчасність адміністрування митних платежів.

Митний контроль охоплює групу товарів, а також перелік транспортних засобів комерційного призначення, що здійснюють переміщення через митний кордон нашої держави. За відповідних умов митний контроль здійснюється виключно органами доходів та зборів. Законодавством передбачається скорочений перелік митних формальностей при перетині кордону, у зв'язку із чим запроваджена єдина автоматизована інформаційна система (ЄІС) органів доходів та зборів України.

З метою належного забезпечення виконання вищевказаних процедур митного контролю виокремленої групи товарів, транспортних засобів у пунктах пропуску через державний кордон України Кабінетом Міністрів України затверджено з подальшим запровадженням на практиці перелік типових технологічних схем та положень митного контролю.

Перелік заходів офіційного моніторингу здійснюється в обсягах, що необхідні для надання дозволу на пропуск виокремленої групи товарів через митний кордон України з їх подальшим транспортуванням до пункту призначення на території держави або до пункту пропуску за межі митної території України. Щодо переліку заходів із митного контролю у пунктах пропуску на митній території держави — їх кількість регламентується необхідністю наданням специфічних дозволів на випуск товарів у заявлений митний режим.

Суб'єкт господарювання, що має на меті подальше здійснення імпорту товарів, уповноважений повідомити про відповідний намір митні органи, надавши наступні відомості [10]:

- попереднє повідомлення чи попередня митна декларація;
- відомості про найменування, обсяг, кількість та вартість товарів, які планується ввезти на митну територію України;
- вид транспорту, яким планується здійснити ввезення товарів на митну територію України;
- назву пункту пропуску через державний кордон України, через який планується ввезення товарів.

Отже, при здійсненні ввезення виокремленої групи товарів на територію України, першочерговий документальний контроль здійснюється через пункт пропуску на державному кордоні України після пред'явлення митниці відповідної групи товарів, переліку товаросупровідної документації та транспортних засобів, що здійснюють перевезення відповідного багажу. До прикладу: при здійсненні перетинання державного кордону України автомобільним транспортом представник перевізника, що, відповідно до умов укладеної угоди із суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності доставляє вантаж, має надати державному службовцю митного пункту у точці перетину відповідну документацію, а саме: попередню митну декларацію або попереднє повідомлення, товарно-транспортну накладну міжнародного зразка (CMR), комерційний інвойс на вантаж.

Законодавство жорстко регулює питання часових проміжків, у межах яких державний службовець митного посту в межах власної компетенції під час проведення попереднього документального контролю зобов'язаний:

- надати дозвіл на пропуск товарів через митний пост;
- ухвалити рішення щодо тимчасового призупинення попередньої документальної перевірки з метою вжиття подальших заходів офіційного контролю посадовою особою відповідного уповноваженого органу, а саме: дві години з моменту пред'явлення вантажу, транспортних засобів комерційного призначення та супровідних документів.

Призупинення попередньої документальної перевірки можливе за наступних умов [2, с. 160–163]:

- здійснення у пунктах пропуску через державний кордон України санітарних заходів згідно із загрозою занесення збудників хвороб тварин на територію України;
- наявності в єдиній автоматизованій інформаційній системі інформації про наявність заборони на ввезення певних товарів на митну територію України із певної країни;
- відсутності документів чи відомостей, необхідних для здійснення попереднього документального контролю;

- отримання звернення декларанта або уповноваженої ним особи щодо проведення заходів офіційного контролю у пункті пропуску (пункті контролю) через державний кордон відповідним уповноваженим органом;
- виявлення під час візуального інспектування ознак псування товарів.

Додатково дві години (з фактичного часу залучення до здійснення переліку офіційних перевірок заходів у пункті пропуску (пункті контролю) через національний кордон України) законодавець надає посадовій особі уповноваженого ним органу на прийняття одного з наведених нижче варіантів рішення відповідно:

- подальшого надання дозволу на пропуск товаровантажу через пункт пропуску з подальшою метою переміщення їх до відповідного пункту призначення вже на території України або до наступного врегульованого пункту вивезення (перепустки) за межі митної території держави;
- подальшого надання дозволу на спрямування вантажу у заявлений митний режим відповідно до його мети ввезення на територію України у державному пункті пропуску (пункті контролю) через кордон;
- подальшої заборони ввезення будь-якої групи товарів на митну територію України;
- необхідності у проведенні ретельного огляду (інспектування) товаровантажу;
- необхідності у подальшому відборі проб або зразків товарів щодо їх поетапного дослідження (аналізу, експертизи);
- необхідності у ретельному проведенні первинної обробки товарів (фумігації, знезараження, нанесення відповідного маркування тощо).

Сформована інформація разом зі звітом вноситься до єдиного державного інформаційного ресурсу «Єдине вікно для міжнародної торгівлі».

Надалі законодавством передбачений наступний регламент: за наслідками перевірки відповідний суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності, що ввозить товар на митну територію України, може отримати відповідну інформацію щодо перетину власним товаровантажем митного кордону України та завершення специфічних видів контролю в електронному форматі із використанням засобів діджиталізації.

Станом на сьогодні декларантами до застосування використовуються два основні програмні продукти — «QD Pro» та «MD Office».

У межах митної реформи, передбаченої в угоді про вступ нашої країни до ЄС, Україна має зобов'язання здійснити приєднання до Конвенції щодо процедури спільного транзиту. Щоб приєднатися до Конвенції, Україна має використовувати NCTS. NCTS — це система, що дозволяє налагодити обмін інформацією про етапи митного оформлення товарів з використанням електронних повідомлень у режимі

реального часу. Також завдяки цій системі проводиться аналіз ризиків [3, с. 304; 10].

Перелік документів та особистих відомостей із подальшого здійснення заходів офіційного адміністративно-правового контролю мають бути занесені до вказаного вище веб-сайту портал «Єдине вікно для міжнародної торгівлі» декларантом в термін, не пізніше фактичного подання митної декларації.

Додатково варто зазначити: законодавчо встановлений перелік спеціальної документації та відповідних відомостей мають бути своєчасно внесені до головного національного суспільно-інформаційного веб-порталу «Єдине вікно для міжнародної торгівлі» посадовими особами, підприємствами, установами та організаціями, що наділені відповідною компетенцією щодо здійснення регламентованих та упорядкованих дозвільних або контрольних функцій під час перетину групою товарів національного митного кордону. Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності в обов'язковому порядку отримують доступ до веб-порталу «Єдине вікно для міжнародної торгівлі» через вищеописані засоби програмного забезпечення, й завдяки яким декларант має право отримати результати проходження митної перевірки, а також отримати додаткову можливість на подання заявки щодо проходження відповідних видів адміністративно-правового контролю в залежності від видів імпортованого товару та його пакування.

Додержуючись чіткого дедлайну, варто наголосити, що не пізніше, ніж через три години після прибуття імпортованого товаровантажу до митного пункту пропуску, відповідні товари разом з їх пакуванням та маркуванням, а також певний перелік транспортних засобів комерційного призначення, що здійснюють вантажоперевезення через митний кордон України, обов'язково мають бути спрямовані для проходження подальшої митної перевірки.

Паралельно контролюючим митним органам у відповідних пунктах пропуску через національний кордон має бути наданий перелік специфічної документації на відповідну групу виокремлених товарів та транспортні засоби, необхідні для здійснення адміністративно-правового контролю та подальшого митного оформлення.

Про факт подальшої доставки товаровантажу до митного пункту призначення декларант має повідомити митний пост протягом максимально обмеженого терміну, а у випадку прибуття на місце у неробочий час — протягом стислого терміну одразу з самого початку роботи посадової особи митного органу.

Імпортёр має повідомити митний пост у пункті пропуску щодо прибуття товаровантажу, одночасно надаючи відповідний супутній перелік специфічної документації з проставленими відмітками пункту перетину державного кордону України, комерційний інвойс, попередню декларацію чи попереднє повідомлення.

Законодавцем встановлений спеціальний перелік відведених зон митного контролю, що розмежовані на [12]:

- постійні, що передбачають безперешкодне розміщення товаровантажу, який підлягає митному контролю;
- тимчасові зони (для тимчасового проведення митного контролю).

З подальшою метою виокремлення форм та обсягів митного контролю, що забезпечують виконання напрямків адміністративно-правового нагляду, уповноваженими органами активно застосовується система управління ризиками. За вимогою власників товаровантажів, відповідно яких виокремлені форми та обсяги митного контролю, до зобов'язань митниці входить факт письмового повідомлення про з дедлайном до години.

Товаровантаж, що вже перебуває під митним контролем, згідно із митним законодавством України може бути вивантажений з транспортного засобу, перевантажений, розпакований, перепакований, зважений тощо. Додатково (як вказувалось вище), за складеною заявою власника товаровантажу, а також за його особистий рахунок відбираються певні досліджувані надалі зразки відповідних товарів. За фактом відмови у наданні дозволу щодо процедури виконання переліку зазначених операцій на митний орган покладаються обов'язки щодо негайного повідомлення у письмовій формі щодо наявності підстав та причин відповідної відмови.

Варто наголосити, що перелік вищезазначених операцій з товаровантажем, що вже перебуває під митним контролем, може здійснюватись при необхідності за ініціативи державних органів митного посту. В додатковому порядку може проводитися перелік заходів із забезпечення та ідентифікації, тобто мається на увазі регламентована законодавством процедура накладання пломб, печаток, нанесення маркування, відбір проб та зразків, фотографування. За специфічними винятками до процедури митного контролю за заявою зацікавлених сторін можуть залучатися фахівці та експерти.

З метою ефективного здійснення регламентованої законодавством процедури митного контролю митні органи зобов'язані вимагати від осіб, які переміщують товаровантаж через митний кордон України, надання документів для здійснення адміністративно-правового контролю. А, відповідно, друга сторона повинна безперешкодно надати певний перелік документації та даних як в усній, так і письмовій чи електронній формах. Перелік найменувань документації регламентований Митним кодексом України.

Отже, згідно Митного кодексу, суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності, який здійснює імпорт товарів, залежно від виду транспорту, яким здійснюється перевезення таких товарів, надає митному органу електронній формі такі документи та відомості [7]:

- 1) під час перевезення автомобільним транспортом:
 - документи на транспортний засіб, зокрема — які містять відомості про його державну реєстрацію (національної власності);
 - транспортні (перевізні) документи (міжнародні товаротransпортні накладні);
 - комерційні документи (за наявності) на товари, що перевозяться, в яких містяться відомості, зокрема, про найменування та адресу перевізника, найменування країни відправлення та країни призначення товарів, найменування та адреси відправника (або продавця) та одержувача товарів, відомості про кількість вантажних місць та вигляд упаковки, найменування товарів, вага брутто товарів (у кілограмах) або обсяг товарів (у метрах кубічних), крім великогабаритних вантажів;

- 2) під час перевезення залізничним транспортом:
 - транспортні (перевізні) документи;
 - комерційні документи на товари, що перевозяться.

Разом з митною декларацією декларант подає митниці рахунок або інший документ, що визначає вартість товару, а на товари дорожчі за 5000,00 євро — додатково декларацію митної вартості. У митній декларації при цьому зазначаються відомості про [7]:

- документи, що підтверджують повноваження особи, яка подає митну декларацію;
- зовнішньоекономічний договір (контракт) чи інші документи, що підтверджують право володіння, користування та/або розпорядження товарами;
- транспортні (перевізні) документи;
- комерційні документи, що є у особи, яка подає декларацію;
- у разі потреби — документи, що підтверджують дотримання заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності;
- документи, що підтверджують дотримання обмежень, що виникають у зв'язку із застосуванням захисних, антидемпінгових та компенсаційних заходів (за наявності таких обмежень);
- документи, що підтверджують країну походження товару;
- у разі потреби — документи, що підтверджують оплату та/або забезпечення оплати митних платежів;
- при необхідності — документи, що підтверджують заявлену митну вартість товарів і послуг обраним методом її визначення відповідно до ст. 53 МКУ

Посадові особи митного органу виконують заходи митного контролю за допомогою [13]:

- перевірки документів та відомостей, наданих митним органам під час переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України;
- митного огляду товарів;
- обліку товарів, транспортних засобів комерційного призначення, що переміщуються через митну кордон України;
- усного опитування громадян та посадових осіб підприємств;

- огляду територій та приміщень складів тимчасового зберігання;
- перевірки обліку товарів, що переміщуються через митний кордон України та/або перебувають під митним контролем;
- проведення документальних перевірок дотримання вимог законодавства України щодо питань державної митної справи, у тому числі своєчасності, достовірності, повноти нарахування та оплати митних платежів;
- направлення запитів іншим державним органам, установам та організаціям, уповноваженим органами іноземних держав для підтвердження справжності документів, наданих митному органу.

Регламентована законодавцем процедура з перевірки документів та відомостей, що подаються власником товаровантажу митним органам, проводиться на візуальних засадах, а саме: із застосуванням інформаційних технологій (за допомогою форматологічного контролю, контролю зіставлення, контролю із застосуванням системи управління ризиками), а також іншими способами, що не є виключенням.

Форматологічний контроль — це автоматизована перевірка правильності заповнення даних митних декларацій та повернення результатів перевірки; перевірка митних декларацій та інших документів на достовірність та законність; здійснення статистичного, валютного контролю, контролю нарахування митних платежів, контролю правильності застосування заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності [13].

Контроль зіставлення — це автоматизоване порівняння даних, що містяться в митних декларації або інші документи, надані для митного контролю або митного оформлення, з даними, що містяться в електронних копіях митних декларацій та інших документах, суміжних держав, що надійшли з митних і правоохоронних органів, до уніфікованих електронні дозвільні документи, що надійшли з інших державних органів, інших електронних документах, пов'язаних із перевіркою достовірності даних, що перевіряються [9].

Контроль із застосуванням системи управління ризиками — це оцінка ризику шляхом аналізу (у тому числі з використанням інформаційних технологій) наданих документів у конкретному випадку переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України з метою вибору форм та обсягу митного контролю, достатніх для забезпечення дотримання вимог законодавства України з питань державної митної справи [6].

В разі, якщо митним органом не визначається процедура з проведення митного огляду товарів (потреба в цьому відсутня), то подальше митне оформлення та випуск товаровантажу за рішенням державних органів митного посту може бути організований без додаткових перевірок та експериментальних досліджень.

У випадках необхідності проведення митного огляду товаровантажу за ініціативою митного контролюючого органу повідомляється про це через електронні канали з обстеження транспортного засобу. Представник декларанта має пред'явити товаровантаж для догляду інспектору митного поста у зазначений у повідомленні час. За результатами перевірки інспектор згідно регламенту має скласти акт огляду в двох примірниках, що в подальшому мають підписатися як інспектором, так і представником декларанта.

Згідно законодавства час перебування імпортованих товарів під митним контролем закінчується після їх завершення митного оформлення.

Митний контроль в Україні на час воєнного стану стає більш лібералізованим, що дозволяє бізнесу легше здійснювати господарські операції з імпорту та експорту продукції. Основні зміни до Податкового кодексу були внесені «Законом 2142-IX», який дозволив на час воєнного стану послабити митний контроль в Україні. Крім того, впроваджений «митний безвіз» з ЄС дозволить ще більше інтегруватися Україні з країнами Європи в плані торгівлі [6].

Висновки. Наведені вище адміністративно-правові аспекти митного контролю надають нам право зробити висновок, що митний контроль є нічим іншим як різновидом державного контролю, найбільш відрегульованим на даний час інноваційним засобом забезпечення законності у діяльності компетентних органів митної служби та спрямуванням вектору діяльності на ефективне забезпечення функціонування механізму митної системи. Отже, адміністративно-правове регулювання процедури митного контролю є одночасно гарантією та засобом захисту інтересів та прав людини у галузі регулювання митно-правових відносин.

Спираючись на вищевикладений матеріал, сформуємо власне визначення митного контролю як сукупності специфічних регламентованих адміністративно-правовими нормами дій митних органів в галузі митної справи.

Водночас встановлено, що сучасна структура та повноваження митниць не повною мірою відповідають зобов'язанням України в рамках Угод про асоціацію між Україною та ЄС і про зону вільної торгівлі між Україною та ЄС. Отже, станом на сьогоднішній день, ключовими показниками ефективності адміністративно-правового контролю митниць Україною досі позиціонується розмірна частка надходжень митних платежів до державного бюджету.

Однак надмірний «тиск» та поступова стагнація ключових задач у сфері митної справи (насамперед, щодо боротьби з контрабандою, захисту прав інтелектуальної власності, експортного контролю) носять насамперед необґрунтований характер в умовах сучасного військового стану в нашій державі, а також у подальших прагненнях України до європейської інтеграції та обумовлюють необхідність у подальших

науково обґрунтованих системних дослідженнях (насамперед, щодо ефективного виокремлення ключових проблем та реального аналізу факторів впливу, що можуть погіршити ситуацію, якісних й кількісних функціональних змін, покращення швидкості та якості їх запровадження митницями в якості

безпосередніх суб'єктів здійснення митної політики на місцях), і, як наслідок, дозволять збудувати гармонійний механізм із функціонування потужної незалежної вітчизняної митної системи, що в майбутньому буде спроможна самостійно та ефективно керувати ввіреним напрямом діяльності.

Література

1. Білуха М., Микитенко Т. Теоретико-методичні аспекти митного контролю. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2013. № 9. С. 16–22.
2. Годованець О. В. Митний контроль: сутність та економічний зміст. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2016. Вип. 20 (1). С. 159–163.
3. Гончарук О. А. Особливості проведення і шляхи удосконалення митного постаудиту. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2011. № 3. С. 303–305.
4. Конратьева К. Д. Сучасні тенденції та перспективи модернізації митного контролю на шляху до Європейського співтовариства. *Розвиток митного законодавства України в умовах міжнародних інтеграційних процесів: матеріали студентського науково-практичного круглого столу*. (Ірпінь, 16 березня 2018 р.). Ірпінь, 2018. С. 82–86.
5. Митне оформлення товарів на період воєнного стану: ключові новації для бізнесу. *Asters Law*. URL: https://www.asterslaw.com/ua/press_center/publications/mitne_oformlennya_tovariv_na_period_voennogo_stanu_klyuchovi_novatsii_dlya_biznesu/ (дата звернення: 08.10.2024).
6. Митний кодекс Співтовариства: Регламент (ЄС) № 952/2013 Європейського парламенту і Ради: від 9 жовтня 2013 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_009-13#Text (дата звернення: 09.10.2024).
7. Митний кодекс України: від 13 березня 2012 року № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (дата звернення: 10.10.2024).
8. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n10752> (дата звернення: 10.10.2024).
9. Які нововведення діють на Митниці в умовах війни. *The Page*. URL: <https://thepage.ua/ua/experts/yaki-novovvedennya-diyut-na-mitnici-v-umovah-vijni> (дата звернення: 11.10.2024).
10. Які процеси спрощує «митний безвіз» України з ЄС і хто може ним скористатися. *Delo.ua*. URL: <https://delo.ua/business/yaki-procesi-sproshhuje-mitnij-bezviz-ukrayini-z-jes-i-xto-moze-nim-skoristatisya-404360/> (дата звернення: 12.10.2024).
11. Резнік Н. П. Логістика : навчальний посібник. Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2021. 146 с.
12. Reznik N., Zahorodnia A., Chornenka L. Analysis of the logistics component of the economic security system of enterprises. *International Journal of Innovative Technologies in Economy*. 2021. Vol. 4(36). https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijite/30122021/7739.
13. Reznik N. P., Hrechaniuk L. M. Justification of measures to improve the efficiency of logistics system management. *AIP Conference Proceedings*. 2022. 2413. 040002. <https://doi.org/10.1063/5.0090406>.

References

1. Bilukha M., Mykytenko T. (2013). Teoretyko-metodychni aspekty mytnoho kontroliu [Theoretical and methodological aspects of customs control]. *Bukhhalterskyi oblik i audyt*. No 9. pp. 16–22 [in Ukrainian].
2. Hodovanets O. V. (2016). Mytnyi kontrol: sutnist ta ekonomichnyi zmist [Customs control: essence and economic meaning]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky*. Vyp. 20 (1). pp. 159–163 [in Ukrainian].
3. Honcharuk O. A. (2011). Osoblyvosti provedennia i shliakhy udoskonalennia mytnoho postaudytu [Peculiarities of carrying out and ways of improving the customs post-audit]. *Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys*. No 3. pp. 303–305 [in Ukrainian].
4. Konratieva K. D. (2018). Suchasni tendentsii ta perspektyvy modernizatsii mytnoho kontroliu na shliakhu do Yevropei skoho spivtovarystva [Modern trends and prospects of modernization of customs control on the way to the European Community. Development of customs legislation of Ukraine in the conditions of international integration processes]. *Rozvytok mytnoho zakonodavstva Ukrainy v umovakh mizhnarodnykh intehtatsiinykh protsesiv: materialy studentskoho naukovo-praktychnoho kruhloho stolu*. pp. 82–86 [in Ukrainian].
5. Mytne oformlennia tovariv na period voiennoho stanu: kliuchovi novatsii dlia biznesu [Customs clearance of goods during martial law: key innovations for business]. *Asters Law*. URL: https://www.asterslaw.com/ua/press_center/publications/mitne_oformlennya_tovariv_na_period_voennogo_stanu_klyuchovi_novatsii_dlya_biznesu/ [in Ukrainian].

6. Mytnyi kodeks Spivtovarystva: Rehlament (IeS) No 952/2013 Yevropeiskoho parlamentu i Rady [Community Customs Code: Regulation (EU) No. 952/2013 of the European Parliament and of the Council]: vid 9 zhovtnia 2013 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_009-13#Text [in Ukrainian].
7. Mytnyi kodeks Ukrainy [Customs Code of Ukraine]: vid 13 bereznia 2012 roku No 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> [in Ukrainian].
8. Podatkovyi kodeks Ukrainy [Tax Code of Ukraine] vid 02.12.2010 r. No 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n10752> [in Ukrainian].
9. Yaki novovvedennia diit na Mytnytsi v umovakh viiny [What innovations are in effect at the Customs in war-time conditions?]. *The Page*. URL: <https://thepage.ua/ua/experts/yaki-novovvedennya-diyut-na-mitnici-v-umovah-vijni> [in Ukrainian].
10. Yaki protsesy sproshchuie “mytnyi bezviz” Ukrainy z YeS i khto mozhe nym skorystatysia [What processes does the “customs visa-free” regime of Ukraine with the EU simplify and who can use it]. *Delo.ua*. URL: <https://delo.ua/business/yaki-procesi-sproshhuje-mitnii-bezviz-ukrayini-z-jes-i-xto-moze-nim-skoristatysya-404360/> [in Ukrainian].
11. Reznik N. P. (2021). Lohistyka: navchalnyi posibnyk. Natsionalnyi universytet bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Kyiv [in Ukrainian].
12. Reznik N., Zahorodnia A., & Chornenka L. (2021). Analysis of the logistics component of the economic security system of enterprises. *International Journal of Innovative Technologies in Economy*. vol. 4(36). https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijite/30122021/7739.
13. Reznik N. P., Hrechaniuk L. M. (2022). Justification of measures to improve the efficiency of logistics system management. *AIP Conference Proceedings*. 2413. 040002. <https://doi.org/10.1063/5.0090406>.

УДК 342.9 (477)

Ільченко Олександр Васильович

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки
Сумський державний університет

Ilchenko Oleksandr

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of administrative, economic law and financial and economic security
Sumy State University
ORCID: 0000-0003-4885-2205

Каріх Ігор Володимирович

кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки
Сумський державний університет

Karikh Ihor

Candidate of Political Sciences,
Senior Lecturer of the Department of administrative, economic law and financial and economic security
Sumy State University
ORCID: 0000-0003-3665-4826

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-10-10419

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ТА ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ БОРОТЬБИ З КОНТРАБАНДОЮ В ДІЯЛЬНОСТІ МИТНИХ ОРГАНІВ

MODERN APPROACHES AND INNOVATIVE METHODS OF FIGHTING SMUGGLING IN THE ACTIVITIES OF CUSTOMS AUTHORITIES OF UKRAINE

Анотація. Вступ. У статті досліджено сучасні підходи та інноваційні методи боротьби з контрабандою, що застосовуються в діяльності митних органів для забезпечення митної безпеки, як складової національної безпеки України. Автори аналізують новітні технології, які допомагають підвищити ефективність виявлення, попередження та протидії незаконному переміщенню товарів через державні кордони. Основну увагу зосереджено на впровадженні цифровізації, автоматизації процесів та використанні аналітичних інструментів, таких як штучний інтелект і машинне навчання, для моніторингу ризиків і моделювання поведінкових патернів контрабандистів.

Розглянуто переваги використання великих даних (Big Data) у поєднанні з системами прогнозування для виявлення аномалій у товаропотоках та оптимізації процесу перевірки. Також у статті підкреслюється важливість інтеграції міжнародних баз даних і посилення співпраці між митними органами різних країн для більш ефективного обміну інформацією щодо потенційних загроз. Аналізуються успішні приклади використання блокчейн-технологій для забезпечення прозорості ланцюгів поставок, що дозволяє відслідковувати кожен етап руху товарів і запобігати підробкам та контрабанді.

Мета. Мета цієї статті полягає у дослідженні сучасних тенденцій у сфері контрабанди, оцінка ефективності традиційних методів боротьби з нею та розробка пропозицій щодо вдосконалення діяльності митних органів з використанням інноваційних технологій та підходів.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення діяльності митних органів щодо протидії проявам контрабанди; 2) наукові дослідження вітчизняних та зарубіжних авторів у сфері забезпечення митної безпеки України. В процесі проведеного дослідження було використано наступні наукові методи: аналізу та синтезу, теоретичного узагальнення та групування, формалізації, логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Результати. У результаті дослідження зроблено висновок, що комплексний підхід до протидії контрабанді, який включає використання інноваційних технологій, вдосконалення методів аналізу та посилення міжнародної співпраці, значно підвищує ефективність діяльності митних органів та сприяє безпеці економічних кордонів держави.

Перспективи. З появою нових технологій та змін у міжнародній торгівлі, виникають нові виклики в діяльності митних органів, в подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на впровадженні новітніх технологій у діяльності митних органів, направлених на попередження та виявлення контрабанди, а саме, використання штучного інтелекту у їх діяльності. Це надасть змогу розробити сучасні методи боротьби з контрабандою.

Ключові слова: контрабанда, митні органи, інноваційні методи боротьби, міжнародна митна політика, митна безпека, митні правовідносини.

Summary. The article examines modern approaches and innovative methods of combating smuggling, which are used in the activities of customs authorities to ensure customs security, as a component of the national security of Ukraine. The authors analyze the latest technologies that help to increase the effectiveness of detecting, preventing and countering the illegal movement of goods across state borders. The main focus is on the implementation of digitization, automation of processes and the use of analytical tools such as artificial intelligence and machine learning to monitor risks and model the behavioral patterns of smugglers.

The benefits of using big data (Big Data) in combination with forecasting systems to detect anomalies in commodity flows and optimize the inspection process are considered. The article also emphasizes the importance of the integration of international databases and the strengthening of cooperation between customs authorities of different countries for a more effective exchange of information on potential threats. Successful examples of the use of blockchain technologies to ensure transparency of supply chains are analyzed, which allows tracking each stage of the movement of goods and preventing counterfeiting and smuggling.

Goal. The purpose of this article is to study modern trends in the field of smuggling, evaluate the effectiveness of traditional methods of combating it, and develop proposals for improving the activities of customs authorities using innovative technologies and approaches.

Materials and methods. The materials of the study are: 1) regulatory and legal support of the activities of customs authorities in countering the manifestations of smuggling; 2) scientific research of domestic and foreign authors in the field of ensuring customs security of Ukraine. In the course of the research, the following scientific methods were used: analysis and synthesis, theoretical generalization and grouping, formalization, logical generalization of results (formulation of conclusions).

The results. As a result of the study, it was concluded that a comprehensive approach to combating smuggling, which includes the use of innovative technologies, improvement of analysis methods and strengthening of international cooperation, significantly increases the efficiency of customs authorities and contributes to the security of the economic borders of the state.

Prospects. With the emergence of new technologies and changes in international trade, new challenges arise in the activities of customs authorities, in further scientific research it is proposed to focus on the implementation of the latest technologies in the activities of customs authorities, aimed at preventing and detecting smuggling, namely, the use of artificial intelligence in their activities. This will make it possible to develop modern methods of combating smuggling.

Key words: smuggling, customs, innovative methods of struggle, international customs policy, customs security, customs legal relations.

Постановка проблеми. Проблема боротьби з контрабандою набуває все більшої актуальності в умовах глобалізації та розвитку міжнародної торгівлі. Змінюються схеми та методи вчинення контрабандних діянь, з'являються нові види контрабандних товарів, що ускладнює виявлення та припинення таких правопорушень. Традиційні методи митного контролю виявляються недостатньо ефективними для боротьби з сучасними викликами. Перед Україною стоїть завдання ефективної боротьби з контрабандою, яка не тільки призводить до значних втрат бюджету, але й становить загрозу національній безпеці та економічному розвитку держави. Виходячи з цього, доцільним у нашому дослідженні є зробити акцент на важливості міжнародної співпраці, застосуванні в діяльності митних органів комплексних заходів, таких як технічна підтримка митниці, розвиток кінологічної служби, впровадження сучасних підходів та інноваційних методів для успішної боротьби з контрабандою.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Слід зазначити, що питанням дослідження різних аспектів діяльності митних органів присвячена велика кількість наукових статей, монографій вітчизняних

науковців у сфері адміністративного, фінансового права, а також фахівців у сфері публічного адміністрування, економіки та фінансів таких як О. Григор'єв [1], В. Коваленко [11], А. Крижанівська [9], О. Кукшинова [3], Лемеха [10], Н. Мацедонська [11], В. Мушенюк [2], В. Наumenко [7], Д. Носенко [3], М. Погорельський [8], Є. Свирида [1], Л. Штефан [11] та ін.

Деталізуючи вищезазначену інформацію, зазначимо, що, зокрема, О. Григор'єв, Є. Свирида визначають основними причинами виникнення контрабанди в Україні корупцію, завищені ставки мита та податків, а також недосконалість законодавства. Ними проаналізовано потребу парламентського та громадського контролю за діями митних та прикордонних органів. Особливий акцент зроблено на важливості міжнародної співпраці, технічного забезпечення, розвитку кінологічної служби, громадської освіти, вдосконалення роботи митних органів за допомогою сучасних технологій, впровадження інноваційних методів також відіграють істотну роль у боротьбі з контрабандою. Акцентовано увагу на проблемі низьких зарплат та слабого заохочення митних працівників, яка може ставити під загрозу

ефективність боротьби з контрабандою. На їхню думку врахування цих аспектів та впровадження комплексних стратегій дадуть змогу покращити ефективність боротьби з контрабандою, зменшити її вплив на економіку та суспільство, а також підвищити рівень безпеки та довіри до митних органів [1, с. 179].

Досліджуючи окремі питання реалізації національної митної політики В.Мушенюк здійснив порівняльний аналіз законодавчих принципів організації та здійснення митної справи в Україні та окремих зарубіжних країнах. Науковець встановив необхідність удосконалення вітчизняних принципів митного регулювання як важливої складової частини проблеми адміністративно-правового регулювання суспільно-економічних відносин для трансформації державного забезпечення відносин зовнішньоекономічної діяльності [2, с. 160].

Розглядаючи питання щодо перспектив боротьби та запобігання контрабандної злочинності в Україні О.Кукшинова та Д.Носенко провели аналіз стану боротьби з контрабандою, звернули увагу на необхідності удосконалення діяльності митних органів у галузі проведення митного контролю з запозиченням міжнародного досвіду, урахуванням розвитку подальшого міжнародного співробітництва, розвитку інформаційних технологій та активної взаємодії митних і правоохоронних органів [3, с. 160].

Незважаючи на наявність певної кількості наукових досліджень щодо покращення діяльності митних органів у сфері боротьби з контрабандою це питання у царині відносин митної безпеки, до даного часу залишається не дослідженим на належному рівні. Необхідність визначення сучасних підходів та інноваційних методів боротьби з контрабандою зумовлює актуальність даного дослідження.

Мета цієї статті полягає у дослідженні сучасних тенденцій у сфері контрабанди, оцінка ефективності традиційних методів боротьби з нею та розробка пропозицій щодо вдосконалення діяльності митних органів з використанням інноваційних технологій та підходів.

Виклад основного матеріалу. Під час зростання міжнародної торгівлі у сучасному глобалізаційному світі, боротьба з контрабандою набуває нового змісту. Для боротьби з контрабандою Митні органи повинні використовувати інноваційні методи та сучасні підходи для забезпечення ефективності своєї діяльності та безпеки державного кордону.

Досліджуючи питання нормативно-правового забезпечення митної безпеки та протидії контрабанді на державному кордоні, на нашу думку, доцільно, в першу чергу, провести аналіз теоретичної основи вітчизняного понятійно-категоріального апарату за досліджуваною проблематикою у логічній послідовності від простих до комплексних правозастосовних категорій.

Отже, у Великому тлумачному словнику української мови термін «контрабанда» характеризується

як незаконне, таємне перевезення або перенесення через державний кордон товарів, коштовностей та ін., заборонених або обкладених митом. Військова контрабанда — це злочин міжнародного характеру; полягає у поставці воюючій державі товарів та інших предметів [4, с. 483].

Законодавець також дає визначення поняттю «контрабанда» у декількох нормативних джерелах, а саме у статтях 201–3 Кримінального кодексу України визначено контрабанду, як переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю товарів [5].

У статті 483 Митного кодексу України, як вид порушень митних правил передбачено переміщення або дії, спрямовані на переміщення товарів через митний кордон України з приховуванням від митного контролю, тобто з використанням спеціально виготовлених сховищ (тайників) та інших засобів або способів, що утруднюють виявлення таких товарів, або шляхом надання одним товарам вигляду інших, або з поданням митному органу як підстави для переміщення товарів підроблених документів чи документів, одержаних незаконним шляхом, або таких, що містять неправдиві відомості щодо найменування товарів, їх ваги (з урахуванням допустимих втрат за належних умов зберігання і транспортування) або кількості, країни походження, відправника та/або одержувача, кількості вантажних місць, їх маркування та номерів, неправдиві відомості, необхідні для визначення коду товару згідно з Митним тарифом та його митної вартості [6].

Саме контрабанда та порушення митних правил є основою існування митної злочинності. Контрабанда — це злочинний прояв, відомий людству зі стародавніх часів. Термін має італійське походження і означає «проти (contra) урядового указу (bando)». Контрабанда як злочин передбачена законодавством практично всіх країн світу. Вона є істотним складником економічної злочинності, пов'язана з розкраданням, ухиленням від сплати митних платежів, вчиненням посадових злочинів. Контрабанда характеризується високим ступенем організованості, технічного забезпечення, міжнародними зв'язками [7, с. 129].

В процесі свого наукового дослідження О.Ю. Григор'єв та Є.І. Свирида присвятили увагу значущим економічним втратам, які виникають через контрабанду в Україні. За даними Українського державного центру радіочастот, річні втрати Держбюджету від контрабанди техніки сягають 3,6 млрд. грн. Це значення є не лише звичайною цифрою, але є показником серйозності економічних втрат, яких завдає це явище. Зокрема: контрабанда, охоплюючи незаконний обіг зброї, наркотиків та інших потенційно небезпечних товарів в Україні, є серйозною загрозою для національної безпеки країни.

Цей широкий спектр нелегальної діяльності означає різноманітні аспекти негативного впливу, які потрібно детально розглядати. Контрабанда може

призводити до зростання рівня злочинності в країні. Незаконний обіг зброї і наркотиків створює середовище, сприятливе для формування кримінальних мереж та збільшення інцидентів злочинності. Це може впливати на безпеку громадян та стабільність в інших сферах життя суспільства. Контрабанда може призвести до ослаблення прикордонного та митного контролю. Систематичне проникнення незаконних товарів може послабити ефективність державних органів з гарантування безпеки на кордоні та контролю за рухом товарів. Це може відкривати шлях для нелегальних дій і несанкціонованого ввезення товарів, що порушує територіальну цілісність та національну безпеку [1, с. 180].

Контрабанда в Україні стала однією зі складових частин економічної злочинності та для деяких частин населення стала буденністю і гарним способом заробітку, а не злочином, за який законом передбачена кримінальна відповідальність. Контрабанда набуває організованих форм, а злочинці розробляють нові методи протидії правоохоронним органам у виявленні контрабанди [8, с. 18].

Як зазначають О. О. Кукшинова та Д. С. Носенко визначальними чинниками, які впливають на формування та розвиток контрабандної злочинності, можна назвати:

- недостатність інженерно-технічного облаштування лінії державного кордону, наявність неконтрольованих доріг і водних переправ, значні відстані між окремими українськими та суміжними пунктами пропуску;
- втрата контролю над окремими ділянками державного кордону на тимчасово окупованих територіях України, які можуть використовуватись для неправомірного переміщення предметів правопорушень;
- проблеми кадрового та матеріально-технічного забезпечення ДПС України, митниць України та інших державних органів, які виконують контрольні функції на державному кордоні;
- корумпованість митних та прикордонних службовців, посадових осіб правоохоронних органів, які забезпечують досудове розслідування кримінальних проваджень щодо контрабанди, а також корумпованість суддів при винесенні вироків контрабандистам тощо [3, с. 244].

На нашу думку важливо розглядати заходи протидії від контрабанди та покращення ефективності діяльності митних органів як однієї з основних елементів забезпечення митної безпеки держави. Основними компонентами стратегії боротьби з контрабандою та забезпечення ефективності діяльності митної системи є розробка та впровадження нових механізмів, інноваційних методів та сучасних підходів боротьби, таких як сучасні технології забезпечення митного контролю, підвищення професійної кваліфікації співробітників митниць.

Важливу роль у процесі інформатизації митних режимів в Україні відіграє діяльність Світової орга-

нізації торгівлі. Як справедливо зазначає А. О. Крижанівська, одним із важливих сучасних напрямів діяльності Світової організації торгівлі є спрощення та підвищення ефективності здійснення митних процедур шляхом їх інформатизації. В цьому аспекті було прийнято ряд конвенцій, правил, рекомендацій та резолюцій. Однією з таких конвенцій є Угода зі спрощення процедур торгівлі (Trade Facilitation Agreement, скорочено — TFA) [9, с. 21].

Враховуючи об'єктивні недоліки адміністрування митних режимів в Україні, доцільною вбачається правова регламентація автоматизації та інформатизації митних процедур (процедури декларування, процедури визначення митної вартості тощо) за допомогою технології штучного інтелекту, що виключить людський (часто-густо корупційний) фактор з процесу митного оформлення та контролю. Сучасні технології дозволяють організувати роботизоване обладнання для перевірки товарів, сканування всієї супровідної документації та проведення неупередженого аналізу відповідності кількості та якості товарів заявленим у декларації характеристикам, а також визначення митної вартості товарів штучним інтелектом з аналізом всіх інформаційних ресурсів [10, с. 128].

Яскравим прикладом успішного використання автоматизованих систем митного оформлення та контролю є функціонування митних режимів у США. Зокрема, у США створене якісне правове поле для електронного декларування товарів, тобто законодавчо вирішене питання про однакову відповідальність за декларування, в якому б вигляді його не організовували, в електронному чи паперовому (за паперовими носіями оформлюється 1–2% товарів). Система митного оформлення товарів у США будується на принципах створення повного електронного опису товарів, тобто комп'ютеризації інформації про товар у процесі його транспортування від пункту завантаження за кордоном до пункту розвантаження й випуску на території США. Однією з кращих технологічних розробок американських спеціалістів є система BRASS (Border Release Screening and Selectivity), яка дозволяє проводити митне оформлення й митний контроль імпортного відправлення протягом 5–10 секунд [10, с. 128].

У 2017 році Митна служба Кореї (KCS) створила відділ розвитку інформаційних митних технологій, а через рік запустила проект «Четверта промислова революція та розумна митниця» з метою впровадження штучного інтелекту, блокчейна та великих даних для підтримки митних процесів [2]. Всього кілька років тому «блокчейн» (Blockchain) розглядався як технологія, використання якої обмежувалося біткойнами або іншими криптовалютами. Наразі це революційна технологія, яка може бути використана й в невалютних цілях, що є актуальною для більшості провідних митних служб та торговельних підприємств. Компанії та підприємства використовують для ведення обліку ланцюга поставок та відстеження товарів.

Блокчейни можуть зберігати ряд записів, включаючи платіжні транзакції, записи про продажі, історію покупок, корпоративні рахунки та історію роздрібних цін, а також майбутні зміни в цінах. Технологія може записувати нетранзакційні дані, а саме: записи про назву, торгову марку та патентну інформацію, а також журнали руху. Фактично, блокчейн — це база даних, яка постійно розширюється і зберігає транзакції в режимі реального часу. Великою перевагою технології Blockchain є те, що вона створює середовище «довіри» між невідомими сторонами для ведення бізнесу та обміну інформацією без посередників, забезпечуючи при цьому цілісність даних і повний аудиторський слід [11, с. 142].

Висновки та перспективи подальших досліджень. У дослідженні зроблено висновок, що сучасні підходи та інноваційні методи боротьби з контрабандою є критично важливими для ефективної роботи митних органів у контексті глобалізації та зроста-

ючих обсягів міжнародної торгівлі. Впровадження новітніх технологій, таких як штучний інтелект, машинне навчання, аналіз великих даних, блокчейн та біометричні інструменти, дозволяє значно підвищити точність і швидкість виявлення незаконного переміщення товарів через кордон. Ці інструменти допомагають митним органам ефективніше прогнозувати та запобігати потенційним загрозам, мінімізуючи людський фактор і підвищуючи рівень автоматизації процесів.

Визначено необхідність подальшого дослідження питання щодо інтеграції міжнародних баз даних та посилення співпраці між митними органами різних країн, що є важливим чинником для створення глобальної мережі протидії контрабанді. Відкритий обмін інформацією та спільні аналітичні зусилля допомагають швидше ідентифікувати ризикові вантажі та запобігати діяльності транснаціональних контрабандних груп.

Література

1. Григор'єв О. Ю., Свирида Є. І. Боротьба з контрабандою в Україні: заходи та виклики. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку*. Сер.: *Юриспруденція*. 2024. № 1 (11). С. 179–189.
2. Мушенюк В. В. Адміністративно-правові засади реалізації принципів митного оформлення у системі митної політики України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 158–162.
3. Кукушнінова О. О., Носенко Д. С. Перспективи боротьби та запобігання контрабандної злочинності у межах українського законодавства. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право»*. 2021. Вип. 61. С. 241–245.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.: Перун, 2004. 1440 с.
5. Кримінальний кодекс України № 2341-III від 5.04.2001 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 20.10.2024).
6. Митний кодекс України : Закон України від 13 березня 2012 року № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення: 20.10.2024).
7. Науменко В. П. Митне регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні. Київ : Знання, 2-ге вид., переробл. і доповн. 2019. 394 с.
8. Погорельський М. Підвищення ефективності боротьби з сучасною контрабандою. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 1. С. 18–21.
9. Крижанівська А. О. Інформатизація митних процедур в рамках Угоди зі спрощення процедур торгівлі. *Митна справа*. 2015. № 4 (100). С. 18–23.
10. Лемеха Р. Автоматизація та інформатизація митних процедур як пріоритетні напрямки вдосконалення адміністрування митних режимів в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 11. С. 126–133.
11. Мацедонська Н. В. Коваленко В. В. Штефан Л. Б. Модернізація митної діяльності з використанням інформаційних технологій. *Економіка та суспільство*. 2021. Вип. 27. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-27-16>.

References

1. Hryhoriev O. Yu., Cvyryda Ye. I. Borotba z kontrabandoiu v Ukraini: zakhody ta vyklyky. *Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia ta problemy rozvytku*. Ser.: *Yurysprudentsiia*. 2024. № 1 (11). S. 179–189 [in Ukrainian].
2. Mushenok V. V. Administratyvno-pravovi zasady realizatsii pryntsyviv mytnoho oformlennia u systemi mytnoi polityky Ukrainy. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2020. № 7. S. 158–162 [in Ukrainian].
3. Kukshynova O. O., Nosenko D. S. Perspektyvy borotby ta zapobihannia kontrabandnoi zlochynnosti u mezhakh ukrainskoho zakonodavstva. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriiia "Pravo"*. 2021. Vyp. 61. S. 241–245 [in Ukrainian].
4. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. Uklad. i holov. red. V. T. Busel. K.: Perun, 2004. 1440 s. [in Ukrainian].
5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy № 2341-III vid 5.04.2001 r. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].

6. Mytnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13 bereznia 2012 roku № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> [in Ukrainian].
7. Naumenko V.P. Mytne rehuliuвання zovnishnoekonomichnoi diialnosti v Ukraini. Kyiv: Znannia, 2-he vyd., pererobl. i dopovn. 2019. 394 s. [in Ukrainian].
8. Pohoretskyi M. Pidvyshchennia efektyvnosti borotby z suchasnoiu kontrabandoiu. *Pivdennoukrainskyi pravnychy chasopys*. 2019. № 1. S. 18–21 [in Ukrainian].
9. Kryzhanivska A. O. Informatyzatsiia mytnykh protsedur v ramkakh Uhody zi sproshchennia protsedur torhivli. *Mytna sprava*. 2015. № 4 (100). S. 18–23 [in Ukrainian].
10. Lemekha R. Avtomatyzatsiia ta informatyzatsiia mytnykh protsedur yak priorytetni napriamky vdoskonalennia administruvannia mytnykh rezhymiv v Ukraini. *Pidpriumnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2020. № 11. S. 126–133 [in Ukrainian].
11. Matsedonska N. V. Kovalenko V. V. Shtefan L. B. Modernizatsiia mytnoi diialnosti z vykorystanniam informatsiinykh tekhnolohii. *Ekonomika ta suspilstvo*. 2021. Vyp. 27. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-27-16> [in Ukrainian].

УДК 342.951:341.232.1

Карелін Владислав Володимирович

доктор юридичних наук, доцент,

професор кафедри військового права

Військовий інститут

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Karelin Vladyslav

Doctor of Juridical Sciences, Docent,

Professor at the Department of Military Law

Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORCID: 0000-0002-6271-2447

Бериславська Оксана Михайлівна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри військового права

Військовий інститут

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Beryslavska Oksana

Candidate of Juridical Sciences, Docent,

Associate Professor at the Department of Military Law

Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORCID: 0000-0002-8785-6623

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-10-10416

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ УКРАЇНИ ЯК ЕЛЕМЕНТ МЕХАНІЗМУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІЙСЬКОВО-ТЕХНІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

INTERNATIONAL LEGAL OBLIGATIONS OF UKRAINE AS AN ELEMENT OF THE MECHANISM OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF MILITARY-TECHNICAL COOPERATION

Анотація. Вступ. Триваюча збройна агресія проти України спонукає органи державної влади, їх посадових осіб та навіть деяких вітчизняних суб'єктів господарювання до посилення військово-технічного співробітництва з іноземними державами та міжурядовими організаціями. Зазвичай правовою основою реалізації таких зносин є багатосторонні та двосторонні міжнародні домовленості України з іноземними партнерами, що встановлюють певні гарантії, застереги та зобов'язання під час реалізації таких зносин. Останнім часом кількість таких домовленостей зростає, адже співпраця у військово-технічній сфері між партнерами має поглиблюватися. Норми таких міжнародних угод стають обов'язковими для виконання обома Сторонами, що дозволяє нам зробити припущення про можливість виокремлення їх як окремої юридичної категорії – елементу механізму адміністративно-правового регулювання військово-технічного співробітництва. Однак, у сучасному науковому середовищі вчених-юристів особливої уваги саме цьому правовому явищу раніше не приділялось, що спонукало нас здійснити відповідне наукове дослідження.

Мета. Метою статті є обґрунтування існування у правовій реальності невід'ємного елементу механізму адміністративно-правового регулювання військово-технічного співробітництва – міжнародно-правове зобов'язання України у військово-технічній сфері, що закріплено у нормі міжнародної домовленості.

Матеріали і методи. Під час здійснення дослідження використано такі матеріали: а) національні нормативно-правові акти України; б) двосторонні міжнародні домовленості України; в) багатосторонні міжнародні домовленості України; г) архівні документи; д) наукові праці українських вчених-юристів та вчених, що досліджували деякі питання реалізації військово-технічного співробітництва; е) наукові праці іноземних вчених. Також нами використано такі наукові методи: аналіз та формально-юридичний метод. Метод аналізу надав можливість встановити окремі категорії меха-

нізму адміністративно-правового регулювання військово-технічного співробітництва та виявити категорії міжнародних домовленостей України, де містяться деякі зобов'язання держави у сфері, що досліджувалась. Завдяки формально-юридичному методу нами визначено формальний зміст багатьох міжнародно-правових норм та норм національних правових актів, що певною мірою врегульовують реалізацію військово-технічного співробітництва України.

Результати. Неодмінним елементом механізму адміністративно-правового регулювання військово-технічного співробітництва України з іноземними державами є норма права, що міститься у деяких міжнародних домовленостях. Такі норми можуть реалізовуватися завдяки діям або ж пасивній поведінці національних органів державної влади та підприємствам. Встановлено, що відповідні положення можуть міститися, по-перше, в міжнародних домовленостях, предмет регулювання яких дещо ширший за ті питання пов'язані із реалізацією державами-учасниками таких домовленостей військово-технічного співробітництва. По-друге, у міжнародних договорах предмет яких полягає суто у встановленні правової основи для реалізації зовнішніх зносин військово-технічного характеру між державами-учасниками. Виявлено три відповідних категорії міжнародних домовленостей, а саме: багатосторонні міжнародні домовленості; багатосторонні міжнародні домовленості, участь у яких обмежена; двосторонні домовленості.

Перспективи. Наш особливий науковий інтерес полягає також у подальшому детальному дослідженні правової основи реалізації та виконання уповноваженими органами державної влади України та їх посадовими особами міжнародно-правових зобов'язань України у сфері військово-технічного співробітництва.

Ключові слова: військово-технічне співробітництво, правове регулювання військово-технічного співробітництва, механізм правового регулювання, механізм адміністративно-правового регулювання, міжнародні договори, міжнародні передачі товарів військового призначення та товарів подвійного використання.

Summary. Introduction. The ongoing armed aggression against Ukraine prompts public authorities, their officials and even some domestic business entities to strengthen military-technical cooperation with foreign states and intergovernmental organizations. As a rule, the legal basis for such relations is multilateral and bilateral international agreements between Ukraine and foreign partners, which establish certain guarantees, precautions and obligations in the course of such relations. Recently, the number of such agreements has been growing, as cooperation in the military-technical sphere between the partners is expected to deepen. The norms of such international agreements become binding on both Parties, which allows us to assume that they can be distinguished as a separate legal category – an element of the mechanism of administrative and legal regulation of military-technical cooperation. However, in the modern scientific environment of legal scholars, special attention has not been paid to this particular legal phenomenon before, which prompted us to conduct a relevant scientific study.

Purpose. The purpose of the article is to substantiate the existence in the legal reality of an integral element of the mechanism of administrative and legal regulation of military-technical cooperation – Ukraine's international legal obligation in the military-technical sphere, which is enshrined in the norm of an international agreement.

Materials and methods. The following materials were used in the course of the study: a) national legal acts of Ukraine; b) bilateral international agreements of Ukraine; c) multilateral international agreements of Ukraine; d) archival documents; e) scholarly works of Ukrainian legal scholars and scholars who have studied some issues of military-technical cooperation; f) scholarly works of foreign scholars. We also used the following scientific methods: analysis and formal legal method. The analysis method made it possible to establish certain categories of the mechanism of administrative and legal regulation of military-technical cooperation and to identify the categories of international agreements of Ukraine which contain some of the obligations of the State in the area under study. Using the formal legal method, we have determined the formal content of many international legal norms and provisions of national legal acts that to some extent regulate the implementation of military-technical cooperation of Ukraine.

Results. An indispensable element of the mechanism of administrative and legal regulation of military-technical cooperation between Ukraine and foreign states is the rule of law contained in certain international agreements. Such provisions may be implemented through the actions or passive behavior of national public authorities and enterprises. It is established that the relevant provisions may be contained, firstly, in international agreements whose subject matter is somewhat broader than the issues related to the implementation of military-technical cooperation by the States parties to such agreements. Secondly, in international treaties the subject matter of which is solely to establish the legal basis for the implementation of external military-technical relations between the States Parties. The author identifies three relevant categories of international agreements, namely: multilateral international agreements; multilateral international agreements in which participation is limited; and bilateral agreements.

Discussion. Our particular research interest is also in further detailed study of the legal framework for the implementation and fulfillment of Ukraine's international legal obligations in the field of military-technical cooperation by the authorized state authorities and their officials.

Key words: military-technical cooperation, legal regulation of military-technical cooperation, legal regulation mechanism, administrative and legal regulation mechanism, international treaties, international transfers of military and dual-use goods.

Постановка проблеми. Триваюча збройна агресія проти України спонукає органи державної влади, їх посадових осіб та навіть деяких вітчизняних

суб'єктів господарювання до посилення військово-технічного співробітництва з іноземними державами та міжурядовими організаціями. Зазвичай правовою

основною реалізації таких зносин є багатосторонні та двосторонні міжнародні домовленості України з іноземними партнерами, що встановлюють певні гарантії, застороги та зобов'язання під час реалізації таких зносин. Останнім часом кількість таких домовленостей зростає, адже співпраця у військово-технічній сфері між партнерами має поглиблюватися. Норми таких міжнародних угод стають обов'язковими для виконання обома Сторонами, що дозволяє нам зробити припущення про можливість виокремлення їх як окремої юридичної категорії — елементу механізму адміністративно-правового регулювання військово-технічного співробітництва. Однак, у сучасному науковому середовищі вчених-юристів особливої уваги саме цьому правовому явищу раніше не приділялось, що спонукало нас здійснити відповідне наукове дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час написання наукової статті нами були опрацьовані дослідження як українських, так і іноземних вчених різних галузей знань. Наукові результати вчених Бегми В., Софронова О., Радова Д., Шемаєва В., Попко С., Ханіна І. та Чеховської М. надали змогу сформулювати цілісне уявлення про процес військово-технічного співробітництва між державами (його зміст, елементи, предмет таких зносин тощо) [1; 2; 3; 4; 5; 6]. Водночас праці українських вчених-правників Стеценка С., Коропатніка І., Галунько В., Шопіної І., Петкова С., що досліджують адміністративне та військове право, уможливили осмислення нами таких юридичних категорій як: «механізм правового регулювання», «механізм адміністративно-правового регулювання» [7, 8, 9]. Поєднання отриманих згаданими вченими наукових результатів надало нам поштовх та створило науковий фундамент для проведення даного дослідження.

Метою статті є обґрунтування існування у правовій реальності невід'ємного елементу механізму адміністративно-правового регулювання військово-технічного співробітництва — міжнародно-правове зобов'язання України у військово-технічній сфері, що закріплено у нормі міжнародної домовленості.

Матеріали і методи. Під час здійснення дослідження використано такі матеріали: а) національні нормативно-правові акти України; б) двосторонні міжнародні домовленості України; в) багатосторонні міжнародні домовленості України; г) архівні документи; ґ) наукові праці українських вчених-юристів та вчених, що досліджували деякі питання реалізації військово-технічного співробітництва; д) наукові праці іноземних вчених.

Також нами використано такі наукові методи: аналіз та формально-юридичний метод. Метод аналізу надав можливість встановити окремі категорії механізму адміністративно-правового регулювання військово-технічного співробітництва та виявити категорії міжнародних домовленостей України, де містяться деякі зобов'язання держави у сфері, що досліджува-

лась. Завдяки формально-юридичному методу нами визначено формальний зміст багатьох міжнародно-правових норм та норм національних правових актів, що певною мірою врегульовують реалізацію військово-технічного співробітництва України.

Виклад основного матеріалу. В умовах повномасштабної збройної агресії проти України одним із основних елементів, що забезпечують стійкість держави, є здатність українського війська надати відсіч ворогу. Вказане залежить від багатьох чинників: навченість особового складу, його вмотивованість, належний рівень матеріально-технічного забезпечення, гідний соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей.

Слід зазначати, що у цьому зв'язку особливою категорією постає факт наявності у Збройних Силах України та інших військових формуваннях держави сучасних та високотехнологічних зразків озброєння, військової техніки та боєприпасів у достатній для виконання завдань за призначенням кількості. Наявність технологічної переваги у озброєнні над ворогом є одним із тих значущих важелів, що забезпечують його військову поразку.

У цьому контексті слушною ми вважаємо тезу міністра оборони України Рустема Умерова, який вказав, що саме технології будуть визначальними для перемоги у війні [10]. Та навіть звертаючись до минулих століть можливо віднайти аргументи на користь такого твердження. Наприклад, як зазначає американський вчений Джаред Даймонд, саме військова технологія (вогнепальна зброя, сталь та коні) стала одним із безпосередніх чинників, що призвели до успіху невеликого загону іспанських конкістадорів під головуванням Франсиско Пісарро у битві проти багатотисячного війська інкського правителя Атауальпи у 1532 році [11, с. 78].

Зрозуміло, що за умови відсутності в Україні територій, які перебувають поза дальністю ураження далекобійною зброєю держави-агресора, а також у зв'язку із обмеженими ресурсами українських підприємств оборонно-промислової сфери, важливою часткою процесу забезпечення українського війська сучасними та високотехнологічними зразками озброєнь та військової техніки є саме поставки від іноземних держав. Таку діяльність, а також сумісне виробництво оборонної продукції підприємствами різних держав, зазвичай характеризують саме як «військово-технічне співробітництво». Як вказано у науковій статті «Інформаційне супроводження військово-технічного співробітництва України з іноземними державами як інструмент економічної безпеки держави» за авторством Шемаєва В. М.: «Військово-технічне співробітництво (ВТС) України з іноземними державами передбачає співпрацю у багатьох напрямках діяльності зовнішніх відносин, пов'язаних з розроблення, виробництвом, модернізацією, утилізацією і міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» [6].

Очевидним є те, що така діяльність має здійснюватися із дотриманням особливих правових засад, що встановлені деякими національними правовими актами та окремими міжнародними домовленостями. На нашу думку, особливої уваги заслуговує саме друга вказана категорія джерел права у сфері військово-технічного співробітництва, адже приписи встановлені у відповідних міжнародних угодах утворюють специфічне міжнародно-правове тло та встановлюють «правила поведінки» для держав, які реалізують такий вид міжнародного співробітництва (торгівля зброєю, спільне будівництво військових об'єктів, передача технологій тощо).

Варто відмітити, що деякі такі міжнародні договори охоплюють питання пов'язані із співробітництвом між державами у військово-технічній сфері лише частково, адже предмет їх врегулювання є значно ширшим. Як приклад можливо навести Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, де лише у окремих статтях встановлюються зобов'язання сторін у сфері військово-технічного співробітництва (поліпшення системи експортного контролю, співробітництво України з Європейським оборонним агентством тощо) [12].

Або ж згадати підписану у 2024 році Угоду про співробітництво у сфері безпеки та довгострокову підтримку між Україною та Королівством Бельгія, окремі положення якої врегульовують двосторонні відносини у військово-технічній сфері між двома державами. Так, у статті 11 вказаної Угоди передбачено зобов'язання України використовувати надане Королівством Бельгія озброєння та військову техніку виключно для захисту своєї територіальної цілісності від російського вторгнення та відповідно до вимог міжнародного права [13].

З іншого боку правове підґрунтя для реалізації Україною військово-технічного співробітництва з іноземними державами створюють договори, предмет яких обмежується суто тими питаннями, що пов'язані з провадженням такої співпраці. Типовим прикладом такого типу домовленостей є Угода між кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Екваторіальна Гвінея про військово-технічне співробітництво, що набула чинності 27 вересня 2006 року (далі — Угода). Уряди обох держав визнали своє зобов'язання сприяти національним підприємствам та установам у здійсненні військово-технічного співробітництва за окремими напрямками: взаємне постачання озброєння та військової техніки, спільне виконання науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт у військово-технічній сфері тощо [14].

До речі, вартим уваги є той факт, що відповідні положення таких домовленостей фактично можливо вважати окремими елементами механізму адміністративно-правового регулювання співробітництва України з іноземними держава-

ми у військово-технічній сфері. Так, міжнародно-правові зобов'язання України у цій царині зовнішніх зносин, які набули закріплення у окремих нормах двосторонніх або ж багатосторонніх міжнародних правових актів, стають неодмінною частиною юридичної основи реалізації військово-технічного співробітництва.

На підтвердження цієї тези можемо згадати отримані українським вченим Стенецьком С. Г. наукові результати, що знайшли своє втілення у науковій статті «Механізм адміністративно-правового регулювання: сучасні проблемні питання». Дослідник наголошував на тому, що обов'язковими (органічними) елементами механізму адміністративно-правового регулювання суспільних відносин є: норми права; акти реалізації норм права; правові відносини. Водночас Стеценко С. Г. наголошував, що такий механізм приводить в рух правові норм, які використовуються в адміністративному праві та які самі по собі є статичними [7].

Як приклад такого приведення в рух правової норми, що міститься у письмових міжнародних домовленостях України, за допомогою механізму адміністративно-правового регулювання суспільних відносин, які виникають у сфері військово-технічного співробітництва, можемо навести процедуру передбачену окремими приписами Положення про порядок надання повноважень на право здійснення експорту, імпорту товарів військового призначення та товарів, які містять відомості, що становлять державну таємницю, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 8 червня 1998 року № 838 (далі — Положення) [15].

Отже, стаття 1 вже згаданої нами Угоди передбачає зобов'язання урядів обох держав (Сторін) сприяти українським та гвінейським підприємствам у реалізації ними двостороннього військово-технічного співробітництва [14]. Ця норма реалізується через пункт 13 Положення, що передбачає окремий порядок надання Урядом України повноважень суб'єкту господарювання на право здійснення ним експорту продукції власного виробництва та імпорту продукції для власного виробництва у таких випадках:

- виконання міжнародних договорів про військово-технічне співробітництво, виробничу або науково-технічну кооперацію в галузі військово-технічного співробітництва;
- виконання державного оборонного замовлення [15].

Встановлений згаданою нормою порядок є дещо спрощеним порівняно із тим, що передбачений пунктами 6–11 Положення та який застосовується у випадку надання суб'єкту господарювання повноважень на експорт/імпорт відповідної продукції на загальних підставах. Наприклад, у разі необхідності надання повноважень українському суб'єкту господарювання на право здійснення імпорту товарів військового призначення саме у межах реалізації аналізованої міжурядової Угоди, відповідальний

за виконання цієї міжнародної домовленості орган (відповідно статті 2 Угоди — Міністерство оборони України, Міністерство промислової політики України) готує відповідний проєкт акта Кабінету Міністрів України, який має бути погоджено з деякими органами державної влади (Служба безпеки, Міністерство закордонних справ, Державна служба експортного контролю, Служба зовнішньої розвідки тощо) та Міжвідомчою комісією з політики військово-технічного співробітництва та експортного контролю. Дії такого відповідального органу державної влади, процедура погодження проєкту акта іншими органами публічної влади та ухвалення рішення Урядом про надання повноважень суб'єкту господарювання є проявами акту реалізації норми права передбаченими статтею 1 Угоди [14], [15].

Вочевидь існує чимала кількість подібних прикладів такого приведення у рух міжнародно-правових норм у сфері військово-технічного співробітництва України з іноземними державами, що втілюється активними діями органів державної влади (їх посадових осіб) або ж їх пасивною поведінкою (наприклад, додержання заборони передбаченою Договором про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року — не приймати передачі ядерної зброї чи інших ядерних вибухових пристроїв) [16]. Загалом ми можемо виділити три основні категорії міжнародних домовленостей України, які містять правові норми, що є елементами механізму адміністративно-правового регулювання військово-технічного співробітництва: багатосторонні міжнародні домовленості; багатосторонні міжнародні домовленості, участь у яких обмежена; двосторонні домовленості.

Характерною особливістю першої встановленої категорії, на нашу думку, є те, що здебільшого положення таких багатосторонніх міжнародних домовленостей спрямовані на врегулювання міжнародного обігу озброєння, оскільки неконтрольована торгівля такою продукцією призводить до надмірного її накопичення у світі, створює ризики для отримання озброєнь терористичними угрупованнями або ж злочинними організаціями тощо. Американський історик Девід Р. Стоун у своїй статті «Imperialism and Sovereignty: The League of Nations' Drive to Control the Global Arms Trade» відмічав, що «зусилля великих держав щодо контролю над торгівлею зброєю почалися наприкінці XIX століття, але вони стосувалися лише колоніальних територій і були мотивовані турботою про стабільність європейських імперій». Вчений наголосив, що міжнародні зусилля з регулювання торгівлі зброєю започаткувала Брюсельська конвенція від 1890 року, основний предмет врегулювання якої полягав у припиненні работоргівлі в Африці та забезпечення стабільності тамтешніх європейських володінь [17].

У першій статті згаданого дослідником акту (повна назва — SLAVE TRADE AND IMPORTATION

INTO AFRICA OF FIREARMS, AMMUNITION, AND SPIRITUOUS LIQUORS (GENERAL ACT OF BRUSSELS)) зазначається, що одним із найефективніших засобів протидії работоргівлі у Африці є обмеження ввезення вогнепальної зброї, принаймні сучасної, та боєприпасів на території, де здійснюється работоргівля [18].

До речі, Девід Р. Стоун відзначив важливу роль підписаної 17 червня 1925 року представниками вісімнадцятих держав Конвенції про контроль за міжнародною торгівлею зброєю, боєприпасами та засобами ведення війни, яка так і не набула чинності. Дослідник наголошував на важливості проведеної Лігою Націй роботи, адже зрештою більшість великих виробників зброї переконались у тому, що необмежений експорт не йде їм на користь, а протягом 1930-х років такі держави як Бельгія, Швеція, США та Франція впровадили ліцензування експорту озброєнь у мирний час [17].

Сьогодні існує чимала кількість багатосторонніх міжнародних домовленостей, які покликані врегулювати міжнародний обіг як і звичайних озброєнь, так і зброї масового знищення. Особливо важливою подією, на нашу думку, є підписання у 2014 році Україною Договору про торгівлю зброєю, положення якого встановлюють правила здійснення міжнародних передач певних видів озброєнь та військової техніки: оцінка експорту, ведення обліку, вирішення спорів тощо. Водночас варто відмітити, що аналізована міжнародна угода Україною поки що не ратифікована [19].

Наступною категорією, яку ми виокремили, є багатосторонні міжнародні домовленості, участь у яких обмежена. Зазвичай учасниками таких домовленостей стають держави за територіальним або іншими принципами. Наприклад, Конвенція Економічного співтовариства країн Західної Африки про стрілецьку зброю і легкі озброєння, боєприпаси до них та інші пов'язані з ними матеріали, де, серед іншого, встановленні вимоги для учасників щодо здійснення ними міжнародних передач визначених видів зброї [20]. Або ж згадати обов'язкові для України як учасниці Організації з безпеки і співробітництва в Європі положення Документа ОБСЄ про легкі озброєння та стрілецьку зброю, де подібно до вищенаведеної Конвенції визначенні деякі правила за якими мають здійснюватися міжнародні передачі вказаної продукції [21].

Також, як вже зазначено попередньо, деякі міжнародно-правові зобов'язання України у сфері військово-технічного співробітництва можуть міститися у двосторонніх міжнародних договорах. Зазвичай двосторонні зносини військово-технічного характеру між Україною та іноземною державою врегульовуються угодами про військово-технічне співробітництво. У Стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу України, затвердженій Указом Президента України від 20 серпня 2021

року № 372/2021 вказано, що розвиток експортного потенціалу здійснюється, серед іншого, шляхом: «укладення міжурядових угод з військово-технічного співробітництва, що передбачають взаємний захист інвестицій, технологій, конкретні заходи із спільного виробництва озброєння, військової та спеціальної техніки для потреб ринків третіх держав» [22].

З іншого боку, такі двосторонні угоди сприятимуть реалізації операцій із імпорту товарів військового призначення та товарів подвійного використання, що після повномасштабного вторгнення в Україну вочевидь є більш актуальним завданням для вітчизняних підприємств та органів державної влади. До речі, у аналізованій нормі зазначено, що такі договори мають укладатися саме на міжурядовому рівні. Так, нормою Закону України «Про міжнародні договори України» визначено, що від імені Кабінету Міністрів України укладаються такі міжнародні договори: гуманітарні, торговельні, науково-технічні, економічні, а також з інших питань, що відносяться до відання Уряду [23].

Окрім попередньо досліджуваної норми Стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу України, ще одним приписом, що відносить до відання Кабінету Міністрів України процедуру укладення міжнародних договорів з питань військово-технічного співробітництва, є положення Указу Президента України від 21 квітня 1999 року № 422/99 «Про заходи щодо вдосконалення військово-технічного співробітництва України з іноземними державами». Зміст згаданого положення полягає у наділенні Уряду України повноваженням укладати міжнародні договори з питань військово-технічного співробітництва [24].

Втім, як ми вже зазначили попередньо, особливістю врегулювання такої співпраці є те, що такі міжнародно-правові зобов'язання України та партнерів у цій сфері можуть міститися в окремих нормах

міжнародних домовленостей, предмет яких є більш ширшим, аніж питання, які нами досліджуються. Таке твердження поширюється й на третю встановлену категорію міжнародних домовленостей України. Прикладом, що має підтвердити нашу тезу, може слугувати укладена у 1995 році Угода між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Республіки Грузія про військове співробітництво, якою, серед іншого, встановленні деякі напрями військово-технічної співпраці між Сторонами [25].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Неодмінним елементом механізму адміністративно-правового регулювання військово-технічного співробітництва України з іноземними державами є норма права, що міститься у деяких міжнародних домовленостях. Такі норми можуть реалізовуватися завдяки діям або ж пасивній поведінці національних органів державної влади та підприємств. Встановлено, що відповідні положення можуть міститися, по-перше, в міжнародних домовленостях, предмет регулювання яких дещо ширший за ті питання пов'язані із реалізацією державами-учасницями таких домовленостей військово-технічного співробітництва. По-друге, у міжнародних договорах предмет яких полягає суто у встановленні правової основи для реалізації зовнішніх зносин військово-технічного характеру між державами-учасницями.

Виявлено три відповідних категорії міжнародних домовленостей, а саме: багатосторонні міжнародні домовленості; багатосторонні міжнародні домовленості, участь у яких обмежена; двосторонні домовленості. Слід вказати, що наш особливий науковий інтерес полягає також у подальшому детальному дослідженні правової основи реалізації та виконання уповноваженими органами державної влади України та їх посадовими особами міжнародно-правових зобов'язань України у сфері військово-технічного співробітництва.

Література

1. Софронов О. Військово-технічне співробітництво як складова державної політики України. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2010. № 94. С. 138–143.
2. Бегма В., Шепаєв В., Радов Д. Нові напрями військово-технічного співробітництва Україна — США. *Стратегічні пріоритети*. 2019. № 3–4 (51). С. 76–82.
3. Попко С. Військово-технічна співпраця України та НАТО: теорія, практика (1997–2004). *Проблеми гуманітарних наук*. 2020. № 5/47. С. 450–465.
4. Ханін І. Напрями активізації військово-технічного співробітництва між Україною та Європейським Союзом. *Ефективна економіка*. 2015. № 7. С. 34.
5. Чеховська М. Європейський вектор військово-технічного співробітництва України. *Економіка та суспільство*. 2022. № 41. С. 66.
6. Шепаєв В. Інформаційне супроводження військово-технічного співробітництва України з іноземними державами як інструмент забезпечення економічної безпеки держави. *Економіка і організація управління*. 2014. № 3 (19). С. 288–292.
7. Стеценко С. Механізм адміністративно-правового регулювання: сучасні проблемні питання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. № 35. С. 31–34.
8. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галунько та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.

9. Військове право: підручник / І. М. Коропатнік та ін. Київ : Алерта, 2019. 648 с.
10. «Війну вииграють технології» — міністр оборони України. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-umerov-tekhnologiyi-viyuna/32706700.html> (дата звернення: 21.10.2024).
11. Даймонд Дж. Зброя, мікроби і сталь: Витоки нерівностей між народами / пер. з англ. Т. Цимбал. Київ : Вид. група КМ-БУКС, 2023. 512 с.
12. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Угода Україна від 27.06.2014: станом на 30 листоп. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 21.10.2024).
13. Угода про співробітництво у сфері безпеки та довгострокову підтримку між Україною та Королівством Бельгія : Угода від 28.05.2024 р. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobitnictvo-u-sferi-bezpeki-ta-dovgostrokovu-p-91169> (дата звернення: 21.10.2024).
14. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Екваторіальна Гвінея про військово-технічне співробітництво : Угода Респ. Екватор. Гвінея від 17.09.2004: станом на 3 лип. 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/226_005#Text (дата звернення: 22.10.2024).
15. Про затвердження Положення про порядок надання повноважень на право здійснення експорту, імпорту товарів військового призначення та товарів, які містять відомості, що становлять державну таємницю : Постанова Каб. Міністрів України від 08.06.1998 № 838: станом на 3 лют. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/838-98-p#Text> (дата звернення: 22.10.2024).
16. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року : Договір Орг. Об'єдн. Націй від 01.07.1968: станом на 16 листоп. 1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_098#Text (дата звернення: 22.10.2024).
17. David R. Stone. Imperialism and Sovereignty: The League of Nations' Drive to Control the Global Arms Trade. *Journal of Contemporary History*. 2000. Vol. 35, No. 2. P. 213–230.
18. Slave trade and importation into Africa of firearms, ammunition, and spirituous liquors (general act of Brussels). *Library of Congress.gov*. URL: <https://maint.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000001-0134.pdf> (дата звернення: 23.10.2024).
19. Договір про торгівлю зброєю : Договір від 24.12.2014 р. URL: <https://front.un-arm.org/wp-content/uploads/2013/06/English7.pdf> (дата звернення: 23.10.2024).
20. ECOWAS convention on small arms and light weapons, their ammunition and other related materials. *Sipri.org*. URL: <https://www.sipri.org/sites/default/files/research/disarmament/dualuse/pdf-archive-att/pdfs/ecowas-convention-on-small-arms-and-light-weapons-their-ammunition-and-other-related-materials.pdf> (дата звернення: 23.10.2024).
21. Документ ОБСЄ про легкі озброєння та стрілецьку зброю: від 20.06.2012 р. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/0/b/486751.pdf> (дата звернення: 24.10.2024).
22. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 червня 2021 року «Про Стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу України» : Указ Президента України від 20.08.2021 № 372/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372/2021#Text> (дата звернення: 24.10.2024).
23. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV: станом на 15 берез. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> (дата звернення: 25.10.2024).
24. Про заходи щодо вдосконалення військово-технічного співробітництва України з іноземними державами : Указ Президента України від 21.04.1999 № 422/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/422/99#Text> (дата звернення: 25.10.2024).
25. Угода між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Республіки Грузія про військове співробітництво : Угода М-ва оборони України від 10.01.1995. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268_075#Text (дата звернення: 25.10.2024).

References

1. Sofronov O. Viiskovo-tekhnichne spivrobitnytstvo yak skladova derzhavnoi polityky Ukrainy. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*. 2010. № 94. S. 138–143 [in Ukrainian].
2. Behma V., Shemaiev V., Radov D. Novi napriamy viiskovo-tekhnichnoho spivrobitnytstva Ukraina — SSHA. *Stratehichni priorytety*. 2019. № 3–4 (51). S. 76–82 [in Ukrainian].
3. Popko S. Viiskovo-tekhnichna spivpratsia Ukrainy ta NATO: teoriia, praktyka (1997–2004). *Problemy humanitarnykh nauk*. 2020. № 5/47. S. 450–465 [in Ukrainian].
4. Khanin I. Napriamy aktyvizatsii viiskovo-tekhnichnoho spivrobitnytstva mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom. *Efektivna ekonomika*. 2015. № 7. S. 34 [in Ukrainian].
5. Chekhovska M. Yevropeiskyi vektor viiskovo-tekhnichnoho spivrobitnytstva Ukrainy. *Ekonomika ta suspilstvo*. 2022. № 41. S. 66 [in Ukrainian].
6. Shemaiev V. Informatsiine suprovodzhennia viiskovo-tekhnichnoho spivrobitnytstva Ukrainy z inozemnymy derzhavamy yak instrument zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky derzhavy. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*. 2014. № 3 (19). S. 288–292 [in Ukrainian].

7. Stetsenko S. Mekhanizm administratyvno-pravovoho rehuliuвання: suchasni problemni pytannia. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. 2007. № 35. S. 31–34 [in Ukrainian].
8. Administratyvne pravo Ukrainy. Povnyi kurs: pidruchnyk / V. Halunko ta in. Kherson: OLDI-PLIuS, 2018. 446 s. [in Ukrainian].
9. Viiskove pravo: pidruchnyk / I. M. Koropatnik ta in. Kyiv: Alerta, 2019. 648 s. [in Ukrainian].
10. “Viinu vyhraiut tekhnolohii” — ministr oborony Ukrainy. Radio Svoboda. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-umerov-tekhnologiyi-viyna/32706700.html> [in Ukrainian].
11. Daimond Dzh. Zbroia, mikroby i stal: Vytoky nerivnostei mizh narodamy / per. z anhl. T. Tsymbal. Kyiv: Vyd. hrupa KM-BUKS, 2023. 512 s. [in Ukrainian].
12. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyimi derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony: Uhoda Ukraina vid 27.06.2014: stanom na 30 lystop. 2023 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text [in Ukrainian].
13. Uhoda pro spivrobotnytstvo u sferi bezpeky ta dovgostrokovu pidtrymku mizh Ukrainoiu ta Korolivstvom Belhiia: Uhoda vid 28.05.2024 r. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobotnytstvo-u-sferi-bezpeki-ta-dovgostrokovu-p-91169> [in Ukrainian].
14. Uhoda mizh Kabinetom Ministriv Ukrainy ta Uriadom Respubliky Ekvatorialna Hvineia pro viiskovo-tekhnichne spivrobotnytstvo: Uhoda Resp. Ekvator. Gvineia vid 17.09.2004: stanom na 3 lyp. 2006 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/226_005#Text [in Ukrainian].
15. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro poriadok nadannia povnovazhen na pravo zdiisnennia eksportu, importu tovariv viiskovoho pryznachennia ta tovariv, yaki mistiat vidomosti, shcho stanovliat derzhavnu taiemnytsiu: Postanova Kab. Ministriv Ukrainy vid 08.06.1998 № 838: stanom na 3 liut. 2024 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/838-98-p#Text> [in Ukrainian].
16. Dohovir pro nerozpovsiudzhennia yadernoi zbroi vid 1 lypnia 1968 roku: Dohovir Orh. Obiedn. Natsii vid 01.07.1968: stanom na 16 lystop. 1994 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_098#Text [in Ukrainian].
17. David R. Stone. Imperialism and Sovereignty: The League of Nations Drive to Control the Global Arms Trade. *Journal of Contemporary History*. 2000. Vol. 35, No. 2. P. 213–230.
18. Slave trade and importation into Africa of firearms, ammunition, and spirituous liquors (general act of Brussels). *Library of Congress.gov*. URL: <https://maint.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000001-0134.pdf>.
19. Dohovir pro torhivliu zbroieiu: Dohovir vid 24.12.2014 r. URL: <https://front.un-arm.org/wp-content/uploads/2013/06/English7.pdf> [in Ukrainian].
20. ECOWAS convention on small arms and light weapons, their ammunition and other related materials. *Sipri.org*. URL: <https://www.sipri.org/sites/default/files/research/disarmament/dualuse/pdf-archive-att/pdfs/ecowas-convention-on-small-arms-and-light-weapons-their-ammunition-and-other-related-materials.pdf>.
21. Dokument OBSIe pro lehki ozbroiennia ta striletsku zbroiu: vid 20.06.2012 r. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/0/b/486751.pdf> [in Ukrainian].
22. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 18 chervnia 2021 roku “Pro Stratehiiu rozvytku oboronno-promyslovoho kompleksu Ukrainy”: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 20.08.2021 № 372/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372/2021#Text> [in Ukrainian].
23. Pro mizhnarodni dohovory Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 29.06.2004 № 1906-IV: stanom na 15 berez. 2022 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> [in Ukrainian].
24. Pro zakhody shchodo vdoskonalennia viiskovo-tekhnichnoho spivrobotnytstva Ukrainy z inozemnyimi derzhavami: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 21.04.1999 № 422/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/422/99#Text> [in Ukrainian].
25. Uhoda mizh Ministerstvom oborony Ukrainy ta Ministerstvom oborony Respubliky Hruziia pro viiskove spivrobotnytstvo: Uhoda M-va oborony Ukrainy vid 10.01.1995. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268_075#Text [in Ukrainian].

УДК 351.74(477)

Скриньковський Руслан Миколайович

*кандидат економічних наук, професор
Львівський університет бізнесу та права*

Skrynkovskyi Ruslan

PhD in Economics, Professor

Lviv University of Business and Law

ORCID: 0000-0002-2180-8055

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-10-10273

ВЗАЄМОДІЯ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЇ ОХОРОНИ УКРАЇНИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

INTERACTION OF THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE AND THE DEPARTMENT OF THE STATE PROTECTION OF UKRAINE IN ENSURING THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

Анотація. Вступ. Служба безпеки України (далі – СБ України) та Управління державної охорони України (далі – УДО України) відіграють особливу роль у забезпеченні національної безпеки України. Відповідно, питання їхньої якісної та ефективної взаємодії при виконанні поставлених завдань за призначенням, з урахуванням реальних і потенційних загроз та викликів, стає дедалі актуальнішим, особливо під час повномасштабної російсько-української війни та протистояння.

Мета. Метою статті є дослідження юридичних аспектів і особливостей взаємодії СБ України та УДО України у забезпеченні національної безпеки України.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) література, яка стосується національної безпеки України, взаємодії СБ України та УДО України у забезпеченні національної безпеки України; 2) Конституція та закони України, а також нормативні акти, що становлять правову основу діяльності СБ України, здійснення державної охорони України та регулюють питання у сфері національної безпеки України.

У процесі дослідження були використані як загальнонаукові, так і спеціальні методи: формально-юридичний, порівняльно-правовий.

Результати. Встановлено, що основу для організації та здійснення взаємодії СБ України та УДО України у забезпеченні національної безпеки становить: єдине розуміння задуму або проблеми, єдине розуміння змісту поставлених завдань і шляхів їх виконання, спільне розроблення основоположних документів за призначенням, спільне визначення напрямів здійснення і сфер відповідальності спеціальних операцій (дій, заходів) та належний контроль за їх виконанням відповідно до вимог. Тут важливе значення має досвід у сфері безпеки та оборони, набутого під час війни росії проти України, якісні нормативно-правові та організаційні засади.

Зазначено, що враховуючи актуальні загрози та виклики, при удосконаленні нормативно-правових актів СБ України та УДО України потрібно врахувати умови воєнного часу та можливі сценарії виникнення і розвитку інших ситуацій воєнного характеру. Якісна та ефективна взаємодія СБ України та УДО України є важливим чинником успішної протидії російським злочинам та іншим загрозам.

Обґрунтовано, що з метою узгодженості взаємодії УДО України та СБ України у забезпеченні національної безпеки України на законодавчому рівні, до ст. 10 Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» необхідно додати нове положення (аналогічно до ст. 17 Закону України «Про Службу безпеки України»), а саме: «Управління державної охорони України взаємодіє з Службою безпеки України, правоохоронними та митними органами у порядку і на засадах, визначених законами, указами Президента України та прийнятими на їх основі актами Управління державної охорони України і відповідного відомства».

Перспективи. У перспективі доцільно дослідити діяльність судів та прокуратури України в системі державного контролю за законністю при здійсненні державної охорони України.

Ключові слова: національна безпека України, національні інтереси України, Служба безпеки України, Управління державної охорони України, державна таємниця, державна охорона України, безпека посадових осіб, протидія тероризму, злочини, Конституція України, закони України.

Summary. Introduction. The Security Service of Ukraine and the Department of the State Protection of Ukraine play a special role in ensuring the national security of Ukraine. Accordingly, the question of their high-quality and effective interaction in the performance of assigned tasks, taking into account real and potential threats and challenges, is becoming more and more urgent, especially during a full-scale russian-Ukrainian war and confrontation.

Purpose. The purpose of the article is to study the legal aspects and peculiarities of the interaction of the Security Service of Ukraine and the Department of the State Protection of Ukraine in ensuring the national security of Ukraine.

Materials and methods. The research materials are: 1) literature related to the national security of Ukraine, the interaction of the Security Service of Ukraine and the Department of the State Protection of Ukraine in ensuring the national security of Ukraine; 2) The Constitution and laws of Ukraine, as well as normative acts, which form the legal basis of the activity of the Security Service of Ukraine, the implementation of state protection of Ukraine and regulate issues in the sphere of national security of Ukraine.

Both general scientific and special methods are used in the research process: formal-legal, comparative-legal.

Results. It has been established that the basis for the organization and implementation of cooperation between the Security Service of Ukraine and the Department of the State Protection of Ukraine in ensuring national security is: a common understanding of the plan or problem, a common understanding of the content of the tasks and the ways of their implementation, joint development of basic documents according to the purpose, joint definition of implementation directions and spheres of responsibility for special operations (actions, measures) and proper control over their implementation in accordance with requirements. The experience in the field of security and defense acquired during russia's war against Ukraine, as well as high-quality legal and organizational principles are important here.

It is noted that, taking into account the current threats and challenges, when improving the legal acts of the Security Service of Ukraine and the Department of the State Protection of Ukraine, it is necessary to take into account the conditions of wartime and possible scenarios of the emergence and development of other situations of a military nature. High-quality and effective interaction between the Security Service of Ukraine and the Department of the State Protection of Ukraine is an important factor in successfully countering russian crimes and other threats.

It is substantiated that in order to coordinate the interaction between the Office of the State Security of Ukraine and the Security Service of Ukraine in ensuring the national security of Ukraine at the legislative level, a new provision should be added to Article 10 of the Law of Ukraine "On State Security of State Authorities of Ukraine and Officials" (similarly to Article 17 of the Law of Ukraine "On the Security Service of Ukraine"), namely: "The Department of the State Protection of Ukraine interacts with the Security Service of Ukraine, law enforcement and customs authorities in the manner and on the basis determined by laws, decrees of the President of Ukraine and acts of the Department of the State Protection of Ukraine adopted on their basis and the relevant department".

Prospects. In the future, it is expedient to investigate the activities of the courts and the prosecutor's office of Ukraine in the system of state control over legality in the implementation of the state protection of Ukraine.

Key words: national security of Ukraine, national interests of Ukraine, Security Service of Ukraine, Department of the State Protection of Ukraine, state secret, state protection of Ukraine, security of officials, counter-terrorism, crimes, Constitution of Ukraine, laws of Ukraine.

Постановка проблеми. Відомо, що основи національної безпеки, її принципи та засади державної політики в цій сфері встановлюються Законом України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII (із змінами), який визначає: «національна безпека України — захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» (ст. 1 цього Закону) [1].

Поряд з тим, нагадаємо, що сьогодні, виходячи з положень ст. 17 Конституції України [2] та законів України, при визначенні національної безпеки виділяють два основні підходи [3, с. 64]: перший підхід «по суті» — через зміст, розуміння та значення поняття «стан захищеності», а другий «по формі» — як до системи нормативно-правових, організаційних та інституціональних гарантій (відповідних заходів), що забезпечують захист державного суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності України, гарантують охорону демократичного конституцій-

ного ладу та захист інших національних інтересів України від реальних і потенційних загроз [1–3].

Для довідки [4–11]: термін «національна безпека» (англ. National Security) вперше був використаний у 1904 році 26-м президентом США (1901–1909) Теодором Рузвельтом у посланні до Конгресу США, де він обґрунтував, що необхідність приєднання зони Панамського каналу відповідає інтересам «національної безпеки» [4–6]. Першим, хто розкрив зміст цього терміна, був Вольтер Ліппманн (англ. Walter Lippmann), який у 1943 році написав: «A nation has security when it does not have to sacrifice its legitimate interests to avoid war, and is able, if challenged, to maintain them by war» [7] (укр. «Нація перебуває у стані безпеки, коли їй не потрібно жертвувати своїми законними інтересами, щоб уникнути війни, та коли вона здатна захистити ці інтереси у разі необхідності шляхом війни») [7; 8, с. 108–109]. Основні ідеї та положення сучасного розуміння національної безпеки у військовій та зовнішній політиці були викладені у Законі США «Про національну безпеку»,

який підписав 33-й президент США (1945–1953) Гаррі С. Трумен 26 липня 1947 року (англ. «The National Security Act of 1947») [8, с. 108; 9–11].

Беручи до уваги викладене та враховуючи позицію Конституційного Суду України (Рішення КСУ від 06.04.2022 р. № 1-р(П)/2022 [12]), варто наголосити, що забезпечення безпеки особи, суспільства, державної та воєнної безпеки, а також підтримання високого рівня обороноздатності України є не лише найвищими державними інтересами, але й одними з найбільш захищених конституційних цінностей України [1; 2; 6; 12; 13]. «Національні інтереси України — життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян» (ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України») [1].

В контексті вищезазначеного, варто також визнати, що Служба безпеки України (далі — СБ України, СБУ) та Управління державної охорони України (далі — УДО України) відіграють особливу роль у забезпеченні національної безпеки України [1; 14–20]. Відповідно, питання їхньої якісної та ефективної взаємодії при виконанні поставлених завдань за призначенням, з урахуванням реальних і потенційних загроз та викликів, стає дедалі актуальнішим, особливо під час повномасштабної російсько-української війни та протистояння. Все це обумовило вибір теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій (стан опрацювання проблематики). Теоретичну основу дослідження становлять праці військовослужбовців і вчених-юристів за проблемою, які стосуються, зокрема, таких аспектів, як: актуальні питання національної безпеки, оборони і розвідки України — П. Богуцький [21], О. Бусол [22], В. Гвоздь [5; 6; 23], В. Горбулін [24; 25], О. Белов, О. Литвиненко [25], В. Залужний, С. Шаптала [26], С. Полторак [27]; про СБ України (історія, сучасний стан і особливості діяльності, основні нормативні акти, коментарі і роз'яснення) — М. Ануфрієв, І. Копотун, І. Коропатнік, О. Кривенко, Ю. Курилюк, С. Петков [16]; нормативно-правове регулювання взаємодії УДО України, СБ України з іншими органами, які входять до складу сектору (сил) безпеки і оборони України, теорія та практика забезпечення державної охорони України в умовах воєнного стану — М. Микитюк [17; 18], О. Павлюк, М. Удовик [17], Л. Шепель [19], Д. Павлов [17; 20], О. Расевич [20] та інші.

Враховуючи аналіз поточного та прогнозованого стану безпекового середовища, особливості і наслідки злочинної російсько-української війни, актуальні загрози і виклики, включаючи можливі сценарії виникнення та розвитку ситуацій воєнного характеру [28–31], сьогодні недостатньо уваги приділяється юридичним аспектам і особливостям взаємодії СБ України та УДО України у забезпеченні національної безпеки України.

Мета статті. Метою статті є дослідження юридичних аспектів і особливостей взаємодії СБ України та УДО України у забезпеченні національної безпеки України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Так, відповідно до ст. 12 Закону України «Про національну безпеку України» [1], СБ України та УДО України входять до складу сектору (сил) безпеки і оборони України як державні органи спеціального призначення, на які згідно з Конституцією [2] та законами України покладено функції і завдання (державного значення) із забезпечення національної безпеки України [1; 14–18; 20].

У межах визначеної законодавством України компетенції на СБ України покладається — «захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці» (ст. 2 Закону України «Про Службу безпеки України» від 25.03.1992 р. № 2229-ХІІ, із змінами) [14]. Одним із основних завдань підрозділів СБУ є боротьба з тероризмом: виявлення, запобігання та припинення тероризму [14; 32]. Водночас УДО України, відповідно до функцій і завдань (спеціальних, за призначенням), визначених у ст. 12 Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» від 04.03.1998 р. № 160/98-ВР (із змінами) [15], здійснює державну охорону органів державної влади України, забезпечує безпеку посадових осіб, охорону об'єктів, відповідно до цього Закону [15] і п. 1. ст. 21 Закону України «Про національну безпеку України» [1], а також бере участь у відповідних заходах, спрямованих на запобігання диверсіям та боротьбу з тероризмом, згідно із Законом України «Про боротьбу з тероризмом» від 20.03.2003 р. № 638-IV (із змінами) [1; 15; 17; 18; 32; 33]. Відповідно до ст. 5 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» [32], УДО України бере участь у спеціальних операціях (заходах) з припинення терористичних актів, спрямованих проти вищих посадових осіб, членів їхніх сімей та об'єктів, що перебувають під державною охороною [15; 32].

Поряд з тим, нагадаємо, що у загальнодержавній антитерористичній системі України, СБ України є головним державним органом спеціального призначення з правоохоронними функціями у боротьбі з тероризмом, терористичною діяльністю (згідно зі ст. 4. «Суб'єкти боротьби з тероризмом» Закону України «Про боротьбу з тероризмом») [32]. Для цього 11 грудня 1998 року при СБ України був створений Антитерористичний центр (далі — АТЦ при СБУ) [34; 35], який сьогодні організовує взаємодію та координує діяльність усіх суб'єктів боротьби з тероризмом, де УДО України, як державний

правоохоронний орган спеціального призначення в антитерористичній системі України, є суб'єктом, що безпосередньо здійснює боротьбу з тероризмом [15; 32; 36]. У своїй діяльності АТЦ при СБ України, який складається з Штабу АТЦ (організовує роботу поточну), міжвідомчої координаційної (спеціальної) комісії та координаційних груп з їхніми Штабами при регіональних органах (управліннях) СБУ, також активно співпрацює зі спеціальними службами та правоохоронними органами іноземних держав. Крім того, АТЦ при СБУ має встановлені партнерські зв'язки з антитерористичними групами, структурами країн-членів ООН, НАТО, ОБСЄ, ЄС та взаємодіє з іншими міжнародними організаціями зі спеціальною компетенцією [36]. З 24 лютого 2022 року, від початку злочинної повномасштабної війни російської федерації проти України, основним завданням АТЦ при СБУ є протидія терористичній, диверсійній діяльності, воєнним злочинам та іншим протиправним діям російських спецслужб [36].

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 р. № 2135-ХІІ (із змінами), підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, у межах своїх повноважень, зобов'язані — на належному рівні «здійснювати взаємодію між собою та іншими правоохоронними органами, в тому числі відповідними органами іноземних держав та міжнародних антитерористичних організацій, з метою швидкого і повного попередження, виявлення та припинення кримінальних правопорушень» [37]. Згідно зі ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [37], оперативно-розшукова діяльність СБ України здійснюється оперативними підрозділами спеціального призначення Центрального управління СБ України, регіональних органів (управління) СБУ, та органів військової контррозвідки СБУ (основним завданням яких є виявляти і блокувати будь-які протиправні дії іноземних спеціальних служб в різних умовах [38]), а оперативно-розшукова діяльність УДО України — підрозділом оперативного забезпечення охорони за призначенням і виключно з метою забезпечення безпеки посадових осіб, які виконують (забезпечують) державні функції, та об'єктів, щодо яких здійснюється державна охорона, як в мирний, так і у воєнний час [37]. Перелік цих об'єктів (для УДО України) визначений у ст. 9 Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» [15]. Водночас нагадаємо, що охорона вищих посадових осіб, які виконують (забезпечують) державні функції, є еквівалентною охороні національної безпеки [39; 40, с. 152].

Основні аспекти у забезпеченні національної безпеки України, які стосуються охорони та доступу до державної таємниці, питань відповідальності за розголошення державної таємниці, особливостей дотримання державної таємниці (під час відправлення правосуддя, в особливий період, під час дії

воєнного стану, в умовах воєнного часу), а також законодавчого забезпечення державної таємниці (Закон України «Про державну таємницю» від 21.01.1994 р. № 3855-ХІІ, із змінами [41], Наказ Центрального управління СБУ «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю» від 23.12.2020 р. № 383, із змінами [42], Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 р. № 2657-ХІІ, із змінами [43], Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 р. № 2939-VI, із змінами [44], Закон України «Про національну безпеку України» [1], Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»» від 14.09.2020 р. № 392/2020 [45], Закон України «Про Службу безпеки України» [14]), окремих, важливих рішень судів у провадженнях про адміністративні правопорушення та інших судових рішень щодо державної таємниці, представлені у праці [46] (О. Джус., І. Копотун, М. Микитюк, О. Павлюк, С. Пасіка, С. Петков, А. Чубенко Г., А. Шевченко та інші).

Закон України «Про контррозвідальну діяльність» від 26.12.2002 р. № 374-IV (із змінами) у якості одного з принципів контррозвідальної діяльності (ст. 4) визначає взаємодію з органами державної влади України, органами місцевого самоврядування, а також об'єднаннями громадян та юридичними, фізичними особами [47]. «Контррозвідальна діяльність — спеціальний вид діяльності у сфері забезпечення державної безпеки, яка здійснюється з використанням системи контррозвідальних, пошукових, режимних, адміністративно-правових заходів, спрямованих на попередження, своєчасне виявлення і запобігання зовнішнім та внутрішнім загрозам безпеці України, розвідальним, терористичним та іншим протиправним посяганням спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на інтереси України» (ст. 1 Закону України «Про контррозвідальну діяльність») [47].

Для довідки: з 24.02.2022 р., від початку злочинної повномасштабної війни російської федерації проти України, і станом на березень 2024 року, співробітниками СБ України викрито 116 агентів іноземних спецслужб та 359 організованих злочинних угруповань, ліквідовано 68 каналів незаконного переправлення осіб через державний кордон України, припинено 926 фактів незаконного обігу військових засобів ураження, попереджено завдання економічних збитків державі на 16 млрд. грн, заборонено діяльність в Україні 17 проросійських політичних партій, знято з реєстрації 53 антиукраїнські громадські організації, позбавлено громадянства України 18 священнослужителів УПЦ (МП), які мають російські паспорти, нейтралізовано 9829 кібератак і кіберінцидентів, системно блокується втручання в інформаційно-комунікаційні системи

органів державної влади в Україні з боку ворожих спецслужб — коротко, за інформацією аналітичного Звіту СБ України [48]. «Служба безпеки зробить все для притягнення до відповідальності кожного російського загарбника та їхніх поплічників за злочини проти України», — повідомив речник Служби безпеки України А. Дехтяренко, на брифінгу Сил безпеки та оборони, 23 лютого 2023 року [49].

Отже, законодавство України чітко визначає взаємодію як ключовий аспект діяльності правоохоронних органів, зокрема між СБУ та УДО України. Одним із головних завдань розвитку системи взаємодії суб'єктів національної безпеки та державної охорони України є удосконалення їх організаційно-правових основ діяльності. Якісна та ефективна взаємодія СБ України та УДО України є важливим чинником успішної протидії російським злочинам та іншим загрозам.

Під поняттям «взаємодія», як «співдія, співдіяння», слід розуміти «взаємний зв'язок між предметами у дії, а також погоджена дія між ким-небудь або чим-небудь» [50]. Досліджуючи термін «взаємодія» (за метою, місцем, часом, напрямком дій та ін.), необхідно також врахувати розмежування понять «взаємодія», «партнерство», «співробітництво» та «сприяння» [51; 52].

В контексті цього, враховуючи викладене вище, на особливу увагу заслуговують результати дослідження [52], де Д. Талалай та Г. Борисенко запропонували напрями підвищення ефективності взаємодії військових формувань і правоохоронних органів у разі ускладнення оперативної обстановки.

З огляду на це, очевидно, що основу для організації та здійснення взаємодії СБ України та УДО України у забезпеченні національної безпеки становить (на основі [52]): єдине розуміння задуму або проблеми, єдине розуміння змісту поставлених завдань і шляхів їх виконання, спільне розроблення основоположних документів за призначенням, спільне визначення напрямів здійснення і сфер відповідальності спеціальних операцій (дій, заходів) та належний контроль за їх виконанням відповідно до вимог. Тут важливе значення має досвід у сфері безпеки та оборони, набутого під час війни Росії проти України, якісні нормативно-правові та організаційні засади.

Для довідки: у ст. 17 Закону України «Про Службу безпеки України» зазначено: «Служба безпеки України взаємодіє з Управлінням охорони вищих посадових осіб України, правоохоронними та митними органами у порядку і на засадах, визначених законами, указами Президента України та прийнятими на їх основі актами Служби безпеки України і відповідного відомства» [14]. Ця стаття містить певні неточності, які потрібно виправити, оскільки повинно бути: «Служба безпеки України взаємодіє з Управлінням державної охорони України». Нагадаємо, що Указом Президента України від 08.06.1992 р. № 334 Управління охорони вищих

посадових осіб України було перейменовано на УДО України [53; 54, с. 257].

Сьогодні взаємодія СБУ та УДО України здійснюється на основі відповідної нормативно-правової регламентації на різних рівнях і у різних формах, включає різні методи взаємодії та вимоги, що є необхідними і важливими для виконання завдань із забезпечення національної безпеки України. Враховуючи можливі зміни оперативної обстановки та розвиток подій, така взаємодія має бути багатоваріантною і належною.

Водночас доцільно проводити спільні спеціальні (службові) наради та відповідні робочі зустрічі, здійснювати спільне планування дій і заходів, взаємне інформування зацікавлених суб'єктів, включаючи обмін службовим та оперативним досвідом, набутого під час російсько-української війни, а також спільно аналізувати дії та отримані результати реалізованих заходів. Це сприятиме покращенню взаємодії СБ України та УДО України у процесі виконання їх підрозділами поточних оперативних завдань, а також підвищенню якості, ефективності, конспіративності та результативності здійснення оперативних і оперативно-технічних заходів [19; 52].

Що стосується недопущення суперечностей під час підготовки завдань або дублювання дій при виконанні спільних заходів, наприклад, у місцях взаємної відповідальності СБ України та УДО України щодо контролю оперативної обстановки, то потрібно визначитися з єдиним задумом, чітко розподілити об'єкти спостереження та відповідні завдання, а також здійснювати постійний обмін отриманою інформацією (відомостями та/або даними) між підрозділами, задіяними у заході [18; 19; 52].

І насамкінець, видається доцільним, з метою узгодженості взаємодії УДО України та СБ України у забезпеченні національної безпеки України на законодавчому рівні, до ст. 10 Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» [15] додати нове положення (аналогічно до ст. 17 Закону України «Про Службу безпеки України» [14]), а саме: «Управління державної охорони України взаємодіє з Службою безпеки України, правоохоронними та митними органами у порядку і на засадах, визначених законами, указами Президента України та прийнятими на їх основі актами Управління державної охорони України і відповідного відомства».

Висновки. Служба безпеки України (далі — СБ України) та Управління державної охорони України (далі — УДО України) відіграють особливу роль у забезпеченні національної безпеки України. Відповідно, питання їхньої якісної та ефективної взаємодії при виконанні поставлених завдань за призначенням, з урахуванням реальних і потенційних загроз та викликів, стає дедалі актуальнішим, особливо під час повномасштабної російсько-української війни та протистояння.

Основу для організації та здійснення взаємодії СБ України та УДО України у забезпеченні національної безпеки становить: єдине розуміння задуму або проблеми, єдине розуміння змісту поставлених завдань і шляхів їх виконання, спільне розроблення основоположних документів за призначенням, спільне визначення напрямів здійснення і сфер відповідальності спеціальних операцій (дій, заходів) та належний контроль за їх виконанням відповідно до вимог. Тут важливе значення має досвід у сфері безпеки та оборони, набутого під час війни росії проти України, якісні нормативно-правові та організаційні засади.

Враховуючи актуальні загрози та виклики, при удосконаленні нормативно-правових актів СБ України та УДО України потрібно врахувати умови воєнного часу та можливі сценарії виникнення і розвитку інших ситуацій воєнного характеру. Якісна та ефективна взаємодія СБ України та УДО України є

важливим чинником успішної протидії російським злочинам та іншим загрозам.

З метою узгодженості взаємодії УДО України та СБ України у забезпеченні національної безпеки України на законодавчому рівні, до ст. 10 Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» необхідно додати нове положення, а саме: «Управління державної охорони України взаємодіє з Службою безпеки України, правоохоронними та митними органами у порядку і на засадах, визначених законами, указами Президента України та прийнятими на їх основі актами Управління державної охорони України і відповідного відомства».

У перспективі доцільно дослідити діяльність судів та прокуратури України в системі державного контролю за законністю при здійсненні державної охорони України.

Література

1. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 20.09.2024).
2. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 20.09.2024).
3. Єзеров А. А. Конституційна безпека як складник національної безпеки України. *Український часопис конституційного права*. 2017. № 2. С. 60–67.
4. Рудакевич О. М. Безпека національна. *Велика українська енциклопедія*. URL: https://vue.gov.ua/Безпека_національна (дата звернення: 20.09.2024).
5. Гвоздь В. І. *Історичні, правові і політичні аспекти розвідувальної діяльності держави* : монографія. Київ : «Борисфен Інтел», 2018. 576 с.
6. Гвоздь В. І. Лекції, методичні матеріали, презентації, тести — Лекція 6. Розвідувальні органи України у системі забезпечення національної безпеки. *Матеріали Незалежного аналітичного центру геополітичних досліджень «Борисфен Інтел»*. URL: <https://bintel.org.ua/nukma/lekcii%20d1%97-borisfen-intel/> (дата звернення: 20.09.2024).
7. Romm J. J. *Defining national security: the nonmilitary aspects*. New York: Council on Foreign Relations Press, 1993. 121 pp.
8. Собакарь А. О., Нестерцова-Собакарь О. В. Категоріально-теоретичний вимір національної безпеки України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 107–111.
9. 1947 — The National Security Act of 1947. *Official United States Air Force Website*. URL: <https://www.afhistory.af.mil/FAQs/Fact-Sheets/Article/458989/> (дата звернення: 20.09.2024).
10. Britannica, The Editors of Encyclopaedia. “National Security Act”. *Encyclopedia Britannica*. 31.08.2024. URL: <https://www.britannica.com/topic/National-Security-Act> (дата звернення: 20.09.2024).
11. July 26, 1947: Truman signs National Security Act. *Official United States Air Force Website*. URL: <https://www.littlerock.af.mil/News/Photos/igphoto/2001794635/> (дата звернення: 20.09.2024).
12. Рішення Конституційного Суду України від 6 квітня 2022 року № 1-р(П)/2022 у справі за конституційною скаргою Поліщука Сергія Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 статті 16–3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (справа про посилений соціальний захист військовослужбовців). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-22#Text> (дата звернення: 20.09.2024).
13. Звернення Президента України Л. Д. Кучми зі щорічним посланням до народу, Верховної Ради України «Будівництво нової України — велика спільна справа». 14.05.1998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-98#Text> (дата звернення: 20.09.2024).
14. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-XII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text> (дата звернення: 20.09.2024).
15. Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб : Закон України від 04.03.1998 р. № 160/98-ВР (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160/98-вр#Text> (дата звернення: 20.09.2024).

16. *Служба Безпеки України. Історія, сучасний стан, основні нормативні акти, коментарі і роз'яснення* / Укл.: М. І. Ануфрієв, І. М. Копотун, І. М. Коропатнік, О. В. Кривенко, Ю. Б. Курилюк, С. В. Петков. Київ. ВД «Професіонал», 2022. 560 с.
17. Микитюк М. А., Павлов Д. М., Павлюк О. О., Радзієвський Р. М., Сопільник Л. І., Удовик М. С. *Державна охорона в Україні в умовах правового режиму воєнного стану* / За заг. ред Микитюка М. А. Київ. ВД «Професіонал», 2023. 416 с.
18. Микитюк М. А. *Державна охорона в Україні: адміністративно-правове регулювання* : монографія. Львів. Видавництво Львівської політехніки. 2018. 472 с.
19. Шепель Л. М. Взаємодія Служби безпеки України та УДО у забезпеченні національної безпеки України. *Стан та перспективи реформування сектору безпеки і оборони України* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (24 листопада 2017 року): у 2 т. Київ: Національна академія прокуратури України, 2017. Т. 1. С. 457–459.
20. Павлов Д. М., Расевич О. С. Організаційно-правові засади підвищення ефективності взаємодії Управління державної охорони України з іншими органами, які входять до складу сил безпеки і оборони України. *Честь і закон*. 2021. № 1(76). С. 79–86. doi: <https://doi.org/10.33405/2078-7480/2021/1/76/229664>.
21. Богущкий П. П. *Концептуальні засади права національної безпеки України* : монографія. Київ-Одеса: Фенікс, 2020. 376 с.
22. *Правоохоронні та спеціалізовані інституції сектору безпеки і оборони України* / За заг. ред. О. Ю. Бусол. Київ : Юрінком Інтер, 2024. 492 с.
23. Гвоздь В. І. *Воєнна розвідка України на зламі другого тисячоліття*. Київ : Борисфен Інтел, 2017. 320 с.
24. Горбулін В. *Як нам перемогти Росію у війні майбутнього*. Київ : Брайт-Букс, 2021. 248 с.
25. Горбулін В. П., Белов О. Ф., Литвиненко О. В. *Національна безпека: порядок денний для України*. Київ : ВД «Стилос», 2009. 126 с.
26. Залужний В. Ф., Шаптала С. О. Реформування воєнної організації держави: трансформація завдань і функцій Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України. *Наука і оборона*. 2021. № 4. С. 4–12. doi: <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2021-17-4-4-12>.
27. Полторак С. Т. Головне завдання — підвищення обороноздатності держави. *Наука і оборона*. 2015. № 2. С. 3–8.
28. Стратегія національної безпеки України «Безпека людини — безпека країни» : Затверджена Указом Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12> (дата звернення: 20.09.2024).
29. Стратегія кібербезпеки України «Безпечний кіберпростір — запорука успішного розвитку країни» : Затверджена Указом Президента України від 26.08.2021 р. № 447/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#n12> (дата звернення: 20.09.2024).
30. Стратегія воєнної безпеки України «Воєнна безпека — всеохоплююча оборона» : Затверджена Указом Президента України від 25.03.2021 р. № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#n15> (дата звернення: 20.09.2024).
31. *Україна під час російсько-української війни 2014–2023 рр.: генеза національної стійкості крізь призму наукових досліджень* : монографія / За заг. ред. Б. Попкова, С. Петкова. Київ : Видавництво Ліра-К. 2023. 272 с.
32. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003 р. № 638-IV (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text> (дата звернення: 20.09.2024).
33. Скриньковський Р. М., Ковалів М. В., Єсімов С. С., Перепелиця А. В. Правове регулювання протидії використанню інформаційно-комунікаційних технологій у терористичних цілях. *Публічне адміністрування та національна безпека*. 2024. № 8. doi: <https://doi.org/10.25313/2617-572X-2024-8-10267>.
34. Про Антитерористичний центр : Указ Президента України від 11.12.1998 р. № 1343/98 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1343/98#Text> (дата звернення: 20.09.2024).
35. Про Положення про Антитерористичний центр та його координаційні групи при регіональних органах Служби безпеки України : Указ Президента України від 14.04.1999 р. № 379/99 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/379/99#Text> (дата звернення: 20.09.2024).
36. Антитерористичний центр при СБУ. *Матеріали офіційного вебсайту Служби безпеки України*. URL: <https://ssu.gov.ua/antyterorystychnyi-tsentr-pry-ssu> (дата звернення: 20.09.2024).
37. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України 18.02.1992 р. № 2135-XII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення: 20.09.2024).
38. Контррозвідка. *Матеріали офіційного вебсайту Служби безпеки України*. URL: <https://ssu.gov.ua/kontrrozvidka> (дата звернення: 20.09.2024).
39. Скриньковський Р. М., Козяр Р. Я., Петков С. В., Хитра О. Л., Комісаров О. Г. Державна охорона посадових осіб в Україні в умовах воєнного стану. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки»*. 2023. № 5(63). С. 109–119. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-5-8867>.
40. Шутий М. В. Державна охорона органів державної влади України та посадових осіб: актуальні проблеми удосконалення чинного законодавства. *Публічне право*. 2018. № 4(32). С. 151–154.

41. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 р. № 3855-XII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text> (дата звернення: 20.09.2024).
42. Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю : Наказ Центрального управління Служби безпеки України від 23.12.2020 р. № 383, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 14.01.2021 р. за № 52/35674 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21#Text> (дата звернення: 20.09.2024).
43. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 20.09.2024).
44. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 20.09.2024).
45. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення: 20.09.2024).
46. *Державна таємниця як складова національної безпеки України: охорона та доступ до державної таємниці; законодавче забезпечення державної таємниці; відповідальність за розголошення державної таємниці; особливості дотримання державної таємниці під час відправлення правосуддя; особливості регулювання в особливий період та під час воєнного стану* / Укл.: Джус О. А., Золотарьова М. К., Копотун І. М., Макарова Т. П., Микитюк М. А., Павлюк О. О., Пасіка С. П., Петков С. В., Скриньковський Р. М., Сопільник Л. І., Чубенко А. Г., Шевченко А. М. Київ : ВД «Професіонал», 2023. 438 с. URL: <https://jurkniga.ua/derzhavna-taiemnitsya-yak-skladova-natsionalnoi-bezpeki-ukraini/> (дата звернення: 20.09.2024).
47. Про контррозвідальну діяльність : Закон України від 26.12.2002 р. № 374-IV (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-15#Text> (дата звернення: 20.09.2024).
48. Результати СБУ за час повномасштабного вторгнення РФ (станом на березень 2024 року). *Матеріали офіційного вебсайту Служби безпеки України*. URL: <https://ssu.gov.ua/rezultaty-sbu-za-chas-povnomasshtabnoho-vtorhnennia-standom-na-berezen-2024-roku> (дата звернення: 20.09.2024).
49. З початку повномасштабного вторгнення СБУ провела понад 3,6 тис. спецоперацій зі знищення російських окупантів. *Матеріали офіційного вебсайту Служби безпеки України*. 23.02.2023. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/z-pochatku-povnomasshtabnoho-vtorhnennia-sbu-provela-ponad-36-tys-spetsoperatsii-zi-znyshchennia-rosiiskikh-okupantiv> (дата звернення: 20.09.2024).
50. *Словник української мови*: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 1. 828 с. (С. 346). URL: http://ukrlit.org/slovyk/slovyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh/взаємодія (дата звернення: 20.09.2024).
51. Гаврилюк Т. До питання розмежування понять «взаємодія», «співробітництво» та «партнерство» у сфері відносин міліції з населенням. *Вісник Академії управління МВС*. 2009. № 2. С. 143–151.
52. Талалай Д. В., Борисенко Г. О. Особливості взаємодії суб'єктів службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2013. Т. 26(65), № 1. С. 289–295.
53. Історія Управління: Про УДО України. *Матеріали офіційного вебсайту Управління державної охорони України*. URL: <https://do.gov.ua/history/> (дата звернення: 20.09.2024).
54. Мазур С. С. Теоретичні основи державного управління у сфері забезпечення безпеки органів державної влади (державна охорона). *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Управління*. 2012. Вип. 2. С. 255–262. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_upravl_2012_2_35 (дата звернення: 20.09.2024).

References

1. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 r. № 2469-VIII (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (date of access: 20.09.2024).
2. Konstytutsiia Ukrainy: pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vp#Text> (date of access: 20.09.2024).
3. Yezerov A. A. Konstytutsiina bezpeka yak skladnyk natsionalnoi bezpeky Ukrainy. *Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava*. 2017. № 2. S. 60–67.
4. Rudakevych O. M. Bezpeka natsionalna. *Velyka ukrainska entsyklopediia*. URL: https://vue.gov.ua/Безпека_національна (date of access: 20.09.2024).
5. Hvoz V. I. *Istorychni, pravovi i politychni aspekty rozvidualnoi diialnosti derzhavy*: monohrafiia. Kyiv: “Borysfen Intel”, 2018. 576 s.
6. Hvoz V. I. Lektsii, metodychni materialy, prezentatsii, testy — Lektsiia 6. Rozvidualni orhany ukrainy u systemi zabezpechennia natsionalnoi bezpeky. *Materialy Nezalezhnogo analitychnoho tsentru heopolitychnykh doslidzhen “Borysfen Intel”*. URL: <https://bintel.org.ua/nukma/lekcii%20d1%97-borisfen-intel/> (date of access: 20.09.2024).
7. Romm J. J. *Defining national security: the nonmilitary aspects*. New York: Council on Foreign Relations Press, 1993. 121 pp.

8. Sobakar A. O., Nestertsova-Sobakar O. V. Katehorialno-teoretychnyi vymir natsionalnoi bezpeky Ukrainy. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. 2018. № 4. S. 107–111.
9. 1947 —The National Security Act of 1947. *Official United States Air Force Website*. URL: <https://www.afhistory.af.mil/FAQs/Fact-Sheets/Article/458989/> (date of access: 20.09.2024).
10. Britannica, The Editors of Encyclopaedia. “National Security Act”. *Encyclopedia Britannica*. 31.08.2024. URL: <https://www.britannica.com/topic/National-Security-Act> (date of access: 20.09.2024).
11. July 26, 1947: Truman signs National Security Act. *Official United States Air Force Website*. URL: <https://www.littlerock.af.mil/News/Photos/igphoto/2001794635/> (date of access: 20.09.2024).
12. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 6 kvitnia 2022 roku № 1-p(II)/2022 u spravi za konstytutsiinoiniu skarhoiu Polishchuka Serhiia Oleksiiovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) punktu 4 statti 16–3 Zakonu Ukrainy “Pro sotsialnyi i pravovyi zakhyst viiskovoslužhbovtziv ta chleniv yikh simei” (sprava pro posylenyi sotsialnyi zakhyst viiskovoslužhbovtziv). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-22#Text> (date of access: 20.09.2024).
13. Zvernennia Prezydenta Ukrainy L. D. Kuchmy zi shchorichnym poslanniam do narodu, Verkhovnoi Rady Ukrainy “Budivnytstvo novoi Ukrainy — velyka spilna sprava”. 14.05.1998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-98#Text> (date of access: 20.09.2024).
14. Pro Sluzhbu bezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 25.03.1992 r. № 2229-XII (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text> (date of access: 20.09.2024).
15. Pro derzhavnu okhoronu orhaniv derzhavnoi vlady Ukrainy ta posadovykh osib: Zakon Ukrainy vid 04.03.1998 r. № 160/98-BP (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160/98-bp#Text> (date of access: 20.09.2024).
16. *Sluzhba Bezpeky Ukrainy. Istoriia, suchasnyi stan, osnovni normatyvni akty, komentari i roziasnennia* / Ukl.: M. I. Anufriiev, I. M. Kopotun, I. M. Koropatnik, O. V. Kryvenko, Yu. B. Kuryliuk, S. V. Petkov. Kyiv. VD “Profesional”, 2022. 560 s.
17. Mykytiuk M. A., Pavlov D. M., Pavliuk O. O., Radziievskiy R. M., Sopilnyk L. I., Udovik M. S. *Derzhavna okhorona v Ukraini v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho stanu* / Za zah. red Mykytiuka M. A. Kyiv. VD “Profesional”, 2023. 416 s.
18. Mykytiuk M. A. *Derzhavna okhorona v Ukraini: administratyvno-pravove rehuliuvannia*: monohrafiia. Lviv. Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki. 2018. 472 s.
19. Shepel L. M. Vzaiemodiiia Sluzhby bezpeky Ukrainy ta UDO u zabezpechenni natsionalnoi bezpeky Ukrainy. *Stan ta perspektyvy reformuvannia sektoru bezpeky i oborony Ukrainy*: Materialy mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii (24 lystopada 2017 roku): u 2 t. Kyiv: Natsionalna akademiia prokuratury Ukrainy, 2017. T. 1. S. 457–459.
20. Pavlov D. M., Rasevych O. S. Orhanizatsiino-pravovi zasady pidvyshchennia efektyvnosti vzaiemodii Upravlinnia derzhavnoi okhorony Ukrainy z inshymy orhanamy, yaki vkhodiat do skladu syl bezpeky i oborony Ukrainy. *Chest i zakon*. 2021. № 1(76). S. 79–86. doi: <https://doi.org/10.33405/2078-7480/2021/1/76/229664>.
21. Bohutskiy P. P. *Kontseptualni zasady prava natsionalnoi bezpeky Ukrainy*: monohrafiia. Kyiv-Odesa: Feniks, 2020. 376 s.
22. *Pravookhoronni ta spetsializovani instytutsii sektoru bezpeky i oborony Ukrainy* / Za zah. red. O. Yu. Busol. Kyiv: Yurinkom Inter, 2024. 492 s.
23. Hvoz V. I. *Voienna rozvidka Ukrainy na zlami druhoho tysiacholittia*. Kyiv: Borysfen Intel, 2017. 320 s.
24. Horbulin V. *Yak nam peremohty Rosiiu u viini maibutnoho*. Kyiv: Brait-Buks, 2021. 248 s.
25. Horbulin V. P., Belov O. F., Lytvynenko O. V. *Natsionalna bezpeka: poriadok denniy dlia Ukrainy*. Kyiv: VD “Stylos”, 2009. 126 s.
26. Zaluzhnyi V. F., Shaptala S. O. Reformuvannia voiennoi orhanizatsii derzhavy: transformatsiia zavdan i funktsii Ministerstva oborony Ukrainy ta Heneralnoho shtabu Zbroinykh Syl Ukrainy. *Nauka i oborona*. 2021. № 4. S. 4–12. doi: <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2021-17-4-4-12>.
27. Poltorak S. T. Holovne zavdannia — pidvyshchennia oboronzdatnosti derzhavy. *Nauka i oborona*. 2015. № 2. S. 3–8.
28. Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy “Bezpeka liudyny — bezpeka krainy”: Zatverdzhena Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 14.09.2020 r. № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12> (date of access: 20.09.2024).
29. Stratehiia kiberbezpeky Ukrainy “Bezpechnyi kiberprostir — zaporuka uspishnoho rozvytku krainy”: Zatverdzhena Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 26.08.2021 r. № 447/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#n12> (date of access: 20.09.2024).
30. Stratehiia voiennoi bezpeky Ukrainy “Voienna bezpeka — vseokhopliuiucha oborona”: Zatverdzhena Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 25.03.2021 r. № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#n15> (date of access: 20.09.2024).
31. *Ukraina pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny 2014–2023 rr.: geneza natsionalnoi stiikosti kriz pryzmu naukovykh doslidzhen*: monohrafiia / Za zah. red. B. Popkova, S. Pietkova. Kyiv: Vydavnytstvo Lira- K. 2023. 272 s.
32. Pro borotbu z teroryzmom: Zakon Ukrainy vid 20.03.2003 r. № 638-IV (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text> (date of access: 20.09.2024).
33. Skrynkovskyy R. M., Kovaliv M. V., Yesimov S. S., Perepelytsia A. V. Pravove rehuliuvannia protydyi vykorystanniu informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii u terorystychnykh tsiliakh. *Publichne administruvannia ta natsionalna bezpeka*. 2024. № 8. doi: <https://doi.org/10.25313/2617-572X-2024-8-10267>.

34. Pro Antyterorystychnyi tsentr: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 11.12.1998 r. № 1343/98 (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1343/98#Text> (date of access: 20.09.2024).
35. Pro Polozhennia pro Antyterorystychnyi tsentr ta yoho koordynatsiini hrupy pry rehionalnykh orhanakh Sluzhby bezpeky Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14.04.1999 r. № 379/99 (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/379/99#Text> (date of access: 20.09.2024).
36. Antyterorystychnyi tsentr pry SBU. *Materialy ofitsiinoho vebсайtu Sluzhby bezpeky Ukrainy*. URL: <https://ssu.gov.ua/antyterorystychnyi-tsentr-pry-ssu> (date of access: 20.09.2024).
37. Pro operativno-rozhukovu diialnist: Zakon Ukrainy 18.02.1992 r. № 2135-XII (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (date of access: 20.09.2024).
38. Kontrolovidka. *Materialy ofitsiinoho vebсайtu Sluzhby bezpeky Ukrainy*. URL: <https://ssu.gov.ua/kontrolovidka> (date of access: 20.09.2024).
39. Skrynkovskyy R. M., Koziar R. Ya., Petkov S. V., Khytra O. L., Komisarov O. H. Derzhavna okhorona posadovykh osib v Ukraini v umovakh voiennoho stanu. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka". Seriya: "Iurydychni nauky"*. 2023. № 5(63). S. 109–119. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-5-8867>.
40. Shutyi M. V. Derzhavna okhorona orhaniv derzhavnoi vlady Ukrainy ta posadovykh osib: aktualni problemy udoskonalennia chynnoho zakonodavstva. *Publichne pravo*. 2018. № 4(32). S. 151–154.
41. Pro derzhavnu taiemnytsiu: Zakon Ukrainy vid 21.01.1994 r. № 3855-XII (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text> (date of access: 20.09.2024).
42. Pro zatverdzhennia Zvodu vidomostei, shcho stanovliat derzhavnu taiemnytsiu: Nakaz Tsentralnoho upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy vid 23.12.2020 r. № 383, zareiestrovanyi v Ministerstvi yustytii Ukrainy 14.01.2021 r. za № 52/35674 (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21#Text> (date of access: 20.09.2024).
43. Pro informatsiiu: Zakon Ukrainy vid 02.10.1992 r. № 2657-XII (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (date of access: 20.09.2024).
44. Pro dostup do publichnoi informatsii: Zakon Ukrainy vid 13.01.2011 r. № 2939-VI (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (date of access: 20.09.2024).
45. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku "Pro Stratehiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy": Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14.09.2020 r. № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (date of access: 20.09.2024).
46. *Derzhavna taiemnytsia yak skladova natsionalnoi bezpeky Ukrainy: okhorona ta dostup do derzhavnoi taiemnytsi; zakonodavche zabezpechennia derzhavnoi taiemnytsi; vidpovidalnist za rozgholoshennia derzhavnoi taiemnytsi; osoblyvosti dotrymannia derzhavnoi taiemnytsi pid chas vidpravlennia pravosuddia; osoblyvosti rehuliuвання v osoblyvyi period ta pid chas voiennoho stanu* / Ukl.: Dzhus O. A., Zolotarova M. K., Kopotun I. M., Makarova T. P., Mykytiuk M. A., Pavliuk O. O., Pasika S. P., Petkov S. V., Skrynkovskyy R. M., Sopilnyk L. I., Chubenko A. H., Shevchenko A. M. Kyiv: VD "Profesional", 2023. 438 s. URL: <https://jurkniga.ua/derzhavna-taiemnytsia-yak-skladova-natsionalnoi-bezpeki-ukraini/> (date of access: 20.09.2024).
47. Pro kontrolovidvalnu diialnist: Zakon Ukrainy vid 26.12.2002 r. № 374-IV (iz zminamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-15#Text> (date of access: 20.09.2024).
48. Rezultaty SBU za chas povnomasshtabnoho vtorhnennia rf (stanom na berezen 2024 roku). *Materialy ofitsiinoho vebсайtu Sluzhby bezpeky Ukrainy*. URL: <https://ssu.gov.ua/rezultaty-sbu-za-chas-povnomasshtabnoho-vtorhnennia-standom-na-berezen-2024-roku> (date of access: 20.09.2024).
49. Z pochatku povnomasshtabnoho vtorhnennia SBU provela ponad 3,6 tys. spetsoperatsii zi znyshchennia rosiiskykh okupantiv. *Materialy ofitsiinoho vebсайtu Sluzhby bezpeky Ukrainy*. 23.02.2023. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/z-pochatku-povnomasshtabnoho-vtorhnennia-sbu-provela-ponad-36-tys-spetsoperatsii-zi-znyshchennia-rosiiskykh-okupantiv> (date of access: 20.09.2024).
50. *Slovyk ukrainskoi movy*: v 11 t. / AN URSS. Instytut movoznavstva; za red. I. K. Bilodida. Kyiv: Nauk. dumka, 1970–1980. T. 1. 828 s. (S. 346). URL: http://ukrlit.org/slovyk/slovyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh/взаємодія (date of access: 20.09.2024).
51. Havryliuk T. Do pytannia rozmezhuвання poniat "vzaiemodii", "spivrobitnytstvo" ta "partnerstvo" u sferi vidnosyn militsii z naselenniam. *Visnyk Akademii upravlinnia MVS*. 2009. № 2. S. 143–151.
52. Talalai D. V., Borysenko H. O. Osoblyvosti vzaiemodii subiektiv sluzhbovo-boiovoi diialnosti syl okhorony pravoporiadku. *Veheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriya: Yurydychni nauky*. 2013. T. 26(65), № 1. S. 289–295.
53. Istoriia Upravlinnia: Pro UDO Ukrainy. *Materialy ofitsiinoho vebсайtu Upravlinnia derzhavnoi okhorony Ukrainy*. URL: <https://do.gov.ua/history/> (date of access: 20.09.2024).
54. Mazur S. S. Teoretychni osnovy derzhavnoho upravlinnia u sferi zabezpechennia bezpeky orhaniv derzhavnoi vlady (derzhavna okhorona). *Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia. Seriya: Upravlinnia*. 2012. Vyp. 2. S. 255–262. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_upravl_2012_2_35 (date of access: 20.09.2024).

Цицюра Володимир Іванович

*кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,
полковник юстиції, заступник начальника*

*Управління розвитку військової юстиції та взаємодії з правоохоронними органами
Головного управління військової юстиції Міністерства оборони України*

Tsytsiura Volodymyr

*Colonel of Justice, Candidate of Legal Sciences, Honored Lawyer of Ukraine,
Deputy Head of the Department for the Development of
Military Justice and Cooperation with Law Enforcement Bodies of the
Main Department of Military Justice of the Ministry of Defense of Ukraine*

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-10-10415

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОСОБЛИВИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ В УКРАЇНІ

LEGAL REGULATION OF SPECIAL LEGAL REGIMES IN UKRAINE

Анотація. Вступ. В умовах збройної агресії РФ проти України та тривалій гії в Україні правового режиму воєнного стану все більше уваги приділяється врегулюванню суспільних відносин, які пов'язані з обороноздатністю держави та виникли в умовах війни. Це призводить до змін та доповнень у законодавстві України, яке намагаються привести до умов сьогодення. Питання особливих правових режимів відіграє особливу роль у цьому питанні, враховуючи те, що правовий режим воєнного стану є одним із видів особливих правових режимів в Україні. В зв'язку з чим постає необхідність у дослідженні питання правового регулювання особливих правових режимів та їх впливу на регулювання суспільних відносин в зазначеній сфері.

Мета. Метою дослідження є розкриття різних підходів до визначення поняття «правове регулювання», аналіз нормативно-правових актів, які регулюють питання особливих правових режимів в Україні, що дозволяє дослідити законодавство України з питань особливих правових режимів в Україні.

Матеріали та методи. Матеріалами дослідження є нормативно-правова база, яка регулює питання особливих правових режимів та праці науковців (вітчизняних та зарубіжних), що вивчали та досліджували питання поняття «правового регулювання». В процесі дослідження було використано загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання, за допомогою яких проаналізовані різні доктринальні підходи до розуміння поняття «правове регулювання», а також їх вплив на формування нормативної бази, які регулюють питання особливих правових режимів. Крім цього в процесі дослідження використовується діалектичний метод пізнання, який дозволив визначити якісні характеристики феномену, що досліджується.

Результати. На підставі розуміння поняття «правове регулювання» було сформовано систему нормативно-правових актів стосовно особливих правових режимів. При цьому зазначено, що дані відносини, зокрема правовий режим воєнного стану, в умовах сьогодення потребують особливої уваги. Крім цього встановлено, що механізми та законодавство в досліджуваній сфері не є досконалим та потребує постійного вдосконалення з метою приведення його до умов сьогодення та можливе лише враховуючи досвід провідних країн світу та реалій сьогодення.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на дослідженні окремих видів особливих правових режимів, що допоможе більш глибоко дослідити порушені питання та у разі необхідності врегулювати (вдосконалити) питання пов'язані з правовим регулюванням особливих правових режимів в Україні.

Ключові слова: правове регулювання, нормативно-правові акти, особливі правові режими, воєнний стан, надзвичайний стан, тимчасово окуповані території, зона надзвичайної екологічної ситуації.

Summary. Introduction. Given the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine and the prolonged martial law regime in Ukraine, more and more attention is being paid to the regulation of social relations connected to the defense capability of the State and arising in the time of war. This leads to changes and amendments to the legislation of Ukraine, which is being brought to the current conditions. The issue of special legal regimes plays a special role in this regard, given that the legal regime of martial law is one of the types of special legal regimes in Ukraine. In this regard, there is a need to study the issue of legal regulation of special legal regimes and their impact on the regulation of public relations in this area.

Objective. The purpose of the study is to reveal different approaches to the definition of the concept of “legal regulation”, and to analyze the legal acts regulating the issues of special legal regimes in Ukraine, which allows to study the legislation of Ukraine on special legal regimes in Ukraine.

Materials and Methods. The research materials are the legal framework regulating the issues of special legal regimes and the works of scholars (domestic and foreign) who have studied and researched the concept of “legal regulation”. In the course of the study, the author used general scientific and special legal methods of cognition, with the help of which various doctrinal approaches to understanding the concept of “legal regulation” were analyzed, as well as their impact on the formation of the regulatory framework governing the issues of special legal regimes. In addition, the study uses the dialectical method of cognition, which allowed to determine the qualitative characteristics of the phenomenon under study.

Results. Based on the understanding of the concept of “legal regulation”, the author has formed a system of legal acts relating to special legal regimes. It is noted that these relations, in particular, the legal regime of martial law, require special attention in today's conditions. In addition, the author establishes that the mechanisms and legislation in the area under study are not perfect and require constant improvement in order to bring them up to date, and this is possible only with due regard to the experience of the leading countries of the world and the realities of today.

Prospects. In further scientific research, it is proposed to focus on the study of certain types of special legal regimes, which will help to explore the issues raised in more depth and, if necessary, to regulate (improve) the issues related to the legal regulation of special legal regimes in Ukraine.

Key words: legal regulation, legal acts, special legal regimes, martial law, state of emergency, temporarily occupied territories, environmental emergency zone.

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвиток суспільства тісно пов'язаний із правовим регулюванням усіх сфер життєдіяльності людини. При цьому особливої уваги заслуговує сфера оборони, зокрема врегулювання питання особливих правових режимів, в тому числі правового режиму воєнного стану. В умовах сьогодення зазначене питання набуло підвищеної уваги в зв'язку з військовою агресією РФ проти України, в тому числі тимчасовою окупацією частини територій, а також введенням в Україні воєнного стану. Категорія «правове регулювання» відображає процес перетворення права із можливості у реальну дійсність та становить певну систему юридичних засобів за допомогою яких відбувається врегулювання відносин. Однак науковий аналіз правового регулювання та структури системи законодавства, в тому числі щодо особливих правових режимів, в умовах сьогодення набуває своєї актуальності, особливо в умовах тривалої дії воєнного стану та необхідності забезпечення діяльності держави в цих умовах.

Наявність різних підходів та позицій науковців і юристів відносно сутності правового регулювання та системи законодавства, в тому числі стосовно особливих правових режимів, доводить необхідність у дослідженні порушеної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. Розгляд теми ґрунтується на працях фахівців вітчизняної науки в сфері держави і права, адміністративного права. В сучасний період проблемами пов'язаними з поняттям «режиму» містяться у працях вітчизняних вчених О. Петришина [1], Н. Оніщенко [2]. Колектив вітчизняних дослідників, зокрема О. Котенко [3], М. Цвік [4], В. Гайворонський [5], досліджували категорію «правове регулювання», його місце в системі права. М. Козюбра [6], W. Hurst [7], опрацьовували питання правового режиму та його роль в системі правового регулювання. О. Бу-

ханевич [8], А. Мерник [8] досліджували питання особливих правових режимів та їх видів.

Разом з тим залишаються не вирішеними проблемні питання в частині розкриття різних підходів до визначення поняття «правове регулювання», в тому числі не розкрито питання правового регулювання особливих правових режимів, аналізу актів законодавства України, що регулюють порушені питання, а також дослідження законодавчих актів України щодо питань особливих правових режимів в Україні.

Метою дослідження є розкриття різних підходів до визначення поняття «правове регулювання», аналіз нормативно-правових актів, які регулюють питання особливих правових режимів в Україні, що дозволяє дослідити законодавство України з питань особливих правових режимів в Україні.

Матеріали та методи. Матеріалами дослідження є нормативно-правова база, що врегулює особливі правові режими та праці науковців (вітчизняних та зарубіжних), що вивчали та досліджували питання поняття «правового регулювання». В процесі дослідження було використано методи пізнання (загальнонаукові та спеціально-юридичні), на підставі яких аналізувались доктринальні підходи поняття «правове регулювання», а також їх вплив на формування нормативної бази, які регулюють питання особливих правових режимів. Крім цього в процесі дослідження використовується діалектичний метод пізнання, який дозволив визначити різні характеристики феномену, що досліджується.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння поняття «правове регулювання» потрібно зазначити, що поняття «регулювання» (від латинського «regula» — планка, правило) розглядають, як вплив на певний об'єкт шляхом його впорядкування [1, с. 180]. При цьому процес самого регулювання може бути спрямований на досить широке коло суб'єктів

суспільних відносин (громадяни, держава, державні органи, місцеві органи, юридичні особи) [2, с. 3–8].

Правове регулювання характеризує творчу сторону права, зокрема його процес перетворення в дійсність та є одним із факторів у системі соціального управління суспільних відносин. За допомогою його відбувається регламентація відносин в суспільстві. Також потрібно зазначити, що правове регулювання включає систему різноманітних загальнообов'язкових засобів: юридичні приписи, факти, правові норми та відносини, набуття правового статусу громадян та їх право та дієздатності, в тому числі юридичних осіб тощо за допомогою яких здійснюється врегулювання суспільних відносин в державі.

Правове регулювання розглядають як впорядкування суб'єктів суспільних відносин за допомогою загальнообов'язкових засобів і індивідуальних приписів, що в разі необхідності забезпечується примусом держави [3]. В.Ткаченко та Є.Ручкін зазначають, що метою правового регулювання є забезпечення визначеної сукупності соціальних інтересів, які вимагають правового гарантування та воно може бути охарактеризоване як процес впорядкування відносин в суспільстві, що забезпечується за допомогою юридичних засобів [4, с. 207–208].

Правове регулювання за допомогою засобів права задовольняє у необхідності потреби та інтереси суспільства. Воно має запроваджувати для регулювання юридичні засоби стосовно поведінки та діяльності фізичних та юридичних осіб, блокуючи при цьому окремі деструктивні форми їх поведінки та стимулюючи їх конструктивну активність.

Якщо говорити про правове регулювання то потрібно зазначити, що воно забезпечується трьома способами (дозволу, зобов'язання, заборони), що відповідає безпосередній формі реалізації норм права (використання, виконання, дотримання), що в сукупності встановлюють порядок дій громадян, державних та місцевих органів влади, а також надають можливість вибору одного з встановлених варіантів поведінки, або забороняють здійснення окремих дій, в тому числі дають право діяти (утримуватися від дій) на свій розсуд [5].

Що стосується правового режиму то, наприклад, М.Козюбра визначає його як специфічний порядок правового регулювання окремої сфери відносин, що здійснюється шляхом поєднання та співвідношенням його типів, способів, та методів [6, с. 101]. У зарубіжних працях під правовим режимом розуміють систему правил, які регулюють окрему сферу діяльності, що ґрунтується на праві [7, с. 21].

Вчені О.Буханевич, А.Мерник в своїх публікаціях розглядають питання особливих правових режимів як визначений особливими обставинами порядок функціонування суб'єктів права, який направлений на врегулювання суспільних відносин в державі, окремій території в порядку передбаченому нормами права шляхом застосування специфічних методів і засобів [8, с. 76].

В свою чергу, якщо розглядати питання правового регулювання особливих правових режимів в Україні то потрібно зазначити, що воно відбувалось та розвивалось одночасно після проголошення незалежності України та поступово закріплювалося в цілому ряді нормативно-правових актів, які регулюють порушені питання.

Особливе місце серед усіх законодавчих актів, які направлені на врегулювання відносин, які регулюють питання особливих правових режимів займають закони. В багатьох наукових джерелах закон визначають як нормативний-правовий акт, який приймається органом законодавчої влади, або прийнятий на підставі референдуму в спеціальному визначеному порядку основним призначенням якого є врегулювання найважливіших сфер суспільних відносин в державі [6, с. 178]. В законах як правило закріплюються юридичні приписи, що визначають завдання та цілі (принципи) функціонування особливих правових режимів в Україні. Закон є правовим актом первинного характеру, при цьому всі інші підзаконні законодавчі акти, які приймалися на його виконання повинні базуватися на його положеннях та не суперечити йому. На нашу думку саме закон, в тому числі Конституція України (далі — КУ), як основний закон держави, посідає одну з головних позицій в правовому регулюванні особливих правових режимів в Україні, які насичені також великою кількістю підзаконних актів (відомчими та внутрішніми), а також актами органів місцевого самоврядування.

З урахуванням вищезазначеного потрібно зазначити, що правове регулювання більшості особливих правових режимів має чітку ієрархічну структуру — КУ, закони України (далі — ЗУ), підзаконні нормативно-правові акти, акти органів місцевого самоврядування.

Основні засади особливих правових режимів в Україні базуються на принципах, які закладені в нормативному акті, що має найвищу юридичну силу — КУ [9].

КУ визначає, що до особливих правових режимів відносяться: воєнний стан, надзвичайний стан, зона надзвичайної екологічної ситуації (ст. 92) [9].

Враховуючи, військову агресію РФ проти України та тимчасову окупацію окремих територій України в 2014 році в державі на рівні ЗУ був запроваджений ще один вид особливого правового режиму, а саме: тимчасово окуповані території (ст. 4) [10].

Конституцією України передбачено ряд імперативних норм, які стосуються особливих правових режимів, зокрема, закріплено не можливість її зміни під час дії воєнного чи надзвичайного стану (ст. 157) [9]; допускається примусове відчуження об'єктів права приватної власності з можливістю повного відшкодування їх вартості після закінчення дії воєнного чи надзвичайного стану (ст. 41) [9]; в період дії воєнного чи надзвичайного стану обмежуються окремі права і свободи людини визначені

КУ (ст. 64) [9], встановлюється особливий порядок скликання чергових сесій Верховної Ради України та зазначено про недопустимість проведення чергових виборів до Верховної Ради України (ст. 83) [9], а також зазначено, що робота чи служба, що виконується людиною відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан не вважається примусовою працею (ст. 43) [9].

В КУ визначені також особливі повноваження Президента України та Верховної Ради України щодо прийняття рішення про введення в Україні воєнного стану, надзвичайного стану, зони надзвичайної екологічної ситуації (ст.ст. 85,106) [9] та повноваження АР Крим щодо ініціювання введення надзвичайного стану та встановлення зон надзвичайної екологічної ситуації (ст. 138) [9].

Правовий режим особливих правових режимів, крім КУ [9], врегульований також на рівні ЗУ, які регулюють правовий режим воєнного стану [11], надзвичайного стану [12], тимчасово окупованих територій [10], а також зон надзвичайної екологічної ситуації [13].

Зазначені ЗУ є основними законодавчими актами, які визначають зміст, порядок введення та скасування особливих правових режимів, організаційно-правові засади державних органів влади (військових адміністрацій та військового командування), а також місцевих органів влади, юридичних осіб, в тому числі встановлюють гарантовані державою права і свободи громадян та законні інтереси юридичних осіб.

Крім зазначених ЗУ питання особливих правових режимів регулюється іншими спорідненими ЗУ, зокрема питання правового режиму воєнного стану врегульовано також в ЗУ, які регулюють питання оборони України, Збройних Сил України, національної безпеки України, а також порядок роботи та діяльності військово-цивільних адміністрацій тощо; питання правового режиму надзвичайного стану та зон надзвичайної екологічної ситуації — Кодексом цивільного захисту України, тощо; тимчасово окупованих територій — ЗУ, які регулюють питання державного кордону України, санкцій, тощо.

На підставі вищезазначеного можна прийти до висновку, що правовою основою введення особливих правових режимів є КУ, ЗУ про правовий режим воєнного стану [11], надзвичайного стану [12], зону надзвичайної екологічної ситуації [13], про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України [10], а також відповідні укази Президента України (далі — указ ПУ) про запровадження відповідного особливого правового режиму, затверджений Верховною Радою України, в разі необхідності. На сьогодні в Україні враховуючи відкрити військову агресії РФ проти України в державі було запроваджено воєнний стан, який триває і по теперішній час (указ ПУ «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» від 23.07.2024 № 470/2024 [14]).

Важливу роль в питання правового регулювання особливих правових режимів відіграє Президент України, який відповідно до законодавства України є також Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України, що в межах своєї компетенції видає акти, які є обов'язковими на всій території України.

Указами ПУ, запроваджується та скасовується всі особливі правові режими, які визначені КУ, або в окремих її місцевостях; утворюються та призначаються голови військових адміністрацій; регулюються інші питання щодо роботи державних та місцевих органів влади в умовах дії особливих правових режимів, зокрема, затверджується персональний склад ставки Верховного Головнокомандувача (указ ПУ від 24.02.2022 № 72/2022); вводяться рішення Ради національної безпеки і оборони України (далі — рішення РНБО України) (указ ПУ від 11.05.2022 № 326/2022 про введення рішення РНБО України від 11.05.2022 року стосовно примусового вилучення в Україні об'єктів права власності РФ та її резидентів), тощо.

Вагому роль у питаннях правового регулювання особливих правових режимів в Україні відводиться також Раді РНБО України, яка згідно законодавства України подає пропозиції щодо питань мобілізації (повної або часткової), оголошення стану війни, введення воєнного чи надзвичайного стану на всій території України або на окремих її територіях, оголошення певних місцевостей України зонами надзвичайної екологічної ситуації на розгляд Президентів України.

Рада РНБО України є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентів України, основним призначенням якої є координація і контроль діяльності органів державної виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони (ст. 107) [9]. Відповідно до ЗУ «Про Раду РНБО України» її рішення вводяться в дію указом ПУ, приймаються двома третинами голосів її членів та є обов'язковими до виконання державними органами влади (ст. 10) [15].

У правовому регулюванні особливих правових режимів, крім ЗУ, важливу роль також відіграють підзаконні нормативно-правові акти. Зазначені акти приймаються державними органами влади для ефективного виконання приписів та положень закону. В системі національного права ці акти посідають особливе місце та до них відносяться акти Кабінету Міністрів України (розпорядження та постанови), рішення та накази міністерств та інших центральних органів влади тощо.

Кабінет Міністрів України (далі — КМУ) видає постанови і розпорядження, що конкретизують правові норми актів вищої юридичної сили (ЗУ, указів ПУ), вносить подання до Президента України про запровадження, або скасування правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації, а також регулює та деталізує окремі питання особливих правових режимів. Наприклад, постановою КМУ

регулюється питання класифікації надзвичайних ситуацій; здійснюються та запроваджуються окремі заходи правового режиму воєнного стану; встановлюється особливий режим в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан; встановлюються заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан; регулюються питання прикордонного режиму, тимчасового закриття пунктів пропуску через державний кордон та пунктів контролю тощо.

Рішення та накази міністерств і відомств, як правило мають обмежену сферу дію та направлені для реалізації відповідних вимог законів, указів ПУ, рішень КМУ та являють собою результат діяльності посадових осіб державних органів в межах їх компетенції. За допомогою їх видання деталізуються питання особливих правових режимів воєнного стану в Україні та безпосередньо впроваджуються їх заходи у повсякденне життя.

Важливе значення для забезпечення особливих правових режимів мають також рішення сил безпеки й оборони (Міністерства оборони України, Національної гвардії України, Збройних Сил України, Державної прикордонної служби України, Державної служби з надзвичайних ситуацій України тощо). Зокрема, силами безпеки й оборони для виконання заходів особливих правових режимів правового режиму воєнного стану видаються накази, якими унормовуються питання, пов'язані із нормативним та правовим забезпеченням сил безпеки й оборони в умовах особливих правових режимів, організовується виконання комплексу заходів особливих правових режимів, посилюється координація дій за напрямками забезпечення потреб Збройних Сил України, Державної служби з надзвичайних ситуацій України матеріальними засобами та ресурсами, а також налагоджується оперативний обмін інформацією між силами безпеки і оборони з метою прийняття виважених рішень та інформування вищого керівництва держави щодо виконання заходів особливих правових режимів в Україні.

Важливу роль в питаннях правового регулювання особливих правових режимів відіграють підзаконні акти місцевих органів влади, які приймаються органами місцевого самоврядування в межах повноважень, або іншими органами державної влади, яким делеговані повноваження місцевих органів влади. Зазначені акти видаються на виконання нормативно-правових актів та спрямовані на реалізацію заходів особливих правових режимів. При цьому дія цих актів поширюється лише на певну територію в межах компетенції органу місцевого самоврядування.

Наприклад, на рівні районів, областей державної адміністрації на час дії воєнного стану набувають статусу військових адміністрацій, повноваження яких визначені в ст. 15 [11], серед яких повноваження щодо реалізації та втілення заходів право-

вого режиму воєнного стану на окремих територіях, скасування прийнятих актів органів місцевого самоврядування, які не відповідають КУ та законам України. В свою чергу Верховній Раді Автономної Республіки Крим делеговані повноваження щодо ініціювання в установленому порядку припинення дії правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації на всій території АР Крим, або окремих її місцевостях (ст. 9) [13].

Висновки і перспективи подальших досліджень. З урахуванням вищезазначеного можна констатувати, що правове регулювання особливих правових режимів реалізується за допомогою системи нормативних документів, які почали формуватися з набуттям незалежності Україні і продовжують прийматися по теперішній час. Питання правового режиму особливих правових режимів знайшли своє закріплення в КУ, ЗУ, указах ПУ та підзаконних актах відомчого та міжвідомчого характеру, а також в актах органів місцевого самоврядування, які прямо чи опосередковано регламентують та забезпечують реалізацію заходів особливих правових режимів. Зазначені нормативно-правові акти звичайно не є досконалими та потребують постійного вдосконалення з метою приведення їх до умов сьогодення, а їх удосконалення можливе лише враховуючи досвід провідних країн світу та реалій сьогодення.

Тлумачення юридичних норм законів, які регулюють особливі правові режими свідчать, що метою їх запровадження є запобігання загроз екологічній, національній безпеці, правам та свободам громадян, зокрема також іншим державним інтересам. У різних країнах зазначені особливі режими мають різні назви, зокрема: стан тривоги та облоги, надзвичайний та воєнний стан тощо. В законодавстві України залежно від специфіки загрози та кінцевої мети правового регулювання виділяють наступні особливі правові режими: тимчасово окупована територія, воєнний стан, надзвичайний стан, а також зона надзвичайної екологічної ситуації.

Військова агресія РФ на території України та реалізація в практичній площині заходів правового режиму воєнного стану в Україні активізувало процес подальшого наукового вивчення й удосконалення порушених питань, що повинно створити дієві та практичні правові механізми пов'язані з правовим регулюванням питань особливих правових режимів, в тому числі правового режиму воєнного стану. Зокрема на сьогодні, якщо говорити про правовий режим воєнного стану, залишаються не врегульованими питання продовження терміну дії воєнного стану в умовах триваючої військової агресії з боку РФ; початку «воєнних дій» та «воєнного стану»; розмежування та закріплення ключових понять «воєнний стан» та «стан війни», тому питання правового регулювання особливих правових режимів та зокрема правового режиму воєнного стану є на часі та потребує подальшого дослідження.

Література

1. Петришин О. Теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. Х. : Право. 2014. 368 с.
2. Оніщенко Н. М. Правове регулювання та правовий вплив: поняття, взаємобумовленість та відмінність. *Держава і право*. К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2004. Вип. 25. С. 3–8.
3. Котенко О. А. Правове регулювання в контексті дії права та його основоположних принципів. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 199–202. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63846/41-Kotenko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 15.10.2024).
4. Загальна теорія держави і права : підручник. За ред. В. М. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. С. 584.
5. Гайворонський В. Джерела права. *Вісник Академії правових наук України*. 2001. № 3. С. 56–65. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/4582> (дата звернення: 15.10.2024).
6. Загальна теорія права : підручник. За заг. ред. М. І. Козюбри, К. : Biate, 2015, 392 с.
7. Hurst W. Understanding Legal Regimes. In *Ruling before the Law: The Politics of Legal Regimes in China and Indonesia. Cambridge Studies in Law and Society*. 2018. P. 13–47. Cambridge: Cambridge University Press. doi: 10.1017/9781108551502.003. URL: <https://shorturl.at/hjBCN> (дата звернення: 15.10.2024).
8. Буханевич О., Мерник А., Петришин О. Підходи до розуміння категорії «спеціальні правові режими». *Журнал Національної академії правових наук України*. 2021. № 28 (1). С. 71–78.
9. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.10.2024).
10. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення: 15.10.2024).
11. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 15.10.2024).
12. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16.03.2000 р. № 1550-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text> (дата звернення: 15.10.2024).
13. Про зону надзвичайної екологічної ситуації : Закон України від 13.07.2000 р. № 1908-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1908-14#Text> (дата звернення: 15.10.2024).
14. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 23.07.2024 р. № 470/2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/470/2024#n2> (дата звернення: 15.10.2024).
15. Про Ради національної безпеки і оборони України : Закон України від 05.03.1998 р. № 183/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.10.2024).

References

1. Petryshyn O. (2014). *Teoriia derzhavy i prava: pidruch. dlia stud. yuryd. vyshch. navch. zakl.* [Theory of the state and law: a textbook for students of legal higher educational institutions] X.: Pravo. 368 s. [in Ukrainian].
2. Onishchenko N. M. (2004). *Pravove rehuliuvannia ta pravovyi vplyv: poniattia, vzaemoobumovlenist ta vidminnist. Derzhava i pravo.* [Legal regulation and legal influence: concept, interdependence and difference. State and law] Vyp. 25. K.: In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. S. 3–8 [in Ukrainian].
3. Kotenko O. A. (2012). *Pravove rehuliuvannia v konteksti dii prava ta yoho osnovopolozhnykh pryntsypiv* [Legal regulation in the context of the operation of law and its fundamental principles]. *Almanakh prava*. Vyp. 3. S. 199–202. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63846/41-Kotenko.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
4. Tsvik V., Petryshyn V. (2009). *Zahalna teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk.* [General theory of the state and law: a textbook]. Kharkiv: Pravo. S. 584 [in Ukrainian].
5. Haivoronskyi V. (2001). *Dzherela prava* [Sources of law]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*. № 3. S. 56–65. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/4582> [in Ukrainian].
6. Kozubry M. I. (2015). *Zahalna teoriia prava: pidruchnyk* [General theory of law: textbook]. K: Viate. 392 s. [in Ukrainian].
7. Hurst W. (2018). Understanding Legal Regimes. In *Ruling before the Law: The Politics of Legal Regimes in China and Indonesia. Cambridge Studies in Law and Society*. P. 13–47. Cambridge: Cambridge University Press. doi: 10.1017/9781108551502.003; URL: <https://shorturl.at/hjBCN>.
8. Bukhaneych O., Mernyk A., Petryshyn O. (2021). *Pidkhody do rozuminnia katehorii “spetsialni pravovi rezhymy”* [Approaches to understanding the category “special legal regimes”]. *Zhurnal Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. № 28 (1). S. 71–78 [in Ukrainian].
9. Verkhovna Rada of Ukrainy. (1996). *Konstytutsiia Ukrainy* [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
10. Verkhovna Rada of Ukrainy. (2014). *Pro zabezpechennia prav i svobod hromadian ta pravovyi rezhym na tymchasovo okupovanii terytorii Ukrainy* [On ensuring the rights and freedoms of citizens and the legal regime in the temporarily occupied territory of Ukraine] vid 15.04.2014 r. № 1207-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> [in Ukrainian].

11. Verkhovna Rada of Ukrainy. (2015). Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu [About the legal regime of martial law] vid 12.05.2015 r. № 389-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].
12. Verkhovna Rada of Ukrainy. (2000). Pro pravovyi rezhym nadzvychainoho stanu [About the legal regime of the state of emergency] vid 16.03.2000 r. № 1550-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text> [in Ukrainian].
13. Verkhovna Rada of Ukrainy. (2000). Pro zonu nadzvychainoi ekolohichnoi sytuatsii [About the zone of emergency ecological situation] vid 13.07.2000 r. № 1908-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1908-14#Text> [in Ukrainian].
14. Ukaz Prezydenta Ukrainy. (2024). Pro prodovzhennia stroku dii voiennoho stanu v Ukraini [On the extension of the martial law in Ukraine] vid 23.07.2024 r. № 470/2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/470/2024#n2> [in Ukrainian].
15. Verkhovna Rada of Ukrainy. (1998). Pro Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy [About the National Security and Defense Council of Ukraine] від 05.03.1998 р. № 183/98-ВР. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

УДК 342.9

Чепкова Катерина Олександрівна

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри військового права
Військовий інститут*

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Chepkova Kateryna

*Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the
Department of Military Law*

Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORCID: 0000-0002-5219-093X

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-10-10334

КОМПЕТЕНЦІЯ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ СТОСОВНО ДІТЕЙ ПІД ЧАС РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

COMPETENCE OF STATE AUTHORITIES IN RELATION TO CHILDREN DURING MARTIAL LAW

Анотація. Вступ. Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України спричинила важкі наслідки для всього українського суспільства і держави. З лютого 2022 року, за даними Офісу генерального прокурора, внаслідок дій держави-агресора загинуло понад 550 дітей, постраждало – понад 1914. Викрадення українських дітей, примусове надання їм російського громадянства та примусове усиновлення стали звичною практикою діяльності російських окупантів. Нині увага всієї прогресивної світової спільноти прикута до проблеми захисту прав дітей України, на їх захист, повернення на батьківщину і возз'єднання із сім'ями витрачається багато зусиль як державних органів України, так і міжнародних партнерів та правозахисних організацій. Вказане робить гостро актуальною проблему удосконалення правового статусу органів державної влади України в аспекті захисту прав та інтересів дітей та слугує підтвердженням важливості теми цієї статті.

Мета. Метою статті є визначення особливостей компетенції органів державної влади стосовно дітей під час режиму воєнного стану.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) теоретичні праці у галузі конституційного, адміністративного, військового права, якими визначено особливості функціонування системи публічної влади в Україні; 2) Конституція та закони України, підзаконні правові акти, якими регламентується захист прав та інтересів дітей.

У процесі дослідження використано системно-структурний та порівняльно-правовий методи, що дало змогу встановити рівні, на яких органи публічної влади України здійснюють свої функції щодо захисту прав та інтересів дітей під час правового режиму воєнного стану.

Результати. Зроблено висновок, що на теперішній час в Україні активно функціонують інститути держави, які відповідають за питання захисту дітей як в мирний, так і в воєнний час, серед яких Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та Радник-Уповноважений Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації. Питання компетенції Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини врегульовано Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини». Але на сьогодні відсутній нормативно-правовий акт, який врегульовував би питання та сферу діяльності Радника-Уповноваженого Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації, що на практиці може призвести до дублювання та неузгодженості дій з іншими державними інституціями в сфері захисту дітей під час збройних конфліктів.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується присвятити увагу питанням удосконалення правових актів, якими регламентується діяльність органів публічної влади України в сфері захисту прав та інтересів дітей.

Ключові слова: дитина, захист дітей під час збройних конфліктів, органи державної влади, органи державної влади в сфері захисту дітей під час збройних конфліктів.

Summary. Introduction. The full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine has had severe consequences for the entire Ukrainian society and state. Since February 2022, according to the Office of the Prosecutor General, more than 550 children have been killed and more than 1,914 injured as a result of the aggressor state's actions. The abduction of Ukrainian children, the forced granting of Russian citizenship and forced adoption have become a common practice of the Russian occupiers. Today, the attention of the entire progressive international community is focused on the problem of protecting the rights of children in Ukraine, and many efforts are being made by Ukrainian government agencies, international partners and human rights organizations to protect them, return them to their homeland and reunite them with their families. This makes the problem of improving the legal status of Ukrainian state authorities in terms of protecting the rights and interests of children acutely relevant and confirms the importance of the topic of this article.

Purpose. The purpose of the article is to determine the peculiarities of the competence of public authorities with regard to children during martial law.

Materials and Methods. The research materials are: 1) theoretical works in the field of constitutional, administrative and military law which define the peculiarities of the functioning of the public authority system in Ukraine; 2) the Constitution and laws of Ukraine, and by-laws regulating the protection of children's rights and interests.

In the course of the study, the author used the systemic-structural and comparative legal methods, which made it possible to establish the levels at which public authorities of Ukraine exercise their functions to protect the rights and interests of children during the legal regime of martial law.

Results. It is concluded that currently in Ukraine there are actively functioning institutions of the State responsible for the protection of children both in peacetime and in wartime, including the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights and the Advisor-Commissioner of the President of Ukraine for Children's Rights and Child Rehabilitation. The competence of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights is regulated by the Law of Ukraine «On the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights». However, there is currently no legal act that would regulate the issues and scope of activities of the Advisor to the Presidential Commissioner for Children's Rights and Child Rehabilitation, which in practice can lead to duplication and inconsistency of actions with other state institutions in the field of child protection during armed conflicts.

Key words: child, protection of children during armed conflicts, state authorities, state authorities in the field of child protection during armed conflicts.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України спричинила важкі наслідки для всього українського суспільства і держави. З лютого 2022 року, за даними Офісу генерального прокурора, внаслідок дій держави-агресора загинуло понад 550 дітей, постраждало — понад 1914. Викрадення українських дітей, примусове надання їм російського громадянства та примусове усиновлення стали звичною практикою діяльності російських окупантів. Нині увага всієї прогресивної світової спільноти прикута до проблеми захисту прав дітей України, на їх захист, повернення на батьківщину і воз'єднання із сім'ями витрачається багато зусиль як державних органів України, так і міжнародних партнерів та правозахисних організацій. Вказане робить гостро актуальною проблему удосконалення правового статусу органів державної влади України в аспекті захисту прав та інтересів дітей та слугує підтвердженням важливості теми цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Системні засади дослідження прав та інтересів українських дітей під час збройного конфлікту закладені у роботі Н. Опольської, присвяченій правовому статусу дітей, якій постраждали внаслідок першого етапу російської збройної агресії [1]. Проблеми, пов'язані із захистом прав та інтересів дітей під час правового режиму воєнного стану розглядали у сво-

їх роботах А. Лисюк і Г. Грабовська, які визначили особливості захисту прав дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування під час військових дій та роль органів держави у вказаних процесах [2]. Я. Швець та І. Соколова дослідили порушення прав дітей російською федерацією і аргументували, що держава-агресор системно порушує міжнародні норми із захисту прав дітей. Зокрема, порушує право на життя та захист від катувань, право на безпеку, особисту недоторканість та захист гідності, право на захист від сексуального насильства та інші права. Звісно, ніщо не зможе втамувати той біль, який принесла на наші землі російська окупація, але вкрай важливо зробити все можливе, щоб притягнути країну-агресора до відповідальності за свої злочини [3]. Разом з тим, не зважаючи на інтерес до проблематики правового статусу дітей у збройних конфліктах, питання, пов'язані із компетенцією органів державної влади стосовно дітей під час режиму воєнного стану, ще не можна вважати вирішеними. Недостатність теоретико-методологічних напрацювань та недоліки правового регулювання обумовлюють необхідність здійснення подальших наукових пошуків.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення особливостей компетенції органів державної влади стосовно дітей під час режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Розподіл державної влади

в Україні на законодавчу, виконавчу і судову з метою розмежування повноважень між різними органами державної влади та недопущення привласнення повноти державної влади однією з гілок влади [4] обумовлює структурну побудову та особливості організації структур публічного управління, у тому числі тих, на які покладено захист прав та інтересів дитини. З огляду на вказане, саме цей системоутворювальний критерій ми використаємо для дослідження правового статусу означених державних органів.

Відповідно до ст. 92 Конституції України виключно законами України визначаються основи соціального захисту, охорони дитинства, виховання, освіти, культури і охорони здоров'я [4]. Таким чином, засади охорони дитинства як в мирний, так і в воєнний час визначаються Верховною Радою України шляхом їх закріплення в законах України.

Вагоме значення серед органів державної влади, які наділені компетенцією у сфері захисту дітей під час збройних конфліктів, відіграють органи виконавчої влади — органи державного управління та місцеві органи виконавчої влади, оскільки саме зазначені органи повинні здійснювати державно-правову політику у вказаних правовідносинах, створювати умови для здійснення захисту дітей під час збройних конфліктів, запроваджувати механізми впливу.

Виконавча влада, будучи відповідальною перед законодавчою владою, підзвітною і підконтрольною їй, не вичерпується одним тільки «виконанням законів» (виконавською діяльністю). Вона також покликана відпрацьовувати шляхи і способи реалізації законів та інших законодавчих актів, займатися поточним управлінням, видавати з усіх питань своєї компетенції нормативно-правові акти (постанови та ін.), що мають підзаконний характер. Таке підзаконне регулювання суспільних відносин є розпорядчою діяльністю уряду [5, с. 175].

Між центральними органами виконавчої влади зроблена спроба проведення чіткого функціонального розподілу, починаючи від формування державної політики в певній сфері та завершуючи наглядово-контролюючими функціями за реалізацією визначеної політики. Так, на міністерства покладаються функції з формування державної політики і з нормативно-правового регулювання; державні служби — функції з надання державних послуг; державні інспекції — контрольно-наглядові функції (у сферах, де відсутні державні послуги); державні агентства — функції з управління майном і з надання бюджетних послуг населенню і юридичним особам; національні комісії з регулювання — функції зі встановлення регульованих цін і тарифів на окремі види послуг і товарів [6, с. 21].

Виконавча влада здійснюється головним чином через державне управління і ґрунтується на ієрархічних відносинах, підпорядкованості.

На першому рівні системи центральних органів виконавчої влади знаходиться Кабінет Міністрів

України, який відповідно до ст. 113 Конституції України є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Детальніше основні завдання Кабінету Міністрів України зафіксовані в Законі України «Про Кабінет Міністрів України» [7], а саме в ст. 20 визначено, що Кабінет Міністрів України забезпечує проведення державної політики у сферах охорони здоров'я, охорони материнства та дитинства, освіти, фізичної культури і доступність для громадян послуг медичних, освітніх та фізкультурно-оздоровчих закладів.

Наступна група державних органів виконавчої гілки влади у сфері захисту дітей під час збройних конфліктів — це міністерства України, серед яких:

– Міністерство соціальної політики України (далі — Мінсоцполітики), положення про яке затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 р. № 423 [8], є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України і який забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері соціальної політики, з питань сім'ї та дітей, оздоровлення та відпочинку дітей, усиновлення та захисту прав дітей, запобігання та протидії домашньому насильству, здійснення державного контролю за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки (державна допомога, пільги, житлові субсидії та інші виплати, що проводяться за рахунок державного бюджету, соціальні послуги) та за дотриманням прав дітей. Мінсоцполітики є спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, надання гуманітарної допомоги. Основними завданнями Мінсоцполітики є забезпечення формування та реалізації державної політики з питань сім'ї та дітей, оздоровлення та відпочинку дітей, усиновлення та захисту прав дітей [8].

– Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій (далі — Мінреінтеграції), положення про яке затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 8 червня 2016 р. № 376 [9], є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань тимчасово окупованої Російською Федерацією території України (далі — тимчасово окупована територія), а також прилеглих до неї територій, дотримання норм міжнародного гуманітарного права на всій території України, інформаційного суверенітету України, у сфері захисту прав примусово переміщених (депортованих) осіб.

До третього рівня системи центральних органів виконавчої влади належать державні служби, державні інспекції, державні агентства, незалежні регулятори та органи зі спеціальним статусом.

Серед державних служб, які мають відношення до здійснення захисту дітей під час збройних

конфліктів, виокремлюємо наступні органи державного управління:

– Національна соціальна сервісна служба України (далі — Нацсоцслужба), положення про яку затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2020 р. № 783 [10], є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра соціальної політики і який реалізує державну політику у сфері соціального захисту населення, захисту прав дітей, здійснення державного контролю за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки та за дотриманням прав дітей. Нацсоцслужба з питань захисту прав дітей: забезпечує збір, узагальнення статистичної звітності щодо дотримання прав дітей, у тому числі дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, дітей з інвалідністю; проводить аналіз стану дотримання прав дітей, у тому числі дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа; узагальнює відомості щодо проблемних питань в системі охорони дитинства з подальшою передачею інформаційно-аналітичних матеріалів до Мінсоцполітики; забезпечує координацію реалізації положень Конвенції ООН про права дитини, інших міжнародних документів, ратифікованих Україною та здійснює інші повноваження, спрямовані на захист прав та інтересів дітей під час правового режиму воєнного стану.

Нацсоцслужба з питань соціального захисту внутрішньо переміщених осіб забезпечує координацію та методологічний супровід діяльності місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування щодо соціального захисту внутрішньо переміщених дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа, дотримання вимог законодавства під час встановлення опіки чи піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, їх усиновлення, застосування інших передбачених законодавством форм влаштування дітей, проводить роботу із соціальної підтримки внутрішньо переміщених сімей з дітьми, над якими встановлено опіку чи піклування, прийомних сімей, сімей патронатних вихователів, дитячих будинків сімейного типу.

Вважаємо, що наявним є також четвертий рівень системи центральних органів виконавчої влади, до якого належать місцеві державні адміністрації, які здійснюють виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі та є місцевими органами виконавчої влади і входять до системи органів виконавчої влади. Відповідно до ст. 13 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» [11] до відання місцевих державних адміністрацій у межах і формах, визначених Конституцією і законами України, належить вирішення питань науки, освіти,

культури, охорони здоров'я, фізкультури і спорту, сім'ї, жінок, молоді та дітей.

В тому числі, в ст. 23 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» передбачено, що місцева державна адміністрація здійснює згідно із законодавством комплекс заходів з надання допомоги особам та сім'ям з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, утримання і виховання дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Принцип поділу влади на три «галузі (гілки)» не є абсолютний. Його не слід сприймати як догму і не враховувати реальні зміни, що відбулися в системі державної влади після його проголошення і конституційного закріплення. У більшості конституційних держав, у яких принцип поділу влади покладений в основу організації державної влади, є державні органи, котрі формально не належать до жодної із класичних галузей влади. Вчені також виділяють додаткову гілку влади — контрольно-наглядову [5, с. 173].

Контрольно-наглядова система органів — це система органів, що повноважна здійснювати контроль і нагляд за додержанням законів у діяльності інших державних органів. Їх систему складають: прокуратура, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Уповноважений Президента України з прав дитини та ін.

Вагоме значення серед державних інститутів в сфері захисту дітей під час збройних конфліктів відіграє Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (далі — Уповноважений). Функціонування інституту омбудсмана є важливим елементом системи правового захисту прав і свобод особи, що забезпечує рівність та справедливість у суспільстві. Як політико-правовий інститут захисту прав людини омбудсман є необхідною формою розвитку та зміцнення демократії, оскільки забезпечує взаємозв'язок між особою та державними інституціями, захищає права і свободи громадян від їх порушень з боку владних структур, а також відновлює їх у визначеному законом порядку [12, с. 64].

Відповідно до ст. 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [13] серед визначених прав Уповноваженого до його компетенції віднесено і захист прав дітей, як в судовому порядку, так і в інших державних установах.

У Секретаріаті Уповноваженого діє окремий структурний підрозділ — Управління з дотримання прав дитини та сім'ї. Основним завданням Управління є забезпечення реалізації повноважень Уповноваженого у сфері здійснення парламентського контролю за дотриманням прав дитини. Зокрема, управління відповідно до покладених на нього завдань: здійснює моніторинг дотримання прав людини і громадянина у сфері захисту прав дитини та сім'ї; бере участь у підготовці проектів конституційних подань Уповноваженого, готує проекти подань до державних органів та органів місцевого

самоврядування, громадських об'єднань, підприємств, установ та організацій, незалежно від їх форм власності та їх посадових і службових осіб щодо усунення виявлених та запобігання порушенням прав і свобод людини і громадянина; організовує та бере участь у перевірках стану дотримання прав дитини та сім'ї державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форми власності тощо [14].

Поширеним інститутом в європейських державах є інститут уповноваженого з прав дитини. Першою країною, яка у 1981 році згідно і за актом парламенту «Про омбудсмена у справах дітей» створила цей інститут, є Норвегія. Тому Норвегія є яскравим зразком дотримання та заохочення прав дітей. Зазначене відомство отримало широкі повноваження, відповідно до яких йому доручалося сприяти захисту і представляти інтереси дітей перед органами державної влади або керівництвом приватних компаній та організацій і спостерігати за умовами, в яких ростуть і розвиваються діти. Омбудсман надає консультативні та правозахисні послуги для дітей з усіх галузей права. Він має право доступу до всіх документів з усіх справ, що стосуються дітей і розглядаються органами державної влади, а також доступу до державних установ. Подібне відомство було створено в Ісландії 1995 року. Перед омбудсманом поставлено завдання полегшувати долю дітей і наглядати за дотриманням їх інтересів, потреб і прав. Цей орган наділений повноваженнями розслідувати дії організацій або їх посадовців, що завдають шкоди правам, потребам та інтересам дітей. Омбудсман працює незалежно від виконавчої влади [15, с. 98]. В Австрії прийнятий у 1989 р. Закон про захист інтересів молоді передбачає створення системи представництв Омбудсменів на місцях для консультування молоді до 18 років і надання допомоги у випадку конфліктів з органами соціального забезпечення і освіти [16, с. 99].

Зазначений інститут почав формуватися в Україні з 2011 р., коли в Адміністрації Президента України було введено посаду — Уповноважений Президента України з прав дитини. Посада Уповноваженого Президента України не передбачає формальних владних повноважень. Вона незакріплена в Конституції України чи законодавчих актах. Уповноважений діє на підставі положень, що затверджуються главою держави. 11.08.2011 р. Указом Президента України № 811/2011 було затверджено Положення про Уповноваженого Президента України з прав дитини [17]. Проте даний Указ втратив чинність на підставі Указу Президента України № 489/2021 від 27.09.2021 р. [18].

Станом на сьогодні з метою розширення гуманітарних аспектів діяльності інституту уповнова-

жених Президента України ухвалено рішення про трансформацію роботи за відповідними напрямками та розширення функціональних можливостей наявних посад. Замість звичних уповноважених тепер працюватимуть радники — уповноважені Президента України. Однак до теперішнього часу не затверджено положення, в якому було б визначено основні завдання, права та обов'язки Радника-Уповноваженого Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації, а також порядок взаємодії із групами населення та державними органами чи органами місцевого самоврядування.

Варто зазначити, що з моменту введення воєнного стану в Україні розпочато роботу зі створення консультативно-дорадчих органів. Зокрема, створено Координаційний штаб з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану [19], який є тимчасовим консультативно-дорадчим органом Кабінету Міністрів України і утворюється з метою сприяння координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану.

В тому числі, створена Національна рада України з відновлення України від наслідків війни [20], яка є консультативно-дорадчим органом при Президентові України. Одним із напрямів роботи зазначеного вище органу є захист прав дітей та повернення дітей, які тимчасово переміщені за кордон.

Проте нормативно-правові акти, якими закріплені положення про діяльність вищевказаних консультативно-дорадчих органів, містять лише вказівки на заходи захисту дітей під час збройних конфліктів, не передбачаючи при цьому конкретних механізмів їх реалізації.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, на теперішній час в Україні активно функціонують інститути держави, які відповідають за питання захисту дітей як в мирний, так і в воєнний час, серед яких Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та Радник-Уповноважений Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації. Питання компетенції Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини врегульовано Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини». Але на сьогодні відсутній нормативно-правовий акт, який врегульовував би питання та сферу діяльності Радника-Уповноваженого Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації, що на практиці може призвести до дублювання та неузгодженості дій з іншими державними інституціями в сфері захисту дітей під час збройних конфліктів.

Література

1. Опольська Н. Права дітей, які постраждали внаслідок збройного конфлікту в Україні. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2015. Вип. 27. С. 278–283.
2. Лисюк А.М., Грабовська Г.М. Захист прав дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування під час військових дій. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 80–84.
3. Швець, Я., Соколова, І. Порухення прав дітей під час війни Російською Федерацією. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. № 71. С. 99–103.
4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : підручник. К. : Алерта, 2017. 528 с.
6. Ярмистий М. Оптимізація системи центральних органів виконавчої влади: вища ефективність управління. *Буковинський вісник державної служби та місцевого самоврядування*. 2010. № 4. С. 21.
7. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 № 794-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13. Ст. 222.
8. Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 р. № 423. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.10.2024).
9. Деякі питання Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій : Постанова Кабінету Міністрів України від 8 червня 2016 р. № 376. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.10.2024).
10. Деякі питання Національної соціальної сервісної служби України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2020 р. № 783. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2020-%D0%BF#n44> (дата звернення: 01.10.2024).
11. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 586-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 20–21. Ст. 190.
12. Косілова О.І. Сучасний стан і тенденції розвитку інституту омбудсмена у світі та в Україні. *Правова інформація*. 2013. № 4(40). С. 62–71.
14. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст. 99.
15. Управління з дотримання прав дитини та сім'ї. URL: <https://ombudsman.gov.ua/uk/zagalna-informaciya-pd> (дата звернення: 01.10.2024).
16. Обушко В.В. Омбудсмен з прав дитини в зарубіжних країнах: досвід для України. Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування. Матеріали наукового семінару (ДДУВС, 08.12.2018). С. 98–99.
17. Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини : Указ Президента України від 11.08.2011 № 811/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/811/2011#Text> (дата звернення: 01.10.2024).
18. Про визнання такими, що втратили чинність, деяких указів Президента України : Указ Президента України від 27.09.2021 № 489/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/489/2021#n5> (дата звернення: 01.10.2024).
19. Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 березня 2022 р. № 302. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.10.2024).
20. Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни : Указ Президента України 21 квітня 2022 року № 266/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/2022#Text> (дата звернення: 01.10.2024).

References

1. Opolska, N. (2015). Prava ditei, yaki postrazhdaly vnaslidok zbroinoho konfliktu v Ukraini. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Dragomanova. Serii 18: Ekonomika i pravo*. Vyp. 27. S. 278–283. [in Ukrainian].
2. Lysiuk, A.M., Hrabovska, H.M. (2023). Zakhyst prav ditei-syrit ta ditei pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia pid chas viiskovykh dii. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. № 2. S. 80–84 [in Ukrainian].
3. Shvets, Ya., Sokolova, I. (2022). Porushennia prav ditei pid chas viiny Rosiiskoiu Federatsiiei. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*. № 71. S. 99–103. [in Ukrainian].
4. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141 [in Ukrainian].
5. Skakun, O.F. (2017). Teorii prava i derzhavy: pidruchnyk. K.: Alerta. 528 s. [in Ukrainian].
6. Yarmystyi, M. (2010). Optyimizatsiia systemy tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady: vyshcha efektyvnist upravlinnia. *Bukovynskyi visnyk derzhavnoi sluzhby ta mistsevoho samovriadiuvannia*. № 4. S. 21 [in Ukrainian].
7. Pro Kabinet Ministriv Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 27.02.2014 № 794-VII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2014. № 13. St. 222 [in Ukrainian].
8. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17 chervnia 2015 r. № 423. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

9. Deiaki pytannia Ministerstva z pytan reintehratsii tymchasovo okupovanykh terytorii: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 8 chervnia 2016 r. № 376. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2016-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
10. Deiaki pytannia Natsionalnoi sotsialnoi servisnoi sluzhby Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26 serpnia 2020 r. № 783. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2020-%D0%BF#n44> [in Ukrainian].
11. Pro mistsevi derzhavni administratsii: Zakon Ukrainy vid 09.04.1999 586-XIV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1999. № 20–21. St. 190 [in Ukrainian].
12. Kosilova, O.I. (2013). Suchasnyi stan i tendentsii rozvytku instytutu ombudsmana u sviti ta v Ukraini. *Pravova informatyka*. № 4(40). S. 62–71 [in Ukrainian].
14. Pro Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny: Zakon Ukrainy vid 23.12.1997 № 776/97-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1998. № 20. St. 99 [in Ukrainian].
15. Upravlinnia z dotrymannia prav dytyny ta simi. URL: <https://ombudsman.gov.ua/uk/zagalna-informaciya-pd> [in Ukrainian].
16. Obushko, V.V. (2018). Ombudsmen z prav dytyny v zarubizhnykh krainakh: dosvid dlia Ukrainy. Aktualni problemy derzhavotvorennya, pravotvorennya ta pravozastosuvannia. Materialy naukovoho seminaru (DDUVS, 08.12.2018). S. 98–99 [in Ukrainian].
17. Pytannia Upovnovazhenoho Prezydenta Ukrainy z prav dytyny: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 11.08.2011 № 811/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/811/2011#Text>. [in Ukrainian].
18. Pro vyznannia takymy, shcho vtratyly chynnist, deiakyykh ukaziv Prezydenta Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 27.09.2021 № 489/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/489/2021#n5> [in Ukrainian].
19. Pro utvorennia Koordynatsiinoho shtabu z pytan zakhystu prav dytyny v umovakh voiennoho stanu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17 bereznia 2022 r. № 302. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-2022-%D0%B-F#Text> [in Ukrainian].
20. Pytannia Natsionalnoi rady z vidnovlennia Ukrainy vid naslidkiv viiny: Ukaz Prezydenta Ukrainy 21 kvitnia 2022 roku № 266/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/2022#Text> [in Ukrainian].

Ямненко Тетяна Михайлівна

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри фінансового права
Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Yamnenko Tetiana

*Doctor of Law, Professor,
Professor of the Financial Law Department
Educational and Scientific Institute of Law of
Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: 0000-0002-9040-2358*

Савенкова Владислава Геннадіївна

*кандидат юридичних наук, асистент кафедри фінансового права
Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Savenkova Vladyslava

*PhD, Assistant of the Financial Law Department
Educational and Scientific Institute of Law of
Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: 0000-0003-1472-5443*

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-10-10372

РОЛЬ ФІНАНСОВИХ ІНСТИТУЦІЙ У ДЕКАРБОНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ УКРАЇНИ

THE ROLE OF FINANCIAL INSTITUTIONS IN DECARBONIZATION OF THE ECONOMY: THE EUROPEAN EXPERIENCE AND RECOMMENDATIONS FOR UKRAINE

Анотація. Вступ. У сучасних умовах глобальних викликів, пов'язаних зі зміною клімату, проблема декарбонізації економіки набуває дедалі більшого значення як на міжнародному, так і на національному рівні. Особливу роль у цьому процесі відіграють фінансові інституції, які не лише забезпечують мобілізацію капіталу для інвестицій у стале виробництво, але й активно сприяють розвитку низьковуглецевих технологій та відновлюваної енергетики. Зважаючи на це, дослідження ролі фінансових інституцій у процесі декарбонізації є надзвичайно актуальним для забезпечення ефективного переходу до сталого розвитку. У цій статті аналізуються нормативно-правові механізми ЄС, практики європейських фінансових установ та інструменти фінансування, зокрема роль зелених облігацій, сталих позик та інвестиційних стратегій впливу у декарбонізаційних процесах, що може бути використано в українському контексті.

Мета. Метою цього дослідження є визначення критично важливої ролі фінансових установ у стимулюванні декарбонізації економіки, із особливим акцентом на європейський досвід. Аналізуючи нормативно-правову базу, фінансові механізми та найкращі практики країн Європейського Союзу, визначено ключові стратегії, які можна адаптувати та реалізувати у фінансовому секторі України, особливо у сфері залучення фінансових установ України до підтримки сталого економічного зростання та досягнення національних та міжнародних кліматичних цілей.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення щодо регулювання сталого фінансування в Європейському Союзі; 2) праці вітчизняних науковців, які досліджували стале фінансування та пов'язані з цим питання та категорії; 3) аналітичні звіти міжнародних організацій, таких як Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD) та Міжнародне енергетичне агентство (IEA), що висвітлюють вплив фінансових інституцій на процеси декарбонізації; 4) практичний досвід фінансових установ ЄС щодо реалізації політики декарбонізації,

зокрема Європейського інвестиційного банку, ING та BlackRock. Використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та групування (при узагальненні викликів та бар'єрів, із якими стикаються фінансові установи в процесі декарбонізації, а також для розробки рекомендацій для України щодо адаптації європейського досвіду); формалізації, аналізу та синтезу (при дослідженні нормативно-правових актів ЄС та їхнього впливу на фінансові установи та сталий розвиток; поєднанні різних аспектів впливу фінансових установ на декарбонізаційні процеси та формування висновків про роль регуляторного середовища; структуруванні інформації про конкретні інструменти, такі як зелені облігації та позики, пов'язані зі сталим розвитком); логічного узагальнення результатів (при формулюванні висновків дослідження).

Результати. Визначено ключову роль фінансових установ у процесах декарбонізації економіки через використання різних інструментів, таких як зелені облігації та позики, пов'язані зі сталим розвитком. Встановлено, що нормативно-правове регулювання в ЄС, зокрема Таксономія ЄС та Регламент SFDR, сприяє підвищенню прозорості та відповідності сталим критеріям у діяльності фінансових інституцій. Водночас авторками було виявлено низку викликів, зокрема регуляторну складність, ринкові невизначеності та труднощі у впровадженні нових стандартів. Запропоновано рекомендації для України, спрямовані на адаптацію європейського досвіду та створення сприятливого нормативного середовища для сталого фінансування, що може стати основою для подальшого розвитку «зелених» інвестицій та підтримки процесів декарбонізації в національному контексті.

Перспективи. У подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на вивченні ролі фінансових інструментів у стимулюванні інноваційних рішень для декарбонізації економіки, зокрема шляхом аналізу впливу зелених облігацій та інших інструментів на розвиток відновлюваних джерел енергії та підвищення енергоефективності. Особливу увагу варто приділити питанням інтеграції ESG-критеріїв у діяльність фінансових установ України в умовах післявоєнного відновлення, а також вивченню механізмів запобігання «грінвошингу» в процесах сталого інвестування.

Ключові слова: фінансові інституції, декарбонізація економіки, стале фінансування, сталі інвестиції, зелені облігації, критерії ESG, низьковуглецева економіка.

Summary. Introduction. In today's conditions of global challenges related to climate change, the problem of decarbonization of the economy is gaining more and more importance both at international and national levels. A special role in this process is taken by financial institutions, which not only ensure the mobilization of capital for investments in sustainable productions but also actively promote the development of low-carbon technologies and renewable energy. Considering this, the study of the role of financial institutions in the decarbonization process is extremely relevant to ensure an effective transition to sustainable development. This article analyzes the regulatory and legal mechanisms of the EU, the practices of the European financial institutions and financing instruments, in particular the role of green bonds, sustainability-linked loans and investment strategies of influence in decarbonization processes, which can be used in the Ukrainian context.

Purpose. The purpose of this study is to determine the critical role of financial institutions in stimulating the decarbonization of the economy, with a special emphasis on the European experience. Analyzing the legal framework, financial mechanisms, and best practices of the countries of the EU, key strategies that can be adapted and implemented in the financial sector of Ukraine, especially in the sphere of involvement of the Ukrainian financial institutions in supporting sustainable economic growth and achieving national and international climate goals, have been determined.

Materials and methods. The research materials are 1) regulation of sustainable financing in the European Union; 2) works of domestic scientists who researched sustainable financing and related issues and categories; 3) analytical reports of international organizations, such as the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) and the International Energy Agency (IEA), highlighting the impact of financial institutions on decarbonization processes; 4) practical experience of EU financial institutions regarding the implementation of the decarbonization policy, in particular the European Investment Bank, ING and BlackRock. The following scientific methods were used: theoretical generalization and grouping (when summarizing the challenges and barriers faced by financial institutions in the process of decarbonization, as well as for the development of recommendations for Ukraine regarding the adaptation of European experience); formalization, analysis and synthesis (when researching EU regulations and their impact on financial institutions and sustainable development; combining various aspects of the impact of financial institutions on decarbonization processes and forming conclusions about the role of the regulatory environment; structuring information about specific instruments, such as green bonds and loans related to sustainable development); logical generalization of the results (when formulating research conclusions).

Results. The key role of financial institutions in the processes of decarbonization of the economy through the use of various instruments, such as green bonds and loans related to sustainable development, is identified. It has been established that the regulatory basis in the EU, in particular the EU Taxonomy and the SFDR Regulation, contributes to increasing transparency and compliance with stable criteria in the activities of financial institutions. At the same time, the authors identified a number of challenges, including regulatory complexity, market uncertainties, and difficulties in implementing new standards. Recommendations for Ukraine are proposed, aimed at adapting the European experience and creating a favorable regulatory environment for sustainable financing, which can become the basis for further development of "green" investments and support for decarbonization processes in the national context.

Discussion. In further research, it is proposed to focus on studying the role of financial instruments in stimulating innovative solutions for decarbonizing the economy, in particular by analyzing the impact of green bonds and other sources and increasing

energy efficiency. Particular attention should be paid to the integration of ESG criteria into the activities of financial institutions of Ukraine in the conditions of post-war recovery, as well as to the study of mechanisms to prevent greenwashing in the processes of sustainable investment.

Key words: financial institutions, decarbonization of the economy, sustainable financing, sustainable investments, green bonds, ESG criteria, low-carbon economy.

Постановка проблеми. Декарбонізація економіки є критично важливим елементом та окремою ціллю задля вирішення проблеми зміни клімату, проте досягнення нульових викидів парникових газів в економічних системах вимагає мобілізації значних фінансових ресурсів та активної участі фінансових установ у цьому процесі. В країнах Європейського Союзу банківські та небанківські фінансові установи відіграють все більшу роль у цьому контексті, надаючи капітал для екологічних проєктів та впливаючи на економічні рішення щодо забезпечення стійкості. Однак у фінансовому секторі України декарбонізація ще не інтегрована як основна мета та ціль, незважаючи на зобов'язання нашої держави щодо скорочення викидів парникових газів та узгодження із європейськими стандартами у відповідній сфері. Так, основна проблема полягає в недостатньо розвинутій структурі фінансової системи України в аспекті можливості забезпечення підтримки масштабних інвестицій у низьковуглецеві технології та стійку до зміни клімату інфраструктуру. Оскільки, без наявності достатніх регуляторних механізмів, стимулів та узгодження з найкращими європейськими практиками Україна ризикує значно відставати від країн-партнерок у зусиллях з декарбонізації економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботах західних дослідників, таких як Баррет М [1]. та Холланд І. [2], детально розглядається роль фінансових інституцій у переході до низьковуглецевої економіки, а також звертається увага на значення зелених облігацій та сталих інвестицій як інструментів, що сприяють прискоренню декарбонізації економік розвинених країн. Питання впровадження принципів ESG, зокрема у практики українських фінансових установ, теоретичні та практичні аспекти зеленого фінансування, а також залучення інвестицій у проєкти екологічного спрямування розглядають такі вітчизняні науковці як Гринь О. [3], Коваленко С. [4], Маришак О. [5], Рогатинська І. [6], Якимчук Н. [7], Дубко А. [8] та інші.

Метою статті є визначення критично важливої ролі фінансових установ у стимулюванні декарбонізації економіки, із особливим акцентом на європейський досвід. Аналізуючи нормативно-правову базу, фінансові механізми та найкращі практики країн Європейського Союзу, визначено ключові стратегії, які можна адаптувати та реалізувати у фінансовому секторі України, особливо у сфері залучення фінансових установ України до підтримки сталого економічного зростання та досягнення національних та міжнародних кліматичних цілей.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення щодо регулювання сталого фінансування в Європейському Союзі; 2) праці вітчизняних науковців, які досліджували стале фінансування та пов'язані з цим питання та категорії; 3) аналітичні звіти міжнародних організацій, таких як Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD) та Міжнародне енергетичне агентство (IEA), що висвітлюють вплив фінансових інституцій на процеси декарбонізації; 4) практичний досвід фінансових установ ЄС щодо реалізації політики декарбонізації, зокрема Європейського інвестиційного банку, ING та BlackRock. Використано наступні наукові **методи**: теоретичного узагальнення та групування (при узагальненні викликів та бар'єрів, із якими стикаються фінансові установи в процесі декарбонізації, а також для розробки рекомендацій для України щодо адаптації європейського досвіду); формалізації, аналізу та синтезу (при дослідженні нормативно-правових актів ЄС та їхнього впливу на фінансові установи та сталий розвиток; поєднанні різних аспектів впливу фінансових установ на декарбонізаційні процеси та формування висновків про роль регуляторного середовища; структуруванні інформації про конкретні інструменти, такі як зелені облігації та позики, пов'язані зі сталим розвитком); логічного узагальнення результатів (при формулюванні висновків дослідження).

Виклад основного матеріалу. Фінансові інституції, включаючи банківські установи, інвестиційні фонди, а також страхові компанії, відіграють ключову роль у декарбонізаційних зусиллях країн-членів Європейського Союзу. Оскільки, саме ці інституції наділені унікальними можливостями впливати на потік капіталу до сталих проєктів, які можуть, зокрема, підтримувати кліматичні цілі ЄС, включаючи досягнення вуглецевої нейтральності всієї економіки європейського континенту до 2050 року, як це передбачено законодавчим пакетом ЄС «Fit for 55» [9]. На сьогодні, глобальні економічні системи не мають достатньої спроможності трансформуватися до стану досягнення нульових викидів парникових газів. Проте саме фінансова індустрія може стати ключовим гравцем та фактором у прискоренні відповідної трансформації економічних систем. І саме фінансові установи можуть мати безпосередній вплив через залучення та управління, мобілізацію капіталу та пропозицію унікальних фінансових продуктів для просування низьковуглецевих інноваційних рішень [10]. За допомогою таких інструментів як зелені об-

лігації [11], позики, пов'язані зі сталим розвитком [12], та інвестиційні стратегії впливу [13], фінансові установи можуть спрямовувати фінансування на проекти у сфері відновлювальної енергетики, стійкої до зміни клімату інфраструктури або ж інших ініціатив, спрямованих на зменшення викидів двоокису вуглецю та інших парникових газів.

Так, зокрема, зелені облігації — це вид боргових цінних паперів, які емітуються як корпоративними суб'єктами, так і урядами та наднаціональними інституціями задля фінансування діяльності, спрямованої на боротьбу зі зміною клімату та вирішення інших питань у сфері захисту довкілля, тобто виступають одним із інструментів «зеленого» інвестування [14]. Безперечно, ключовим кроком у зменшенні викидів парникових газів є саме інвестування в декарбонізацію, що передбачає в першу чергу впровадження різних передових технологій, зокрема у сфері відновлюваних джерел енергії [7, с. 309]. В національному законодавстві функціонування зелених облігацій, не дивлячись на відсутність самого ринку, регулюється на рівні профільного Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», відповідно до ст. 11 зеленими облігаціями є ті облігації, проспект (рішення про емісію, а для державних облігацій України — умови розміщення) яких передбачає (передбачають) використання залучених коштів виключно на фінансування проекту екологічного спрямування або окремого його етапу [15]. При цьому, як випливає із положень цього нормативного акту, фінансові установи так само можуть здійснювати емісію зелених облігацій як особи, що фінансують проекти екологічного спрямування (стаття 18 Закону). Погоджуємося, що перспективи розвитку ринку зелених облігацій в Україні не тільки знаходяться в площині євроінтеграційних та міжнародних зобов'язань України у сфері охорони довкілля та сталого розвитку, але й також можуть стати інструментом впровадження «зеленого» відновлення нашої держави, інфраструктура якої постраждала від російської збройної агресії [8, с. 63].

Що ж до інвестицій, пов'язаних зі сталим розвитком, або сталих інвестицій, тут варто зазначити наступне. Як справедливо зазначають дослідники, якщо раніше інвестори були зосереджені суто на досягненні фінансового результату, то наразі коло їхніх інтересів збагачується також і цілями нефінансового характеру. Тому стале інвестування як новий тренд фінансового ринку характеризується в першу чергу саме такою ознакою, як фінансування тих суб'єктів, які ведуть свою діяльність згідно із дотриманням екологічних, соціальних та корпоративних критеріїв [16, с. 54]. Якщо ж говорити про суто «зелене» інвестування як вид сталого інвестування, то мова йтиме про вкладення коштів у саме ті компанії та проекти, які сприяють збереженню довкілля, використовують відновлювані джерела енергії та впроваджують сталі практики (зокрема розвиток сонячної та вітрової

енергетики, енергоефективні технології, екологічно чистий транспорт, мінімізація відходів тощо) [17, с. 121]. Разом із тим, не дивлячись на екологічно позитивну спрямованість, практика «зеленого» інвестування може характеризуватися таким ризиком як «грінвошинг» (greenwashing — тобто недобросовісний екологічний маркетинг), особливо у рамках проектів повоєнного відновлення [18]. На нашу думку, необхідною є проактивна позиція як регуляторів, так і самих інвесторів та суб'єктів господарювання, зокрема в аспектах посилення регуляторного контролю та стандартів (зокрема розширення обов'язкової звітності), проведення незалежного аудиту, перевірок та екологічної сертифікації, збільшення прозорості процесу та інформованості інвесторів, накладення санкцій за надання недостовірної інформації, розвитку ринкових інструментів (зокрема вже згаданих зелених облігацій), а також впровадження спільних дій між регуляторами та інвесторами щодо публічного моніторингу та звітності.

Стосовно інвестиційних стратегій впливу (impact investing strategies) — концептуально вони становлять собою особливий підхід до здійснення інвестицій, де головною метою є не лише отримання прибутку, але й позитивний вплив на соціальні системи та навколишнє природне середовище. Іншими словами, такі стратегії передбачають інвестування в компанії, організації та фонди задля генерування вимірюваного соціального та довкілцевого впливу разом із генеруванням прибутку [19]. Тобто цей спосіб інвестування передбачає балансування між фінансовою вигодою та позитивними змінами у суспільстві або довкіллі [20]. Вважаємо, що фінансові інституції — банківські установи, інвестиційні фонди, недержавні пенсійні фонди — можуть активно впливати на декарбонізаційні процеси, використовуючи інвестиційні стратегії впливу для спрямування коштів в екологічні проекти та технології, зокрема фінансуючи відновлювані джерела енергії, енергоефективні технології, а також підтримуючи екологічно орієнтовані підприємства, задля забезпечення довгострокових екологічних вигод.

Разом із тим необхідно зауважити, що перехід до сталого фінансування супроводжується певними викликами для фінансових установ. Це стосується не лише можливих фінансових ризиків, пов'язаних із кліматичними змінами (як-то наслідки екстремальних погодних явищ, збільшення витрат бізнесу через зміни в регуляторному середовищі), але й ринкових невизначеностей, оскільки декарбонізація вимагає адаптації до нових стандартів, технологій та практик. Фінансовим інституціям доводиться збалансовувати свої інвестиційні портфелі, не лише підтримуючи сталий розвиток, але й зберігаючи прибутковість для акціонерів.

Разом із тим, роль фінансових установ у декарбонізаційних процесах не обмежується лише інвестуванням: фінансові інституції так само можуть

формувати ринкову поведінку та встановлювати фінансові пріоритети, інтегруючи екологічні, соціальні та управлінські критерії (ESG — Environmental, Social, and Governance criteria) у власні процеси прийняття рішень. Враховуючи наявність кліматичних ризиків в кредитних продуктах та інвестиційних рішеннях, фінансові установи мають можливість заохочувати суб'єктів господарювання переходити до більш сталих бізнес-практик, створюючи таким чином хвилевий ефект у різних секторах економіки. Так, страхові компанії дедалі більше враховують кліматичні ризики під час оформлення страхових полісів, відповідно стимулюючи економічних суб'єктів приймати стратегії декарбонізації.

Розглядаючи регуляторне середовище та відповідні практики в ЄС, зауважимо, що Європейський Союз вже створив потужну нормативно-правову базу, яка де-факто покликана спрямовувати фінансові установи до сталого фінансування та декарбонізації. Одним із ключових компонентів цієї нормативної структури є Таксономія ЄС [21], яка класифікує види економічної діяльності, що визнаються Європейським Союзом екологічно стійкими. Це надає можливість інвесторам та суб'єктам економічної діяльності мати «спільну мову» для визначення екологічних інвестицій, гарантуючи, що капітал спрямовується на дійсно сталу діяльність. Таксономія також окреслює конкретні критерії, яких повинні дотримуватися фінансові установи (банківські інституції, інвестиційні фонди тощо), аби узгодити свої інвестиційні портфелі з цілями декарбонізації.

Так, Таксономія ЄС визначає економічно сталу діяльність (sustainable activity) у шести основних сферах, які мають критичний вплив на довкілля та клімат, а саме:

- сільське та лісове господарство;
- виробництво енергії з відновлюваних джерел (вітрова та сонячна енергія, біомаса);
- транспорт (електричний та водневий);
- будівництво енергоефективних будівель та будівель із низьким вуглецевим слідом (NZEB — near-zero energy buildings [22]);
- переробка відходів та управління водними ресурсами (зокрема ефективне використання води);
- інформаційні та комунікаційні технології (сприяння цифровим технологіям, що знижують споживання ресурсів).

Що ж до критеріїв, закріплених Таксономією, то екологічна сталість діяльності визначається відповідно до наступного:

- Діяльність повинна передбачати значний внесок у принаймні одну з шести цілей ЄС у сфері клімату та довкілля, а саме — пом'якшення зміни клімату, адаптації до зміни клімату, стале використання водних і морських ресурсів, рециркуляція ресурсів (перехід до економіки замкнутого циклу), попередження та контроль забруднення, а також захист біорізноманіття та екосистем [23].

- Діяльність не повинна завдавати значної шкоди жодній з інших екологічних цілей (наприклад, виробництво відновлюваної енергії не повинно шкодити біорізноманіттю).

- Діяльність повинна відповідати високим соціальним стандартам, включаючи зокрема права людини, трудові права та протидію корупції.

Іншим не менш важливим нормативним актом у цій сфері є Регламент про розкриття інформації про стале фінансування (SFDR [24]), який вимагає від суб'єктів фінансового ринку розкривати інформацію про те, як вони враховують ризики сталого розвитку у власних процесах прийняття рішень. Зазначимо, що під ризиками сталого розвитку в цьому аспекті маються на увазі прояви потенційного негативного впливу на фінансові установи, які можуть мати місце в разі відсутності інкорпорації ESG у свою економічну діяльність. Отже, цей акт покликаний підвищувати прозорість та забезпечувати те, аби фінансові установи звітували про вплив їхньої інвестиційної діяльності на навколишнє середовище. SFDR заохочує фінансові установи реалізовувати сталі практики, зобов'язуючи звітувати перед своїми клієнтами та ринком загалом.

Варто зазначити, що SFDR — це частина ширшого пакету нормативних актів Європейського Союзу, які спрямовані на підвищення прозорості щодо впливу інвестиційних рішень на довкілля, суспільство та управлінську діяльність. Цей регламент зобов'язує фінансові установи надавати інформацію про те, як вони враховують ризики та можливості, пов'язані з ESG-факторами, у своїй інвестиційній діяльності. Це включає розкриття інформації про те, як оцінюється екологічний вплив (зокрема пов'язаний з викидами вуглецю, біорізноманіттям та соціальними умовами), а також як управління впливає на стійкість організацій. Окрім цього, SFDR класифікує фінансові продукти в залежності від їхньої інтеграції з принципами сталого розвитку. Класифікація виглядає наступним чином:

- 1) продукти, які не враховують екологічні та соціальні аспекти;
- 2) продукти, які заохочують сталі інвестиції; та
- 3) продукти, які мають конкретну мету сталого розвитку.

Безперечно, такий підхід сприяє більшій прозорості та дозволяє інвесторам краще зрозуміти, наскільки екологічно відповідальними або сталими є ті чи інші інвестиції. Окрім цього, розкриття відповідної інформації згідно з положеннями SFDR допомагає запобігати практикам «грінвошингу», оскільки фінансові установи зобов'язуються надавати деталізовану інформацію про методи, які вони використовують для проведення оцінки впливу на стійкість та управління ризиками в своїх інвестиційних портфелях.

Зауважимо, що декілька європейських фінансових установ вже продемонстрували значний успіх

в активному сприянні декарбонізації через інноваційні фінансові продукти та здійснення стратегічних інвестицій. Так, одним із найяскравіших прикладів є Європейський інвестиційний банк (ЄІБ), який зобов'язався поступово припинити фінансування проєктів, які передбачають використання викопного палива, та збільшити свої інвестиції у проєкти з відновлюваної енергетики та енергоефективності [25]. Безперечно, фінансування цією інституцією проєктів з будівництва вітрових та сонячних електростанцій по всій Європі значно сприяло розвитку відновлюваних джерел енергії в регіоні, зменшуючи натомість залежність від вуглецевих джерел енергії.

Незважаючи на прогрес, досягнутий фінансовими установами в Європі, ще залишається декілька важливих викликів та перешкод для повноцінного досягнення декарбонізаційних цілей. Так, важливою проблемою залишається регуляторна складність, оскільки фінансові установи повинні орієнтуватися в низці нормативних актів ЄС, які, хоч подекуди й перетинаються, загалом передбачають власні вимоги відповідності. Така складність може створити додаткове адміністративне навантаження та витрати для установ, які прагнуть інтегрувати практику сталого фінансування в свою економічну діяльність. Ще один бар'єр, про який варто згадати, — це ступінь готовності ринку до панування низьковуглецевої економіки. Так, не всі сектори економіки наразі демонструють реальну готовність до швидкого переходу на суто низьковуглецеві рішення, і фінансові установи можуть зіткнутися із додатковими труднощами з огляду на цей аспект. Зокрема важкою з практичної точки зору може видаватися ідентифікація життєздатних «зелених» інвестиційних можливостей, особливо на ринках, що розвиваються, — таких як Україна зокрема. Недостатність стандартизованих даних та методологій для «вимірювання» сталості проєктів ускладнює прийняття інвестиційних рішень з боку фінансових посередників. Окрім цього, як окремий виклик варто також назвати проведення ризик-менеджменту, адже «зелені» інвестиції здебільшого характеризуються вищим ступенем ризику через саму сутність чистих технологій як інструменту, що розвивається, а також недостатньою визначеністю політичної підтримки. І оскільки саме фінансовим інституціям де-факто доведеться балансувати цими ризиками у своїх інвестиційних портфелях, диверсифікуючи інвестиції між вуглецевими галузями та сталим виробництвом, це в свою чергу може сповільнювати темп та активність здійснення декарбонізаційних

інвестицій: так, фінансові установи можуть продовжувати підтримувати сектори з високим вмістом вуглецю задля управління короткостроковою фінансовою стабільністю замість того, щоб повністю спрямувати увагу на сталі інвестиції, які відповідають довгостроковим кліматичним цілям. На ці та інші проблематики особливу увагу звертають як представники Єврокомісії у своїх звітах [26], так і громадський сектор [27; 28] та міжнародні організації, як-от Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD) [29] та Міжнародне енергетичне агентство (IEA) [30].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи, вважаємо за можливе запропонувати наступні рекомендації для України в розглянутому контексті. Так, аби підвищити та розширити роль українських фінансових установ у декарбонізації, повинні бути прийняті та адаптовані деякі нормативні реформи та стратегічні рішення. В першу чергу Україні варто транспонувати в національне законодавство положення Таксономії ЄС та SFDR, враховуючи національні реалії та контекст, аби забезпечити можливість українських фінансових інституцій безперешкодно відповідати європейським стандартам сталості. Створивши визначене, послідовне та передбачуване нормативне середовище функціонування «зелених» фінансів, Україна зможе заохотити збільшення притоку іноземних інвестицій в проєкти з декарбонізації. Встановивши чітке, послідовне та передбачуване регуляторне середовище для сталого (зокрема «зеленого») фінансування, Україна зможе забезпечити сприятливий клімат для спрямування іноземних інвестицій на цілі реалізації проєктів у сфері декарбонізації національної економіки. Завдяки цьому, на наше переконання, Україна зможе не лише підтримати свої євроінтеграційні амбіції, але й також забезпечити більш стале та екологічно узгоджене економічне відновлення.

У подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на вивченні ролі фінансових інструментів у стимулюванні інноваційних рішень для декарбонізації економіки, зокрема шляхом аналізу впливу зелених облігацій та інших інструментів на розвиток відновлюваних джерел енергії та підвищення енергоефективності. Особливу увагу варто приділити питанням інтеграції ESG-критеріїв у діяльність фінансових установ України в умовах післявоєнного відновлення, а також вивченню механізмів запобігання «грінвошингу» в процесах сталого інвестування.

Література

1. Barrett M. Decarbonizing the Financial Sector: Pathways for Sustainable Investment. *Journal of Sustainable Finance*. 2020. 12(4). P. 234–246.
2. Holland I. The Role of Banks in Financing Green Projects: Challenges and Opportunities. *Green Economy Review*. 2019. 18(2). P. 144–159.
3. Гринь О. Зелені фінансові інструменти для декарбонізації економіки. *Економічний вісник України*. 2021. 31(1). С. 112–120.
4. Коваленко С. Екологічне фінансування: можливості та виклики для України. *Фінанси України*. 2021. 15(3). С. 112–120.
5. Марищак О. Сталий розвиток та інвестиції в зелену енергетику. *Економіка і бізнес*. 2020. 27(4). С. 44–59.
6. Рогатинська І. Роль фінансових інституцій у впровадженні декарбонізаційних стратегій. *Вісник фінансів і управління*. 2019. 22(3). С. 50–65.
7. Якимчук Н., Савенкова В. Міжнародний досвід та фінансово-правове регулювання «зеленого» оподаткування: виклики та перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 8. С. 306–311. URL: http://lsej.org.ua/8_2024/73.pdf (дата звернення: 07.10.2024).
8. Дубко А. Перспективи та бар'єри розвитку ринку зелених облігацій в Україні. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2022. No. 2. С. 58–64.
9. Fit for 55. *Council of the European Union*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/green-deal/fit-for-55/> (дата звернення: 06.10.2024).
10. Avoided emissions & Sustainable finance: Accelerating decarbonization by aligning the efforts of business and finance. *World Business Council for Sustainable Development*. URL: https://www.wbcsd.org/wp-content/uploads/2024/06/WBCSD_Accelerating-decarbonization-by-aligning-the-efforts-of-business-and-finance.pdf (дата звернення: 06.10.2024).
11. Alamgir M., Cheng M.-C. Do Green Bonds Play a Role in Achieving Sustainability? *Sustainability*. 2023. 15(13). 10177. URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/15/13/10177> (дата звернення: 06.10.2024).
12. Harwood S. Demystifying decarbonization: exploring green loans and sustainability-linked loans. 21 May 2024. URL: <https://www.shlegal.com/insights/demystifying-decarbonisation-exploring-green-loans-and-sustainability-linked-loans> (дата звернення: 06.10.2024).
13. Miller N. Impact Investing. *CFI*. URL: <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/esg/impact-investing/> (дата звернення: 07.10.2024).
14. Green bonds. *European Environment Agency*. 28 April, 2023. URL: <https://www.eea.europa.eu/en/analysis/indicators/green-bonds-8th-eap> (дата звернення: 07.10.2024).
15. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV. Дата оновлення: 27.09.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text> (дата звернення: 07.10.2024).
16. Шморгун І. Стале міжнародне портфельне інвестування: поняття та особливості. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2022. 3(220). С. 54–48. URL: http://bulletin-econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2023/01/%D0%92%D1%96%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B0_%E2%84%963220_54-58.pdf (дата звернення: 07.10.2024).
17. Хахалев Д., Немашкало К. Інструменти фінансування «зеленого» інвестування в умовах сталого розвитку. *Scientific journal «Development service industry management»*. 2024. (2). С. 119–125. URL: <https://dsim.khmn.u.edu.ua/index.php/dsim/article/view/145/141> (дата звернення: 08.10.2024).
18. Кращі практики «зеленого» фінансування та повоєнного «зеленого» відновлення: можливості для України: квартальний звіт № 6. *Міжнародний фонд «Відродження»*. URL: <https://www.irf.ua/publication/krashhi-praktyky-zelenogo-finsuvannya-ta-povoyennogo-zelenogo-vidnovlennya-mozhlyvosti-dlya-ukrayiny-4/> (дата звернення: 08.10.2024).
19. The Case Foundation. A short guide to impact investing. URL: <https://casefoundation.org/wp-content/uploads/2014/09/Short-Guide-Oct2015-Digital-FINAL.pdf> (дата звернення: 09.10.2024).
20. Що таке стратегія впливу? *Дія Бізнес*. 16.09.2024. URL: https://business.diia.gov.ua/entrepreneur-handbook/item/scho_take_strategiya_vplivu (дата звернення: 09.10.2024).
21. EU Taxonomy for Sustainable Activities. *European Commission*. URL: https://finance.ec.europa.eu/sustainable-finance/tools-and-standards/eu-taxonomy-sustainable-activities_en (дата звернення: 09.10.2024).
22. Nearly zero energy and zero-emission buildings. *European Commission*. URL: https://energy.ec.europa.eu/topics/energy-efficiency/energy-efficient-buildings/nearly-zero-energy-and-zero-emission-buildings_en (дата звернення: 09.10.2024).
23. Regulation (EU) 2020/852 of the European Parliament and of the Council of 18 June 2020 on the establishment of the framework to facilitate sustainable investment, and amending Regulation (EU) 2019/2088. *European Union*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32020R0852> (дата звернення: 09.10.2024).
24. Sustainability-related disclosure in the financial services sector. *European Commission*. URL: https://finance.ec.europa.eu/sustainable-finance/disclosures/sustainability-related-disclosure-financial-services-sector_en (дата звернення: 09.10.2024).
25. Європейський інвестиційний банк більше не буде інвестувати в викопне паливо. *Екодія*. 21.11.2019. URL: <https://ecoaction.org.ua/eib-fossil-free.html> (дата звернення: 09.10.2024).

26. Publications. *European Commission*. URL: https://commission.europa.eu/publications_en (дата звернення: 09.10.2024).
27. Aligning capital market actions with climate reality. *Carbon Tracker*. URL: <https://carbontracker.org/> (дата звернення: 09.10.2024).
28. Disclosure Insight Action. *CDP*. URL: <https://www.cdp.net/en> (дата звернення: 09.10.2024).
29. Publications. *OECD*. URL: <https://www.oecd.org/en/publications/reports.html?orderBy=mostRelevant&page=0> (дата звернення: 09.10.2024).
30. IEA. Reports. URL: <https://www.iea.org/analysis?type=report> (дата звернення: 09.10.2024).

References

1. Barrett, M. (2020). Decarbonizing the Financial Sector: Pathways for Sustainable Investment. *Journal of Sustainable Finance*, vol. 12(4), pp. 234–246.
2. Holland, I. (2019). The Role of Banks in Financing Green Projects: Challenges and Opportunities. *Green Economy Review*, vol. 18(2), pp. 144–159.
3. Hryn, O. (2021). Zeleni finansovi instrumenty dlia dekarbonizatsii ekonomiky [Green financial instruments for decarbonization of the economy]. *Ekonomichnyi visnyk Ukrainy*, vol. 31(1), pp. 112–120 [in Ukrainian].
4. Kovalenko, S. (2021). Ekologichne finansuvannia: mozhlyvosti ta vyklyky dlia Ukrainy [Ecological financing: opportunities and challenges for Ukraine]. *Finansy Ukrainy*, vol. 15(3), pp. 112–120 [in Ukrainian].
5. Maryshchak, O. (2020). Stalyi rozvytok ta investysii v zeleny energetyky [Sustainable development and investments in green energy]. *Ekonomika i biznes*, vol. 27(4), pp. 44–59 [in Ukrainian].
6. Rohatynska, I. (2019). Rol finansovykh instytutiv u vprovadzhenni dekarbonizatsiinykh stratehii [The role of financial institutions in the implementation of decarbonization strategies]. *Visnyk finansiv i upravlinnia*, vol. 22(3), pp. 50–65 [in Ukrainian].
7. Yakymchuk, N., & Savenkova, V. (2024). Mizhnarodnyi dosvid ta finansovo-pravove rehuliuвання ‘zelenoho’ opodatkuvannia: vyklyky ta perspektyvy [International experience and financial-legal regulation of ‘green’ taxation: challenges and prospects]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, № 8, pp. 306–311. URL: http://lsej.org.ua/8_2024/73.pdf [in Ukrainian].
8. Dubko, A. (2022). Perspektyvy ta bariery rozvytku rynku zelenykh obligatsii v Ukraini [Prospects and barriers to the development of the green bond market in Ukraine]. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*, No. 2, pp. 58–64 [in Ukrainian].
9. Council of the European Union. (2024). Fit for 55. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/green-deal/fit-for-55/>.
10. World Business Council for Sustainable Development (2024). Avoided emissions & Sustainable finance: Accelerating decarbonization by aligning the efforts of business and finance. URL: https://www.wbcsd.org/wp-content/uploads/2024/06/WBCSD_Accelerating-decarbonization-by-aligning-the-efforts-of-business-and-finance.pdf.
11. Alamgir, M., & Cheng, M.-C. (2023). Do Green Bonds Play a Role in Achieving Sustainability?. *Sustainability*, vol. 15(13), p. 10177. URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/15/13/10177>.
12. Stephenson Harwood (2024). Demystifying decarbonization: exploring green loans and sustainability-linked loans. 21 May. URL: <https://www.shlegal.com/insights/demystifying-decarbonisation-exploring-green-loans-and-sustainability-linked-loans>.
13. Miller, N. (n.d.). Impact Investing. Corporate Finance Institute (CFI). URL: <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/esg/impact-investing/>.
14. European Environment Agency (2023). Green bonds. 28 April. URL: <https://www.eea.europa.eu/en/analysis/indicators/green-bonds-8th-eap>.
15. Pro rynky kapitalu ta orhanizovani tovarni rynky [On Capital Markets and Organized Commodity Markets]: Zakon Ukrainy vid 23.02.2006 r. № 3480-IV. Data onovlennia: 27.09.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text> [in Ukrainian].
16. Shmorgun, I. (2022). Stale mizhnarodne portfelne investuvannia: poniattia ta osoblyvosti [Sustainable international portfolio investment: concept and features]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, vol. 3(220), pp. 54–58. URL: http://bulletin-econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2023/01/Вісник_Економіка_№_320_54-58.pdf [in Ukrainian].
17. Khakhaliev, D., & Nemashkalo, K. (2024). Instrumenty finansuvannia ‘zelenoho’ investuvannia v umovakh staloho rozvytku [Instruments for financing ‘green’ investments in sustainable development]. *Development service industry management*, No. 2, pp. 119–125. URL: <https://dsim.khmnua.edu.ua/index.php/dsim/article/view/145/141> [in Ukrainian].
18. Mizhnarodnyi fond «Vidrodzhennia» (n.d.). Kraschi praktyky ‘zelenoho’ finansuvannia ta povoyennoho ‘zelenoho’ vidnovlennia: mozhlyvosti dlia Ukrainy [Best practices in ‘green’ financing and post-war ‘green’ recovery: opportunities for Ukraine]. *Kvartalnyi zvit* № 6. URL: <https://www.irf.ua/publication/kraschi-praktyky-zelenogo-finansuvannia-ta-povoyennogo-zelenogo-vidnovlennia-mozhlyvosti-dlya-ukrayiny-4/> [in Ukrainian].

19. The Case Foundation. A short guide to impact investing. URL: <https://casefoundation.org/wp-content/uploads/2014/09/Short-Guide-Oct2015-Digital-FINAL.pdf>.
20. Diia Biznes. (2024). Shcho take stratehiia vplyvu? [What is an impact strategy?]. 16 September. URL: https://business.diia.gov.ua/entrepreneur-handbook/item/scho_take_strategiya_vplyvu [in Ukrainian].
21. European Commission. EU Taxonomy for Sustainable Activities. URL: https://finance.ec.europa.eu/sustainable-finance/tools-and-standards/eu-taxonomy-sustainable-activities_en.
22. European Commission. Nearly zero energy and zero-emission buildings. URL: https://energy.ec.europa.eu/topics/energy-efficiency/energy-efficient-buildings/nearly-zero-energy-and-zero-emission-buildings_en.
23. European Union. (2020). Regulation (EU) 2020/852 of the European Parliament and of the Council of 18 June 2020 on the establishment of the framework to facilitate sustainable investment, and amending Regulation (EU) 2019/2088. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32020R0852>.
24. European Commission. Sustainability-related disclosure in the financial services sector. URL: https://finance.ec.europa.eu/sustainable-finance/disclosures/sustainability-related-disclosure-financial-services-sector_en.
25. Ekodiia. (2019). Yevropeiskyi investytsiinyi bank bilshe ne bude investuvaty v vykopne palyvo [The European Investment Bank will no longer invest in fossil fuels]. 21 November. URL: <https://ecoaction.org.ua/eib-fossil-free.html> [in Ukrainian].
26. European Commission. Publications. URL: https://commission.europa.eu/publications_en.
27. Carbon Tracker. Aligning capital market actions with climate reality. URL: <https://carbontracker.org/>.
28. CDP. Disclosure Insight Action. URL: <https://www.cdp.net/en>.
29. OECD. Publications. URL: <https://www.oecd.org/en/publications/reports.html?orderBy=mostRelevant&page=0>.
30. IEA. Reports. URL: <https://www.iea.org/analysis?type=report>.

УДК 342.5

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Болдирев Сергій В'ячеславович

кандидат юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник
сектору муніципального права та місцевого самоврядування
НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування
НАПрН України

Boldyriev Serhii

PhD, Associate Professor,
Leading Researcher in the Sector of municipal law and local self-government
Scientific Research Institute of State Building and Local Government of
National Academy of Law Sciences of Ukraine
ORCID: 0000-0003-3280-8453

Лінник Микола Павлович

студент магістратури
факультету міжнародного та європейського права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Linnyk Mykola

Master's Student of the
Faculty of International and European Law
Yaroslav Mydryi National Law University
ORCID: 0009-0003-1830-8652

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-10-10397

ІНСТИТУТ ІМПІЧМЕНТУ ПРЕЗИДЕНТА: ЗАСТЕРЕЖЕННЯ ТА ПРОПОЗИЦІЇ УДОСКОНАЛЕННЯ

THE IMPEACHMENT INSTITUTE: SAFEGUARDS AND PROPOSED IMPROVEMENTS

Анотація. Вступ. При дослідженні питання про інститут імпічменту Президента України слід постійно мати на увазі місце, яке займає глава держави у структурі органів державної влади. Незважаючи на парламентсько-президентську форму правління в державі Президент має великий обсяг владних повноважень, який притаманний скоріше президентським республікам. Його діяльність безпосередньо або опосередковано впливає на окремі сфери державного та суспільного життя країни. І питання притягнення до відповідальності глави держави має надзвичайне значення. З моменту прийняття Конституції України, інститут імпічменту Президента не зазнав жодних змін. Але така тенденція ніяк не свідчить про відсутність проблеми щодо застосування інституту імпічменту. Потреба у вдосконаленні механізму імпічменту має стати предметом не тільки наукових досліджень, а й одним із предметів триваючої конституційної реформи.

Мета. Метою дослідження є аналіз деяких пропозицій науковців щодо вдосконалення інституту імпічменту в Україні, на підставі якого висловлені застереження стосовно окремих шляхів удосконалення та висунуто власні пропозиції.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення щодо регулювання процедурних питань інституту імпічменту Президента України; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у царині імпічменту глави держави.

В процесі роботи над статтею були використані різні методи дослідження. Основний метод, який застосовано – загальнонауковий діалектичний метод дослідження, що дозволив проаналізувати теоретичні та практичні проблеми конституційно-правових засад інституту імпічменту Президента України. Також широко використовувався метод порівняльного правового дослідження при аналізі досвіду реалізації проведення аналогічної процедури усунення президента від влади в зарубіжних країнах. Під час проведення дослідження було застосовано конкретно-історичний метод, за допомогою якого було досліджено становлення інституту імпічменту Президента України. У процесі дослідження широко використовувалися методи системного та структурно-функціонального аналізу.

Результати. У науковій статті розкрито питання вдосконалення інституту імпічменту Президента України, який має стати одним із предметів триваючої конституційної реформи в Україні.

Основний матеріал дослідження поділено на дві частини. Перша частина присвячена застереженням, стосовно окремих шляхів удосконалення інституту імпічменту Президента України, друга частина – власним пропозиціям, стосовно комплексного оновлення механізму імпічменту в державі.

Відтак, в першій половині дослідження розглядаються пропозиції українських науковців щодо імпічменту, а саме, кількість голосів народних депутатів України, що необхідна для прийняття рішення про усунення Президента з поста в порядку імпічменту. Далі, через розгляд різних точок зору та практик зарубіжних країн стосовно вчинення Президентом кримінального правопорушення як підстави імпічменту, увага приділяється питанню підстав для ініціювання процедури імпічменту Президента. Наприкінці, це питання внесення ініціативи заборонити особі, яка була усунута з поста Президента в порядку імпічменту, обіймати державні та політичні посади в органах державної влади в подальшому.

Друга половина дослідження вміщує деякі пропозиції, щодо оновлення законодавства в частині механізму імпічменту Президента України, а саме, закріпленню в Конституції вичерпного переліку підстав усунення Президента з поста, а також підтримка ініціативи ширшого залучення Конституційного Суду в механізмі імпічменту, зокрема, на завершальній стадії – прийняття рішення про усунення з поста.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на інших аспектах розглянутого питання, що є лише частиною концепції комплексного оновлення механізму імпічменту Президента в державі. Проте впровадження принаймні наведених у дослідженні пропозицій може суттєво удосконалити процедуру усунення Президента України з поста в порядку імпічменту.

Ключові слова: імпічмент Президента України, конституційна реформа, система стримувань і противаг.

Summary. Introduction. When studying the issue of the institution of impeachment of the President of Ukraine, one should always keep in mind the place occupied by the head of state in the structure of state authorities. Despite the parliamentary-presidential form of government in the country, the President has a large amount of power that is more typical of presidential republics. His activities directly or indirectly affect certain areas of state and public life. And the issue of bringing the head of state to justice is of utmost importance. Since the adoption of the Constitution of Ukraine, the institution of presidential impeachment has not undergone any changes. However, this trend does not mean that there is no problem with the use of impeachment. The need to improve the mechanism of impeachment should be the subject not only of scientific research, but also one of the subjects of the ongoing constitutional reform.

Purpose. The purpose of the study is to analyze some of the scholars' proposals for improving the impeachment institution in Ukraine, and on the basis of this analysis, the authors express reservations regarding certain ways of improvement and put forward their own proposals.

Materials and methods. The materials of the study are: 1) regulatory and legal framework for the regulation of procedural issues of the institution of impeachment of the President of Ukraine; 2) works of domestic and foreign authors who conduct their scientific and practical research in the field of impeachment of the head of state.

Various research methods were used in the course of work on the article. The main method used is the general scientific dialectical research method, which allowed to analyze the theoretical and practical issues of the constitutional and legal framework of the institution of impeachment of the President of Ukraine. The method of comparative legal research was also widely used in analyzing the experience of implementing a similar procedure for removing the President from power in foreign countries. In the course of the study, the authors used the specific historical method to investigate the establishment of the institution of impeachment of the President of Ukraine. In the course of the study, the methods of systemic and structural-functional analysis were widely used.

Results. The article deals with the issue of improving the institution of impeachment of the President of Ukraine, which should become one of the subjects of the ongoing constitutional reform in Ukraine.

The main material of the study is divided into two parts. The first part is devoted to reservations regarding certain ways to improve the institution of impeachment of the President of Ukraine, and the second part is devoted to the authors' own proposals for a comprehensive update of the impeachment mechanism in the state.

Therefore, the first half of the study examines the proposals of Ukrainian scholars on impeachment, namely, the number of votes of the people's deputies of Ukraine required to make a decision on the removal of the President from office by impeachment. Further, through consideration of different points of view and practices of foreign countries regarding the commission of a criminal offense by the President as a ground for impeachment, attention is paid to the issue of grounds for initiating the impeachment procedure. Finally, it is a question of introducing an initiative to prohibit a person who has been removed from the post of President by impeachment from holding public and political positions in public authorities in the future.

The second half of the study contains some proposals for updating the legislation on the mechanism of impeachment of the President of Ukraine, namely, enshrining in the Constitution an exhaustive list of grounds for removal of the President from office, as well as supporting the initiative to involve the Constitutional Court more broadly in the impeachment mechanism, in particular, at the final stage – the decision on removal from office.

Discussion. In further research, it is proposed to focus on other aspects of the issue under consideration, which is only part of the concept of a comprehensive update of the mechanism of presidential impeachment in the state. However, the implemen-

tation of at least the proposals presented in the study can significantly improve the procedure for removing the President of Ukraine from office by impeachment.

Key words: impeachment of the President of Ukraine, constitutional reform, system of checks and balances.

Постановка проблеми. Із самого прийняття Конституції України інститут імпичменту Президента України не зазнав жодних змін. Втім, очевидно є потреба у вдосконаленні механізму імпичменту, це має стати одним із предметів триваючої конституційної реформи. Оновлена процедура імпичменту глави держави має увібрати в себе як кращі практики демократичних держав світу, так і вітчизняні особливості державотворення.

Реформування інституту імпичменту в Україні має відбуватися шляхом широкої дискусії із залученням наукового товариства. На жаль, наразі це не зовсім так: незважаючи на актуальність теми, удосконалення інституту імпичменту Президента відносно нечасто стає предметом наукових досліджень.

Мета статті. Проаналізувавши деякі пропозиції науковців щодо вдосконалення інституту імпичменту в Україні, висловити застереження стосовно окремих шляхів удосконалення та висунути власні пропозиції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як уже зазначалось, нові роботи, присвячені інституту імпичменту Президента, з'являються не так часто, а деякі з тих, що є — можуть викликати обґрунтовані сумніви щодо доцільності впровадження запропонованих у них змін. Однак існують і дійсно значущі напрацювання: Барабаша Ю. Г. [1], Мохончука Б. С. [2], Сердюк Л. М. [3] та інших.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на спроби, що розпочалися у 2004 році, перетворити Україну на республіку з парламентсько-президентською формою правління, Президент усе ще залишається органом із таким широким спектром повноважень, який притаманний скоріше президентським республікам. Проявляється це і на місцевому рівні (призначення та звільнення голів місцевих державних адміністрацій), і на державному. Окрім того, що за Президентом Конституція і так закріплює чимале значення серед інших органів влади, у науковому середовищі все частіше можна зустріти позитивне ставлення до так званої «доктрини прихованих повноважень» в сенсі повноважень глави держави, відповідно до якої Президент може користуватися тими повноваженнями, що хоч і не є чітко прописаними в Основному Законі, втім опосередковано впливають із його змісту. Зокрема, таку позицію виражають окремі судді Конституційного Суду України.

Втім, на нашу думку, доречнішим є обговорення пропозицій не по розширенню повноважень Президента, а скоріше про удосконалення системи стримувань і противаг відносно глави держави, аби не допустити узурпації влади або інших зловживань

з боку органу. Одним із основних механізмів, направленим на це, є інститут імпичменту Президента.

Як влучно зазначають у своїй праці К. Закоморна та Д. Зал, процедура імпичменту Президента в Україні поділяється на 5 стадій: ініціювання, розслідування, звинувачення, перевірка звинувачення та усунення з поста [4]. Найбільший акцент у вітчизняному науковому середовищі в контексті удосконалення процедури здійснюється на: підставах ініціювання, розслідуванні та усуненні Президента з поста в порядку імпичменту. Відтак, перша половина дослідження буде присвячена пропозиціям українських науковців щодо імпичменту, які, на наш скромний погляд, видаються дещо сумнівними, ба більше, такими, що становлять загрозу державному ладу у випадку відтворення цих пропозицій у положеннях Основного Закону України. Те ж стосується досвіду зарубіжних країн у реалізації механізму імпичменту глави держави.

Застереження. Часто глибоке занепокоєння науковців викликає кількість голосів народних депутатів України, що необхідна для прийняття рішення про усунення Президента з поста в порядку імпичменту, а саме — 3/4 від конституційного складу Парламенту (наразі це 338 голосів). Цю позицію супроводжує доволі голосна теза, ніби глава держави в Україні захищений більше, ніж сама Конституція [4; 5]. Адже, як відомо, «зміни до Конституції України за загальним правилом приймаються 2/3 від конституційного складу Верховної Ради України» [4]. Втім, не варто забувати й те, що внесення змін до розділів I, III і XIII Конституції вимагає не лише 2/3 голосів складу Верховної Ради України, але й затвердження таких змін на всеукраїнському референдумі. На наш погляд, саме затвердження змін до окремих розділів Конституції всеукраїнським референдумом є тією умовою, що робить Основний Закон більш захищеним, аніж Президента. У цій ієрархії глава держави, як гарант додержання Конституції, посідає проміжне місце: між жорсткістю процедури внесення змін до Конституції, окрім розділів I, III і XIII, та, власне, внесенням змін до цих розділів.

Питання викликає й позиція, висловлена Мартинюком Р.: «Якщо прийняття рішення про звинувачення Президента України не менш як двома третинами голосів від конституційного складу Верховної Ради України є ще вірогідним, то прийняття рішення про усунення з поста Президента України не менш як трьома четвертими голосів від її конституційного складу є більш ніж сумнівним» [6]. По-перше, різниця між 2/3 голосів та злочасними 3/4 полягає у всього лише 38 голосах. 300 замість 338 — небагато для настільки категоричної оцінки,

наведеної в цитаті. Тим паче, що у випадку і 2/3, і 3/4 необхідна підтримка ініціативи імпічменту з боку «пропрезидентської» фракції у Парламенті, що є фактично однаково складним завданням у процесі реалізації механізму імпічменту.

Більш того, збереження кваліфікованої більшості у вигляді 3/4 від конституційного складу Верховної Ради під час прийняття рішення про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту є принциповим питанням в сенсі нашої пропозиції удосконалення процедури проведення імпічменту, яка буде викладена нижче.

Також К. Закоморна та Д. Зал зазначають, що крім зменшення кваліфікованої більшості до 2/3, необхідне й «конституційне закріплення обов'язковості затвердження рішення про усунення Президента в порядку імпічменту всеукраїнським референдумом» [4]. Таким чином, процедура імпічменту стане подібною до процедури внесення змін до розділів I, III і XIII Конституції, що як раз і поставить Президента на один рівень із Основним Законом. Така пропозиція не є доцільною з огляду й на інші фактори:

1. «Адмінресурс» та медіа як важелі впливу на процес проведення всеукраїнського референдуму. Використовуючи зазначені інструменти, Президент отримає можливість фальсифікувати результати всеукраїнського референдуму щодо власного імпічменту. Таким чином, глава держави зможе «легітимізувати» свою присутність на пості та залишитися на посаді навіть попри те, що його дії підпадають під визначені Конституцією України підстави імпічменту Президента.

2. Перетворення процедури імпічменту на процедуру дострокових виборів глави держави. Якщо ж Президент, проти якого порушено процедуру імпічменту, не вдасться до згаданих вище маніпуляцій, результат референдуму практично завжди буде відомий завчасно. Перманентна недовіра українського суспільства до «влади» як такої проявлятиметься щоразу, як трапляється нагода позбутися діючого Президента. Цю тезу підтверджують рейтинги довіри до Президентів навіть у перші роки їх каденцій [7; 8].

3. Відсутність процедури імплементації результатів всеукраїнського референдуму як такого. Інститут всеукраїнського референдуму в Україні фактично все ще залишається непрацюючим механізмом прямої демократії. Результати єдиного всеукраїнського референдуму, який було проведено 16 квітня 2000 року, так і не були відтворені у законодавстві України. Саме тому наразі закріплення за українським народом права остаточного голосу в питанні усунення Президента з поста в порядку імпічменту не є можливим в принципі.

Тепер слід приділити увагу питанням підстав для ініціювання процедури імпічменту Президента. На думку окремих вчених, однією з таких підстав може стати порушення Президентом присяги: «До речі, у законодавстві України не передбачено й відпові-

дальності за недодержання конституційних норм, що могло б виявитися в такій підставі для імпічменту, як порушення Президентом присяги» [4]. Така підстава діє і в конституціях зарубіжних держав. Зокрема, як вказує Ю. Г. Барабаш щодо порушення процедури імпічменту Президента Литви: «Відповідно до Конституції цієї держави, підставою для цього є грубе порушення Основного Закону країни або порушення присяги, а також виявлення факту вчинення злочину (ст. 74)» [1].

Втім, в Україні запровадження конституційно-правової відповідальності Президента у формі імпічменту за недотримання положень присяги не буде достатньо виправданим рішенням. Головна причина цього — неоднозначність тлумачення окремих положень тексту присяги Президента України. Наприклад:

- «**усіма своїми справами** боронити суверенітет і незалежність України»,
- «підносити авторитет України у світі»,
- «виконувати свої обов'язки **в інтересах усіх співвітчизників**» [9].

Наразі присяга Президента України має суто формально-традиційний характер, як це і задумувалося під час складення тексту самої Конституції і, зокрема, присяги. Це пояснює дещо розмиті формулювання положень присяги глави держави та унеможливорює посилання на такі положення в якості підстав для прийняття рішення про усунення Президента з поста в порядку імпічменту. У випадку України підстава «порушення присяги Президентом» може бути застосовною виключно після внесення конкретизуючих змін до тексту самої присяги.

Існують різні точки зору та практики зарубіжних країн стосовно вчинення Президентом кримінального правопорушення як підстави імпічменту. Так, у Конституції США підставою для імпічменту можуть слугувати «місдімінори (в нашому розумінні — проступки) (Стаття II, Розділ 4)» [4]. Проте для України таке розширення кола кримінальних правопорушень в контексті імпічменту не є достатньо виваженим. Адже чинний Кримінальний кодекс України відносить до кримінальних проступків, окрім очевидно несумісних з постом Президента України діянь, такі, що не можуть слугувати конституційно-правовою підставою для усунення глави держави з поста в порядку імпічменту. Наприклад, крадіжка чи хуліганство.

Наведена теза набуває особливої актуальності, якщо звернутися до правових позицій, які згадував у своїй роботі Ю. Г. Барабаш: «Приклад з імпічментом У. Дж. Клінтону засвідчує, що недостатньо самого факту вчинення главою держави протизаконного чи аморального вчинку для усунення його з поста в порядку імпічменту. Із цього приводу Л. В. Бойцова й М. Б. Цалікова зазначають, що «прихильники У. Дж. Клінтона (зокрема, професори Р. Дворкін і К. Санстейн) стверджували, що необхідний елемент

правопорушення, яке підлягає імпічменту, «це явний зв'язок між неправильною поведінкою посадової особи та її офіційними обов'язками (лише такі діяння, як убивство та зґвалтування, є винятком). Явного зв'язку між хибною поведінкою Президента США та його обов'язками у справі не було» [1].

Також у Конституції Німеччини наявна така підстава усунення президента з поста: «умисне порушення Федеральним президентом Основного закону або іншого федерального закону (абз. 1 ст. 61 Конституції Федеративної Республіки Німеччини)» [3]. Втім, на нашу думку, звуження кола злочинів виключно до умисних суперечить як здоровому глузду, так і практиці переважної більшості держав світу. Це виключатиме конституційно-правову відповідальність за діяння, передбачені Кримінальним кодексом України, що виражені у формі необережності, яка може виражатися як кримінальна протиправна самовпевненість або кримінальна протиправна недбалість. Навіть необережні злочини становлять значну суспільну небезпеку несумісну з постом Президента України. Саме тому вчинення таких злочинів неминуче має тягнути за собою ініціювання процедури імпічменту Президента.

Впровадження фактору «умисності» в діяннях Президента, що слугуватимуть підставою імпічменту, видається ще більш абсурдним застосовно до порушення главою держави положень Конституції України. У цьому випадку довести умисність діянь Президента буде практично неможливо. Втім, існують і протилежні думки. Так, Мартинюк Р. зазначає: «До переліку підстав, визначених статтею 111 Конституції України, слід додати підставу «умисне порушення Конституції України»» [6]. Однак тут слід зазначити таке. Конституційний Суд України вирішує питання виключно про відповідність Конституції України визначеного кола актів. Механізму оцінки «умисності» прийняття, видання таких актів, зокрема тих, які порушують Конституцію, у Конституційного Суду немає, і навіть не може бути.

Окрім цього, чи вважатиметься умисним порушення Конституції, якщо Президент, вважаючи, що діє в межах своїх повноважень (деякі з яких мають дискреційний характер), видає указ або розпорядження, який потім визнається Конституційним Судом України таким, що не відповідає Основному Закону? А якщо на бік Президента стануть окремі судді Конституційного Суду (які, на відміну від Президента, обов'язково є правниками зі стажем професійної діяльності), і підтвердять, що Президент мав усі підстави вважати, що діє в межах повноважень? Таким чином, впровадження обов'язкової «умисності» в діяннях Президента, що порушили Конституцію, фактично унеможливило усунення його з поста в порядку імпічменту за, власне, саме порушення Конституції України.

Також варто наголосити на такій ідеї, як відсторонення Президента від виконання обов'язків на

певній стадії процедури імпічменту, що закріплено, наприклад, у Конституції Бразилії: «Причому як у першому, так і в другому випадку Президент тимчасово відстороняється від здійснення своїх функцій (ст. 86 Конституції)» [4].

Не важливо на якій стадії (ініціювання процедури, проведення розслідування, звинувачення Президента, перевірки звинувачення судами або аж до самого прийняття рішення про усунення/неусунення Президента України з поста) може бути впроваджене відсторонення Президента від виконання обов'язків. Адже в будь-якому випадку таке відсторонення, як результат здійснення процедури імпічменту, може мати виключно політичний характер, зловживання владою з боку уповноваженого органу. Особливо враховуючи відсутність обмежень у тривалості стадій або принаймні процедури імпічменту загалом. Більш того, відсторонення Президента має дестабілізуючий вплив на функціонування державної влади як такої.

І останнє, про що хотілося б поговорити — ініціатива заборонити особі, яка була усунута з поста Президента в порядку імпічменту, обіймати державні та політичні посади в органах державної влади в подальшому. Так, Цимбалістий Т. зазначає: «На наш погляд, обов'язково треба передбачити у законі, який регулюватиме процедуру здійснення імпічменту, що його наслідком є не тільки відставка посадової особи, а й заборона займати в майбутньому будь-яку посаду в органах державної влади. Така санкція є логічним наслідком імпічменту» [10]. Ми категорично не погоджуємося з позицією науковця, адже як точно висловився Барабаш Ю. Г.: «імпічмент — це просто інститут конституційної відповідальності, форма розв'язання державно-правового конфлікту, що виник через загрозу завдання шкоди авторитету публічної влади. І традиційним результатом застосування такого заходу є усунення Президента з поста. Усе ж, що стосується його подальшої долі в політиці, на наше глибоке переконання, не повинно врегулюватися нормами законодавства, оскільки питання про те, чи може та чи інша особа в майбутньому претендувати на довіру народу, є суто політичним і має вирішуватись безпосередньо самим народом у перебігу чергових виборів.» [1]. Щодо невиборних посад в органах державної влади має зберігатися аналогічний підхід. Ба більше, запровадження такої санкції по відношенню до особи, що обіймала пост Президента, неминуче мало б тягнути за собою застосування таких самих обмежень і до кожного члена Парламенту, чиї повноваження були достроково припинені за рішенням Президента.

Отже, деякі пропозиції вітчизняних науковців щодо удосконалення інституту імпічменту Президента України, а також досвід окремих зарубіжних країн, у нашому розумінні можуть видатися недостатньо змістовними. Як зазначалось раніше, метою першої частини наукової роботи є висловити наші

застереження стосовно теми, що розглядається. Тепер же пропонується ознайомитися з нашими власними пропозиціями.

Пропозиції удосконалення. Почнемо з підстав усунення глави держави з поста в порядку імпічменту. Як відомо, чинна редакція частини першої статті 111 Конституції України передбачає, що підставами імпічменту Президента є «вчинення ним державної зради або іншого злочину» [9]. Можна сказати, що загальноновизнаною позицією науковців щодо чинних підстав є те, що державна зрада є лише одним зі злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України. Відтак, відсутній сенс виокремлювати «державну зраду» серед інших злочинів, вчинення Президентом яких буде тягнути за собою ініціювання процедури імпічменту.

Окрім вчинення злочину, як підстави усунення Президента з поста, пропонується додати порушення Президентом окремих положень Конституції України, вичерпний перелік яких необхідно закріпити в Основному Законі. При формуванні переліку слід керуватися насамперед таким:

- діяння Президента передбачають «перевищення конституційних меж своїх повноважень на шкоду іншій гілці влади» [9];
- як наслідок, метою імпічменту є «врегулювати серйозний державно-правовий конфлікт (або ж запобігти йому), якщо він виник (чи може виникнути) через завдання шкоди авторитетові публічної влади» [1];
- «дії, якими він порушує закон, мають суттєве значення стосовно захисту Конституції. При цьому ступінь протиправності цих дій є таким, що вимагає для відновлення конституційного порядку прийняття рішення про усунення глави держави з поста» [1].

Варто зауважити, що точний перелік положень Конституції України, порушення Президентом яких слугувало б підставою для ініціювання процедури імпічменту, можна зазначити лише в рамках чинної редакції Основного Закону. Втім, варто розглядати імпічмент глави держави лише як один із багатьох проявів комплексної конституційної реформи, де повноваження Президента можуть бути суттєво змінені. За відсутності принаймні усталеної (робочої) концепції конституційної реформи прописати такий точний перелік положень «наперед» не є можливим. Тож, повторимось, орієнтуватися необхідно саме на чинну редакцію Конституції України. Так, до переліку положень Конституції, порушення Президентом яких слугуватиме підставою ініціювання процедури імпічменту, пропонується віднести:

- 1) «призначає всеукраїнський референдум щодо змін Конституції України відповідно до статті 156 цієї Конституції, проголошує всеукраїнський референдум за народною ініціативою»;
- 2) «призначає позачергові вибори до Верховної Ради України у строки, встановлені цією Конституцією»;

- 3) «припиняє повноваження Верховної Ради України у випадках, передбачених цією Конституцією»;
- 4) «вносить за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, сформованої відповідно до статті 83 Конституції України, подання про призначення Верховною Радою України Прем'єр-міністра України в строк не пізніше ніж на п'ятнадцятий день після одержання такої пропозиції»;
- 5) «призначає на посади третину складу Конституційного Суду України» — задля запобіганню ситуації, коли Президент, за наявності попередньо відібраних кандидатів, не призначає нового суддю/суддів і тим самим «заморожує» діяльність Конституційного Суду України через відсутність повноважності (конституційна криза 2005–2006 рр.);
- 6) «підписує закони, прийняті Верховною Радою України»;
- 7) «Президент України не може передавати свої повноваження іншим особам або органам» [9].

Також підставою усунення глави держави з поста може бути невиконання ним рішень Конституційного Суду, невинуватений розпуск Верховної Ради. Звичайно, до наведеного переліку можна додати й інші підстави щодо яких сформується науковий консенсус.

Відповідно, запроваджуючи конституційно-правову відповідальність Президента за порушення окремих положень Конституції, необхідно внести зміни і до самої процедури імпічменту. Всіляко підтримується ініціатива ширшого залучення Конституційного Суду в механізмі імпічменту, зокрема, на завершальній стадії — прийняття рішення про усунення з поста. У такому випадку Україна стане державою зі «змішаною моделлю застосування імпічменту» [2]. Верховна Рада прийматиме рішення у випадку вчинення Президентом злочину, а Конституційний Суд — у разі порушення ним Конституції. Подібні системи зустрічаються у країнах Європи, наприклад, в Італії та Німеччині [3].

Наділяючи Конституційний Суд повноваженнями усувати Президента з поста, необхідно визначити якої частини конституційного складу Суду достатньо для ухвалення такого рішення. Як відомо, склад Суду формується в рівних долях Президентом, Верховною Радою та з'їздом суддів України — по 6 членів. Відповідно, при ухваленні рішення про імпічмент мають бути залучені судді від кожної із зазначених трьох інституцій. За аналогією з Парламентом, де рішення приймається не менш як 3/4 від його конституційного складу, кваліфікована більшість від конституційного складу Суду має становити ті ж 3/4, або ж — 14 суддів. Саме таким чином буде забезпечена участь у процедурі імпічменту суддів від кожної інституції, яка їх призначила, а отже вірогідність зловживання повноваженнями уже з боку Парламенту буде мінімізована.

Висновки і перспективи. Як було продемонстровано у дослідженні, не кожна ініціатива, що існує в науковому середовищі і стосується удосконалення інституту імпичменту Президента України, є виправданою. Те ж можна констатувати і щодо практик зарубіжних країн, зокрема, демократичних.

Розглянуті в роботі аспекти (і власні пропозиції, і застереження) є лише частиною концепції комплексного оновлення механізму імпичменту в державі. Проте впровадження принаймні наведених у дослідженні наших пропозицій уже суттєво удосконалить процедуру усунення Президента України з поста в порядку імпичменту.

Література

1. Барабаш Ю. Г. Імпічмент як форма конституційно-правової відповідальності й засіб урегулювання державно-правових конфліктів. *Проблеми законності*. Х. : Вид-во НЮАУ, 2008. Вип. 96. С. 44–54.
2. Мохончук Б. С. Щодо питання про класифікацію існуючих моделей імпичменту (теоретичний аспект). *Форум права*. 2011. № 5. С. 500–504.
3. Сердюк Л. М. Конституційне регулювання імпичменту президента в Україні й окремих зарубіжних країнах. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4 (97). С. 59–66.
4. Закоморна К., Зал Д. Імпічмент у системі стримувань і противаг: досвід країн американського континенту. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 164–170.
5. Гансецька Е. В. Практичні проблеми реалізації процедури імпичменту в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 72–74.
6. Мартинюк Р. Інститут імпичменту в Україні: вади вітчизняної моделі. *Право України*. 2008. № 2. С. 105–108.
7. Рейтинги довіри до президентів України. *Слово і діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2019/11/08/infografika/polityka/rejtynhy-doviry-prezydentiv-ukrayiny> (дата звернення: 07.10.2024).
8. Порошенко і попередники: чий рейтинг падав найнижче? *BBC News Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-40171736> (дата звернення: 07.10.2024).
9. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 05.10.2024).
10. Цимбалістий Т. Інститут імпичменту в системі конституційно-правової відповідальності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. № 2. С. 51–55.

References

1. Barabash Yu. H. Impichment yak forma konstytutsiino-pravovoi vidpovidalnosti y zasib urehuliuвання derzhavno-pravovykh konfliktiv. *Problemy zakonnosti*. Kh.: Vyd-vo NIuAU, 2008. Vyp. 96. S.44–54 [in Ukrainian].
2. Mokhonchuk B. S. Shchodo pytannia pro klasyfikatsiiu isnuuyuchykh modelei impichmentu (teoretychnyi aspekt). *Forum prava*. 2011. № 5. С. 500–504 [in Ukrainian].
3. Serdiuk L. M. Konstytutsiine rehuliuвання impichmentu prezydenta v Ukraini y okremykh zarubizhnykh krainakh. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2018. № 4 (97). S. 59–66 [in Ukrainian].
4. Zakomorna K., Zal D. Impichment u systemi strymuvan i protyvah: dosvid krain amerykanskooho kontynentu. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2020. № 5. S. 164–170 [in Ukrainian].
5. Hansetska E. V. Praktychni problemy realizatsii protsedury impichmentu v Ukraini. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2023. № 2. S. 72–74 [in Ukrainian].
6. Martyniuk R. Instytut impichmentu v Ukraini: vady vitchyzniano model. *Pravo Ukrainy*. 2008. № 2. S. 105–108 [in Ukrainian].
7. Reitynhy doviry do prezydentiv Ukrainy. *Slovo i dilo*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2019/11/08/infografika/polityka/rejtynhy-doviry-prezydentiv-ukrayiny> [in Ukrainian].
8. Poroshenko i poperednyky: chyi reitynh padav nainyzhche? *BBC News Ukraina*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-40171736> [in Ukrainian].
9. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
10. Tsymbalistyi T. Instytut impichmentu v systemi konstytutsiino-pravovoi vidpovidalnosti. *Aktualni problemy pravoзнаvstva*. 2017. No. 2. P. 51–55 [in Ukrainian].

УДК 342.4:347.9

Бурдін Михайло Юрійович

*доктор юридичних наук, професор, проректор
Харківський національний університет внутрішніх справ*

Burdin Mykhailo

*Doctor of Legal Sciences, Professor
Vice-Rector of Kharkiv National University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0002-6748-3321*

Гудзь Тетяна Іванівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри конституційного і міжнародного права та прав людини
Харківський національний університет внутрішніх справ*

Gudz Tetyana

*Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Constitutional and International Law and Human Rights
Kharkiv National University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0002-6950-6136*

Коломієць Юрій Миколайович

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного і міжнародного права та прав людини
Харківський національний університет внутрішніх справ*

Kolomiyets Yuriy

*Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Professor of the Department of Constitutional and International Law and Human Rights
Kharkiv National University Internal Department
ORCID: 0000-0002-5171-7808*

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-10-10431

ДО ПРОБЛЕМ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСАД СУДОВОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

ADDRESSING THE PROBLEMS OF CONSTITUTIONAL AND LEGAL REGULATION OF THE JUDICIARY PRINCIPLES IN UKRAINE UNDER WAR CONDITIONS

Анотація. Вступ. Конституційне регулювання судової влади є важливим елементом правової системи будь-якої демократичної держави. В Україні ці принципи закріплені в Основному Законі, який визначає ключові засади незалежності судової влади, рівності всіх громадян перед законом і забезпечення доступу до правосуддя. Саме ці норми формують основу для ефективного функціонування судової влади та гарантують справедливий захист прав і свобод громадян.

Воєнний стан та окупація частини території Української держави вимагають не лише перегляду чинних конституційно-правових норм, але й їх адаптації до нових реалій. Як підкреслюють науковці, сучасна судова влада потребує більш гнучких механізмів для забезпечення своєї стабільності та ефективності, особливо в умовах кризи.

Мета. Метою дослідження є аналіз впливу сучасних викликів, зокрема воєнних дій, на функціонування судової влади України, надання пропозицій щодо вдосконалення конституційно-правових норм для забезпечення стабільності судової влади та гарантій правосуддя.

Матеріали і методи. Матеріали дослідження охоплюють нормативно-правові акти, міжнародні документи та наукові праці. Дослідження було здійснено з використанням загально-наукових методів: діалектичного, системного, логічного, методу правового моделювання, узагальнення.

Результати. У статті висвітлено окремі питання конституційно-правового регулювання засад судової влади України в умовах війни. Наголошено, що конституційні засади судової влади є ключовими для забезпечення верховенства права. Вони визначають основні принципи функціонування судів, правовий статус суддів, гарантії їхньої незалежності, а також регламентують процедури захисту прав і свобод громадян через правосуддя. Зроблено висновок, що наявні правові норми потребують оновлення для гарантування правового захисту громадян та реалізації основоположних принципів правосуддя в умовах широкомасштабної війни. Проблеми, з якими стикається судова влада, впливають на всю територію України, але особливо гострими є на окупованих і прифронтових територіях, де доступ до правосуддя значно обмежений або відсутній.

Надано пропозиції щодо вдосконалення конституційно-правових норм для забезпечення стабільності судової влади та гарантій правосуддя, до яких слід віднести зміцнення незалежності суддів шляхом впровадження додаткових правових гарантій; забезпечення фінансової незалежності судової влади через закріплення стабільного та автономного фінансування судів; впровадження функціонування мобільних судів для оперативного реагування на юридичні потреби населення.

Перспективи. У подальших наукових дослідженнях пропонується проаналізувати вплив воєнного стану на судову практику в Україні, зокрема на ефективність доступу до правосуддя, дотримання прав громадян та зміни в тлумаченні правових норм в умовах війни. Особливо актуальним є вивчення адаптації судової системи до кризових умов та можливого запровадження нових правових інструментів для захисту постраждалих громадян.

Ключові слова: конституція, судова влада, верховенство права, права людини, воєнні дії.

Summary. Introduction. The constitutional regulation of the judiciary is a crucial component of the legal framework of any democratic state. In Ukraine, these principles are enshrined in the Basic Law, which establishes the essential tenets of judicial independence, equality of all citizens before the law, and access to justice. These norms form the foundation for the effective functioning of the judiciary and guarantee the fair protection of citizens' rights and freedoms.

Martial law and the occupation of parts of Ukrainian territory necessitate not only a reconsideration of existing constitutional and legal norms but also their adaptation to new realities. According to scholars, the modern judiciary requires more flexible mechanisms to ensure its stability and effectiveness, especially under crisis conditions.

Purpose. The objective of this study is to analyze the impact of current challenges, including military actions, on the functioning of Ukraine's judiciary, and to propose recommendations for improving constitutional and legal norms to ensure the stability of the judiciary and guarantees of justice.

Materials and methods. The research materials include legal acts, international documents, and scholarly works. The study was conducted using general scientific methods such as the dialectical, systematic, logical, legal modelling and generalization.

Results. The article highlights specific issues in the constitutional and legal regulation of the principles governing Ukraine's judiciary in wartime. Moreover, it emphasizes that constitutional principles of the judiciary are key to ensuring the rule of law. They define the main aspects of court operation, the legal status of judges as well as guarantees of their independence, and also regulate the procedures for protecting citizens' rights and freedoms through justice. The conclusion is drawn that the existing legal norms require updating to guarantee citizens' legal protection and uphold fundamental principles of justice in a time of large-scale war. The problems faced by the judiciary affect the entire territory of Ukraine, however, they are particularly acute in occupied and frontline areas where access to justice is significantly restricted or nonexistent.

Recommendations are provided to improve constitutional and legal norms to ensure judicial stability and guarantees of justice, which include strengthening the independence of judges through additional legal safeguards, ensuring financial independence of the judiciary by establishing stable and autonomous funding for courts, and implementing mobile courts to promptly respond to the legal needs of the population.

Discussion. It is suggested that further research should focus on analyzing the impact of martial law on judicial practice in Ukraine, particularly regarding the effectiveness of access to justice, the protection of citizens' rights, and changes in the interpretation of legal norms under wartime conditions. It is particularly relevant to study the adaptation of the judicial system to the crisis conditions and the possible introduction of a new legal instrument to protect affected citizens.

Key words: constitution, judiciary, rule of law, human rights, military actions.

Постановка проблеми. Внаслідок тимчасової окупації частини території України та впливу воєнних дій на здійснення судової влади в Україні основоположні конституційні принципи, такі як незалежність судової влади, право на справедливий суд, рівність усіх перед законом та інші фундаментальні аспекти правосуддя, були поставлені під загрозу. Як наслідок громадяни стикнулися з серйозними проблемами щодо реалізації свого права на судовий захист, особливо на окупованих територіях, де судова система фактично не функціонує.

Збереження незалежності суддів у таких умовах стає проблематичним і через зростаючий політичний та військовий тиск. Як зазначають науковці, незалежність судової влади є фундаментом правової держави, але війна та її наслідки значно послаблюють цей принцип. Водночас зниження рівня державного контролю та правової стабільності призводить до зростання корупційних ризиків у судовій системі, що підриває довіру громадян до правосуддя. Крім того, виникають питання щодо доступу до правосуддя на тимчасово окупованих та прифронтових тери-

торіях, де реалізація конституційного права громадян на судовий захист обмежена через відсутність належного доступу до правових інституцій. А відтак проблема конституційно-правового регулювання судової влади в умовах російської агресії вимагає комплексного перегляду чинних норм та пропозиції нових підходів, що дозволять забезпечити незалежність суддів, доступ до правосуддя та стабільність судової влади навіть в умовах надзвичайного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Наукові дослідження конституційного регулювання судової влади в Україні отримали значну увагу в працях Н. Антонюк [1], О. Бориславської [2], О. Верби-Сидор [1], В. Городовенка [3], М. Козюбри [4], Л. Москвич [5], О. Овсянникової [6], О. Овчаренко [7], Т. Пашук [1], С. Рабіновича [1] та інших авторів. Вони детально розглядають конституційні засади судової влади, такі як незалежність суддів та забезпечення доступу до правосуддя. Водночас більшість цих досліджень не враховують виклики, зумовлені повномасштабною російською агресією, що підкреслює необхідність подальших досліджень у цьому напрямі.

Метою статті є аналіз впливу сучасних викликів, зокрема воєнних дій, на функціонування судової влади України, надання пропозицій щодо вдосконалення конституційно-правових норм для забезпечення стабільності судової влади та гарантій правосуддя.

Матеріали і методи. Матеріали дослідження охоплюють нормативно-правові акти, міжнародні документи та наукові праці. Дослідження було здійснено з використанням загально-наукових методів: діалектичного, системного, логічного, методу правового моделювання, узагальнення тощо.

Виклад основного матеріалу. Конституційні засади судової влади в Україні відіграють ключову роль у забезпеченні принципу верховенства права, що є основоположним для функціонування правової держави. Вони закріплюють основні принципи організації та діяльності судів, визначають правовий статус суддів, гарантії їхньої незалежності, а також регулюють процедури захисту прав і свобод громадян через правосуддя.

Основний Закон України визначає судову владу як одну з незалежних гілок влади, що діє на основі принципу поділу влади та заборони втручання інших у її діяльність [8]. Це забезпечує баланс у системі державного управління та сприяє ефективній взаємодії між законодавчою, виконавчою та судовою владами. Водночас

Будучи одним із ключових конституційно-правових принципів, незалежність судової влади гарантує суддям можливість ухвалювати рішення без втручання інших гілок влади чи сторонніх чинників [1, с. 135]. Цей принцип є важливою складовою забезпечення верховенства права та справедливого судочинства [5, с. 115]. Конституція України закріплює його у статті 126, де вказано, що судді незалежні та

підкоряються лише закону [8]. Водночас «незалежність судової влади — це не привілей і не особлива перевага суддів. Вона є гарантією дотримання прав людини та основоположних свобод» [9]. Такий конституційний захист є необхідною умовою для об'єктивності судових рішень і підтримання балансу між різними гілками влади.

Незалежність судової влади є одним із фундаментальних принципів конституціоналізму, що забезпечує функціонування правової держави та підтримання балансу між гілками влади. Вона гарантує, що судова система діє автономно, не піддаючись тиску з боку інших гілок влади або зовнішніх чинників. О. Бориславська у своїй праці «Незалежність судової влади як умова існування конституціоналізму в Україні» наголошує на тому, що без належної незалежності судової влади неможливе ефективне функціонування демократичних інститутів, оскільки суди є тим органом, який забезпечує дотримання прав і свобод громадян, а також контроль за дотриманням законів усіма суб'єктами правовідносин [2, с. 57]. У цьому контексті М. Козюбра додає, що незалежність судової влади є ключовою умовою забезпечення верховенства права. Вона захищає суди від втручання з боку інших гілок влади, що гарантує стабільність правової системи та неупередженість судового процесу. Це, своєю чергою, зберігає баланс між владними структурами та гарантує рівність перед законом для всіх громадян. При цьому автор акцентує на важливості інституційної та процесуальної незалежності, які дозволяють суддям приймати рішення виключно на основі закону, не зазнаючи політичного чи адміністративного тиску. Ці гарантії є важливими для захисту прав громадян, оскільки втручання з боку виконавчої чи законодавчої влади може не лише вплинути на об'єктивність судових рішень, але й підірвати довіру суспільства до правосуддя та його здатності захищати основні права на справедливий судовий процес [4, с. 7].

Інституційна незалежність судової влади, будучи важливим елементом верховенства права, не лише дозволяє суддям ухвалювати рішення без зовнішнього впливу, але й зміцнює стабільність державної системи в цілому. Як зазначає В. Городовенко, принцип інституційної незалежності полягає в тому, що судова влада має бути автономною і не підконтрольною іншим гілкам, що забезпечує об'єктивність та неупередженість судочинства [3, с. 85]. Незалежність судової влади також є ключовим елементом у реалізації принципу поділу влади, що є невіддільним складником демократичної системи. Відсутність впливу на суд з боку інших гілок влади дозволяє зберігати стабільність правової системи та уникати зловживань владою. Це особливо актуально під час кризових ситуацій, таких як воєнний конфлікт, коли збереження незалежності судової влади гарантує дотримання прав громадян навіть у складних умовах [10, с. 49–50].

Важливість інституційної незалежності судової влади визнана як в українському законодавстві, так і на міжнародному рівні. Основні принципи незалежності судових органів, схвалені Генеральною Асамблеєю ООН, підкреслюють, що незалежність судової влади є критично необхідною умовою для забезпечення справедливого правосуддя [11]. Однак сучасні виклики, такі як політичний тиск і спроби маніпулювання судовими процесами, ставлять перед українською державою важливе завдання — забезпечити цю незалежність. Це, своєю чергою, робить судову незалежність наріжним каменем сучасного конституціоналізму та правової стабільності в Україні.

Отже, незалежність судової влади є основою не лише ефективного функціонування демократичних інститутів, а й реальної реалізації прав і свобод громадян. У світлі викликів, що постають перед Україною, забезпечення інституційної незалежності суддів стає життєво важливим. Лише за умов стабільної незалежності судової системи можливе забезпечення верховенства права та довіри суспільства до правосуддя, що є фундаментом для розвитку правової держави.

Для зміцнення незалежності судової влади в Україні, особливо в умовах триваючої російської агресії, виникає потреба вдосконалення правового регулювання засад незалежності шляхом запровадження додаткових правових гарантій. Пропонується закріпити на законодавчому рівні механізм захисту суддів від тиску, запровадивши процедуру швидкого реагування на втручання в їхню діяльність. Цей механізм передбачає створення спеціальних комісій або інституцій, що складатимуться із суддів різних судових інстанцій для розгляду й розслідування випадків порушення їхньої незалежності. Також слід забезпечити гарантії фінансової незалежності судової системи, для чого пропонується закріпити в бюджетному законодавстві захищений статус фінансування судів, яке не підлягає скороченню чи перерозподілу без належних підстав, щоб зберегти стабільність судової влади та баланс інтересів усіх гілок влади.

Окремо необхідно розвивати механізм підзвітності суддів через удосконалення дисциплінарного контролю та підвищення прозорості судових процесів, що, на нашу думку, сприятиме довірі громадян до судової влади, зберігаючи водночас її незалежність і високий рівень професіоналізму суддів.

Принципи рівності громадян перед законом та забезпечення доступу до правосуддя є фундаментальними для належного функціонування правової системи України та підтримки верховенства права. Ці принципи закріплені на конституційному рівні та реалізуються через судову систему, що відіграє ключову роль у захисті прав і свобод кожного громадянина. Принцип рівності перед законом також діє як важливий запобіжник проти зловживань владою, оскільки єдиний правовий режим для всіх знижує ризик корупції та дискримінації, сприяючи дові-

рі суспільства до правової системи [12; 13]. Таким чином, забезпечення рівності перед законом стає дієвим інструментом для протидії зловживанням державної влади.

Додатково, принцип рівності виступає ключовим елементом правового статусу особи та основою правової держави, оскільки він встановлює рівні права й обов'язки для всіх (стаття 24) та забезпечує рівний доступ до правосуддя (стаття 55), що є необхідною умовою для демократичного суспільства [8]. Він захищає громадян від дискримінації, закріплюючи правову рівність, яка є необхідною умовою для належного функціонування демократичного суспільства [14, с. 47]. Рівність перед законом є фундаментом правової держави, оскільки без неї справедливе правосуддя не може бути реалізованим. Вона гарантує, що незалежно від соціального статусу, етнічного походження чи політичних переконань, усі громадяни мають рівні можливості для захисту своїх прав. Уникнення дискримінації є не лише метою, але й основоположною умовою справедливого правосуддя [15, с. 122]. Саме рівність перед законом є основою, яка забезпечує належну роботу правової системи та посилює довіру до неї.

Принцип доступу до правосуддя є основоположним для забезпечення верховенства права та реалізації прав і свобод людини, які гарантовані як на конституційному, так і на міжнародному рівнях. Він передбачає можливість кожного безперешкодно звернутися до суду для захисту своїх прав і законних інтересів, що є невід'ємною частиною правової держави. Стаття 55 Конституції України гарантує право кожного на судовий захист своїх прав і свобод [8], що є складовою міжнародних зобов'язань України в рамках ратифікованих нею міжнародних документів у сфері прав людини, таких як Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, стаття 6 якої гарантує право на справедливий судовий розгляд [16]. Однак це право дійсно реалізується лише тоді, коли законодавчі положення не тільки прописані, але й виконуються на практиці, коли відсутні фактичні перешкоди для звернення людини до суду [7, с. 72].

Принцип доступу до правосуддя забезпечує не лише можливість звернення до суду, але й гарантує справедливий, ефективний і неупереджений розгляд справ у розумні строки [6, с. 51]. Судова система має функціонувати таким чином, щоб судові процеси були доступними для всіх громадян, незалежно від їхнього соціального чи економічного статусу, місця проживання або інших обставин, що впливають на рівність у доступі до правосуддя.

В умовах сучасних збройних конфліктів, зокрема російської агресії проти України, реалізація цього принципу стикається з серйозними труднощами. Найперше — це військові дії, які значно ускладнюють доступ до судових установ на тимчасово окупованих територіях та у зонах, наближених до бойо-

вих дій. У таких регіонах здійснення правосуддя практично припинене [17, с. 393], що призводить до дискримінації громадян, які залишаються там, оскільки вони не мають змоги звертатися до судів на підконтрольній Україні території.

Ще одним суттєвим викликом є руйнування судової інфраструктури та брак суддів, що зумовлено військовими діями. Це стосується не лише окупованих і прифронтових територій, але й деокупованих та постраждалих регіонів, де відновлення судової інфраструктури відбувається повільно та непросто. Відсутність належного фізичного середовища для функціонування судів у цих регіонах унеможливує забезпечення доступу до правосуддя, порушуючи основоположні принципи судочинства та негативно впливаючи на довіру громадян до судової влади [6]. У довгостроковій перспективі це може спричинити поглиблення правового нігілізму в суспільстві та створити передумови для ізоляції постраждалих регіонів. Відсутність ефективного функціонування судової влади на цих територіях ставить під загрозу легітимність всієї правової системи України, оскільки неспроможність держави забезпечити реалізацію прав громадян у воєнний час може бути сприйнята як її нездатність виконувати ключові функції у майбутньому. Це також підвищує ризик формування паралельних, неофіційних структур, що можуть виникати на місцях у спробах заповнити вакуум правового регулювання. Такий розвиток подій не лише загрожує єдності правової системи країни, а й посилює відчуття несправедливості серед населення. Крім того, правова невизначеність у цих регіонах може загрожувати національній безпеці, спричиняючи соціальну напруженість і послаблюючи державний контроль за цими територіями. Водночас єдність судової системи виступає фундаментом суверенітету державної влади, забезпечуючи її стійкість і здатність ефективно реагувати на виклики в умовах кризи [18, с. 284].

Війна також позначилася на роботі судової системи на підконтрольній території України. Примусова евакуація судів, затримки судових процесів та обмежені ресурси системи ускладнюють забезпечення доступу до правосуддя [19]. Обмеження мобільності громадян ускладнюють їхню участь у судових засіданнях, знижуючи можливість належного захисту їхніх прав.

Наразі доступ до правосуддя в Україні стикається з істотними викликами. Основними з них є фізична недоступність судів у зонах бойових дій та на окупованих територіях, відсутність ефективної правової допомоги для громадян у таких регіонах, а також зниження ефективності роботи судової системи через перевантаження справами та кадрові проблеми. Ці чинники підривають принцип рівності та верховенства права, які є ключовими для демократичної держави. Враховуючи це, особливого значення набуває впровадження нових форм доступу до правосуддя, зокрема мобільних судів, які можуть забезпечити

судові послуги у регіонах, постраждалих від агресії, та гарантувати громадянам право на справедливий судовий розгляд.

Реалізація принципу рівності перед законом в умовах російської агресії також стикається з численними труднощами. Військовий конфлікт посилює проблеми дискримінації за територіальною ознакою, що особливо відчутно для жителів прифронтових та окупованих територій. Ці громадяни мають обмежений доступ до правосуддя, що знижує їхні можливості у забезпеченні своїх прав і сприяє відчуттю соціальної несправедливості, що своєю чергою спричиняє подальшу ескалацію конфлікту.

Існують також проблеми щодо реалізації права на правовий захист у випадках, пов'язаних із розслідуванням воєнних злочинів, притягненням до відповідальності за колабораціонізм чи державну зраду, а також у розгляді цивільних справ щодо захисту прав власності та відшкодування шкоди. У цих умовах певні групи громадян залишаються без доступу до правового захисту, тоді як інші, особливо на підконтрольних територіях, мають доступ до судів. Наприклад, мешканці окупованих територій позбавлені можливості брати участь у судових процесах на підконтрольній Україні території, що призводить до нерівності порівняно з іншими громадянами та підриває принцип рівності перед законом, послаблюючи довіру до судової влади.

Попри те, що стаття 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [20] забороняє прискорення чи скорочення судових процесів під час воєнного стану, забезпечення стабільної роботи судів у таких умовах є надзвичайно складним. Військові дії створюють додаткові перешкоди у реалізації принципу рівності, який є основою правової демократичної держави. Незважаючи на ці виклики, Конституція України гарантує право кожного на судовий захист. Адаптація судової системи до умов воєнних дій залишається необхідною для підтримання верховенства права та справедливості в країні, забезпечуючи доступ громадян до правосуддя навіть за надзвичайних обставин [21, с. 51].

На тимчасово окупованих територіях України судова система не функціонує відповідно до українського законодавства, що спричиняє фактичну ізоляцію громадян від національної системи судочинства та правової допомоги. Це обмежує їхні можливості для захисту прав, особливо у кримінальних та цивільних справах, які вимагають судового втручання. Натомість на окупованих територіях судові функції виконують органи, створені окупаційною адміністрацією, що не визнаються міжнародною спільнотою. У результаті порушується принцип рівності перед законом: мешканці цих регіонів знаходяться у менш захищеному становищі порівняно з громадянами підконтрольних територій. Це підриває довіру до судової системи та ускладнює доступ до правосуддя для громадян, постраждалих від військових дій.

Для забезпечення принципу рівності та доступу до правосуддя в умовах військових загроз доцільним є розглянути можливість впровадження мобільних судів. Ці суди можуть діяти в прифронтових і деокупованих районах, виїжджаючи безпосередньо до громад, щоб забезпечити доступ до правосуддя для тих, хто його потребує. Мобільні суди здатні оперативно реагувати на юридичні потреби населення, враховуючи специфіку регіонів, що постраждали від воєнних дій. Такий підхід може стати значним кроком до забезпечення рівності перед законом, особливо для тих громадян, які через воєнний конфлікт обмежені в доступі до традиційної судової системи.

Зрозуміло, що реалізація цього підходу пов'язана з певними викликами. Основні труднощі полягають у забезпеченні безпеки суддів і учасників процесу в небезпечних регіонах, а також у створенні належної інфраструктури для підтримки судових розглядів, зокрема, доступу до інформаційних ресурсів. Попри ці перешкоди, належна підготовка й планування можуть суттєво мінімізувати ризики. Інтеграція мобільних судів у систему судоустрою України шляхом закріплення цієї ініціативи на конституційному рівні та її врегулювання підзаконними актами стане важливим кроком для забезпечення справедливого доступу до правосуддя, незалежно від місця проживання громадян, а також сприятиме зміцненню верховенства права і підвищенню довіри населення до судової влади.

Також, на нашу думку, слід активніше використовувати альтернативні методи вирішення спорів, такі як медіація або арбітраж, що може стати дієвим інструментом у випадках, коли доступ до традиційного судового процесу обмежений. Це забезпечить швидке та ефективне вирішення менш складних спорів, особливо у прифронтових районах.

Однак, забезпечення доступу до правосуддя на підконтрольних територіях є важливим завданням для України, водночас для ефективного захисту прав громадян у період війни цього недостатньо. Сьогодні міжнародна спільнота може надати Україні не лише фінансову та технічну підтримку, але й сприяти впровадженню кращих світових практик правосуддя, що є ключовим кроком у напрямку євроінтеграції. Залучення міжнародних організацій до процесу моніторингу та правового захисту дозволяє зміцнити національну систему правосуддя, особливо коли йдеться про захист прав тих, хто перебуває на тимчасово окупованих територіях.

Принцип рівності перед законом може бути забезпечений через низку ініціатив міжнародних структур, таких як ОБСЄ та Рада Європи, які можуть надати методичні рекомендації, підтримати проведення моніторингових місій та розвивати програми правової обізнаності населення. Це дозволить українській судовій системі не лише відповідати внутрішнім стандартам, але й поступово адаптуватися до європейських стандартів, що важливо у світі

євроінтеграційного курсу країни. Унікальність цієї ініціативи полягає в тому, що вона створює міжнародну підтримку, яка допоможе Україні розширити доступ до правосуддя та закріпити рівність перед законом навіть у складні часи, наближаючи її до загальноєвропейського правового простору. І хоча діяльність міжнародних організацій у безпосередньому забезпеченні доступу до правосуддя може бути обмеженою, їхній внесок у правозахисні ініціативи може сприяти досягненню справедливості для громадян, які постраждали внаслідок конфлікту.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Узагальнюючи зазначимо, що проведене дослідження підтвердило необхідність адаптації конституційно-правового регулювання засад судової влади України для забезпечення її стабільності та ефективності в умовах воєнного стану. Аналіз показав, що наявні правові норми потребують оновлення для гарантування правового захисту громадян та реалізації основоположних принципів правосуддя в умовах широкомасштабної війни. Проблеми, з якими стикається судова влада, впливають на всю територію України, але є особливо гострими на окупованих і прифронтових територіях, де доступ до правосуддя значно обмежений або відсутній.

З метою посилення стійкості судової системи пропонуємо доповнити статтю 124 Конституції України положенням: «Держава забезпечує створення ефективних механізмів доступу до правосуддя, включаючи впровадження мобільних судів та інших інноваційних форм правосуддя». Це нововведення дозволить забезпечити доступ громадян до правосуддя в регіонах, постраждалих від війни, і на всій території України, де відчуваються наслідки воєнного стану. Серед інших пропозицій щодо вдосконалення конституційно-правових норм для забезпечення стабільності судової влади та гарантій правосуддя — зміцнення незалежності суддів шляхом впровадження додаткових правових гарантій; заборона скорочення чи перерозподілу без належних підстав фінансування судів; впровадження функціонування мобільних судів для оперативного реагування на юридичні потреби населення; розширення використання медіації та арбітражу як альтернативних методів вирішення спорів.

Застосування цих заходів сприятиме дотриманню принципу верховенства права, зміцненню правопорядку та забезпеченню довіри громадян до судової влади на всій території України, навіть у складних умовах воєнного стану.

У подальших наукових дослідженнях пропонується проаналізувати вплив воєнного стану на судову практику в Україні, зокрема на ефективність доступу до правосуддя, дотримання прав громадян та зміни в тлумаченні правових норм в умовах війни. Особливо актуальним є вивчення адаптації судової системи до кризових умов та можливого запровадження нових правових інструментів для захисту постраждалих громадян.

Література

1. Незалежність і дисциплінарна відповідальність суддів: міжнародні стандарти й національна практика : монографія / Н. Антонюк, О. Верба-Сидор, Т. Пашук, С. Рабінювич. Львів : Вид-во БФ «Медицина і право», 2020. 249 с.
2. Бориславська О. Незалежність судової влади як умова існування конституціоналізму в Україні. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. Decembrie 2015. С. 57–61.
3. Городовенко В. Інституційна незалежність судової гілки влади в Україні: конституційно-правовий аспект. *Вісник Конституційного Суду України*. 2021. № 1. С. 81–92.
4. Козюбра М. І. Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних вимог. *Наукові записки НАУКМА*. 2007. Том 64: Юридичні науки. С. 3–9.
5. Москвич Л. М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз : Монографія. Харків : Видавництво «ФІНН», 2011. 384 с.
6. Овсяннікова О. О. Доступність правосуддя як чинник, що впливає на формування громадської думки щодо судової влади. *Право і суспільство*. 2018. № 4. С. 48–54.
7. Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : Монографія. Х. : Право, 2008. 304 с.
8. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> (дата звернення: 25.10.2024).
9. Хрипун В. Незалежність судової влади — це не привілей, судді повинні це зрозуміти — Офіс Президента. *Судово-юридична газета*. 30.10.2024. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/314290-nezavisimost-sudebnoy-vlasti-eto-ne-privilegiya-sudi-dolzhen-eto-ponyat-osis-prezidenta> (дата звернення: 30.10.2024).
10. Коломієць Ю. М. Конституційні механізми запобігання концентрації влади в руках глави держави в умовах війни як передумова дотримання прав людини. *Національні та міжнародні механізми захисту прав людини: зб. матеріалів круглого столу* (м. Кам'янець-Подільський, 25 черв. 2024 р.) / МВС України; Нац. акад. правових наук України; Харків. нац. ун-т внутр. справ, Каф. конституц. і міжнар. права ф-ту № 4. Кам'янець-Подільський: ХНУВС, 2024. С. 48–50.
11. Основні принципи незалежності судових органів: резолюції 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та від 13 грудня 1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201#Text (дата звернення: 25.10.2024).
12. Рівень довіри суспільства до судової влади в процесі реформ зріс втричі і становить 16 відсотків. *Рада судів України*. 13.11.2018. URL: <https://rsu.gov.ua/ua/news/riven-doviri-suspilstva-do-sudovoi-vladi-v-procesi-reform-zris-tric-i-stanovit-16-vidsotkiv> (дата звернення: 25.10.2024).
13. Удовика Л., Новоселова В. Природа і зміст довіри до судової влади в Україні крізь призму світового досвіду. *Юридичний вісник*. 2021. № 4. С. 127–142. doi: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i4.2225>.
14. Тюріна Д. М. Забезпечення гендерної рівності як ключовий принцип правового статусу особи. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2023. Вип. 37. С. 45–48. doi: <https://doi.org/10.32782/pma2663-5240-2023.37.8>.
15. Скоромний Д. А. Справедливість у правовому вимірі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2020. № 1. С. 119–124. doi: <https://doi.org/10.15421/392027>.
16. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ Ради Європи від 04.11.1950 р. Дата оновлення: 01.08.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 25.10.2024).
17. Кравцова М. О., Дацюк Т. К. Особливості роботи судів в умовах військового стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 12. С. 390–394. doi: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.05.72>.
18. Прилуцький С., Стрельцова О. Судова влада і система правосуддя України в умовах становлення національної державності // Доступ до правосуддя в умовах сталого розвитку: до 30-річчя незалежності України : Колективна монографія / за заг. ред. Юрія Притики та Ірини Ізарової. Київ : ВД «Дакор», 2021. С. 249–296.
19. Розділ 8. Верховенство права і доступ до правосуддя. Щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2023/rozdil-8-verkhovenstvo-prava-i-dostup-do-pravosuddia> (дата звернення: 25.10.2024).
20. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. Дата оновлення: 27.07.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 25.10.2024).
21. Гудзь Т. І. Взаємодія медіа та судової влади в Україні в умовах війни. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. Вип. 3. С. 48–53. doi: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.03.7>.

References

1. Antoniuk, N., Verba-Sydor, O., Pashuk, T., Rabinovych, S. (2020). Nezalezhnist i dystsyplinarna vidpovidalnist suddiv: mizhnarodni standarty y natsionalna praktyka: monohrafiia [The independence and the disciplinary liability of judges: the international standards and the national practice]. Lviv: Vyd-vo BF "Medytsyna i pravo", 2020. 249 s. [in Ukrainian].
2. Boryslavska, O. (2015). Nezalezhnist sudovoi vlady yak umova isnuvannia konstytutsionalizmu v Ukraini [Judicial Independence as a Condition for Constitutionalism in Ukraine]. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. Decembrie. S. 57–61 [in Ukrainian].

3. Horodovenko, V. (2021). Instytutsiina nezalezhnist sudovoi hilky vlady v Ukraini: konstytutsiino-pravovyi aspect [Institutional independence of the judicial branch in Ukraine: constitutional and legal aspect]. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*. № 1. S. 81–92 [in Ukrainian].
4. Koziubra, M. I. (2007). Pryntsypy verkhovenstva prava i pravovoi derzhavy: yednist osnovnykh vymoh [The Principles of the Rule of Law and the Rechtsstaat: The Sameness of the Fundamental Requirements]. *Naukovi zapysky NaUKM A*. Tom 64: Yurydychni nauky. S. 3–9 [in Ukrainian].
5. Moskvych, L. M. (2011). Efektyvnist sudovoi systemy: kontseptualnyi analiz [Effectiveness of the Judicial System: A Conceptual Analysis]: Monohrafiia. Kharkiv: Vydavnytstvo “FINN”, 2011. 384 s. [in Ukrainian].
6. Ovsianikova, O. O. (2018). Dostupnist pravosuddia yak chynnyk, shcho vplyvaie na formuvannia hromadskoi dumky shchodo sudovoi vlady [Access to Justice as a Factor Influencing Public Opinion on the Judiciary]. *Pravo i suspilstvo*. № 4. S. 48–54 [in Ukrainian].
7. Ovcharenko, O. M. (2008). Dostupnist pravosuddia ta harantii yoho realizatsii [Access to Justice and Guarantees of Its Implementation]: Monohrafiia. Kh.: Pravo, 2008. 304 s. [in Ukrainian].
8. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. Data onovlennia: 01.01.2020. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> [in Ukrainian].
9. Khrypyn V. Nezalezhnist sudovoi vlady — tse ne pryvilei, suddi povynni tse zrozumity — Ofis Prezydenta [The independence of the judiciary is not a privilege, and judges need to understand this — Office of the President]. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/314290-nezavisimost-sudebnoy-vlasti-eto-ne-privilegiya-sudi-dolzhny-eto-ponyat-ofis-prezidenta> [in Ukrainian].
10. Kolomiets, Yu. M. (2024). Konstytutsiini mekhanizmy zapobihannia kontsentratsii vlady v rukakh hlavy derzhavy v umovakh viiny yak peredumova dotrymannia prav liudyny [Constitutional Mechanisms for Preventing the Concentration of Power in the Hands of the Head of State During Wartime as a Prerequisite for Human Rights Protection]. *Natsionalni ta mizhnarodni mekhanizmy zakhystu prav liudyny: zb. materialiv kruhloho stolu* (m. Kamianets-Podilskyi, 25 cherv. 2024 r.) / MVS Ukrainy; Nats. akad. pravovykh nauk Ukrainy; Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav, Kaf. konstytuts. i mizhnar. prava f-tu № 4. Kamianets-Podilskyi: KhNUVS, s. 48–50 [in Ukrainian].
11. Osnovni pryntsypy nezalezhnosti sudovykh orhaniv [Basic Principles on the Independence of the Judiciary]: rezoliutsii 40/32 ta 40/146 Heneralnoi Asamblei OON vid 29 lystopada ta vid 13 hrudnia 1985 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201#Text [in Ukrainian].
12. Riven doviry suspilstva do sudovoi vlady v protsesi reform zris vtrychi i stanovyt 16 vidsoktiv [Results of a regular round of national surveys of Ukrainian public and justice sector]. URL: <https://rsu.gov.ua/ua/news/riven-doviri-suspilstva-do-sudovoi-vlady-v-procesi-reform-zris-vtryci-i-stanovit-16-vidsoktiv> [in Ukrainian].
13. Udovyka, L., Novoselova, V. (2021). Pryroda i zmist doviry do sudovoi vlady v Ukraini kriz pryzmu svitovoho dosvidu [The nature and content of trust in the judiciary in Ukraine through the prism of world experience]. *Yurydychnyi visnyk*. № 4. S. 127–142. doi: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i4.2225> [in Ukrainian].
14. Tiurina, D. M. (2023). Zabezpechennia hendernoi rivnosti yak kliuchovi pryntsyp pravovoho statusu osoby [Ensuring Gender Equality as a Key Principle of an Individual's Legal Status]. *Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini*. Vyp. 37. S. 45–48. doi: <https://doi.org/10.32782/pma2663-5240-2023.37.8> [in Ukrainian].
15. Skoromnyi, D. A. (2020). Spravedlyvist u pravovomu vymiri [Justice in the Legal Dimension]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*. № 1. S. 119–124. doi: <https://doi.org/10.15421/392027> [in Ukrainian].
16. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]: mizhnarodnyi dokument Rady Yevropy vid 04.11.1950 r. Data onovlennia: 01.08.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 [in Ukrainian].
17. Kravtsova, M. O., Datsiuk, T. K. (2022). Osoblyvosti roboty sudiv v umovakh viiskovoho stanu [Peculiarities of the work of courts under martial law]. *Analichno-porivnialne pravoznavstvo*. Vyp. 12. S. 390–394. doi: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.05.72> [in Ukrainian].
18. Prylutskyi, S., Strieltsova, O. (2021). Sudova vlada i systema pravosuddia Ukrainy v umovakh stanovlennia natsionalnoi derzhavnosti. Dostup do pravosuddia v umovakh staloho rozvytku: do 30-richchia nezalezhnosti Ukrainy [The Judiciary and Justice System of Ukraine in the Context of National Statehood Development. Access to Justice in Conditions of Sustainable Development: On the 30th Anniversary of Ukraine's Independence]: Kolektyvna monohrafiia / za zah. red. Yuriia Prytyky ta Iryny Izarovoi. Kyiv: VD “Dakor”, 2021. S. 249–296 [in Ukrainian].
19. Rozdil 8. Verkhovenstvo prava i dostup do pravosuddia // Shchorichna dopovid pro stan doderzhannia ta zakhystu prav i svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini u 2023 rotsi [Chapter 8. Rule of Law and Access to Justice // Annual Report on the State of Observance and Protection of Human and Civil Rights and Freedoms in Ukraine in 2023]. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2023/rozdil-8-verkhovenstvo-prava-i-dostup-do-pravosuddia> [in Ukrainian].
20. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 12.05.2015 r. № 389-VIII [On the Legal Regime of Martial Law]. Data onovlennia: 27.07.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].
21. Hudz, T. I. (2024). Vzaiemodiia media ta sudovoi vlady v Ukraini v umovakh viiny [interaction between media and judicial authority in Ukraine during Wartime]. *Analichno-porivnialne pravoznavstvo*. Vyp. 3. S. 48–53. doi: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.03.7> [in Ukrainian].

УДК 343.3/.7

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Дуюнова Тетяна Василівна

*кандидат юридичних наук, доктор економічних наук,
доцент, завідувачка кафедри права та європейської інтеграції
Державний біотехнологічний університет*

Duiunova Tetyana

*Candidate of Law Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Law and European Integration
State Biotechnological University
ORCID: 0000-0003-4744-6301*

Півненко Людмила Володимирівна

*старший викладач кафедри права та європейської інтеграції
Державний біотехнологічний університет*

Pivnenko Liudmyla

*Senior Lecturer of the Department of Law and European Integration
State Biotechnological University
ORCID: 0000-0001-5564-0273*

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-10-10408

КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН CRIMINAL OFFENCES IN THE FIELD OF LAND RELATIONS

Анотація. Вступ. У даній статті досліджуються питання щодо поняття кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, їх класифікації, визначення проблемних аспектів нормативно-правового забезпечення та захисту земельних відносин від кримінальних правопорушень.

Мета – комплексний аналіз поняття кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, їх класифікації, визначення проблемних аспектів нормативно-правового забезпечення та реалізації правових механізмів захисту від кримінальних правопорушень.

Матеріали і методи. Основою для дослідження стали законодавчі акти України, включаючи Земельний кодекс України, Кримінальний кодекс України. У ході дослідження застосовувалися методи системного аналізу, порівняльно-правовий метод та метод узагальнення.

Результати. У ході дослідження зазначено, що висока цінність землі призводить до її привабливості та створює підвалини для вчинення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, які на сьогодні є досить поширеними. У сфері земельних відносин злочинність виражається у широкому спектрі кримінальних дій, що відбуваються в цій сфері. Специфіка кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин полягає в тому, що як правило вони містять корисливу, економічну, екологічну складову, в діях осіб, які вчиняються кримінальні правопорушення, доволі часто наявні і корупційні ознаки, що у свою чергу призводить до негативних наслідків для сфери земельних відносин.

Доведено, що відсутність чіткого теоретичного розуміння поняття кримінального правопорушення у сфері земельних відносин України, їх класифікації не дає змоги окреслити коло суспільно небезпечних діянь, які підпадають під дію кримінально-правових норм, об'єктом яких є земельні відносини, а розміщення правових норм, які передбачають кримінальну відповідальність у сфері земельних відносин у різних розділах Кримінального кодексу України підвищує колізійність кримінального законодавства, що ускладнює, а в деяких випадках унеможлиблює застосування відповідних кримінально-правових норм на практиці.

Перспективи. Проблематика кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, потребує комплексного правового аналізу і у подальших дослідженнях пропонується зосередити увагу на підготовці науково обґрунтованих рекомендацій щодо внесення змін до діючого кримінального законодавства, яке повинно виступати як ефективний механізм забезпечення раціонального використання та охорони земель, а також запобігання вчиненню кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин.

Ключові слова: земля, земельні відносини, нормативно-правове регулювання, кримінальні правопорушення.

Summary. Introduction. This article examines the issues related to the concept of criminal offences in the field of land relations, their classification, and the identification of problematic aspects of regulatory and legal support and protection of land relations from criminal offences.

Purpose. The purpose of the article is to provide a comprehensive analysis of the concept of criminal offences in the field of land relations, and also to identify the problematic aspects of regulatory and legal support and implementation of legal mechanisms for protection against criminal offences.

Materials and methods. The research was based on the legislative acts of Ukraine, including the Land Code of Ukraine and the Criminal Code of Ukraine. The study used the methods of system analysis, comparative legal method and method of generalization.

Results. The study shows that the high value of land makes it attractive and creates the basis for criminal offences in the field of land relations, which are quite common today. In the field of land relations, crime is expressed in a wide range of criminal acts occurring in this area. The specificity of criminal offences in the field of land relations is that, as a rule, they contain a self-interested, economic, and ecological component; in the actions of persons committing criminal offences often signs of corruption, which in turn leads to negative consequences for the field of land relations.

It is proved that the lack of a clear theoretical understanding of the concept of criminal offences in the field of land relations of Ukraine, and their classification does not allow to outline the range of socially dangerous acts which fall under the criminal law provisions which are the object of land relations, and the placement of legal provisions providing for criminal liability in the field of land relations in different sections of the Criminal Code of Ukraine increases the conflict of criminal law, which complicates and in some cases makes it impossible to apply.

Discussion. The problem of criminal offences in the field of land relations requires a comprehensive legal analysis, and in further research it is suggested to focus on the preparation of scientifically sound recommendations for amendments to the current criminal legislation, which should act as an effective mechanism for ensuring the rational use and protection of land, as well as preventing criminal offences in the field of land relations.

Key words: land, land relations, legal regulation, criminal offenses.

Постановка проблеми. Земля — особливий природний ресурс, який одночасно є основою життєдіяльності, засобом виробництва та фундаментом економіки, а з іншого боку висока цінність землі як майна призводить до її привабливості та створює підвалини для вчинення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, які на сьогодні є досить поширеними. Одним із факторів, що сприяє вчиненню кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, у першу чергу є недосконалість земельного законодавства, норми якого є недостатньо чіткими та зрозумілими, що створює можливості для їхнього маніпулювання та зловживань, а норми кримінального законодавства не містять ефективних засобів протидії кримінальним правопорушенням у сфері земельних правовідносин. Земля в нашій державі є найбільшою цінністю, тому що вона є вихідним фактором виробництва та запорукою економічного розвитку, а кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин завдають непоправної шкоди як громадянам так і державі в цілому.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що питання дотримання, реалізації, ефективного нормативно-правового забезпечення та захисту земельних відносин від кримінальних правопорушень є одним із пріоритетних напрямків державної політики, оскільки від цього залежить безпека не лише земельної та аграрної сфер, а й усієї країни в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні аспекти регулювання земельних відносин, специфіки кримінальних правопорушень та особливостей кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення у цій сфері, завжди були в центрі

уваги вчених правознавців. Досліджуючи співвідношення земельно-правових та цивільно-правових приписів при регулюванні земельних відносин Шульга М. [3], наводить визначення поняття земельних відносин. Дрозд О. Ю. [4], досліджуючи поняття земельних відносин та їх особливості в контексті адміністративної відповідальності, також акцентує увагу на визначенні поняття земельних відносин. У монографічному дослідженні «Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин: законодавство, доктрина, практика», Мовчан Р. О. [8] детально аналізує поняття кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, їх об'єктивні та суб'єктивні характеристики, та особливості кримінальної відповідальності. Шульга А. М. [9; 10] у своїй наукових працях досліджує особливості об'єктного складу земельних злочинів, та державно-правову політику щодо злочинів у сфері земельних правовідносин. Юзікова Н. С. [11] вивчає класифікацію кримінально-правових наслідків вчинення злочину у сфері земельних відносин. Скриннік В. О. та Шуміло О. М. [12] досліджують класифікацію кримінальної відповідальності за порушення земельного законодавства. Семенишина-Фіголь Б. М. [13] у своєму монографічному дослідженні проводить кримінологічну характеристику кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин в Україні та їх запобігання.

Проте, незважаючи на значний доробок науковців, у сучасних умовах проблематика кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин набуває особливої актуальності та потребує більш детального та ґрунтовного дослідження.

Метою статті є комплексний аналіз поняття кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, їх класифікації, визначення проблемних аспектів нормативно-правового забезпечення та реалізації правових механізмів захисту від кримінальних правопорушень.

Матеріали і методи. Основою для дослідження стали законодавчі акти України, включаючи Земельний кодекс України, Кримінальний кодекс України. У ході дослідження застосовувалися методи системного аналізу, порівняльно-правовий метод та метод узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Земельні відносини впродовж усього існування людства відігравали велику роль у житті суспільства, що пов'язано з їх унікальними особливостями: вони є основою життя та благополуччя громадян, головним засобом виробництва, необхідним для функціонування всіх галузей господарства, отже перш чим перейти до проблематики нашого дослідження необхідно визначитися із самим поняттям «земельні відносини», його сутністю та змістом.

Правову основу регулювання земельних відносин становить Конституція України, у статті 14 якої зазначено, що Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави [1].

Вказане конституційне положення знайшло своє відображення і у ст. 1 Земельного кодексу України, який окрім цього закріплює поняття земельних відносин. Відповідно до ст. 2 вказаного закону, земельні відносини — це суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею. Суб'єктами земельних відносин є громадяни, юридичні особи, органи місцевого самоврядування та органи державної влади. Об'єктами земельних відносин є землі в межах території України, земельні ділянки та права на них, у тому числі на земельні частки (паї) [2].

У науковій доктрині поняття земельних відносин трактується по-різному. На думку Шульги М. В., земельні відносини — це суспільні відносини, що виникають у сфері взаємодії суспільства з навколишнім природним середовищем і врегульовані нормами земельного права [3, с. 118].

Досліджуючи питання адміністративної відповідальності за самовільне зайняття земельної ділянки Дрозд О. Ю., визначає земельні відносини як врегульовані нормами земельного права та іншими суміжними з ним галузями права суспільні відносини, що виникають щодо володіння, користування, розпорядження, управління, раціонального використання та охорони землі як основного національного багатства, найважливішої складової природного середовища, особливого природного ресурсу та засобу виробництва в різних галузях господарювання [4, с. 43].

Аналізуючи вище викладене можна констатувати, що земельні відносини це врегульовані нормами земельного законодавства та іншими суміжними

з ним галузями права відносини, що складаються між фізичними особами, між юридичними особами, а також між фізичними особами, юридичними особами і державою в особі відповідних органів державної влади та органів місцевого самоврядування, об'єктом яких є земля, найцінніший ресурс, основне національне багатство, що перебуває під особливою охороною держави.

Висока цінність землі призводить до її привабливості та створює підвалини для вчинення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, які на сьогодні є досить поширеними. Сприятливими умовами для вчинення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин є неефективна робота державних органів виконавчої влади, що організовують та здійснюють державний нагляд у частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель, корупція, але основною умовою залишається недосконалість як земельного законодавства так і кримінального законодавства, яке повинно виступати як ефективний механізм забезпечення раціонального використання та охорони земель, а також запобігання вчиненню кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин.

Кримінальний кодекс України (далі — КК України) містить значну кількість правових норм, які встановлюють кримінальну відповідальність за посягання у сфері земельних відносин, що у свою чергу вказує на важливість цього напряму правового регулювання. Відповідно, земля як об'єкт охорони держави має надзвичайно важливе значення, а не належне законодавче врегулювання сфери земельних відносин та відповідальності за вчинені кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин може призвести до збільшення їхньої кількості та спричинення значних збитків.

Стаття 11 КК України дає законодавче визначення кримінального правопорушення. Відповідно до вказаної правової норми — кримінальним правопорушенням є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення [5]. Виходячи із загального законодавчого визначення кримінального правопорушення, у науковій літературі наводяться визначення кримінального правопорушення у сфері земельних відносин, з урахуванням особливостей сфери їх вчинення. На думку Бублейник В. А. та Терещенко А. І., кримінальні порушення у сфері земельних відносин — це суспільно небезпечні діяння, які посягають на встановлений порядок використання та охорони земель і караються за законом [6, с. 228].

Окрім поняття кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин використовується поняття земельні злочини. Досліджуючи питання кримінально-правової охорони землі як власності українського народу, Коваленко Т. О., визначає земельний злочин, як передбачене КК України

суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), що посягає на земельний правопорядок, земельні права та законні інтереси Українського народу, юридичних чи фізичних осіб, держави чи територіальних громад, природні якості земельних ділянок та ґрунтів, яке вчинене суб'єктом злочину [7, с. 157].

На думку Мовчан Р.О. злочини у сфері земельних відносин — це злочини, які посягають на земельні права та законні інтереси Українського народу, юридичних чи фізичних осіб, держави чи територіальних громад, а також встановлений порядок охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів, і предметом яких можуть виступати лише передбачені законодавством об'єкти земельних відносин (землі, земельні ділянки та ґрунти) [8, с. 44].

Шульга А. дійшов висновків, що «земельними злочинами» в контексті Особливої частини КК України варто визначати суспільно небезпечні, винні (умисні) діяння (дію або бездіяльність), передбачені відповідними статтями VIII Розділу Особливої частини, які вчиняються відповідним суб'єктом злочину й посягають на суспільні відносини у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів» [9, с. 194].

Аналізуючи вище викладене, можна констатувати, що кримінальне правопорушення у сфері земельних відносин, це передбачене Кримінальним кодексом України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення, об'єктом вчинення яких є суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею як основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави.

Варто зазначити, що у сфері земельних відносин злочинність виражається у широкому спектрі кримінальних дій, що відбуваються в цій сфері. Це негативне явище в суспільній дійсності включає в себе різноманітні кримінальні правопорушення, спрямовані як на власницькі, так і на екологічні аспекти, маючи підвищений рівень суспільної небезпечності.

Кримінальне законодавство, зокрема Особлива частина КК України, не виокремлює самостійний розділ, який би був присвячений регламентації відповідальності за злочини у сфері земельних відносин. З урахуванням цього, на сторінках юридичної літератури можна зустріти різні, подекуди суттєво відмінні погляди щодо цих питань, зокрема, щодо системи відповідної групи кримінальних правопорушень.

Досліджуючи проблематику злочинів у сфері земельних відносин та кримінально-правову політику України, Шульга А.М., справедливо зазначає, що ці злочини «розкидані» по різних розділах Особливої частини, наприклад, злочин передбачений ст. 197-1 «Самовільне зайняття земельної ділянки» знаходиться у Розділі VI «Злочини проти власності». Інші злочини, предметом яких є земельні ресурси, розмі-

щені законодавцем у Розділі VIII «Злочини проти довкілля» [10, с. 89].

Юзікова Н.І., зазначає, що класифікація земельних правопорушень може ґрунтуватися на різних критеріях:

- за ступенем загрози суспільству, викликаного злочином або порушенням;
- за суб'єктом — фізичною чи юридичною особою;
- за формою вини — умисним або необережним вчиненням;
- за об'єктивними аспектами — діями чи бездіяльністю;
- в залежності від сфери суспільних відносин — чи це порушення майнового характеру або у сфері управління тощо [11, с. 15].

Скриннік В. О Шуміло О.М., зазначають, що усі склади злочинів, пов'язаних із земельними правовідносинами, можуть бути поділені на два види: спеціальні злочини, у яких об'єктом є безпосередньо земельні відносини, та загальні, у яких об'єктом, поряд з іншими суспільними відносинами, можуть бути й земельні відносини [12, с. 81].

Семенишина-Фіголь Б.М. вважає, що більшість науковців занадто вузько обмежують кримінальні правопорушення цієї категорії і вважає, що враховуючи особливості земельних відносин як об'єкта кримінально-правової охорони є підстави розширити категорію кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин іншими розділами КК України та здійснити їх класифікацію:

- 1) проти власності (ст. 197-1 КК України);
- 2) екологічна спрямованість (ст. 239, 239-1, 239-2, 252 та 254 КК України);
- 3) службових повноважень (дії службових осіб при вчиненні кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним переходом права власності на земельні ділянки, зокрема, пайового, лісового, водного фонду тощо до іншої фізичної особи (ст. 364, 366, 367, 368 КК України)) [13, с. 164].

Усі зазначені вище кримінальні правопорушення різняться за своїми об'єктивними та суб'єктивними характеристиками, але при цьому мають один об'єднуючий елемент — земельні відносини, які страждають від суспільно небезпечних посягань. Специфіка кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин полягає в тому, що як правило вони містять корисливу, економічну, екологічну складову, в діях осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, доволі часто наявні і корупційні ознаки. Усе це призводить до негативних наслідків, як для сфери земельних відносин, так і для усієї країни в цілому.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналізуючи вище викладене, можемо констатувати, що відсутність чіткого теоретичного розуміння поняття кримінального правопорушення у сфері земельних відносин України, їх класифікації не дає змоги окреслити коло суспільно небезпечних діянь, які підпадають під дію кримінально-правових

норм, об'єктом яких є земельні відносини. Розміщення правових норм, які передбачають кримінальну відповідальність у сфері земельних відносин у різних розділах Кримінального кодексу України підвищує колізійність кримінального законодавства, що ускладнює, а в деяких випадках унеможливує застосування відповідних кримінально-правових норм на практиці. Для України як аграрної держави земля — одне з найцінніших багатств, а зростаюча кількість кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин в Україні викликає серйозне занепокоєння, оскільки це призводить до економіч-

ної нестабільності, соціального напруження, порушення екологічної рівноваги тощо. Проблематика кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, потребує комплексного правового аналізу і у подальших дослідженнях пропонується зосередити увагу на підготовці науково обґрунтованих рекомендацій щодо внесення змін до діючого кримінального законодавства, яке повинно виступати як ефективний механізм забезпечення раціонального використання та охорони земель, а також запобігання вчиненню кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 05.09.2024).
2. Земельний кодекс України : Закон від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 05.09.2024).
3. Шульга М. Співвідношення земельно-правових та цивільно-правових приписів при регулюванні земельних відносин: стан та перспективи. *Вісник Академії правових наук України*. Харків : Право, 2004. № 1(36). С. 115–124.
4. Дрозд О.Ю. Адміністративна відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. С. 43, 72, 193.
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 № 2341-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 05.09.2024).
6. Бублейник В. А., Терещенко А. І. Кримінально-правова характеристика самовільного зайняття земельної ділянки. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2008. № 2. С. 228.
7. Коваленко Т. О. Кримінально-правова охорона землі як власності українського народу: дефекти правового регулювання. *Плебологічний вимір актуальних проблем у сфері органів місцевого самоврядування в Україні як європейській державі: IV Всеукр. наук.-практ. конф.* (20 травня 2011 р.: матеріали доповідей і виступів / відп. за випуск М. І. Скригонюк. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2011. Вип. 4. С. 157.
8. Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин: законодавство, доктрина, практика : монографія / Р. О. Мовчан; передмова д-ра юрид. наук, проф., заслуженого діяча науки і техніки України О. О. Дудорова. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. 1152 с.
9. Шульга А. М. Особливості об'єктного складу земельних злочинів. *Вісник криминологічної асоціації України*. 2015. № 1. С. 186–199.
10. Шульга А. М. Злочини у сфері земельних правовідносин та кримінально-правова політика України. *Вісник Криминологічної асоціації України*. 2013. № 4. С. 87–91.
11. Юзікова Н. С. Класифікація кримінально-правових наслідків вчинення злочину у сфері земельних відносин. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2020. № 4. С. 15–18.
12. Скриннік В. О., Шуміло О. М. Класифікація кримінальної відповідальності за порушення земельного законодавства. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/361269013.pdf> (дата звернення: 05.09.2024).
13. Семенишина-Фіголь Б. М. Криминологічна характеристика та запобігання кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин в Україні. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.08 — кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право (081 — Право). Донецький державний університет внутрішніх справ. Маріуполь, 2021. 266 с.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Zemelnyi kodeks Ukrainy: Zakon vid 25 zhovtnia 2001 r. № 2768-III. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> [in Ukrainian].
3. Shulha M. Spivvidnoshennia zemelno-pravovykh ta tsyvilno-pravovykh prypysiv pry rehuliuванні zemelnykh vidnosyn: stan ta perspektyvy. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*. Kharkiv: Pravo, 2004. № 1(36). S. 115–124 [in Ukrainian].
4. Drozd O. Yu. Administratyvna vidpovidalnist za samovilne zainiattia zemelnoi dilianky: dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv, 2010. S. 43, 72, 193 [in Ukrainian].

5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05 kvitnia 2001 № 2341-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].
6. Bubleinyk V. A., Tereshchenko A. I. Kryminalno-pravova kharakterystyka samovilnoho zainiattia zemelnoi dilianky. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. 2008. № 2. S. 228 [in Ukrainian].
7. Kovalenko T. O. Kryminalno-pravova okhrona zemli yak vlasnosti ukrainskoho narodu: defekty pravovoho rehuliuвання. *Plebsolohichniy vymir aktualnykh problem u sferi orhaniv mistsevoho samovriaduvannya v Ukraini yak yevropeiskii derzhavi: IV Vseukr. nauk.-prakt. konf.* 20 travnia 2011 r.: materialy dopovidei i vystupiv / vidp. za vypusk M. I. Skryhoniuk. Kyiv: VPTs "Kyivskiy universytet", 2011. Vyp. 4. S. 157 [in Ukrainian].
8. Movchan R. O. Kryminalna vidpovidalnist za zlochyny u sferi zemelnykh vidnosyn: zakonodavstvo, doktryna, praktyka: monohrafiia / R. O. Movchan; peredmov a d-ra yuryd. nauk, prof., zaslu zhenoho diiacha nauky i tekhniky Ukrainy O. O. Dudorova. Vinnytsia: TOV "TVORY", 2020. 1152 s. [in Ukrainian].
9. Shulha A. M. Osoblyvosti obiektnoho skladu zemelnykh zlochyniv. *Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*. 2015. № 1. S. 186–199 [in Ukrainian].
10. Shulha A. M. Zlochyny u sferi zemelnykh pravovidnosyn ta kryminalno-pravova polityka Ukrainy. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*. 2013. № 4. S. 87–91 [in Ukrainian].
11. Yuzikova N. S. Klasyfikatsiia kryminalno-pravovykh naslidkiv vchynennia zlochynu u sferi zemelnykh vidnosyn. *Aktualni problemy vitchyzniano i yurysprudentsii*. 2020. № 4. S. 15–18 [in Ukrainian].
12. Skrynnik V. O Shumilo O. M. Klasyfikatsiia kryminalnoi vidpovidalnosti za porushennia zemelnogo zakonodavstva. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/361269013.pdf> [in Ukrainian].
13. Semenishyna-Fihol B. M. Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia kryminalnym pravoporushenniam u sferi zemelnykh vidnosyn v Ukraini. Dysertatsiia na zdobuttia naukovo ho stupenia kandydata yurydychnykh nauk (doktora filosofii) za spetsialnistiu 12.00.08 — kryminalne pravo ta kryminolohiia; kryminalno-vykonavche pravo (081 — Pravo). Donetskyy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. Mariupol, 2021. 266 s. [in Ukrainian].

Марочкін Олексій Іванович

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
Відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України*

Marochkin Oleksii

*PhD in Law, Senior Researcher
Department of Research Problems of Criminal Procedure and Judicial System
Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems
ORCID: 0000-0002-0397-5036*

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-10-10360

ПОНЯТТЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ, ЇХ ВИДИ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ THE CONCEPT OF ELECTRONIC EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS, ITS TYPES AND CLASSIFICATION

Анотація. Вступ. Цифровізація кримінального судочинства зумовлює пошук оптимальних шляхів використання електронних доказів у кримінальному провадженні. При цьому використання електронних доказів має свої особливості, обумовлені специфікою середовища існування інформації. У свою чергу недосконалість законодавчого врегулювання використання електронних доказів у кримінальному провадженні має наслідком відсутність єдиного підходу щодо їх збирання (отримання), перевірки та оцінки. Так, актуальними є питання щодо вимог до електронних доказів (передусім їх допустимості, належності та достовірності), а також оцінки під час прийняття кримінальних процесуальних рішень. Зазначене зумовлює з'ясування поняття електронних доказів, їх видів та класифікації.

Мета – дослідити правове регулювання використання електронних доказів у кримінальному провадженні, поняття електронних доказів, ознаки (критерії) цифрових доказів, місце електронних доказів у системі процесуальних джерел доказів. Охарактеризувати види електронних доказів, надати класифікацію електронних доказів.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод; 2) рішення Європейського суду з прав людини; 3) законодавство України; 4) іноземна та національна література, в якій висвітлюються питання використання електронних доказів у кримінальному провадженні; 5) судова практика. У процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: діалектичний, історико-правовий, статистичний, системно-структурний, метод узагальнення. Звернення до історико-правового методу забезпечило дослідження генези нормативного регулювання електронних доказів у законодавстві України. Порівняльно-правовий метод дозволив здійснити аналіз різних галузей законодавства України та міжнародного досвіду використання електронних доказів. Статистичний метод використано у процесі дослідження судової практики, її узагальнення. Метод узагальнення став у нагоді під час зведення одиничних фактів у єдине ціле, формулювання висновків.

Результати. На підставі проведеного дослідження проаналізовано правове регулювання використання електронних доказів у кримінальному провадженні, визначено поняття електронних доказів, сформульовано ознаки (критерії) цифрових доказів, з'ясовано місце електронних доказів у системі процесуальних джерел доказів. Надано характеристику окремим видам електронних доказів та запропоновано класифікацію електронних доказів.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується проаналізувати властивості електронних доказів у кримінальному провадженні, визначити як загальні властивості електронних доказів, притаманні також іншим

джерелам доказів, так і особливості вимог, що пред'являються саме до електронних доказів, зумовлені особливостями середовища існування цифрової інформації.

Ключові слова: електронні докази, кримінальне провадження, кримінальне процесуальне доказування, цифровізація кримінального провадження, властивості доказів.

Summary. Introduction. The digitalization of criminal justice leads to the search for optimal ways to use electronic evidence in criminal proceedings. At the same time, the use of electronic evidence has its own characteristics due to the specifics of the information environment. In turn, the imperfection of legislative regulation of the use of electronic evidence in criminal proceedings results in the lack of a unified approach to its collection (receipt), verification and evaluation. Thus, the issues related to the requirements for electronic evidence (primarily their admissibility, propriety and reliability), as well as assessments when making criminal procedural decisions, are relevant. This leads to clarification of the concept of electronic evidence, its types and classification.

The goal is to study the legal regulation of the use of electronic evidence in criminal proceedings, the concept of electronic evidence, the features (criteria) of digital evidence, the place of electronic evidence in the system of procedural sources of evidence. To characterize the types of electronic evidence, to provide a classification of electronic evidence.

Materials and methods. The materials of the study include: 1) European Convention on Human Rights; 2) the decisions of the European Court of Human Rights; 3) legislation of Ukraine; 4) foreign and national literature, which covers the use of electronic evidence in criminal proceedings; 5) judicial practice. In the process of carrying out the research, the following scientific methods were used: dialectical, historical and legal, statistical, system-structural, method of generalization. The appeal to the historical and legal method provided a study of the genesis of the normative regulation of electronic evidence in the legislation of Ukraine. The comparative legal method allowed to analyze various branches of Ukrainian legislation and international experience in the use of electronic evidence. The statistical method is used in the process of studying judicial practice, its generalization. The method of generalization was useful in bringing single facts into a single whole, formulating conclusions.

Results. On the basis of the study, the legal regulation of the use of electronic evidence in criminal proceedings is analyzed, the concept of electronic evidence is defined, the signs (criteria) of digital evidence are formulated, and the place of electronic evidence in the system of procedural sources of evidence is clarified. Characteristics of certain types of electronic evidence are provided and a classification of electronic evidence is proposed.

Prospects. In further scientific research, it is proposed to analyze the properties of electronic evidence in criminal proceedings, to determine both the general properties of electronic evidence, which are also inherent in other sources of evidence, and the features of the requirements for electronic evidence, due to the features of the environment of digital information.

Key words: electronic evidence, criminal proceedings, criminal procedural evidence, digitalization of criminal proceedings, properties of evidence.

Постановка проблеми. Невпинний технічний прогрес зумовлює необхідність пошуку оптимальних шляхів адаптації законодавства до сучасних реалій. Такі тенденції безпосередньо стосуються сфери кримінального судочинства, у якій цифровізація проявляється у різних аспектах. Одним із них є використання електронних доказів у кримінальному провадженні. При цьому запровадження цієї категорії у кримінальний процес ускладнюється відсутністю належного нормативного регулювання, неодноманітністю поглядів науковців щодо цього питання, а також постійним удосконаленням технічних засобів зберігання і передавання інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам використання електронних доказів у кримінальному провадженні присвячено чимало наукових публікацій, зокрема, таких учених: Д. О. Алексеєва-Процюк, О. М. Брисковська [1], Н. В. Глинська, Д. І. Клепка [2], А. В. Столітній, І. Г. Каланча [3], А. В. Коваленко [4], О. П. Метелев [5], А. В. Скрипник [6] та ін. Втім у наукових працях зазначених та інших учених немає єдності щодо визначення поняття, видів та класифікації електронних доказів, що зумовлює подальші дослідження у цій сфері.

Метою статті є дослідження правового регулювання використання електронних доказів у кримінальному провадженні, поняття електронних доказів, ознак (критеріїв) цифрових доказів, місця електронних доказів у системі процесуальних джерел доказів, а також надання характеристики видів електронних доказів та класифікації електронних доказів.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод; 2) рішення Європейського суду з прав людини; 3) законодавство України; 4) іноземна та національна література, в якій висвітлюються питання використання електронних доказів у кримінальному провадженні; 5) судова практика.

У процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: діалектичний, історико-правовий, статистичний, системно-структурний, метод узагальнення.

Звернення до історико-правового методу забезпечило дослідження генези нормативного регулювання електронних доказів у законодавстві України. Порівняльно-правовий метод дозволив здійснити аналіз різних галузей законодавства України та міжнародного досвіду використання електронних доказів. Статистичний метод використано у процесі

дослідження судової практики, її узагальнення. Метод узагальнення став у нагоді під час зведення одиничних фактів у єдине ціле, формулювання висновків.

Виклад основного матеріалу. Хоча необхідність законодавчого врегулювання питання використання електронних доказів у судочинстві з'явилася раніше, їх ґрунтовна правова регламентація традиційно пов'язується із прийняттям Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII.

Так, у Господарському процесуальному кодексі України (ст.ст. 96 та 97), Цивільному процесуальному кодексі України (ст.ст. 100 та 101) та Кодексі адміністративного судочинства України (ст.ст. 99 та 100) з'явилося поняття електронних доказів, вимоги до них та особливості використання у судочинстві відповідної юрисдикції.

*Щодо правового регулювання використання
електронних доказів у кримінальному
провадженні*

Вченими наголошується на тому, що на сьогодні ні правове регулювання, ні ступінь наукової розробленості проблем, пов'язаних з електронними доказами в кримінальному процесі, не відповідають вимогам практики. Як зазначають Н. В. Глинська та Д. І. Клепка, КПК України на сьогодні виявився не адаптованим до світової цифрової революції [2, с. 51].

Принагідно слід звернути увагу на те, що свого часу у Звіті щодо України про чинне законодавство і проекти законів, що доповнюють різні питання, пов'язані з кіберзлочинністю та електронними доказами, та вносять зміни до них, зазначалося, що для того, щоб імплементувати статті Конвенції про кіберзлочинність, варто було б визначити таке явище як електронні докази. Зокрема, до КПК України пропонувалося запровадження спеціальної дефініції поняття електронних доказів або внесення таких змін до загального визначення доказу, які б дозволили з належною точністю та передбачуваністю стверджувати, що сфера застосування нового визначення охоплює доказ в електронній формі [7].

У Звіті констатовано відсутність визначення електронних доказів у КПК України та наявність традиційного загального поняття доказу. При цьому зазначається, що оскільки ст. 84 КПК України надає вичерпний перелік процесуальних джерел доказів, її важко трактувати інакше [7].

Далі у Звіті зазначається про те, що хоча інколи загальні правила щодо доказів можуть охоплювати та використовувати інформацію, що зберігається в електронній формі, наявне у КПК України трактування не є цілковито задовільним рішенням. Незважаючи на те, що існує враження, що відповідно

до ч. 2 ст. 99 КПК України є можливість використувати електронну інформацію як доказ за умови її зберігання на носіїв інформації, не всі типи електронних доказів можна вважати «документами» [7].

У підсумку Звіт містить рекомендації, відповідно до яких наявність конкретних критеріїв щодо визначення електронних доказів може й не бути абсолютною необхідністю, проте є дуже цінною. По-перше, запровадження такої дефініції значно спростило б процес розробки конкретних процесуальних заходів. Це особливо важливо, оскільки інші правила КПК України, пов'язані з доказами, не відповідають концепції електронних доказів, адже всі наявні процесуальні заходи покликаються на доказ як на фізичний або матеріальний об'єкт. По-друге, запровадження поняття «електронних доказів» збільшить правову визначеність та передбачуваність закону [7].

Втім, як відомо, до КПК України у той час відповідних змін внесено не було, що викликало численні дискусії науковців та практиків щодо ролі і місця електронних доказів у кримінальному провадженні. Основними питаннями, які обговорюються є питання щодо визначення термінології, яку слід використовувати (що має важливе значення з огляду на змістовне наповнення відповідних категорій), а також місця електронних доказів у системі процесуальних джерел доказів та їх властивостей.

Слід зазначити, що дослідження електронних доказів у кримінальному провадженні та суміжних категорій було предметом наукового інтересу представників як кримінальної процесуальної, так і криміналістичної науки. Водночас, слід звернути увагу на те, що основні наукові розвідки пов'язані із пошуком найбільш оптимального терміну для позначення середовища існування інформації.

Як було зазначено, серед науковців не склалося єдиного погляду щодо досліджуваної категорії, що проявляється вже на етапі власне назви цього терміну. Тож, перед тим, як розпочати дослідження поняття електронних доказів, варто з'ясувати особливості відповідної термінології.

Так, у науковій літературі можна зустріти велику кількість термінів, що використовуються для позначення аналізованого та суміжних явищ [6, с. 72–73], з-поміж яких виділяються «електронні» та «цифрові» докази як такі, що застосовуються найчастіше.

Зокрема, О. В. Сіренко та О. Г. Козицька більш доцільним у кримінальному провадженні вважають використовувати термін «електронні докази» [8, с. 210; 9, с. 419].

Г. К. Авдеева звертає увагу на те, що терміни «електронні» та «цифрові» мають відмінності. Термін «цифровий доказ» є більш точним для інформації, яка існує у вигляді бінарного (двійкового) коду, а термін «електронний доказ» більше підходить для електронних пристроїв, до складу яких входять електронні компоненти (радіодеталі) [10, с. 370–371]. Так само наголошує на коректності з технічного боку

використання категорії «цифрові докази» В.М. Фігурський [11, с. 98].

А.В. Коваленко до закріплення в чинному кримінальному процесуальному законодавстві легальних визначень досліджуваних понять вважає за доцільне використовувати термін «електронні (цифрові) сліди (докази)» [4, с. 233]. В той же час науковець вважає категорії «електронний» та «цифровий» по відношенню до слідів і доказів рівнозначними та такими, що несуть однакове смислове навантаження [4, с. 229].

Разом із цим, досліджуючи категорії «електронний слід» та «електронний доказ», а також «цифровий слід» та цифровий доказ та інші суміжні категорії, А.В. Коваленко доходить висновку, що жоден з цих підходів не є оптимальним з технічної точки зору через появу нових засобів передавання інформації [4, с. 229].

Щодо іншої суміжної категорії, як зазначає О.П. Метелев, оскільки наприкінці ХХ ст. йшлося тільки про інформацію, яка була створена за допомогою апаратних і програмних засобів комп'ютерної техніки, то вона отримала назву «комп'ютерні докази». Проте термін «комп'ютерні докази» доволі швидко став частиною більш широкого поняття — «цифрові докази», що обумовлено розробленням новітніх технічних засобів, які не могли бути віднесеними до комп'ютерів [5, с. 79–80].

При цьому слід зазначити, що у судовій практиці Верховного Суду переважно використовується термін «електронні докази», хоча останнім часом можна зустріти словосполучення «електронні (цифрові) докази».

Визнаючи право на існування всіх зазначених підходів до визначення досліджуваної категорії, найбільш доречним вважаємо обрати саме термін «електронні докази» з огляду на законодавче закріплення саме цього терміну в процесуальних кодексах, а також наявність сталої судової практики застосування саме цієї категорії для позначення досліджуваних явищ. Такий підхід є необхідним для забезпечення уніфікованого вживання термінів, що, зрештою, має забезпечити правову визначеність як складову верховенства права.

Поняття електронних доказів

Так, Д.О. Алексеева-Процюк та О.М. Брисковська визначають електронні докази як фактичні дані, які зберігаються в електронному вигляді на будь-яких типах електронних носіїв та в електронних засобах та які після обробки спеціальними технічними засобами та програмним забезпеченням стають доступними для сприйняття людиною [1, с. 250].

А.В. Столітній та І.Г. Каланча вказують, що електронні докази — це інформація, що зберігається в електронному вигляді на будь-яких типах електронних носіїв, в електронних пристроях чи електронних інформаційних системах та відповідає вимогам ст. 84 КПК України [3, с. 182].

Слід звернути увагу на те, що актуальність досліджуваного питання зумовила прийняття Комітетом міністрів Ради Європи Керівних принципів щодо електронних доказів у цивільних та адміністративних справах. У цьому документі «електронні докази» визначено як будь-які докази, що містяться, або виробляються будь-яким пристроєм, функціонування якого залежить від програмного забезпечення або даних, що зберігаються або передаються через комп'ютерну систему або мережу [12].

Інші дослідники використовують для позначення аналізованої категорії термін «цифрові докази». Так, О.П. Метелев під ними розуміє фактичні дані, отримані зі штучно створеного середовища та представлені у цифровій (дискретній) формі, зафіксовані на будь-якому типі електронних носіїв і які стають доступними для сприйняття людиною за допомогою комп'ютерного обладнання, які вилучені, зафіксовані, досліджені та збережені відповідно до формалізованих процесуальних вимог, встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають доказове значення для кримінального провадження [5, с. 82].

Грунтовне дослідження використання цифрової інформації у кримінальному процесуальному доказуванні проведене А.В. Скрипником. Зокрема, науковець пропонує цифровий доказ розглядати як: а) цифрову інформацію, почерпнуту шляхом відтворення з використанням технічних засобів змісту файлу, збереженого на носії цифрових даних (теоретичне визначення); б) цифрову інформацію, отриману в передбаченому КПК України порядку, на підставі якої дізнавач, слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню (нормативне визначення) [6, с. 102].

Автори посібника «Кіберзлочинність та електронні докази» визначають цифрові докази як фактичні дані, що представлені у цифровій (дискретній) формі та зафіксовані на будь-якому типі носія та після обробки ЕОМ стають доступними для сприйняття людиною [13, с. 133].

Г.К. Авдеева акцентує увагу на тому, що цифровими доказами слід вважати фактичні дані, які представлені у вигляді бінарного (двійкового) коду та містять інформацію, що має значення для об'єктивного вирішення справи [10, с. 371].

Н.В. Глинська та Д.І. Клепка пропонують використовувати термін «цифрові (електронні) докази», під яким у спрощеному (практичному) вигляді розуміють будь-яку інформацію, яка зберігається або передається у цифровій формі та має значення для кримінального провадження [2, с. 49].

Нарешті В.М. Фігурський досліджувану категорію пропонує розглядати як докази в електронній формі, під якими розуміє інформацію, створену, оброблену, збережену або передану за допомогою

аналогових чи цифрових сигналів, що має значення для кримінального провадження [11, с. 99].

Також, як вже зазначалося, електронні докази є міждисциплінарним феноменом, у зв'язку із чим варто звернути увагу на його криміналістичний вимір. Так, для криміналістичного пізнання обставин кримінального правопорушення загальнозживаним є категорія «слід злочину», під яким розуміються певні зміни у навколишньому середовищі, відображення злочинних дій, окремих елементів злочинного акту [14, с. 750]. Тож, під електронними (цифровими) слідами кримінального правопорушення пропонується розуміти комп'ютерні дані, що утворилися або зазнали змін у запам'ятовувальних пристроях електронно-обчислювальної техніки внаслідок дій користувачів, пов'язаних із вчиненням кримінального правопорушення [4, с. 230].

Як можна побачити, у наведених дефініціях формулюються наукові позиції щодо шляхів визначення у словесних категоріях середовища існування інформації, яку за певних умов можна використати у доказуванні. В іншому йдеться про ознаки, характерні для всіх інших джерел доказів.

Тож, узагальнюючи наведені та інші визначення, можна дійти висновку, що для позначення досліджуваної категорії слід враховувати, що йдеться про: фактичні дані (інформацію); отримані у передбаченому КПК України порядку; які існують у електронній (цифровій) формі; зафіксовані на електронних (цифрових) носіях; доступні для сприйняття за допомогою певних технічних пристроїв; які використовуються для встановлення обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні.

Таким чином, не претендуючи на унікальність запропонованої дефініції та спираючись на наведені та інші наукові дослідження, електронні докази у кримінальному провадженні можна визначити як фактичні дані, отримані у передбаченому КПК України порядку, які існують у електронній (цифровій) формі, зафіксовані на електронних (цифрових) носіях та використовуються для встановлення обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Запропоноване визначення акцентує увагу на кримінальних процесуальних аспектах використання електронних доказів та не містить значної технічної термінологічної складової, що, вочевидь, є предметом дослідження інших галузей знань.

Також важливо звернути увагу на те, що певна інформація (дані), яка існує у електронному (цифровому) середовищі набуває процесуального значення електронного доказу після її залучення до кримінального провадження у передбаченому КПК України порядку [див.: 4, с. 231], що відрізняє їх від суміжних категорій.

Ознаки (критерії) цифрових доказів

Для дослідження сутності певної категорії необхідно з'ясувати характерні ознаки цього явища. При

цьому слід звернути увагу на те, що електронним доказам властиві основні ознаки, характерні й для інших джерел доказів. Проте для цього виду доказів притаманними є й специфічні ознаки, які й вирізняють їх з-поміж інших джерел доказів.

Дослідження наукових джерел дозволило з'ясувати основні підходи до визначення характерних ознак електронних доказів та суміжних категорій. Так, О. П. Метелев до критеріїв цифрових доказів відносить те, що вони існують у нематеріальному вигляді; зберігаються на відповідному носії, в оперативній пам'яті ЕОМ або каналі зв'язку; для їх сприйняття та дослідження необхідні програмно-технічні засоби, тобто «посередники» між програмним кодом (цифровим сигналом) і людиною; вони мають здатність до копіювання/переміщення на інший носій без втрати своїх характеристик; мають особливий статус оригіналу і можуть існувати у такому статусі у декількох місцях [5, с. 83].

Д. О. Алексеева-Процюк та О. М. Брисковська виділяють такі загальні ознаки електронних доказів: 1) існують у нематеріальному вигляді; 2) можуть бути створені як людиною, так і бути результатом функціонування інформаційної системи; 3) не можуть існувати поза межами технічного носія або каналу зв'язку; 4) не мають нерозривного зв'язку з матеріальним носієм; 5) вільно переміщуються в електронній мережі без технічного носія; 6) їх не можна безпосередньо сприймати та досліджувати, тільки за допомогою технічних засобів і програмного забезпечення; 7) потребують специфічного порядку збирання, перевірки й оцінки; 8) мають здатність до дубляжу, тобто копіювання або переміщення на інший носій без втрати своїх характеристик; можливість дистанційного внесення змін до них та їх знищення [1, с. 252].

І. О. Крицька наводить такі характерні властивості цифрових джерел доказової інформації, які обґрунтовують можливість їх виокремлення як самостійного процесуального джерела доказів: а) неречовий характер, який пов'язаний із відсутністю твердого зв'язку з матеріальним носієм; б) неможливість безпосереднього сприйняття й подальшого дослідження цифрової інформації, тобто вона повинна бути інтерпретована й перекодована за допомогою спеціальних технічних засобів і програмного забезпечення; в) можливість дистанційного внесення змін до неї та її знищення; г) специфічний порядок збирання, перевірки та оцінки цифрових джерел доказової інформації [15, с. 67].

О. Г. Козицька доходить висновку, що за своєю суттю електронний доказ є, насамперед, цифровим об'єктом, який: був засобом вчинення кримінального правопорушення; зберіг електронно-цифрові сліди кримінального правопорушення; був предметом вчинення кримінального правопорушення; був об'єктом кримінально протиправних дій; містить інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи

обставин, що встановлюються під час кримінального провадження [9, с. 420].

А. В. Скрипник пропонує авторську концепцію, яка передбачає, що характерні риси цифрової інформації в кримінальному провадженні доцільно класифікувати в такий спосіб: 1) ознаки, які впливають із сутності цифрової інформації, що пов'язані: а) із самою інформацією (електронне (цифрове) середовище існування; позбавленість суб'єктності; закодованість; можливість існування в декількох формах; мобільність; мінливість; тиражованість); б) з її носієм (опосередкованість через машинний (фізичний) носій; відсутність жорсткої позиційної прив'язки до носія; мультиплікативність; можливість багаторазового запису); 2) ознаки цифрової інформації, які проявляються в доказуванні (ознаки цифрового доказу) (комплексність доказу; джерелом доказу є апаратні і програмні засоби; підвищені технічні вимоги до обладнання, використовуваного для дослідження; спеціальні вимоги до компетентності та рівня знань учасників; специфічні критерії допустимості; особливості визначення належності; додаткові критерії достовірності; спеціальні підстави оцінки) [6, с. 227–228].

В. М. Фігурський підкреслює, що доказам в електронній формі властиві унікальні ознаки, що відрізняють їх від інших джерел доказів та зумовлені їх природою: 1) їх творцем є як людина, так і комп'ютерна система; 2) мають нематеріальний вираз, що дає їм можливість зберігатися на відповідному носії чи кількох носіях одночасно, проте без нероздільному зв'язку з ними або перебувати у цифровому середовищі; 3) підлягають сприйняттю лише завдяки використанню спеціальних технічних засобів і програмного забезпечення; 4) можуть зберігатися без змін упродовж тривалого часу, бути скопійовані чи переслані, не зазнаючи коригування їх змісту, та не мають обмежень у кількості разів використання; 5) піддатливі до маніпуляцій та знищення; 6) копії деяких доказів в електронній формі (документів) за наявності обов'язкових реквізитів (зокрема, електронного підпису) прирівнюються до оригіналу та можуть використовуватися у кількох справах одночасно [11, с. 100].

Як уже зазначалося, цікавим для нашого дослідження є звернення до криміналістичної характеристики досліджуваної та суміжних категорій. Так, електронні (цифрові) сліди, як комп'ютерні дані, мають певні криміналістично значущі властивості, що є суттєвими для їх розуміння та використання під час розслідування кримінальних правопорушень: 1) несуть інформацію про стан та результати роботи певної комп'ютерної системи; 2) завжди потребують інтерпретації (перетворення у прийнятну для людини форму); 3) в більшості випадків супроводжуються метаданими; 4) відповідають загальним ознакам документа; 5) містять інформацію, структуровану й закодовану відповідно до певного формату; 6) інформація

може бути повністю відтворена шляхом відображення (копіювання) відповідних комп'ютерних даних; 7) не мають жорсткої прив'язки до носія комп'ютерних даних [4, с. 230–232]. У подальшому такі сліди можуть набути процесуального значення електронних доказів після їх залучення до кримінального провадження у передбаченому КПК України порядку.

Місце електронних доказів у системі процесуальних джерел доказів

Для всебічного дослідження електронних доказів необхідно з'ясувати їх місце в системі процесуальних джерел доказів. Так, КПК України передбачає чотири джерела доказів — показання, речові докази, документи, висновки експертів (ч. 2 ст. 84). Як можна побачити, окремого джерела для електронних доказів чинна редакція КПК України не передбачає, що може свідчити про необхідність його пошуку серед наявних джерел або констатації відсутності належного правового регулювання цього питання.

Слід зазначити, що на даний час електронні докази законодавцем фактично віднесені до документів як джерел доказів (ст. 99 КПК України), що дозволяє окремим дослідникам, погоджуючись із законодавчими приписами також відносити електронні докази до документів [16, с. 352–353].

Судова практика, орієнтуючись на чинну редакцію законодавства також звертає увагу на те, що електронні докази належать до категорії документів, а матеріальні носії, на яких вони розміщені, визнаються речовими доказами [17].

Разом із цим, більшість науковців схильється до думки про те, що електронні докази можуть розглядатися як новий окремий різновид доказів з огляду на механізм їх формування [18, с. 242], у зв'язку із чим пропонується доповнити наявні в КПК України джерела доказів новою категорією «цифровий доказ» [18, с. 242; 5, с. 83; 2, с. 50; 11, с. 100; 1, с. 252].

На обґрунтування зазначеної позиції А. В. Скрипник звертає увагу на те, що цифрова доказова інформація має отримуватися з окремо закріпленого процесуального джерела — носія цифрового доказу, яким буде відповідний файл. Отже, утворюється цифрова тріада: носій цифрових даних (машинний носій) — джерело цифрового доказу (носій цифрової інформації — файл) — цифровий доказ (інформація) [6, с. 110–112].

Ми також підтримуємо позицію авторів, які пропонують виділення електронних доказів в окреме процесуальне джерело з огляду на наведені аргументи.

Водночас слід зазначити, що у науковій літературі висловлювалися й інші погляди. Так, І. О. Крицька вважає, що з урахуванням чинного законодавства все ж таки доцільно визнавати цифрові джерела доказової інформації саме речовими доказами [15, с. 67].

У свою чергу А. В. Столітній та І. Г. Каланча наголошують, що наявні у кримінальному процесі України джерела доказів та формат їх процесуального оформлення, рівень розвитку інформаційних

технологій об'єктивно не дозволяють заявляти про виокремлення електронних доказів як окремого джерела, разом з тим, можна стверджувати про їх електронну фіксацію. Отже, зазначають науковці, застосовуваний в сучасній правовій науці та практиці термін «електронні докази» повинен мати виключно теоретичне оформлення, а штучно створений інститут «електронних доказів» — не підмінити електронну форму їх фіксації [3, с. 188].

О.І. Гарасимів, С.І. Марко та О.В. Ряшко вважають, що джерела доказів та специфіка процедури їх отримання, закріплення, використання та оцінки, наявні у кримінальному процесі України не дають можливості розглядати цифрові докази як окреме джерело фактичних даних, а лише вказують на їх електронну фіксацію [19, с. 160].

Можна висловити припущення, що відсутність єдності у поглядах науковців та у судовій практиці з приводу місця електронних доказів у системі процесуальних джерел доказів у свою чергу також обумовлена переважним чином відсутністю належного нормативного регулювання використання електронних доказів у кримінальному провадженні.

Види електронних доказів

Актуальним у межах дослідження видається також спроба класифікації електронних доказів. Одразу варто відзначити, що, природньо, електронним доказам притаманні ті ж самі класифікаційні підстави, що й іншим джерелам доказів. Разом із цим, можна виокремити специфічні підстави, притаманні лише електронним доказам.

Проте, перш, ніж перейти до класифікації електронних доказів, необхідно дослідити їх види, з'ясування яких дозволить, у свою чергу, сформулювати класифікаційні підстави.

Певний орієнтир щодо видів електронних доказів надає О.Г. Козицька, яка зазначає, що вони можуть зберігатися в електронних приладах, які мають цифрову пам'ять, на зовнішніх носіях інформації, в мережевих пристроях та хмарних сховищах [9, с. 420].

Більш конкретний їх перелік наводить Н. Марчук, яка звертає увагу на те, що до електронних доказів належать: файли, які містять текстові документи, графічні зображення, зафіксовані на носії інформації; файли, які містять фото- та відеозображення, аудіозаписи, записані безпосередньо на мобільний телефон, призначений для роботи в мережах стільникового зв'язку; файли, які є додатками до протоколів слідчих дій і містять відомості про хід їх проведення, записані на знімні носії інформації; вебсайти в мережі «Інтернет»; дані систем обміну миттєвими повідомленнями (месенджери), зокрема мобільні додатки, вебсервіси, системи, інтегровані в соціальні мережі (скайп, вайбер, телеграм, фейсбук, обмін повідомленнями); відеозаписи з камер спостереження; скріншот (відображення електронного документа незалежно від електронної чи паперової форми) [17].

Для нашого дослідження плідним видається також звернення до джерел з інших галузей законодавства. Так, стаття 100 ЦПК України визначає, що електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет).

Тож, наведені посилання надають орієнтовний перелік видів електронних доказів у судочинстві. При цьому, як слушно зазначає В.М. Фігурський, нормативно закріпити вичерпний перелік джерел отримання доказів в електронній формі навряд чи можливо з огляду на швидкий розвиток, зміну і удосконалення комп'ютерних технологій [11, с. 101].

Класифікація електронних доказів

З'ясувавши приблизний перелік видів електронних доказів, необхідно виокремити певні класифікаційні підстави, що надасть можливість дослідити аналізоване питання з різних сторін.

Так, у юридичній науці мали місце спроби класифікації електронних доказів. Зокрема, Д.О. Алексеева-Процюк та О.М. Брисковська наводять таку орієнтовну класифікацію доказів, які можуть належати до електронних відповідно до КПК України: 1) матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження; 2) електронні носії інформації, які містять інформацію, яку можна використати як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження; 3) носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії, якщо вони складені в порядку, передбаченому КПК України; 4) електронні документи [1, с. 249].

А.В. Ратнова надає класифікацію електронних документів як одного з видів електронних доказів у кримінальному провадженні: 1) за стадіями виготовлення електронні документи поділяються на оригінали, дублікати, копії та витяги; 2) залежно від комбінації метаданих електронні документи можуть бути поділені на однорангові, дворангові, трирангові, чотирирангові, п'ятирангові; 3) за доступом до інформації, метадані електронних документів можна поділити на відкриті та приховані; 4) за ступенем захисту електронні документи можна поділити на відкриті та закриті; 5) за джерелом походження виділяються файли, які створюються користувачем та комп'ютерною системою (тобто самим електронним

середовищем); 6) за місцем розташування електронних документів: комп'ютер, смартфон, планшет, відеокамера, «розумна» побутова техніка, інтернет-сервер та інші; 7) за формою електронні документи можна поділити на відеозаписи, аудіозаписи, електронні повідомлення, веб-сайти та інформацію у електронній формі [20, с. 43–45].

Цікавою для нашого дослідження є класифікація електронних (цифрових) слідів, запропонована А. В. Коваленком: 1) за критеріями, що характеризують слідотворюючий об'єкт: на утворені внаслідок отримання ввідних даних і команд від користувача та утворені внаслідок виконання електронно-обчислювальною технікою заздалегідь закладених алгоритмів; 2) за критеріями, що характеризують, власне, комп'ютерні дані як слід: а) за форматуванням даних — на форматовані та неформатовані; б) за змістом даних — на основні та метадані; в) за способом сприйняття інформації — дані, що несуть інформацію в аудіовізуальній формі та дані без аудіовізуальної форми; г) за автентичністю — на незмінні (оригінальні) й такі, що зазнали впливу (зміни) з метою приховування ознак кримінального правопорушення; ґ) за можливістю доступу — на незахищені та захищені; 3) за критеріями, що характеризують носій даних (слідосприймаючий об'єкт): а) за місцем розташування носія комп'ютерних даних — електронні (цифрові) сліди, що містяться на локальних носіях та сліди, що містяться на віддалених носіях; б) за призначенням та типом встановлення носія — такі, що містяться на внутрішніх та зовнішніх носіях; в) за енергозалежністю запам'ятовувального пристрою носія даних — електронні (цифрові) сліди, що містяться на енергозалежних та на енергонезалежних носіях [21, с. 206–211].

Дослідження наведених та інших класифікаційних підстав, окремих видів електронних доказів та законодавчих приписів дозволяє запропонувати їх класифікацію за окремими критеріями. При цьому, нагадаємо, що загальновідома класифікація доказів є також певним чином застосовною до електронних доказів (зокрема, залежно від суб'єктів кримінального провадження, до доказової основи правової по-

зиції яких вони належать; залежно від належності до обставин предмета доказування; залежно від належності до предмета обвинувачення).

Тож, електронні докази можна класифікувати за їх сутнісними ознаками: 1) за статусом електронні докази можна поділити на оригінали, дублікати та копії; 2) за ступенем захисту електронні докази можна поділити на об'єкти із загальним доступом та об'єкти, доступ до яких обмежується; 3) за місцем розташування електронні докази можна поділити на ті, що розташовані на комп'ютері, смартфоні, планшеті, у інтернет-просторі тощо; 4) за формою електронні докази можна поділити на файли, що містять відеозапис, аудіозапис, фото, текст, графічні зображення, інформацію в іншому вигляді тощо; 5) за процедурою створення електронні докази можна поділити на ті, що створені людиною, а також ті, що утворені внаслідок виконання технічним пристроєм закладених алгоритмів; 6) за наявністю змін у електронних доказах можна виділити ті, які існують у первинному вигляді та ті, до яких вносилися зміни; 7) за змістом даних у електронних доказах можна виділити основні та метадані.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Узагальнюючи вищевикладене, можна констатувати, що запропоноване визначення та ознаки електронних доказів, а також їх класифікація є лише спробою осмислення зазначених категорій, їх сутності та підстав для їх поділу, видів. Вочевидь, подальший розвиток інформаційних технологій та удосконалення технічних засобів зберігання і передавання інформації, а також можливі зміни законодавства зумовлять пошук нових підходів до визначення поняття, видів та класифікації електронних доказів у кримінальному провадженні.

В подальших наукових дослідженнях пропонується проаналізувати властивості електронних доказів у кримінальному провадженні, визначити як загальні властивості електронних доказів, притаманні також іншим джерелам доказів, так і особливості вимог, що пред'являються саме до електронних доказів, зумовлені особливостями середовища існування цифрової інформації.

Література

1. Алексеева-Процюк Д. О., Брисковська О. М. Електронні докази в кримінальному судочинстві: поняття, ознаки та проблемні аспекти застосування. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 2. С. 247–253.
2. Глинська Н. В., Клепка Д. І. Основні аспекти стратегії унормування інституту цифрових доказів в кримінальному процесуальному законодавстві. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2023. Вип. 46. С. 48–66.
3. Столітній А. В., Каланча І. Г. Формування інституту електронних доказів у кримінальному процесі України. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 146. С. 179–190.
4. Коваленко А. В. Поняття та сутність електронних (цифрових) слідів кримінального правопорушення. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2022. Вип. 4 (100). С. 226–236.
5. Метелев О. П. Гносеологічна і правова природа цифрових доказів у кримінальному процесі. *Правова позиція*. 2018. № 1 (20). С. 75–86.

6. Скрипник А. В. Використання цифрової інформації в кримінальному процесуальному доказуванні : монографія; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2022. 408 с.
7. Звіт щодо України, підготовлений Офісом Програми з кіберзлочинності на основі експертної підтримки незалежних експертів Ради Європи pana Маркко Куннапу і pana Марка Юріча про чинне законодавство і проекти законів, що доповнюють різні питання, пов'язані з кіберзлочинністю та електронними доказами, та вносять зміни до них від 3 листопада 2016 року № 2016/DGI/JP/3608. URL: <https://rm.coe.int/16806f3743> (дата звернення 06.10.2024).
8. Сіренко О. В. Електронні докази у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2019. Вип. 14. С. 208–213.
9. Козицька О. Г. Щодо поняття електронних доказів у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 418–421.
10. Авдеева Г. Цифрові докази у кримінальному провадженні. *OMUL, CRIMINOLOGIA, ȘTIINȚA: conferința științifică internațională*, ediția a II-a. Chișinău, 24 martie 2023. С. 370–374.
11. Фігурський В. М. Докази в електронній формі у кримінальному провадженні. *Галицькі студії. Юридичні науки*. 2023. № 4. С. 97–105.
12. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо електронних доказів у цивільних та адміністративних провадженнях (Прийняті Комітетом Міністрів 30 січня 2019 на 1335-му засіданні заступників Міністрів). URL: <https://min-just.gov.ua/m/rekomendatsii-parlamentskoi-asamblei-ta-komitetu-ministriv-radi-evropi> (дата звернення 06.10.2024).
13. Кіберзлочинність та електронні докази = Cybercrime and digital evidence: навч. посібник / [Б. М. Головкін, О. І. Денькович, В. В. Луцик, Д. М. Цехан]; за ред. канд. юрид. наук, доц. Ольги Денькович, д-р права, проф. Габріеле Шмельцер. Електрон. вид. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 298 с. (Удосконалення магістер. програми з кримінальної юстиції = Modernising Master's Training on Criminal Justice. CRIMHUM).
14. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. В. Ю. Шепітько (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2018. 952 с.
15. Крицька І. О. Речові докази у кримінальному провадженні: монографія; за наук. ред. А. Р. Туманянц. Харків : Право, 2018. 280 с.
16. Сучасні тенденції розвитку кримінальної юстиції в Україні: колективна монографія / І. Серкевич, Н. Устрицька, В. Навроцька та ін. За ред.: І. Гловюк, Н. Лашук. Львів : ПП «Видавництво «БОНА», 2021. 388 с.
17. Кіберзлочинність та електронні докази: суддя ВС розповіла про оцінку електронних доказів у кримінальному провадженні. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1594957/> (дата звернення 06.10.2024).
18. Коваленко А. В. Електронні докази в кримінальному провадженні: сучасний стан та перспективи використання. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2018. Вип. 4. С. 237–245.
19. Гарасимів О. І., Марко С. І., Ряшко О. В. Цифрові докази: деякі проблемні питання щодо їх поняття та використання у кримінальному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2023. Вип. 75. Ч. 2. С. 158–163.
20. Ратнова А. В. Класифікація електронних документів, як джерел доказів у кримінальному провадженні. *Журнал східноєвропейського права*. 2021. № 84. С. 42–47.
21. Коваленко А. В. Класифікація електронних (цифрових) слідів кримінального правопорушення. *Проблеми законності*. 2023. Вип. 161. С. 202–214.

References

1. Aliksieieva-Protsiuk D. O., Bryskovska O. M. Elektronni dokazy v kryminalnomu sudochynstvi: poniattia, oznaky ta problemni aspekty zastosuvannia. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. 2018. Vyp. 2. S. 247–253 [in Ukrainian].
2. Hlynska N. V., Klepka D. I. Osnovni aspekty stratehii unormuvannia instytutu tsyfrovyykh dokaziv v kryminalnomu protsesualnomu zakonodavstvi. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu*. 2023. Vyp. 46. S. 48–66 [in Ukrainian].
3. Stolitnii A. V., Kalancha I. H. Formuvannia instytutu elektronnykh dokaziv u kryminalnomu protsesi Ukrainy. *Problemy zakonnosti*. 2019. Vyp. 146. S. 179–190 [in Ukrainian].
4. Kovalenko A. V. Poniattia ta sutnist elektronnykh (tsyfrovyykh) slidiv kryminalnoho pravoporushennia. *Visnyk LDU-VS im. E. O. Didorenka*. 2022. Vyp. 4 (100). S. 226–236 [in Ukrainian].
5. Metelev O. P. Hnoseolohichna i pravova pryroda tsyfrovyykh dokaziv u kryminalnomu protsesi. *Pravova pozytsiia*. 2018. № 1 (20). S. 75–86 [in Ukrainian].
6. Skrypnyk A. V. Vykorystannia tsyfrovoy informatsii v kryminalnomu protsesualnomu dokazuvanni: monohrafiia; Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv: Pravo, 2022. 408 s. [in Ukrainian].
7. Zvit shchodo Ukrainy, pidhotovlenyi Ofisom Prohramy z kiberzlochynnosti na osnovi ekspertnoi pidtrymky nezaleznykh ekspertiv Rady Yevropy pana Markko Kunnapu i pana Marka Yuricha pro chynne zakonodavstvo i proekty zakoniv, shcho dopovniuiut rizni pytannia, poviazani z kiberzlochynnistiu ta elektronnyimi dokazami, ta vnosiat zminy do nykh vid 3 lystopada 2016 roku № 2016/DGI/JP/3608. URL: <https://rm.coe.int/16806f3743> [in Ukrainian].

8. Sirenko O.V. Elektronni dokazy u kryminalnomu provadzhenni. *Mizhnarodnyi yurydychnyi visnyk: aktualni problemy suchasnosti (teoriia ta praktyka)*. 2019. Vyp. 14. S. 208–213 [in Ukrainian].
9. Kozytska O.H. Shchodo poniattia elektronnykh dokaziv u kryminalnomu provadzhenni. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. 2020. № 8. S. 418–421 [in Ukrainian].
10. Avdieieva H. Tsyfrovii dokazy u kryminalnomu provadzhenni. *OMUL, CRIMINOLOGIA, ȘTIINȚA: conferința științifică internațională*, ediția a II-a. Chișinău, 24 martie 2023. S. 370–374 [in Ukrainian].
11. Fihurskyi V.M. Dokazy v elektronni formi u kryminalnomu provadzhenni. *Halyski studii. Yurydychni nauky*. № 4. 2023. S. 97–105 [in Ukrainian].
12. Kerivni pryntsyipy Komitetu ministriv Rady Yevropy shchodo elektronnykh dokaziv u tsyvilnykh ta administratyvnykh provadzhenniakh (Pryiniati Komitetom Ministriv 30 sichnia 2019 na 1335-mu zasidanni zastupnykiv Ministriv). URL: <https://minjust.gov.ua/m/rekomendatsii-parlamentskoi-asamblei-ta-komitetu-ministriv-radi-evropi> [in Ukrainian].
13. Kiberzlochynnist ta elektronni dokazy = Cybercrime and digital evidence: navch. posibnyk / [B.M. Holovkin, O.I. Denkovych, V.V. Lutsyk, D.M. Tsekhan]; za red. kand. yuryd. nauk, dots. Olhy Denkovych, d-r prava, prof. Habriele Shmeltser. Elektron. vyd. Lviv: LNU im. Ivana Franka, 2022. 298 s. (Udoskonalennia mahister. prohramy z krymin. yustytzii = Modernising Masters Training on Criminal Justice. CRIMHUM) [in Ukrainian].
14. Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia: u 20 t. Kharkiv: Pravo, 2016. T. 20: Kryminalistyka, sudova ekspertyza, yurydychna psykholohiia / redkol. V.Iu. Shepitko (holova) ta in.; Nats. akad. prav. nauk Ukrainy; In-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy; Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. 2018. 952 s. [in Ukrainian].
15. Krytska I.O. Rechovi dokazy u kryminalnomu provadzhenni: monohrafiia; za nauk. red. A.R. Tumanians. Kharkiv: Pravo, 2018. 280 s [in Ukrainian].
16. Suchasni tendentsii rozvytku kryminalnoi yustytzii v Ukraini: kolektyvna monohrafiia / I.Serkevych, N.Ustrytska, V.Navrotska ta in.: za red.: I.Hloviuk, N.Lashchuk. Lviv: PP «Vydavnytstvo «BONA», 2021. 388 s [in Ukrainian].
17. Kiberzlochynnist ta elektronni dokazy: suddia VS rozpovila pro otsinku elektronnykh dokaziv u kryminalnomu provadzhenni. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1594957/> [in Ukrainian].
18. Kovalenko A.V. Elektronni dokazy v kryminalnomu provadzhenni: suchasnyi stan ta perspektyvy vykorystannia. *Visnyk LDUVS im. E.O. Didorenka*. 2018. Vyp. 4. S. 237–245 [in Ukrainian].
19. Harasymiv O.I., Marko S.I., Riashko O.V. Tsyfrovii dokazy: deiaki problemni pytannia shchodo yikh poniattia ta vykorystannia u kryminalnomu sudochynstvi. *Naukovi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii PRAVO*. 2023. Vyp. 75. Ch. 2. S. 158–163 [in Ukrainian].
20. Ratnova A.V. Klasyfikatsiia elektronnykh dokumentiv, yak dzherel dokaziv u kryminalnomu provadzhenni. *Zhurnal skhidnoevropeiskoho prava*. 2021. № 84. S. 42–47 [in Ukrainian].
21. Kovalenko A.V. Klasyfikatsiia elektronnykh (tsyfrovykh) slidiv kryminalnoho pravoporushennia. *Problemy zakonnosti*. 2023. Vyp. 161. S. 202–214 [in Ukrainian].

Дурач Ольга Анатоліївна

суддя, голова

Великоновосілівського районного суду Донецької області

Durach Olga

Judge, Chairman of the

Velikonovoselkovsky District Court of Donetsk Region

ORCID: 0000-0003-3706-3972

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-10-10421

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ДИСТАНЦІЙНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ СУДІВ ТА МОЖЛИВІСТЬ ЙОГО ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF REMOTE ORGANIZATION OF THE WORK OF JUDGES AND THE POSSIBILITY OF ITS IMPLEMENTATION IN UKRAINE

Анотація. Вступ. COVID-19 вніс свої корективи в організацію роботи судів у багатьох країнах світу. З одного боку, здавалося би, що тяжка хвороба, яка характеризується високою вірулентністю, здатна паралізувати судову систему. Проте, вона стала для неї викликом, який був прийнятий. Не зважаючи на пандемію, для людей у всьому світі залишились актуальними провадження, які перебували на розгляді судів, правопорушення продовжували вчинятись, що вимагало відповідного реагування з боку держави, а тому мови про зупинення правосуддя бути не могло. Вказане вимагало пошуку адекватних та реальних рішень.

Мета. Метою дослідження є розкриття концептуальних підходів до міжнародного досвіду організації дистанційної роботи судів, практики їх застосування для з'ясування можливостей прийняття даного досвіду і нашою Державою, з урахуванням особливостей національного законодавства.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення організації роботи національних судів; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів у сфері судочинства, зокрема щодо організації правосуддя в умовах пандемії; 3) рекомендації, висновки ОБСЄ та інших міжнародних установ про застосування дистанційної роботи судів.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: діалектичний метод дозволив всебічно та об'ємно дослідити формування нормативно-правової бази, яка визначає питання організації дистанційної роботи на міжнародному рівні; метод системного аналізу дав змогу всебічно дослідити адміністративно-правову складову організації дистанційної роботи міжнародних установ; застосування формально-логічного та теоретико-прогностичного методів дозволило розробити пропозиції щодо вдосконалення існуючої існуючого на теперішній час організації роботи судів загальної юрисдикції в Україні в умовах надзвичайного стану.

Результати. У науковій статті розкрито механізм організації дистанційної роботи міжнародних судових установ під час пандемії, визначені їх основні критерії та результати такої діяльності. Надано відповідь на питання щодо можливості організації дистанційної роботи судів загальної юрисдикції у національній судовій системі.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на застосуванні міжнародного досвіду організації дистанційної роботи судів загальної юрисдикції у національних судах загальної юрисдикції та наголошено на тому, що така форма роботи не може бути правилом, але як виключення, у виключних ситуаціях, її застосування буде цілком адекватним та необхідним та надасть змогу покращити організацію роботи судів загальної юрисдикції в Україні, в умовах особливих періодів, роблячи її більш приближеною до реалій сучасного життя.

Ключові слова: пандемія, дистанційна організація роботи, міжнародний досвід, суди загальної юрисдикції.

Summary. Introduction. COVID-19 has made adjustments to the organization of court work in many countries. On the one hand, it would seem that a serious disease characterized by high virulence is capable of paralyzing the judicial system. However, it became a challenge for her, which she accepted. Despite the pandemic, the proceedings that were pending before the courts

remained relevant for people all over the world; offenses continued to be committed, which required an appropriate response from the state, and therefore there could be no talk of suspending justice. This required a search for adequate and real solutions.

Purpose. The purpose of the study is to reveal conceptual approaches to international experience in organizing remote work of courts, such as the grounds, duration, mechanism of their application and analysis of the results of such work to determine the possibility of adopting this experience by our State, taking into account the peculiarities of national legislation.

Materials and methods. The research materials are: 1) legal support for organizing the work of national courts; 2) works of domestic and foreign authors in the field of legal proceedings, in particular, on the organization of justice during pandemics; 3) recommendations, conclusions of the OSCE and other international institutions on the use of remote work of courts.

In the process of conducting the research, the following scientific methods were used: the dialectical method made it possible to comprehensively and extensively study the formation of the regulatory framework that determines the issues of organizing remote work at the international level; the method of system analysis made it possible to comprehensively study the administrative and legal component of the organization of remote work of international and national courts of Ukraine; the use of formal-logical and theoretical-prognostic methods made it possible to develop proposals for improving the current organization of work of courts of general jurisdiction in Ukraine in a state of emergency.

Results. The scientific article reveals the mechanism for organizing remote work of international judicial institutions during a pandemic, and defines the main criteria and results of such activities. Answers are given to the question about the possibility of organizing remote work of courts of general jurisdiction in the national judicial system.

Discussion. Further scientific research is proposed to focus on the application of international experience in organizing remote work of courts of general jurisdiction in national courts of general jurisdiction and it was noted that this form of work cannot be the rule, but as an exception, in exceptional situations, its use will be quite adequate and necessary and will improve the organization of the work of courts of general jurisdiction in Ukraine, in special periods, making it more approximate to the realities of modern life.

Key words: pandemic, remote work organization, international experience, courts of general jurisdiction.

Постановка проблеми. 11 березня 2020 року ВООЗ офіційно оголосила пандемію коронавірусної хвороби 2019 у світі [1]. Сучасні реалії життя внесли свої корективи і в організацію судових систем країн, оскільки судова влада не може бути відірваною від суспільства та його потреб, інакше втрачається одна з головних її цінностей — забезпечення панування права.

Але пандемія вносить свої корективи в роботу всієї судової системи. З появою коронавірусної хвороби додалась ще така вимога щодо здійснення правосуддя, як безпечність. Головною в організації роботи судів країн була проблема фізичного дистанціювання між відвідувачами судових установ та між працівниками судів і одночасно потрібно було забезпечити продовження функціонування судових установ, належний доступ до правосуддя, можливість прийняття законних та обґрунтованих рішень, втішивши вказане у законодавство певної країни. До цього таке питання фактично не поставало перед судами та законодавством у багатьох державах було для не пристосоване для роботи під час подібних надзвичайних ситуацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У жовтні 2020 року Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ розроблено базовий посібник «Особливості функціонування судів в умовах пандемії COVID-19», у якому надані для політиків, законодавців, судів, асоціацій судів, рад правосуддя та інших органів самоврядування, юристів та інших спеціалістів у сфері права своєчасні поради та рекомендації, визнаючи з огляду на складність питань та «експериментальний» характер заходів, вжитих під час цієї

надзвичайної ситуації, що їхній вплив ще не може бути повністю оцінений. Як зазначає Управління Верховного комісара з прав людини (ОНЧНР), також має існувати «цілеспрямований судовий нагляд за надзвичайними заходами або надзвичайним станом, аби забезпечити їхню відповідність обмеженням», передбаченим міжнародним правом.

Як зазначається в останній Заяві Європейської комісії з питань ефективності правосуддя (СЕРЕЈ), ключові стандарти, що лежать в основі функціонування судів, повинні продовжувати діяти навіть у надзвичайних ситуаціях [2].

Взагалі, організації дистанційної праці, як нестандартній формі зайнятості присвячено дослідження таких українських вчених як С.В. Вишновецька, В.П. Кохан, І.В. Лагутіна, М.С. Полішук, О.С. Прилипко, Б.А. Римар, Я.В. Свічкарьова, Т.Трошина, Г.І. Чанишева, а також зарубіжних науковців — В.В. Архіпова, Є.А. Єршової, І.Я. Кисельова, Т.Ю. Коршунової, Я.В. Кривого, М.Л. Лютова, А.М. Лушнікова, М.В. Лушнікової, Г.В. Сулейманової, М.А. Шабанової. Однак, ціла низка питань досі залишається не дослідженими [3].

Проте, певний досвід інших держав організації дистанційної роботи судових установ після оголошення пандемії все ж таки набувся та дистанційна форма роботи, як особлива її організація, отримала свій розвиток, що принесло свої позитивні результати. В Україні питання організації дистанційної роботи судових установ залишається не дослідженим та не вирішеним, не зважаючи на його актуальність, що зумовлено і пандемією 2019 року і оголошенням воєнного стану.

Постановка завдання. Завданням даної статті є дослідження організації дистанційної роботи міжнародних судів, встановлення позитивних та негативних моментів запровадження такої організаційної форми роботи, з'ясування, чи не буде у такому випадку порушено право на доступ до правосуддя для відповіді на питання про можливість імплементації даної форми організації роботи судів в Україні та визначення чи може бути така форма роботи судів нормою, чи все ж таки вона може бути застосована лише у виключних випадках.

Виклад основного матеріалу. Правова держава фактично утворюється в суспільстві тоді, коли право постає центром життя суспільства, коли відносини між громадянами та державою є відносинами права, а не відносинами сили. Непорушність правового становища громадянина гарантована правосуддям, в якому інституціоналізується правовий зв'язок між державою і особою.

Навіть в умовах надзвичайної ситуації слід забезпечити загальну повагу до принципів верховенства права. Зокрема, посилення на стан надзвичайної ситуації «не може використовуватися для підриву демократичного конституційного ладу, а також не має бути спрямоване на знищення міжнародно визнаних прав людини та основних свобод», а «фактичне запровадження або продовження надзвичайного стану, що не відповідає положенням закону, є неприпустимим» [2].

Кожна з держав світу вирішувала питання організації роботи судів по-різному, деякі суди акривалися повністю, а деякі залишалися частково відкритими, але всім довелося швидко рухатися у напрямку здійснення правосуддя дистанційно та за допомогою онлайн-платформ [2].

Яскравими прикладами останнього служать США, Сполучене Королівство, Франція, Естонія та інші. Так, у США дистанційний розгляд судових справ запровадили в деяких штатах в обов'язковому порядку, а в інших — за можливості. У Сполученому Королівстві було збільшено кількість судових засідань, які слухаються у спеціально розробленому мобільному додатку. У Франції подібні слухання відбуваються також по телефону. В Естонії судді та інші співробітники судів дистанційно працюють завдяки впровадженню електронного правосуддя.

У світлі часткового або повного закриття судів у багатьох країнах у розпал пандемії спроможність судів розглядати справи зменшилася, що поставило питання про те, розгляд яких справ зупиняти, яких — продовжувати, а які справи визнавати невідкладними, що іноді називають «визначенням черговості справ». Визначення невідкладності відрізняється у різних країнах та різних видах судів, проте, також можна знайти певні спільні риси [4].

Хто вирішує, які справи є терміновими, залежить від юрисдикції. У деяких країнах судді самостійно вирішували, які справи є невідкладними у кожному

окремому випадку, як, наприклад, в Албанії, де були дуже загальні або навіть відсутні розпорядження, зокрема з боку судових рад. У Словенії натомість перелік невідкладних справ був визначений законом. У Греції «невідкладні справи», що мають розглядатися судами протягом усієї пандемії COVID-19, були чітко визначені законом [2].

Зі вказаного можна зробити висновок, що деякі, зазначені вище суди, під час надзвичайної ситуації не припиняли здійснення судочинства, а певним чином, визначаючи пріоритетність справ, інші справи, менш пріоритетні, ставили так би мовити «на паузу». Але зазначене було обумовлено відповідними нормативними актами, розпорядженнями таких держав, тобто мало під собою необхідне правове підґрунтя, а тому запроваджену практику слід вважати достатньо слушною.

Інші держави (США, Сполучене Королівство, Франція, Естонія) шли шляхом надання можливості здійснення дистанційного судочинства. Найбільш обговорюваним аспектом впливу COVID-19 на суди може бути стрімке розширення використання технологій для управління навантаженням судів та підтримання певної роботи під час карантину та після нього. Відповідні ІТ-рішення включають відеоплатформи для проведення дистанційних слухань, системи для подання, розповсюдження та спільного використання документів, електронне управління веденням справ та електронні підписи.

Можна сказати, що пандемія виштовхнула судову владу в епоху технологій. Деякі ІТ-інструменти були підхоплені суддями з ентузіазмом у низці юрисдикцій, іноді не враховуючи їхні недоліки для сторін та пов'язані з цим питання справедливого судового розгляду.

У результаті пандемії багато країн запровадили або розширили можливості для електронного подання судових документів. Наприклад, в Азербайджані електронне подання документів стало можливим завдяки додатковій підтримці, що надається у телефонному режимі для кожного суду. У Казахстані був створений «Судовий кабінет», який забезпечував доступ до судів через єдину електронну платформу подання заяв. Він дозволяє подавати документи в електронному вигляді за допомогою смартфона, планшета або комп'ютера. Статистика свідчить, що у такий спосіб було подано понад 62 000 заявок (93,5 відсотка всіх заявок) у період з березня по квітень 2020 року. В Естонії, яка будувала свою систему електронного урядування з середини 1990-х років, цифровий доступ надається до цілої низки державних служб, що також полегшує подачу документів до суду [2].

Одним із способів, у який суди пристосувались до умов карантину та вимог фізичного дистанціювання, є використання відеоконференцій. Отже, аналіз проблем та ефективне використання відеоконференцій для проведення віртуальних процесів та інших слухань стає все більш доступним, і різні судові

органи видають рекомендації для суддів з проведення дистанційних слухань [5].

До країн, де відеоконференції використовувались у цивільних та кримінальних провадженнях, зокрема належали Австрія, Хорватія, Франція (де слухання також проводились по телефону), Угорщина, Ірландія, Казахстан (де використовувались Zoom та додаток TrueConf), Португалія, Сербія, Словенія, Швеція та Сполучене Королівство. У Північній Македонії проведення дистанційних слухань було дозволене урядовою директивою під час надзвичайного стану; однак, судді характеризували це рішення як дуже розмите. У результаті цього про дистанційні слухання повідомлялося лише з суду першої інстанції Кавадарці, проведення яких закінчилось із припиненням там надзвичайного стану, що скасувало також юридичні підстави для проведення дистанційних слухань. У Греції, навпаки, не існувало нормативної бази, яка дозволяла б проводити дистанційні слухання; під час часткового призупинення судових засідань (13 березня — 6 травня 2020 року) був дозволений лише дистанційний розгляд справ суддями у складі, наприклад, колегій із трьох суддів, тоді як усі судові слухання відкладено на пізніший термін [2].

В Австрії зазвичай дуже обмежене проведення слухань у режимі відеоконференцій було розширене законом та нормативними актами через пандемію, дозволяючи їх використовувати до 31 грудня 2020 року. Згідно з новими нормативними актами, у цивільно-правових справах можливе проведення дистанційних слухань справи, якщо сторони погоджуються, за кількома винятками. Якщо свідки або сторони належать до групи ризику, вони мають право на використання технології проведення відеоконференцій, щоб їм не доводилось приходити до суду. По-друге, проведення слухань в лікарнях, будинках для людей похилого віку тощо (через більший ризик для тих, хто там проживає) може бути замінено дистанційними слуханнями, а отже суддям та сторонам не доведеться заходити до цих закладів [6]. У кримінальних справах суд може прийняти рішення заслухати затриманих підсудних у форматі відеоконференції. Обґрунтування цього положення — уникнути ризику потрапляння вірусу COVID-19 до пенітенціарної установи в результаті приведення підсудного до суду [7].

У базовому посібнику «Особливості функціонування судів в умовах пандемії COVID-19» надано наступні рекомендації щодо здійснення судочинства в період надзвичайного стану: право на справедливий суд не повинно порушуватись через будь-які технологічні рішення, що використовуються у відповідь на пандемію; потрібно враховувати потреби вразливих осіб щодо доступу та управління технологіями; суди повинні ухвалити критерії для визначення тих справ, у яких можна проводити дистанційні слухання, та тих, коли це неможливо; рішення щодо про-

ведення дистанційного слухання має ухвалюватися судом відповідно до потреби у забезпеченні права на справедливий судовий розгляд; використання цієї нової технології або розширення її застосування на інші сфери потребуватиме певної правової бази. Мають бути забезпечені відповідні технічні рішення та підтримка для всіх залучених сторін, тобто суддів, адвокатів, прокурора, сторін, свідків, перекладачів (за потреби). Зрештою, рішення можуть ухвалюватися в кожному конкретному випадку, але вони повинні базуватися на передбачуваних загальних правилах та враховувати загальний принцип права на справедливий суд. Слід враховувати серйозність потенційного покарання та побажання відповідача; судові органи мають розглянути питання про внесення змін до регламенту судових рад та загальних зборів суддів, щоб забезпечити можливість дистанційного обговорення або прийняття рішень у разі надзвичайних ситуацій, але за умови дотримання принципів необхідності та пропорційності такого надзвичайного режиму роботи та забезпечення прозорості ухвалення рішень; фізична присутність сторін на судових засіданнях повинна залишатися правилом, а застосування процедури дистанційного провадження має становити виняток. Судові органи повинні забезпечити, аби усі слухання проводилися особисто, якщо в інший спосіб не можна гарантувати права на справедливий судовий розгляд; для проведення дистанційних слухань за нечисленними винятками повинна надаватись згода сторін; держави повинні виділяти судам необхідні фінансові ресурси для здійснення дистанційних проваджень, включаючи: необхідне технічне обладнання, підключення до Інтернету, навчання персоналу, відповідальності за використання цього обладнання, гарантування доступу вразливим обвинуваченим, сторонам та свідкам тощо; судді повинні забезпечувати реалізацію права обвинувачених на публічний судовий розгляд та право на справедливий суд під час пандемії, визнаючи, що деякі аспекти права не можуть бути обмежені. Будь-які обмеження мають бути необхідними, пропорційними та законними; управління учасниками віртуальних слухань вимагає перегляду судового етикету, управління та залучення осіб; спостереження за процесами та моніторинг судових процесів під час слухань у режимі відеоконференцій має продовжуватись; держави повинні провести ретельну оцінку сумісності використання нової технології із зобов'язаннями у галузі прав людини, зокрема в контексті перегляду судових рішень щодо позбавлення волі, кримінальних процедур та судочинства, з вимогою забезпечення доступу громадськості.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Рекомендації, викладені ОБСЕ є актуальними і на сьогодні, їх можна успішно застосовувати і в Україні, проте не можна вважати дистанційну роботу судів нормою, на теперішній час ми ще далекі

від того, розвиток технологій ще не на тому достатньому рівні, який би міг забезпечити можливість дистанційної роботи судів на постійній основі, і суспільство також на даний час до цього не готово. Проте, в умовах надзвичайних станів, чітко визначивши на законодавчому рівні підстави та тривалість такої

форми організації роботи суду, з урахуванням вимог до забезпечення перш за все доступності такого правосуддя, положень ст. 6 Конвенції «Про захист прав людини та основоположних свобод». Саме на вказаному потрібно зосередити увагу під час подальших наукових досліджень.

Література

1. ВООЗ оголосила пандемію коронавірусу у світі. *РБК-Україна*. Архів оригіналу за 18 березня 2020. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/voz-obyavil-pandemiyu-mire-koronavirusa-1583944378.html> (дата звернення: 30.10.2024).
2. Особливості функціонування судів в умовах пандемії COVID-19: базовий посібник. Розроблено Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/9/0/483854.pdf> (дата звернення: 30.10.2024).
3. Гаращенко Л. П., Гаращенко В. В. Дистанційна праця в ЄС: аспекти правового регулювання. *Юридичний вісник*. 2018. № 4 (49). С. 132–139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npna_2018_4_19 (дата звернення: 30.10.2024).
4. Пандемія коронавірусу в ЄС — наслідки з точки зору основоположних прав: фокус на застосунках для відстеження контактів. Агентство з питань основоположних прав. 2020. № 2. С. 28.
5. Належна практика проведення дистанційних слухань. Judicial College Equal Treatment Bench Book (ETBB) Committee. Травень 2020 року.
6. Bundesgesetzblatt fuer die Republik Oesterreich, Teil I, 5. Mai 2020 (8. COVID-19-Gesetz).
7. Erlaess vom 22. April 2020 ueber die praktische Handhabung des erweiterten Anwendungsbereichs der Durchfuehrung von Videokonferenzen, Bundesministerium fuer Justiz, Die Republik Oesterreich. 2020.

References

1. VOOZ oholosyla pandemiiu koronavirusu u sviti. *RBK-Ukraine*. Arkhiv oryhinalu za 18 bereznia 2020. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/voz-obyavil-pandemiyu-mire-koronavirusa-1583944378.html> [in Ukrainian].
2. Osoblyvosti funktsionuvannia sudiv v umovakh pandemii COVID-19: bazovyi posibnyk. Rozrobleno Biuro demokratychnykh instytutiv i prav liudyny OBSIe. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/9/0/483854.pdf> [in Ukrainian].
3. Harashchenko L. P., Harashchenko V. V. Dystantsiina pratsia v YeS: aspekty pravovoho rehuliuвання. *Yurydychnyi visnyk*. 2018. № 4 (49). S. 132–139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npna_2018_4_19 [in Ukrainian].
4. Pandemiia koronavirusu v YeS — naslidky z tochky zoru osnovopolozhnykh prav: fokus na zastosunkakh dlia vidstezhennia kontaktiv. *Ahentstvo z pytan osnovopolozhnykh prav*. 2020. № 2. S. 28 [in Ukrainian].
5. Nalezha praktyka provedennia dystantsiinykh slukhan. Judicial College Equal Treatment Bench Book (ETBB) Committee. Traven 2020 roku [in Ukrainian].
6. Bundesgesetzblatt fuer die Republik Oesterreich, Teil I, 5. Mai 2020 (8. COVID-19-Gesetz).
7. Erlaess vom 22. April 2020 ueber die praktische Handhabung des erweiterten Anwendungsbereichs der Durchfuehrung von Videokonferenzen, Bundesministerium fuer Justiz, Die Republik Oesterreich. 2020.

Никон Олеся Зеновіївна

аспірантка кафедри загально-правових дисциплін

Інституту права Львівського державного університету внутрішніх справ

Nykon Olesia

Postgraduate Student of the Department of General Legal Disciplines

Institute of Law of Lviv State University of Internal Affairs

ORCID: 0009-0008-2360-3150

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-10-10361

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ ПРАВОСУДДЯ: ЄВРОПЕЙСЬКІ РЕАЛІЇ

REGULATORY AND LEGAL SUPPORT FOR THE DIGITAL TRANSFORMATION OF THE JUSTICE SYSTEM: EUROPEAN REALITIES

Анотація. Вступ. В сучасних умовах розвиток суспільства тісно пов'язаний із цифровою трансформацією усіх сфер життєдіяльності людини. Водночас особливої уваги заслуговує сфера судочинства, яка також відчутно осучаснена відповідно до вимог сьогодення, адже без застосування новітніх інформаційно-телекомунікаційних засобів її вже неможливо уявити. Варто відзначити, що сьогодні у Європейському Союзі функціонування електронного судочинства врегульовано в правовому полі кожної із його країн-учасниць. Однак рівень впровадження інформаційно-телекомунікаційних технологій у країнах Європейського Союзу доволі різний. Власне йдеться не лише про обладнання приміщень для ведення судових засідань у режимі відеоконференцв'язку, а й про забезпечення можливості для здійснення правосуддя із використанням найновіших цифрових розробок. Відтак, постійне осучаснення функціонування електронного судочинства потребує оновлення нормативно-правового забезпечення відповідно до умов цифрової трансформації. Проте чисельність нормативно-правових актів, які складають підґрунтя для правового регулювання електронного судочинства у Європейському Союзі, потребує систематизації. Це викликає необхідність проведення комплексного аналізу сучасного стану нормативно-правового забезпечення функціонування системи правосуддя Європейського Союзу в умовах цифрової трансформації.

Мета. Метою дослідження є здійснення аналізу сучасного стану нормативно-правового забезпечення цифрової трансформації системи правосуддя в Європейському Союзі.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) праці науковців та інші публікації, в яких проаналізовано питання щодо цифрової трансформації системи правосуддя, зокрема функціонування електронного судочинства, в сучасних умовах; 2) європейські нормативно-правові акти, які забезпечують цифрову трансформацію системи правосуддя в Європейському Союзі.

У процесі здійснення дослідження використано такі методи: узагальнення та групування (для виокремлення нормативно-правових актів, які складають підґрунтя нормативно-правового забезпечення цифрової трансформації системи правосуддя у Європейському Союзі та поділ їх на групи та рівні); аналізу та синтезу (для побудови структури нормативно-правового забезпечення цифрової трансформації системи правосуддя в європейських реаліях); узагальнення (для формулювання висновків дослідження).

Результати. У науковій статті з'ясовано розуміння цифрової трансформації та її значення для системи правосуддя. Наголошено на тому, що нормативно-правові акти, які становлять підґрунтя для нормативно-правового забезпечення цифрової трансформації системи правосуддя в Європейському Союзі, поширюють свою дію як на загальноєвропейському рівні, тобто діють на усій території Європейського Союзу, так і на рівні кожної з країн-учасниць ЄС, з урахуванням особливостей національного законодавства кожної з цих країн. Запропоновано ці нормативно-правові акти поділити на дві групи: 1) загальні (містять правові норми загальної дії, які поширюються на усі відносини щодо цифрової трансформації в ЄС, у тому числі й на відносини у сфері правосуддя); 2) спеціальні (містять правові норми, які поширюються на врегулювання відносин, пов'язаних із цифровою трансформацією системи правосуддя в Європейському Союзі). Зокрема, проаналізовано Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам, Висновки Консультативної ради

європейських судів, нормативно-правові акти Європейської комісії з питань ефективності правосуддя (СЕПЕJ), а також інші документи Європейського Союзу щодо цифрової трансформації системи правосуддя.

Підкреслено, що Україна активно підтримує впровадження європейських новацій щодо правового забезпечення цифрової трансформації системи правосуддя, про що сьогодні свідчить функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи та її підсистем (модулів), зокрема, підсистеми «Електронний кабінет», підсистеми «Електронний суд», підсистеми відеоконференцзв'язку.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонуємо проаналізувати сучасний досвід європейських країн щодо впровадження інформаційно-телекомунікаційних технологій у діяльність судів. Водночас викликає науковий інтерес подальше дослідження здійснення діяльності з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій Європейським судом з прав людини, Міжнародним кримінальним судом, Конституційними судами у країнах-учасниках Європейського Союзу, а також проведення аналізу їхньої судової практики в умовах цифрової трансформації системи правосуддя.

Це дасть змогу імплементувати європейський позитивний досвід у національне законодавство та сприятиме розвитку електронного судочинства в Україні відповідно до європейських реалій.

Ключові слова: електронне судочинство, інформаційно-телекомунікаційні технології, нормативно-правові акти, система правосуддя, цифрова трансформація.

Summary. Introduction. In modern conditions, the development of society is closely related to the digital transformation of all spheres of human activity. At the same time, the sphere of justice deserves special attention, which has also been noticeably modernized in accordance with today's requirements, because it is impossible to imagine it without the use of the latest information and telecommunication tools. It is worth noting that today in the European Union, the functioning of electronic justice is regulated in the legal field of each of its participating countries. However, the level of implementation of information and telecommunication technologies in the countries of the European Union is quite different. In fact, it is not only about the equipment of the premises for conducting court sessions in the mode of video conferencing, but also about providing the opportunity to administer justice using the latest digital developments. Therefore, the constant modernization of the functioning of e-justice requires updating the legal framework in accordance with the conditions of digital transformation. However, the number of legal acts that form the basis for the legal regulation of e-justice in the European Union needs to be systematized. This necessitates a comprehensive analysis of the current state of legal and regulatory support for the functioning of the European Union's justice system in the context of digital transformation.

Purpose. The purpose of the study is to analyze the current state of regulatory and legal support for the digital transformation of the justice system in the European Union.

Materials and methods. The research materials are: 1) works of scholars and other publications analyzing the issues of digital transformation of the justice system, in particular the functioning of e-justice, in modern conditions; 2) European regulations that ensure the digital transformation of the justice system in the European Union.

In the course of the study, the following methods were used: generalization and grouping (to identify the legal acts which form the basis of the legal framework for the digital transformation of the justice system in the European Union and to divide them into groups and levels); analysis and synthesis (to build a structure of the legal framework for the digital transformation of the justice system in European realities); summarization (to formulate the conclusions of the study).

Results. The scientific article clarified the understanding of digital transformation and its importance for the justice system. It is emphasized that the normative-legal acts that form the basis for the normative-legal support of the digital transformation of the justice system in the European Union extend their effect both at the pan-European level, that is, they operate on the entire territory of the European Union, and at the level of each of the countries members of the EU, taking into account the peculiarities of the national legislation of each of these countries. It is proposed to divide these legal acts into two groups: 1) general (contain legal norms of general effect that apply to all relations regarding digital transformation in the EU, including relations in the sphere of justice); 2) special (contain legal norms that apply to the regulation of relations related to the digital transformation of the justice system in the European Union). In particular, the author analyzed the Recommendations of the Committee of Ministers of the Council of Europe to the Member States, the Opinions of the Advisory Council of European Courts, the regulations of the European Commission on the Efficiency of Justice (CEPEJ), as well as other EU documents on the digital transformation of the justice system.

It is emphasized that Ukraine actively supports the implementation of European innovations regarding the legal support of the digital transformation of the justice system, which is evidenced today by the functioning of the Unified Judicial Information and Telecommunication System and its subsystems (modules), in particular, the «Electronic Cabinet» subsystem, the «Electronic Court» subsystem, video conferencing.

Discussion. In further scientific research, we propose to analyze the current experience of European countries in implementing information and telecommunication technologies in the activities of courts. At the same time, further research into the implementation of activities using information and telecommunication technologies by the European Court of Human Rights, the International Criminal Court, Constitutional Courts in the member states of the European Union, as well as the analysis of their judicial practice in the conditions of digital transformation of the justice system is of scientific interest.

This will make it possible to implement European best practices into national legislation and facilitate the development of e-justice in Ukraine in line with European realities.

Key words: electronic justice, information and telecommunication technologies, legal acts, justice system, digital transformation.

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвиток суспільства тісно пов'язаний із цифровою трансформацією усіх сфер життєдіяльності людини. Водночас особливої уваги заслуговує сфера судочинства, яка також відчутно осучаснена відповідно до вимог сьогодення, адже без застосування новітніх інформаційно-телекомунікаційних засобів її вже неможливо уявити. Варто відзначити, що сьогодні у Європейському Союзі функціонування електронного судочинства врегульовано в правовому полі кожної із його країн-учасниць. Однак рівень впровадження інформаційно-телекомунікаційних технологій у країнах Європейського Союзу доволі різний. Власне йдеться не лише про обладнання приміщень для ведення судових засідань у режимі відеоконференцз'язку, а й про забезпечення можливості для здійснення правосуддя із використанням найновіших цифрових розробок. Відтак, постійне осучаснення функціонування електронного судочинства потребує оновлення нормативно-правового забезпечення відповідно до умов цифрової трансформації. Проте чисельність нормативно-правових актів, які складають підґрунтя для правового регулювання електронного судочинства у Європейському Союзі, потребує систематизації. Це викликає необхідність проведення комплексного аналізу сучасного стану нормативно-правового забезпечення функціонування системи правосуддя Європейського Союзу в умовах цифрової трансформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні питання цифрової трансформації системи правосуддя викликає неабиякий інтерес для дослідження, адже постійний розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій (далі — ІКТ) та їхнє впровадження у сферу судочинства відбувається надзвичайно швидко. Відповідно зазнає змін та доповнень чинне законодавство як на рівні Європейського Союзу, яке забезпечує правове регулювання цифрової трансформації системи правосуддя, так і законодавство кожної з країн-учасників ЄС у цій сфері відносин. Водночас підґрунтя для аналізу нормативно-правового забезпечення цифрової трансформації системи правосуддя у ЄС становлять праці науковців. Зокрема, Т. Пікуля проаналізувала правове забезпечення цифрової трансформації в Україні [1, с. 65]. О. Храпенко та В. Сперанський у своїй науковій праці, серед іншого, розглянули й питання про цифрову трансформацію системи правосуддя [2, с. 459]. П. Цимбал, Л. Омельчук, Л. Калініченко визначили напрями вдосконалення електронного судочинства [3, с. 151]. Колектив авторів, серед яких С. Стеценко, С. Пилипенко, А. Згама, Е. Сидорова та С. Шкляр, проаналізували європейські стандарти електронного правосуддя [4, с. 6]. Водночас варто відзначити й публікації, в яких, враховуючи європейські реалії, розкрито питання щодо цифрової трансформації системи правосуддя. Зокрема, Л. Акуленко проаналізувала сучасну світову цифрову ре-

альність [5]. В. Шемшученко розглянула можливості застосування у правосудді штучного інтелекту [6]. Ю. Сівовна та А. Борисенко з'ясували нові можливості електронного правосуддя в умовах цифровізації [7]. Н. Стах проаналізував сучасний європейський досвід щодо електронного судочинства [8]. Разом з тим, сьогодні залишається відкритим питання, яке потребує вирішення за допомогою здійснення комплексного наукового дослідження сучасного стану нормативно-правового забезпечення цифрової трансформації системи правосуддя, з урахуванням європейських реалій.

Метою статті є аналіз сучасного стану нормативно-правового забезпечення цифрової трансформації системи правосуддя в Європейському Союзі.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) праці науковців та інші публікації, в яких проаналізовано питання щодо цифрової трансформації системи правосуддя, зокрема функціонування електронного судочинства, в сучасних умовах; 2) європейські нормативно-правові акти, які забезпечують цифрову трансформацію системи правосуддя в Європейському Союзі.

У процесі здійснення дослідження використано такі методи: узагальнення та групування (для виокремлення нормативно-правових актів, які складають підґрунтя нормативно-правового забезпечення цифрової трансформації системи правосуддя у Європейському Союзі та поділ їх на групи та рівні); аналізу та синтезу (для побудови структури нормативно-правового забезпечення цифрової трансформації системи правосуддя в європейських реаліях); узагальнення (для формулювання висновків дослідження).

Виклад основного матеріалу. Як слушно зауважено Українським центром європейської політики, підхід Європейського Союзу до цифрової трансформації свідчить про розширення можливостей та залучення до неї кожного громадянина, посилення потенціалу кожного бізнесу та вирішення глобальних викликів, і передбачений рамковими та стратегічними документами <...> [9].

Сьогодні цифрову трансформацію розглядають «як процес впливу держави на суспільство, його інституції, апарат публічної влади, економіку і бізнес із метою впровадження цифрових інформаційно-комунікаційних технологій за допомогою, в першу чергу — державно-правової діяльності, а також державного приватного партнерства» [1, с. 65].

Як слушно зауважують О. Храпенко та В. Сперанський, «цифрова трансформація відкриває нові та унікальні можливості для системи правосуддя. За допомогою цифрових інструментів можна ефективно відмовитися від паперового документообігу, проводити ділові зустрічі та переговори онлайн, навіть перебуваючи на різних континентах. Це сприяє економії часу та грошей, адже учасники процесу більше не зобов'язані витрачати ресурси на поїздки до суду.

Крім того, це сприяє екологічній безпеці, оскільки зменшення транспортних переїздів призводить до зменшення викидів у повітря» [2, с. 459].

Зважаючи на предмет нашого дослідження, вважаємо, що нормативно-правове забезпечення цифрової трансформації системи правосуддя в Європейському Союзі складають нормативно-правові акти, які можна поділити на дві групи:

- 1) загальні — містять правові норми загальної дії, які поширюються на усі відносини щодо цифрової трансформації в ЄС, у тому числі й на відносини у сфері правосуддя;
- 2) спеціальні — містять правові норми, які поширюються на врегулювання відносин, пов'язаних із цифровою трансформацією системи правосуддя ЄС (Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам, Висновки Консультативної ради європейських судів, нормативно-правові акти Європейської комісії з питань ефективності правосуддя (СЕРЕЈ), а також інші документи Європейського Союзу щодо цифрової трансформації системи правосуддя).

Водночас варто пам'ятати, що ці нормативно-правові акти поширюють свою дію на:

- загальноєвропейському рівні, тобто діють на усій території ЄС;
- рівні кожної з країн-учасниць ЄС, з урахуванням особливостей національного законодавства кожної з цих країн.

Зауважимо, що Україна активно підтримує впровадження європейських новацій щодо правового забезпечення цифрової трансформації системи правосуддя, про що сьогодні свідчить функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС) та її підсистем (модулів), зокрема, підсистеми «Електронний кабінет», підсистеми «Електронний суд», підсистеми відеоконференцз'язку.

Щодо загальних нормативно-правових актів, які забезпечують цифрову трансформацію в ЄС на загальноєвропейському рівні, то варто звернути увагу на наступне. Беручи за основу цифрове майбутнє країн — членів ЄС, визначають сім основних ініціатив і стратегічних документів: 1) Європейська стратегія єдиного цифрового ринку (Digital Single Market Strategy for Europe); 2) Розвиток мережевої інфраструктури в межах побудови європейського гігабітного суспільства (Connectivity for a European Gigabit Society: у 2021–2027 роках будуть розгортатися мережі дуже високої пропускної здатності, зокрема 5G, на це передбачено 2 млрд. Євро); 3) Цифрова Європа 2025 року (Digital Europe 2025); 4) Комунікації: формування цифрового майбутнього Європи (Communication: Shaping Europe's Digital Future); 5) Європейський кодекс електронних комунікацій; 6) Програма ЄС «Розвиток цифрової інфраструктури Європи» (Connecting Europe Facility) на 2021–2027 роки; 7) Цифровий компас до 2030 року: європейський шлях до цифрового десятиліття (2030 Digital

Compass: the European way for the Digital Decade) [5]. Ці ініціативи поширюються на усі сфери життєдіяльності людини, зокрема й на сферу правосуддя.

Крім того, у Європейському Союзі з 2023 року діє Закон про цифрові послуги (Digital Services Act, DSA). Відповідно до цього Закону впроваджено нові Правила, спрямовані на підвищення безпеки користувачів в Інтернеті на території Європейського Союзу, підтримання боротьби з незаконним контентом в Інтернеті та уточнення модерації цього контенту. Дотримання DSA забезпечується Європейською Комісією разом із національними органами влади, які контролюватимуть дотримання Правил платформ, що встановлені на їхній території [10].

Водночас, крім зазначених ініціатив, у сучасному суспільстві стрімко розвиваються можливості щодо використання штучного інтелекту та набувають дедалі більшої актуальності питання щодо правового регулювання відносин у цій сфері.

Варто додати, що 1 серпня 2024 року набув чинності Європейський закон щодо штучного інтелекту. Закон покликаний гарантувати, що штучний інтелект, розроблений і використовуваний в ЄС, заслуговує довіри, має гарантії захисту основних прав людей. Закон спрямований на створення гармонізованого внутрішнього ринку штучного інтелекту в ЄС, заохочення впровадження цієї технології та створення сприятливого середовища для інновацій та інвестицій. Країни-члени Євросоюзу мають до 2 серпня 2025 року призначити національні компетентні органи, які контролюватимуть застосування правил для систем штучного інтелекту та здійснюватимуть діяльність із нагляду за ринком. Офіс Європейської комісії зі штучного інтелекту стане ключовим органом із впровадження закону про штучний інтелект на рівні ЄС, а також відповідальним за дотримання правил для моделей загального призначення штучного інтелекту [11].

Щодо спеціальних нормативно-правових актів, які забезпечують цифрову трансформацію системи правосуддя в ЄС, зокрема й функціонування електронного правосуддя, то сьогодні такими є: а) Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам; б) Висновки Консультативної ради європейських судів; в) нормативно-правові акти Європейської комісії з питань ефективності правосуддя (СЕРЕЈ); г) інші документи Європейського Союзу щодо цифрової трансформації системи правосуддя.

Отже, міжнародними (європейськими) нормативно-правовими актами рекомендаційного характеру, які містять правові норми щодо цифрової трансформації системи правосуддя, є:

1. Рекомендація CM/Rec(2009)1 Комітету міністрів державам-членам про електронну демократію (e-democracy) від 18 лютого 2009 року. Зокрема, цією Рекомендацією зауважено, що запроваджуючи або вживаючи заходів для вдосконалення електронної демократії, зацікавлені сторони повинні

враховувати принципи електронної демократії, серед яких принцип електронного правосуддя [12, с. 8];

2. *Рекомендація Res (2001) 2 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо побудови та перебудови судових систем та правової інформації в економічний спосіб від 28 лютого 2001 року*, в якій, зокрема, зазначено, що «значна кількість країн серед європейських держав здійснює реорганізацію чи заміну як систем адміністративно-організаційної підтримки судів, так і комп'ютеризованих систем юридичної інформації, і що й інші країни зацікавлені отримати експертно-консультативну допомогу щодо створення нових систем» <...> [13].

Як зауважують П. Цимбал, Л. Омельчук та Л. Калініченко, «цими міжнародними актами стимулюються судова влада, інші користувачів юридичних інформаційних систем до використання опцій нових технологій з метою модернізації судових процесів, зміцнення суспільної довіри й гарантування дотримання інтересів правосуддя, напрацювання рекомендацій для впровадження інформаційних систем у правосудді. Зокрема, обидві рекомендації передбачають забезпечення можливості: 1) відкриття провадження за допомогою електронних засобів; 2) здійснення подальших процесуальних дій у рамках провадження в середовищі електронного документообігу; 3) одержання відомостей про хід справи шляхом одержання доступу до судової інформаційної системи; 4) одержання інформації про результати провадження в електронній формі (п. 3). Досягнення визначених завдань відбуватиметься за умови дотримання вимог безпеки й таємниці приватної інформації» [3, с. 151];

3. *Рекомендація Res (2001) 3 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо надання громадянам судових та інших юридичних послуг з використанням новітніх технологій від 28 лютого 2001 року*. У п. 3 цієї Рекомендації зазначено про взаємодію судових установ із громадськістю, а саме те, що «засоби зв'язку з судами й іншими юридичними установами (відділами реєстрації актів тощо) слід якомога більше спростити, застосовуючи новітні технології. Інформація в електронній формі про судові процеси має бути загальнодоступною. Інформація має поширюватися за допомогою найбільш використовуваних технологій (нині — Інтернет). Держава має, наскільки це можливо, забезпечити достовірність і повноту відомостей, надаваних нею фізичним особам і приватному сектору» [14];

4. *Рекомендація № R (95) 11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо відбору, обробки, представлення та архівації судових рішень у правових інформаційно-пошукових системах від 11 вересня 1995 року*. У Додатку I до Рекомендації R (95) 11 встановлено загальні принципи відбору, обробки, представлення та архівації судових рішень у правових інформаційно-пошукових системах [15];

5. *Рекомендація Res (2003) 14 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо функціональної сумісності інформаційних систем у сфері юстиції від 9 вересня 2003 року*. Зокрема, метою цієї Рекомендації є сприяння функціональній сумісності інформаційних систем шляхом установлення принципів і керівних положень для держав-членів щодо кроків та заходів, що їх слід здійснити на рівні стратегії інформатизації, розробки технологічних проектів та технічної структури даних та інформації в сфері юстиції [16];

6. *Рекомендація Res (2003) 15 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо архівації електронних документів у правовому секторі від 9 вересня 2003 року*. Зокрема, у пунктах 2.1–2.7 розділу 2 цієї Рекомендації встановлено, що: 1) держави-члени мають забезпечувати, щоб нормативні акти, що регулюють архівацію, застосовувались також до електронних документів; 2) електронні документи мають бути архівовані таким способом, що зберігає їх цілісність, автентичність, достовірність, а також, де це необхідно, конфіденційність; 3) читабельність та доступність заархівованих електронних документів має бути гарантовано протягом значного часу, враховуючи розвиток інформаційних технологій; 4) як і у випадку архівації паперових документів, період зберігання електронних документів та час, протягом якого вони мають бути доступними публіці, має бути визначений у співпраці з архіваріусами; 5) архівовані електронні документи мають бути поєднані із стандартизованими метаданими, що визначають контекст їх створення, а також існуючі зв'язки з іншими електронними, паперовими або аналоговими документами; 6) зашифровані електронні документи мають бути архівовані в розшифрований формі; 7) оцифрування паперових або аналогових документів може бути виправдано для їх більш ефективного використання та оброблення, проте своєю метою не повинні мати обов'язкову заміну архівації документів у їх оригінальній формі [17].

До Висновків Консультативної ради європейських судів (КРЕС), які спрямовані на розвиток цифрової трансформації системи правосуддя, належать:

1. *Висновок № 14 (2011) Консультативної ради європейських судів «Судочинство та інформаційні технології» від 9 листопада 2011 року*. В цьому Висновку йдеться про застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІТ) в судах. Цей Висновок концентрує свою увагу на можливостях, які пропонує ІТ в розрізі взаємодії та впливу на судову владу та судочинство. Особливо це стосується таких проблем, як доступ до правосуддя, верховенство права, незалежність суддів та судової влади, функціонування судів, дотримання прав та виконання обов'язків учасників судочинства. Висновок не стосується технічних аспектів функціонування ІТ (п. 4). ІТ повинні бути інструментом або засобом покращення адміністрування судочинства,

полегшувати доступ користувачів до судів та укріплювати гарантії, встановлені Статтею 6 Європейської Конвенції з прав людини (ЄКПЛ — ECHR): доступ до правосуддя, неупередженість, незалежність судді, справедливість та розумні строки розгляду справи (п. 5) [18];

2. *Висновок № 26 (2023) Консультативної ради європейських судів: Рухаючись вперед: використання асистивних технологій у судочинстві від 1 грудня 2023 року.* Цей Висновок підготовлено на основі попередніх висновків КРЕС, зокрема Великої хартії суддів (2010) та Висновку КРЕС № 14 (2011) «Правосуддя та інформаційні технології (ІТ)». Цей Висновок слід розглядати у взаємозв'язку з Висновком № 14, маючи на увазі, що останній був підготовлений тоді, коли використання та характер технологій перебували на ранній стадії розвитку. Окрім того, було враховано відповідні документи Ради Європи, <...> (п. 2). Також було враховано Цифрові технології для кращого правосуддя <...> (п. 3) [19, с. 24–27].

Метою Висновку є вивчення переваг і недоліків використання асистивних технологій під час здійснення правосуддя. <...> (п. 7). Для досягнення мети у Розділі III цього Висновку висвітлюється загальне використання технологій, тоді як Розділ IV дає уявлення про її конкретне використання, Розділ V стосується потенційних переваг використання технологій. У Розділі VI йдеться про виклики та небезпеки для незалежності судової влади, що вона їх створює. У світлі цих моментів Розділ VII має на меті встановити стійкий набір принципів майбутнього використання технологій у судовій системі. Терміни, які використовуються у Висновку, визначено в Глосарії (п. 8) [19, с. 24–27].

У п. 92 Висновку зазначено, що КРЕС підтримує використання технологій, які допомагають суддям. Це відбувається тоді, якщо така технологія повністю відповідає принципам, головна мета яких полягає в кращому забезпеченні ефективного та практичного доступу до правосуддя, який відповідає незалежності судової влади та верховенству права. Вони призначені для підтримки та посилення судової легітимності та впевненості в судовій владі [19, с. 25–27]. У цій частині Висновок КРЕС № 26 прокоментував суддя Конституційного Суду України, представник від України в КРЕС Віктор Городовенко. На його думку, «... технології можуть забезпечити безперервний доступ до суду, коли неможливо працювати у звичному режимі, з чим стикнулися українські суди під час пандемії та повномасштабного вторгнення. Технології відкривають і нові можливості, які допоможуть судам зосередитися на головному — правосудді, та візьмуть на себе «технічну» частину роботи, а також дозволять своєчасно виявляти тенденції у практиці та реагувати на них» [20]. Крім того, судді Конституційного Суду України під час лекції на тему «Суддя і штучний інтелект: переваги, виклики, загрози (частина I):

лекція суддів Конституційного Суду України» також прокоментували Висновок КРЕС № 26 [21].

Нормативно-правовими актами Європейської комісії з питань ефективності правосуддя (СЕРЕЖ), які складають підґрунтя для цифрової трансформації системи правосуддя, є:

1. *Декларація СЕРЕЖ: отримані уроки і виклики, які постали перед судовою владою під час пандемії Covid-19 і після неї від 10 червня 2020 року.* У цій Декларації зазначено, що судові системи мають бути готовими, зокрема, коли йдеться про ефективні рішення для забезпечення безперервності роботи судів та доступу до правосуддя з дотриманням прав людини. У цьому контексті СЕРЕЖ нагадує державам-членам про важливі принципи, зокрема щодо правосуддя: — принцип 2 (доступ до правосуддя) <...>; — принцип 5 (кіберправосуддя) <...> [22]. У Висновку цієї Декларації СЕРЕЖ зазначено, що «за останні 15 років Європейська комісія з питань ефективності правосуддя розробила власну методологію, інструменти та найкращу практику для здійснення аналізу і підтримки ефективності та якості роботи судових систем. Ці інструменти можуть бути корисними протягом кризи, а також для подолання її наслідків для засвоєння уроків, позитивних та негативних, з метою покращення функціонування правосуддя. Декларація принципів надає основу для можливої нової дорожньої карти («feuille de route») Європейської комісії з питань ефективності правосуддя для забезпечення держав-членів планом дій під час кризи, який впливатиме на роботу судових органів» [22];

2. *Європейська етична хартія щодо використання штучного інтелекту в судових системах та їхньому середовищі, яка складається з п'яти основних принципів, прийнята у грудні 2018 року.* Це перший європейський документ, що встановлює етичні принципи, пов'язані з використанням штучного інтелекту (далі — ШІ) у судових системах. Хартія містить принципи, якими можуть керуватися політики, законодавці та фахівці в галузі правосуддя, коли вони стикаються зі швидким розвитком штучного інтелекту в національних судових процесах. Підхід СЕРЕЖ, викладений у Хартії, полягає в тому, що застосування штучного інтелекту у сфері правосуддя може сприяти підвищенню його ефективності та якості та має впроваджуватися у спосіб, який відповідає основним правам, гарантованим, зокрема, Європейською конвенцією про права людини (ЄКПЛ) і Конвенцією Ради Європи про захист персональних даних. Для СЕРЕЖ важливо забезпечити, щоб ШІ залишався інструментом на службі загальних інтересів і щоб його використання поважало права особи [23].

СЕРЕЖ визначила наступні основні принципи, яких слід дотримуватися у сфері штучного інтелекту та правосуддя: 1) принцип поваги до основоположних прав: забезпечення сумісності розробки та впровадження інструментів і послуг штучного інтелекту

з основними правами; 2) принцип недискримінації: спеціальне запобігання розвитку чи посиленню будь-якої дискримінації між окремими особами або групами осіб; 3) принцип якості та безпеки: щодо обробки судових рішень і даних, використовуючи сертифіковані джерела та нематеріальні дані з моделями, розробленими на міждисциплінарній основі, у безпечному технологічному середовищі; 4) принцип прозорості, неупередженості та справедливості: зробити методи обробки даних доступними та зрозумілими, дозволити зовнішній аудит; 5) принцип «під контролем користувача»: виключає директивний підхід і гарантує, що користувачі є поінформованими учасниками та контролюють свій вибір [23].

Для СЕРЕЖ дотримання цих принципів має бути забезпечено під час обробки судових рішень і даних за допомогою алгоритмів та їх використання. Харгія СЕРЕЖ супроводжується поглибленим дослідженням використання штучного інтелекту в судових системах, зокрема додатків ШІ для обробки судових рішень і даних [23].

Для світового співтовариства, на думку В. Шемшученко, питання впровадження штучного інтелекту в правосудді наразі залишається дискусійним та супроводжується різними підходами від активного використання штучного інтелекту при вирішенні різних категорій спорів (спори у сфері авторського права, господарські спори) до встановлення кримінальної відповідальності за використання алгоритмів штучного інтелекту для прогнозування судових рішень. Національне законодавство не передбачає можливості заміни судді алгоритмом, однак можливим є обговорення часткового залучення ШІ до судової системи [6];

3. План дій СЕРЕЖ на 2022–2025 роки: «Цифровізація для кращого правосуддя» від 9 грудня 2021 року. 8–9 грудня 2021 року відбулося 37-ме пленарне засідання Європейської комісії з питань ефективності правосуддя Ради Європи (СЕРЕЖ), на якому продемонстровано єдність в питанні необхідності подальшої розробки інструментів у сфері цифровізації правосуддя. Зокрема, на цьому засіданні прийнято План дій СЕРЕЖ на 2022–2025 роки: цифровізація для кращого правосуддя, покликаний узгодити ефективне застосування новітніх технологій з дотриманням основоположних прав людини. Документ визначає основний орієнтир роботи СЕРЕЖ — завжди ставити користувача в центр проблеми, навіть у цифровому середовищі, надаючи такій особі ефективні та якісні державні послуги у сфері правосуддя. Завдання СЕРЕЖ — працювати над тим, щоб правосуддя залишалося прозорим, гуманним, об'єднуючим, орієнтованим на людину, а також доступним для користувачів в умовах стрімкого розвитку новітніх технологій [24].

Супроводжуючи поточну цифровізацію судових систем, потрібно забезпечити, щоб правосуддя було людським, ефективним і високоякісним, тому СЕРЕЖ

має враховувати наступні орієнтири: 1) ефективність правосуддя: підтримка цифровізації адміністрування та управління судами/прокуратурою <...>; 2) прозорість правосуддя: сприяння цифровізації для покращення знань про правосуддя загалом, зокрема щодо тривалості судових розглядів <...>; 3) спільне правосуддя: створення відповідних цифрових інструментів для забезпечення взаємозв'язку між учасниками судового процесу (суддями, прокурорами, адвокатами, іншими працівниками системи правосуддя, користувачами) <...>; 4) людське правосуддя: належна підтримка суддів, прокурорів, їхніх команд та всіх інших працівників системи правосуддя в адаптації їхніх важливих функцій до цифрового середовища. Цифровізація правосуддя має зробити правосуддя більш ефективним, але ніколи не має замінити суддю. Суддя повинен залишатися в центрі процесу; 5) правосуддя, орієнтоване на людей: підтримка фахівців у сфері правосуддя та користувачів шляхом навчання з метою повного використання цифрових інструментів. Підготовка працівників системи правосуддя, зокрема адвокатів, у процесі цифрової трансформації є життєво важливою, оскільки вона сприяє не лише ефективності правосуддя, а й незалежності правосуддя, оскільки дозволяє їм діяти з повним знанням закону та процедур. Користувачам, які цього бажають, слід надавати підтримку в цьому цифровому середовищі, зокрема, шляхом проведення тренінгів, але володіння цими цифровими інструментами не може стати умовою доступу до правосуддя; 6) інформоване правосуддя: розширення використання результатів оцінювання судових систем СЕРЕЖ та інших інструментів. З метою підвищення видимості, розуміння та використання результатів оцінювання СЕРЕЖ має надавати більш проаналізовану інформацію та відповідати на запити щодо проведення конкретних аналізів, коли це можливо; 7) відповідальний та оперативний СЕРЕЖ: забезпечити видимість своїх інструментів, щоб вони були доступними для всіх і відображали досвід тих, хто їх розробив <...> [25, с. 2];

4. Програма діяльності СЕРЕЖ на 2024–2025 роки від 5 грудня 2023 року. Ця програма діяльності розроблена навколо шести сфер відповідальності, покладених на СЕРЕЖ: а) розробка інструментів для аналізу функціонування правосуддя та забезпечення того, щоб державна політика у сфері правосуддя була спрямована на підвищення ефективності та якості; б) отримання поглиблених знань про часові рамки судочинства для досягнення оптимального та передбачуваного судового часу; в) сприяння підвищенню якості судових систем та судів; г) розвиток цілеспрямованого співробітництва на прохання держави-члена або держави-партнера та сприяння зацікавленим сторонам у державах-членах або державах-партнерах у впровадженні заходів та використанні інструментів, розроблених СЕРЕЖ; е) аналіз, розробка та розповсюдження відповідних інстру-

ментів з нових питань кіберправосуддя та штучного інтелекту в судових системах щодо ефективності та якості судових систем; f) зміцнення зв'язків з користувачами системи правосуддя, а також національними та міжнародними органами [26, с. 2].

Серед інших нормативно-правових актів Європейського Союзу, які забезпечують цифрову трансформацію системи правосуддя, є *Керівні принципи щодо механізмів врегулювання спорів в режимі онлайн у цивільному та адміністративному судочинстві*, видані 16 червня 2021 року Комітетом Міністрів Ради Європи. Вирішення спорів в режимі онлайн (ВСО) означає будь-яку інформаційну технологію в Інтернеті (ІТ), що використовується судом для вирішення спору або сприяння у вирішенні спору. Вони надають керівництво щодо справедливої процедури, прозорості у використанні ВСО та вимог до слухань, особливих питань, що стосуються інформаційно-технічного характеру методів ВСО, та інших питань, що не впливають із практики Європейського Суду з прав людини. Принципи не охоплюють внутрішнє управління судами електронного ведення справ або альтернативні механізми врегулювання спорів (АМВС), таких як посередництво та примирення. Однак, держави-члени можуть хотіти розширити застосування АМВС там і де це необхідно [27].

Отже, сьогодні нормативно-правові акти, які забезпечують цифрову трансформацію системи правосуддя у країнах Європейського Союзу, спрямовані на врегулювання функціонування електронного судочинства із активним використанням сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій.

Багато судів у державах-членах ЄС зараз обладнано засобами відеоконференцзв'язку в залі судових засідань або в спеціальних кімнатах для слухань для свідків та експертів. Щоб суддям, прокурорам і працівникам суду було легше знайти практичну інформацію, необхідну для проведення слухань у режимі відеоконференції під час транскордонних проваджень, міністерства юстиції держав-членів надали на Європейському порталі електронного правосуддя (European e-Justice Portal) детальну інформацію про розташування та тип засобів відеоконференцзв'язку, доступних у судах [28]. Зазвичай у транскордонному цивільному судочинстві існують дві можливі ситуації, коли свідки та експерти можуть бути заслухані через відеоконференцію: – непряме отримання доказів, коли суд у запитуваній державі проводить заслуховування, наприклад, свідка (за певних умов за участю представників запитуючого суду); – прямий збір доказів, коли запитуючий суд заслуховує свідка в іншій державі-члені безпосередньо через відеоконференцію [29].

Варто відзначити, що 10 березня 2023 року Кабінет Міністрів України подав до Верховної Ради України проєкт Закону № 9090 про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо цифровізації судочинства та удосконалення наказного провадження

у цивільному судочинстві. Мета впровадження змін полягала в удосконаленні системи дистанційного судочинства та запровадженні нових засобів для здійснення правосуддя. Зміни, зокрема, стосуються можливості для суддів та секретарів проводити судові засідання в дистанційному режимі поза залом суду, а також можливості допиту свідків та експертів та надання ними показань в режимі онлайн [7; 30].

Саме дані про поширення інструментів ІКТ (примітка автора — інформаційно-телекомунікаційних технологій), а не про їхнє фактичне використання, зібрано у Звіті СЕРЕJ «Європейські судові системи» за 2022 рік (далі — Звіт СЕРЕJ). Відтак індекс ІКТ у Звіті СЕРЕJ дає уявлення про впровадження, а не про результати, досягнуті завдяки використанню ІКТ (наприклад, підвищення ефективності або якості правосуддя). Крім того, основна увага приділяється передовим розробкам, а не базовим інструментам ІКТ [31, с. 118]. Зокрема, у Звіті СЕРЕJ показано індекси ІКТ у цивільному, кримінальному та адміністративному судочинстві ІКТ у 2020 році (із середнім балом 6,2, 5,8 та 5,9 відповідно). Дані показують, що багато держав-членів та організацій мають обмежену варіативність у застосуванні технологічних інструментів у цивільній, кримінальній та адміністративній сферах (наприклад, Болгарія, Естонія, Угорщина, Латвія, Нідерланди, Португалія, Іспанія). В інших випадках варіативність є досить помітною. У Бельгії індекси коливаються від 3,6 для кримінальної юстиції до максимальних 6,8 для адміністративної юстиції. З іншого боку, Данія має найнижчий показник у 3,5 бали для адміністративної юстиції, а найвищий показник — 7,6 для цивільного судочинства. Італія має найнижчий показник за індексом ІКТ у кримінальному судочинстві — 5,4, тоді як у цивільному та адміністративному судочинстві — 8,6. Литва має 5,6 за індексом ІКТ у сфері кримінального судочинства, тоді як у цивільному судочинстві — 9. Словенія отримала дуже високий бал за індексом ІКТ у сфері цивільної юстиції (9,3), але значно нижчий у кримінальному (5,9) та адміністративному (5,7) [31, с. 120].

Водночас зміни між 2020 та 2018 роками індексів ІКТ (у %) свідчать, що у більшості випадків спостерігається покращення в усіх сферах, причому кілька держав продемонстрували покращення (більше ніж на 1 бал) у сфері електронних комунікацій між судами, фахівцями та/або користувачами (Азербайджан, Бельгія, Хорватія, Чехія, Данія, Франція, Ісландія, Італія, Польща, Франція, Швеція та Марокко). Це може бути пов'язано з потужними та невідкладними зусиллями, докладеними всіма державами-членами та організаціями для подолання кризи, спричиненої COVID, з метою реорганізації послуг у сфері правосуддя та забезпечення віддаленого доступу до правосуддя, що дозволяє дистанційно працювати, проводити слухання та здійснювати правову комунікацію [31, с. 119].

Як зауважують С. Стеценко, С. Пилипенко та інші науковці, «сьогодні система електронного суду є одним з інструментів розвитку інформаційного суспільства, оскільки забезпечує механізм реалізації громадянським суспільством своїх прав та захисту своїх законних інтересів. Незважаючи на вже наявний досвід української держави у сфері функціонування електронного правосуддя, необхідність удосконалення нормативно-правової бази регулювання цього питання з метою приведення її у відповідність до цього питання з метою приведення її у відповідність до європейських стандартів залишається нагальною» [4, с. 6].

На думку Н. Стаха, «кожна з країн Європи впроваджувала цифрові технології по мірі необхідності та у сферах, де це було потрібно. З цього і випливає різниця у рівні розвитку е-правосуддя та методиках його реалізації. Звісно, для країн Європи є спільними деякі процеси цифрової трансформації, такі як створення електронних реєстрів та баз даних, ширшого використання електронних документів та цифрових підписів, інтернет-консультацій, а з початку карантинних заходів і розгляду справ у відеоконференціях. Проте реалізація тих чи інших технологій залежить від того, яку політику обрала країна стосовно електронного судочинства» [8]. Отже, у європейських країнах не все так однозначно, як може видатися на перший погляд. Про це також свідчать результати, оприлюднені у Звіті СЕРЕJ за 2022 рік. І хоча кожна з країн-учасниць Європейського Союзу докладає зусиль, щоб вивести систему правосуддя в умовах цифрової трансформації щоразу на вищий рівень, проте результати у всіх різні.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Узагальнюючи, зазначимо, що нормативно-правові акти, які становлять підґрунтя для правового забезпечення цифрової трансформації системи правосуддя в Європейському Союзі, поширюють

свою дію як на загальноєвропейському рівні, тобто діють на усій території Європейського Союзу, так і на рівні кожної з країн-учасниць ЄС, з урахуванням особливостей національного законодавства кожної з цих країн. Вважаємо, що нормативно-правові акти, які складають правове забезпечення цифрової трансформації системи правосуддя в Європейському Союзі, можна поділити на дві групи. До першої групи варто віднести загальні нормативно-правові акти, які містять правові норми загальної дії та поширюються на усі відносини щодо цифрової трансформації в Європейському Союзі, у тому числі й на відносини у сфері правосуддя). До другої групи належать спеціальні нормативно-правові акти, що містять правові норми, які поширюються на врегулювання відносин, пов'язаних із цифровою трансформацією системи правосуддя в Європейському Союзі. Водночас не можна оминати увагою той факт, що Україна, вибравши шлях до євроінтеграції, активно підтримує впровадження у національне законодавство сучасні європейські тенденції щодо правового забезпечення цифрової трансформації системи правосуддя.

В подальших наукових дослідженнях пропонуємо проаналізувати сучасний досвід європейських країн щодо впровадження інформаційно-телекомунікаційних технологій у діяльність судів. Водночас викликає науковий інтерес подальше дослідження здійснення діяльності з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій Європейським судом з прав людини, Міжнародним кримінальним судом, Конституційними судами у країнах-учасницях Європейського Союзу, а також проведення аналізу їхньої судової практики в умовах цифрової трансформації системи правосуддя. Вважаємо, що це дасть змогу імплементувати європейський позитивний досвід у національне законодавство та сприятиме розвитку електронного судочинства в Україні відповідно до європейських реалій.

Література

1. Луценко В. Р, Пікуля Т. О. Правове забезпечення цифрової трансформації в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія Право*. 2024. Вип. 81, ч. 1. С. 61–67. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/300456/292764> (дата звернення: 24.07.2024).
2. Храпенко О. О., Сперанський В. О. Цифрова трансформація системи правосуддя, правоохоронних органів та адвокатури України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 458–461. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/114>; URL: http://lsej.org.ua/12_2023/114.pdf (дата звернення: 27.07.2024).
3. Цимбал П. В., Омельчук Л. В., Калініченко Л. Л. Напрями вдосконалення електронного судочинства. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2017. Вип. 4–5 (8–9). С. 150–155.
4. Stetsenko S., Pylypenko S., Zghama A., Sydorova E., Shkliar S. E-Justice: European Standards and the State of Implementation in Ukraine. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2019. Vol. 22, Issue 5. P. 1–6. URL: <https://www.ab-academies.org/articles/E-justice-European-standards-and-the-state-of-implementation-in-Ukraine-1544--0044-22-5-422.pdf> (дата звернення: 27.07.2024).
5. Акуленко Л. Нова цифрова реальність світу та де в ній Україна. *PG*. 2021. URL: <https://thepage.ua/ua/experts/nova-cifrova-realnist-svitu-i-de-v-comu-ukrayina> (дата звернення: 18.07.2024).

6. Шемшученко В. Штучний інтелект у правосудді. *Центр демократії та верховенства права*. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/shtuchnyj-intelekt-pravosuddia/> (дата звернення: 24.07.2024).
7. Сівовна Ю., Борисенко А. Нове у цифровізації правосуддя: суд по відеозв'язку та присяга онлайн. *Юридична Газета online*. 2023. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/nove-u-cifrovizaciyi-pravosuddya-sud-po-videozvyazku-ta-prisyaga-onlayn.html> (дата звернення: 19.07.2024).
8. Стах Н. Електронне судочинство: досвід Європи. *Лойер*. 2020. URL: <https://loyer.com.ua/uk/elektronne-sudochynstvo-dosvid-eyevropy/> (дата звернення: 27.07.2024).
9. На шляху до єдиного цифрового ринку ЄС: електронна комерція, телекомунікації, довірчі послуги. *Український центр європейської політики*. 2021. URL: <https://ucerp.org.ua/doslidzhennya/na-shlyahu-do-yedynogo-cyifrovogo-ryunku-yes-elektronna-kommerciya-telekomunikaciyi-dovirchi-poslугy.html> (дата звернення: 18.07.2024).
10. Закон про цифрові послуги. Зменшення системних ризиків чи нові виклики для онлайн платформ і послуг хостингу, що мають користувачів у ЄС? *LIGA ZAKON*. 2024. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/226649_zakon-pro-tsifrov-poslугy-zmenshennya-sistemnikh-rizikv-chi-nov-vikliki-dlya-onlayn-platform-poslug-khostingu-shcho-mayut-koristuvachiv-u-s (дата звернення: 17.07.2024).
11. У Євросоюзі набув чинності перший у світі закон з регулювання штучного інтелекту. *Судово-юридична газета*. 2024. URL: <https://sud.ua/uk/news/abroad/307205-v-evrosoyuze-vstupil-v-silu-pervyy-v-mire-zakon-po-regulirovaniyu-iskusstvennogo-intellekta> (дата звернення: 15.08.2024).
12. Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy) (Adopted by the Committee of Ministers on 18 February 2009 at the 1049th meeting of the Ministers' Deputies). *Council of Europe*. 18 p. URL: https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/Key-Texts/Recommendations/Recommendation_CM_Rec2009_1_en_PDF.pdf (дата звернення: 10.08.2024).
13. Рекомендація Rec (2001) 2 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо побудови та перебудови судових систем та правової інформації в економічний спосіб, ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 743 засіданні заступників міністрів 28 лютого 2001 року. *Сайт Вищої ради правосуддя*. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/rec_2001_2_2001_02_28.pdf (дата звернення: 10.08.2024).
14. Рекомендація Rec (2001) 3 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо надання громадянам судових та інших юридичних послуг з використанням новітніх технологій, ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 743 засіданні заступників міністрів 28 лютого 2001 року. *Сайт Вищої ради правосуддя*. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/rec_2001_3_2001_02_28.pdf (дата звернення: 30.07.2024).
15. Додаток I до Рекомендації № R (95) 11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо відбору, обробки, представлення та архівації судових рішень у правових інформаційно-пошукових системах, ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 543 засіданні заступників міністрів 11 вересня 1995 року. *Судова влада України*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_95_11_1995_09_11.pdf (дата звернення: 24.07.2024).
16. Рекомендація Rec (2003) 14 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо функціональної сумісності інформаційних систем у сфері юстиції, ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 851 засіданні заступників міністрів 9 вересня 2003 року. *Сайт Вищої ради правосуддя*. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/rec_2003_14_2003_09_09.pdf (дата звернення: 26.07.2024).
17. Рекомендація Rec (2003) 15 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо архівації електронних документів у правовому секторі, ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 851 засіданні заступників міністрів 9 вересня 2003 року. *Судова влада України*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2003_15_2003_09_09.pdf (дата звернення: 26.07.2024).
18. Висновок № 14 (2011) Консультативної ради європейських суддів «Судочинство та інформаційні технології», прийнятий КРЄС на 12-ому пленарному засіданні (Страсбург, 7–9 листопада 2011 року). *Вища рада правосуддя*. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/r_14_2011_2011_11_9.pdf (дата звернення: 22.07.2024).
19. Висновок № 26 (2023) Консультативної ради європейських суддів (КРЄС): Рухаючись вперед: використання асистивних технологій у судочинстві. (Страсбург, 1 грудня 2023 року). *Вища рада правосуддя*. 30 с. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/vysnovok_kryes_no_26_neoficiynny_pereklad.pdf (дата звернення: 22.07.2024).
20. Мамченко Н. СЮГ: Штучний інтелект і технології можуть значно допомогти у роботі суддям, але не замінити їх, — Висновок КРЄС (28 грудня 2023 р.). *Конституційний Суд України: офіційний вебсайт*. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/syug-shtuchny-intelekt-i-tehnologiyi-mozhut-znachno-dopomogty-u-roboti-suddyam-ale-ne> (дата звернення: 24.07.2024).
21. Суддя і штучний інтелект: переваги, виклики, загрози (частина I): лекція суддів Конституційного Суду України (відео). 2024. *Судова влада України*. URL: <https://court.gov.ua/press/news/1546001/> (дата звернення: 24.07.2024).
22. Декларація CEPEJ: отримані уроки і виклики, які постали перед судовою владою під час пандемії Covid-19 і після неї. Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (CEPEJ). Спеціальна заочна пленарна зустріч CEPEJ, організована в рамках головування Греції у Комітеті міністрів Ради Європи. Страсбург, 10 червня 2020 року. *Council of Europe*. URL: <https://rm.coe.int/cepej-declaration-on-lessons-learned-cepej-2020-8rev/16809ede8b> (дата звернення: 30.07.2024).

23. CEPEJ European Ethical Charter on the use of artificial intelligence (AI) in judicial systems and their environment. *Council of Europe*. URL: <https://www.coe.int/en/web/cepej/cepej-european-ethical-charter-on-the-use-of-artificial-intelligence-ai-in-judicial-systems-and-their-environment> (дата звернення: 24.07.2024).

24. Цифровізація правосуддя: Європейська комісія затвердила план дій на 2022–2025 роки. *Юридична Газета online*. 2021. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/cifrovizaciya-pravosuddya-evropeyska-komisiya-zatverdila-plan-diy-na-2022-2025-roki.html> (дата звернення: 26.07.2024).

25. 2022–2025 CEPEJ Action plan: «Digitalisation for a better justice». Adopted at the 37th CEPEJ plenary meeting Strasbourg and online, 8 and 9 December 2021. *Council of Europe*. 3 p. URL: <https://rm.coe.int/cepej-2021-12-en-cepej-action-plan-2022-2025-digitalisation-justice/1680a4cf2c> (дата звернення: 24.07.2024).

26. European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ) 2024–2025 Activity Programme of the CEPEJ. Adopted by the CEPEJ in accordance with Article 7.5 of its Statute (Strasbourg, 5 December 2023). *Council of Europe*. 18 p. URL: <https://rm.coe.int/cepej-2023-13final-en-activity-programme-2024-2025/1680adccbf> (дата звернення: 24.07.2024).

27. Керівні принципи Комітету Міністрів Ради Європи щодо механізмів врегулювання спорів в режимі онлайн у цивільному та адміністративному судочинстві. Європейський Комітет з питань правового співробітництва (CDCJ), 1407 зустріч, 16 червня 2021 року. *Сайт Міністерства юстиції України*. URL: <https://minjust.gov.ua/m/rekomendatsii-parlamentskoi-asamblei-ta-komitetu-ministriv-radi-evropi> (дата звернення: 30.07.2024).

28. Facilities in EU countries. *European e-Justice Portal*. URL: https://e-justice.europa.eu/319/EN/facilities_in_eu_countries (дата звернення: 26.07.2024).

29. Guide on videoconferencing in cross-border proceedings: manual. *European e-Justice*. URL: <https://e-justice.europa.eu/71/EN/manual?action=maximize&idSubpage=1> (останнє оновлення 17.11.2021) (дата звернення: 24.07.2024).

30. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо цифровізації судочинства та удосконалення наказного провадження у цивільному судочинстві: проект Закону, номер, дата реєстрації: 9090 від 10.03.2023 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41530> (дата звернення: 02.08.2024).

31. European judicial systems CEPEJ. Evaluation Report 2022. Evaluation cycle (2020 data). Part 1 Tables, graphs and analyses. 2022 164 p. *Council of Europe*. URL: <https://rm.coe.int/cepej-report-2020-22-e-web/1680a86279> (дата звернення: 02.08.2024).

References

1. Lutsenko, V. R., Pikulia, T. O. (2024). Pravove zabezpechennia tsyfrovoy transformatsii v Ukraini [Legal support of digital transformation in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu, Seriya Pravo — Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University, Law Series*. 81, part 1, 61–67. Retrieved from <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/300456/292764> [in Ukrainian].
2. Khrapenko, O. O., Speranskyi, V. O. (2023). Tsyfrova transformatsiia systemy pravosuddia, pravookhoronnykh orhaniv ta advokatury Ukrainy [Digital transformation of the justice system, law enforcement agencies and the bar of Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal — Legal scientific electronic journal*. 12, 458–461. Retrieved from http://lsej.org.ua/12_2023/114.pdf [in Ukrainian].
3. Tsymbal, P. V., Omelchuk, L. V. & Kalinichenko, L. L. (2017). Napriamy vdoshkonalennia elektronnoho sudochynstva [Directions of improving electronic justice]. *Mizhnarodnyi yurydychnyi visnyk: aktualni problemy suchasnosti (teoriia ta praktyka) — International Legal Bulletin: Current Problems of Modernity (Theory and Practice)*. 4–5 (8–9), 150–155 [in Ukrainian].
4. Stetsenko, S., Pylypenko, S., Zghama, A., Sydorova, E. & Shkliar, S. (2019) E-Justice: European Standards and the State of Implementation in Ukraine. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 22, 5, 1–6. Retrieved from <https://www.abacademies.org/articles/E-justice-European-standards-and-the-state-of-implementation-in-Ukraine-1544-0044-22-5-422.pdf>.
5. Akulenko, L. (2021). Nova tsyfrova realnist svitu ta de v nii Ukraina [The new digital reality of the world and where Ukraine is in it]. *PG*. Retrieved from <https://thepage.ua/ua/experts/nova-cifrova-realnist-svitu-i-de-v-comu-ukrayina> [in Ukrainian].
6. Shemshuchenko, V. Shtuchnyi intelekt u pravosuddi [Artificial intelligence in justice]. *Tsentr demokratii ta verkhoventstva prava — Center for Democracy and Rule of Law*. Retrieved from <https://cedem.org.ua/analytics/shtuchnyi-intelekt-pravosuddia/> [in Ukrainian].
7. Sivovna, Yu., Borysenko, A. (2023). Nove u tsyfrovizatsii pravosuddia: sud po videozviazku ta prysiaha onlain [What's new in the digitalization of justice: video court and online oath]. *Yurydychna Hazeta online — Legal Gazette online*. Retrieved from <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/nove-u-cifrovizaciyi-pravosuddya-sud-po-videozvyazku-ta-prisyaga-onlayn.html> [in Ukrainian].
8. Stakh, N. (2020). Elektronne sudochynstvo: dosvid Yevropy [Electronic justice: the experience of Europe]. *Loiier — Loyer*. Retrieved from <https://loyer.com.ua/uk/elektronne-sudochynstvo-dosvid-yevropy/> [in Ukrainian].
9. Na shliakhu do yedynoho tsyfrovoho rynku YeS: elektronna komertsii, telekomunikatsii, dovirchi posluhy [Towards a single EU digital market: e-commerce, telecommunications, trust services]. *Ukrainskyi tsentr yevropeiskoi polityky — Ukrainian Center for European Policy*, 2021. Retrieved from <https://ucep.org.ua/doslidzhennya/na-shlyahu-do-yedynogo-cyfrovogo-rynku-yes-elektronna-komercziya-telekomunikacziyi-dovirchi-poslugu.html> [in Ukrainian].

10. Zakon pro tsyfrovi posluhy. Zmenshennia systemnykh ryzykiv chy novi vyklyky dlia onlain platform i poslug khoshtynhu, shcho maiut korystuvachiv u YeS [Digital Services Act. Reducing systemic risks or new challenges for online platforms and hosting services with users in the EU?]. *LIGA ZAKON*. 2024. Retrieved from https://biz.ligazakon.net/analytcs/226649_zakon-pro-tsifrov-poslugi-zmenshennya-sistemnykh-rizikv-chi-nov-viklyki-dlya-onlayn-platform-poslug-khostingu-shcho-mayut-koristuvachiv-u-s [in Ukrainian].

11. U Yevrosoiuzi nabuv chynnosti pershyi u sviti zakon z rehuliuвання shtuchnoho intelektu [In the European Union, the first law in the world on the regulation of artificial intelligence came into force]. *Sudovo-yurydychna hazeta — Judicial and legal newspaper*, 2024. Retrieved from <https://sud.ua/uk/news/abroad/307205-v-evrosoyuze-vstupil-v-silu-pervyy-v-mire-zakon-po-regulirovaniyu-iskusstvennogo-intellekta> [in Ukrainian].

12. Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy) (Adopted by the Committee of Ministers on 18 February 2009 at the 1049th meeting of the Ministers' Deputies). *Council of Europe*. Retrieved from https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/Key-Texts/Recommendations/Recommendation_CM_Rec2009_1_en_PDF.pdf.

13. Rekomendatsiia Rec (2001) 2 Komitetu Ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam shchodo pobudovy ta perebudovy sudovykh system ta pravovoi informatsii v ekonomichnyi sposib, ukhvaleno Komitetom Ministriv Rady Yevropy na 743 zasidanni zastupnykiv ministriv 28 liutoho 2001 roku [Recommendation Rec (2001) 2 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states on the construction and restructuring of judicial systems and legal information in an economic manner, adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe at the 743rd meeting of deputy ministers on February 28 2001]. *Sait Vyshchoi rady pravosuddia — Website of the Supreme Council of Justice*. Retrieved from https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/rec_2001_2_2001_02_28.pdf [in Ukrainian].

14. Rekomendatsiia Rec (2001) 3 Komitetu Ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam shchodo nadання hromadianam sudovykh ta inshykh yurydychnykh poslug z vykorystanniam novitnikh tekhnolohii, ukhvaleno Komitetom Ministriv Rady Yevropy na 743 zasidanni zastupnykiv ministriv 28 liutoho 2001 roku [Recommendation Rec (2001) 3 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states on the provision of judicial and other legal services to citizens using the latest technologies, adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe at the 743rd meeting of deputy ministers on February 28 2001]. *Sait Vyshchoi rady pravosuddia — Website of the Supreme Council of Justice*. Retrieved from https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/rec_2001_3_2001_02_28.pdf [in Ukrainian].

15. Dodatok I do Rekomendatsii № R (95) 11 Komitetu Ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam shchodo vidboru, obrobky, predstavlennia ta arkhivatsii sudovykh rishen u pravovykh informatsiino-poshukovykh systemakh, ukhvaleno Komitetom Ministriv Rady Yevropy na 543 zasidanni zastupnykiv ministriv 11 veresnia 1995 roku [Appendix I to Recommendation № R (95) 11 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states regarding the selection, processing, presentation and archiving of court decisions in legal information and search systems, adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe at the 543rd meeting of deputy ministers on September 11 1995]. *Sudova vlada Ukrainy — Judiciary of Ukraine*. Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_95_11_1995_09_11.pdf [in Ukrainian].

16. Rekomendatsiia Rec (2003) 14 Komitetu Ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam shchodo funktsionalnoi sumisnosti informatsiinykh system u sferi yustytzii, ukhvaleno Komitetom Ministriv Rady Yevropy na 851 zasidanni zastupnykiv ministriv 9 veresnia 2003 roku [Recommendation Rec (2003) 14 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states regarding the interoperability of information systems in the field of justice, adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe at the 851st meeting of deputy ministers on September 9 2003]. *Sait Vyshchoi rady pravosuddia — Website of the High Council of Justice*. Retrieved from https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/rec_2003_14_2003_09_09.pdf [in Ukrainian].

17. Rekomendatsiia Rec (2003) 15 Komitetu Ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam shchodo arkhivatsii elektronnykh dokumentiv u pravovomu sektori, ukhvaleno Komitetom Ministriv Rady Yevropy na 851 zasidanni zastupnykiv ministriv 9 veresnia 2003 roku [Recommendation Rec (2003) 15 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states on the archiving of electronic documents in the legal sector, adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe at the 851st meeting of deputy ministers on September 9 2003]. *Sudova vlada Ukrainy — Judiciary of Ukraine*. Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2003_15_2003_09_09.pdf [in Ukrainian].

18. Vysnovok № 14 (2011) Konsultatyvnoi rady yevropeiskykh suddiv «Sudochynstvo ta informatsiini tekhnolohii», pryiniaty KRIeS na 12-omu plenarnomu zasidanni (Strasburh, 7–9 lystopada 2011 roku) [Opinion № 14 (2011) of the Consultative Council of European Judges on «Judicial Administration and Information Technology», adopted by the CCJE at its 12th plenary session (Strasbourg, 7–9 November 2011)]. *Vyshcha rada pravosuddia — High Council of Justice*. Retrieved from https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/r_14_2011_2011_11_9.pdf [in Ukrainian].

19. Vysnovok № 26 (2023) Konsultatyvnoi rady yevropeiskykh suddiv (KRIeS): Rukhaiuchys vpered: vykorystannia asystyvnnykh tekhnolohii u sudochynstvi. (Strasburh, 1 hrudnia 2023 roku) [Opinion № 26 (2023) of the Consultative Council of European Judges (CCJE): Moving forward: the use of assistive technologies in judicial proceedings (Strasbourg, 1 December 2023)]. *Vyshcha rada pravosuddia — High Council of Justice*. Retrieved from https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/vysnovok_kryes_no_26_neofitsyny_pereklad.pdf [in Ukrainian].

20. Mamchenko, N. (2023). SIuH: Shtuchnyi intelekt i tekhnolohii mozhut znachno dopomohty u roboti suddiam, ale ne zaminyty yikh, — Vysnovok KRIeS (28 hrudnia 2023 roku) [Artificial intelligence and technology can greatly assist judges in their work, but not replace them, — CJEU Opinion (28 December 2023)]. *Konstytutsiyni Sud Ukrainy: ofitsiyni veb-sait — Judiciary of Ukraine — Constitutional Court of Ukraine: official website*. Retrieved from <https://ccu.gov.ua/novyna/syug-shtuchnyy-intelekt-i-tehnologiyi-mozhut-znachno-dopomogty-u-roboti-suddyam-ale-ne> [in Ukrainian].

21. Suddia i shtuchnyi intelekt: perevahy, vyklyky, zahrozy (chastyna I): lektsiia suddiv Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy (video) [Judge and artificial intelligence: advantages, challenges, threats (part I): lecture of judges of the Constitutional Court of Ukraine (video)]. *Sudova vlada Ukrainy — Judiciary of Ukraine*, 2024. Retrieved from <https://court.gov.ua/press/news/1546001/> [in Ukrainian].

22. Deklaratsiia CEPEJ: otrymani uroky i vyklyky, yaki postaly pered sudovoiu vladoiu pid chas pandemii Sovid-19 i pislia nei. Yevropeiska komisiia z pytan efektyvnosti pravosuddia (CEPEJ). Strasburh, 10 chervnia 2020 roku [CEPEJ Declaration: Lessons Learned and Challenges Facing the Judiciary During and After the Covid-19 Pandemic. European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). Strasbourg, June 10 2020]. *Council of Europe*. Retrieved from <https://rm.coe.int/cepej-declaration-on-lessons-learned-cepej-2020-8rev/16809ede8b> [in Ukrainian].

23. CEPEJ European Ethical Charter on the use of artificial intelligence (AI) in judicial systems and their environment. *Council of Europe*. Retrieved from <https://www.coe.int/en/web/cepej/cepej-european-ethical-charter-on-the-use-of-artificial-intelligence-ai-in-judicial-systems-and-their-environment>.

24. Tsyfrovizatsiia pravosuddia: Yevropeiska komisiia zatverdyla plan dii na 2022–2025 roky [Digitization of justice: the European Commission has approved an action plan for 2022–2025]. *Yurydychna Hazeta online — Legal Gazette online*, 2021. Retrieved from <https://yur-gazeta.com/golovna/cifrovizaciya-pravosuddya-evropeyska-komisiya-zatverdila-plan-diy-na-2022-2025-roki.html> [in Ukrainian].

25. 2022–2025 CEPEJ Action plan: «Digitalisation for a better justice». Adopted at the 37th CEPEJ plenary meeting Strasbourg and online, 8 and 9 December 2021. *Council of Europe*. Retrieved from <https://rm.coe.int/cepej-2021-12-en-cepej-action-plan-2022-2025-digitalisation-justice/1680a4cf2c>.

26. European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ) 2024–2025 Activity Programme of the CEPEJ. Adopted by the CEPEJ in accordance with Article 7.5 of its Statute (Strasbourg, 5 December 2023). *Council of Europe*. Retrieved from <https://rm.coe.int/cepej-2023-13final-en-activity-programme-2024-2025/1680adccbf>.

27. Kerivni pryntsypy Komitetu Ministriv Rady Yevropy shchodo mekhanizmiv vrehuliuvannia sporiv v rezhymi onlain u tsyvilnomu ta administratyvnomu sudochynstvi. Yevropeyskyi Komitet z pytan pravovoho spivrobotnytstva (CDCJ), 1407 zustrich, 16 chervnia 2021 roku [Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on online dispute resolution mechanisms in civil and administrative proceedings. European Committee on Legal Cooperation (CDCJ), 1407th meeting, 16 June 2021]. *Sait Ministerstva yustytzii Ukrainy — Website of the Ministry of Justice of Ukraine*. Retrieved from <https://minjust.gov.ua/m/rekomendatsii-parlamentskoi-asamblei-ta-komitetu-ministriv-radi-evropi> [in Ukrainian].

28. Facilities in EU countries. *European e-Justice Portal*. Retrieved from https://e-justice.europa.eu/319/EN/facilities_in_eu_countries.

29. Guide on videoconferencing in cross-border proceedings: manual. *European e-Justice*. Retrieved from <https://e-justice.europa.eu/71/EN/manual?action=maximize&idSubpage=1>.

30. Proekt Zakonu Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv shchodo tsyfrovizatsii sudochynstva ta udoskonalennia nakaznoho provadzhennia u tsyvilnomu sudochynstvi: nomer 9090 vid 10 bereznia 2023 roku [Draft Law On Amendments to Certain Legislative Acts Regarding Digitalization of Judicial Proceedings and Improvement of Order Proceedings in Civil Proceedings: № 9090 dated March 10 2023]. Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41530> [in Ukrainian].

31. European judicial systems CEPEJ. Evaluation Report 2022. Evaluation cycle (2020 data). Part 1 Tables, graphs and analyses. 2022. 164 p. *Council of Europe*. Retrieved from <https://rm.coe.int/cepej-report-2020-22-e-web/1680a86279>.

Лисак Максим Юрійович

аспірант

Університету економіки та права «КРОК»

Lysak Maksym

Postgraduate of the

“KROK” University of Economics and Law

ORCID: 0009-0004-6828-7674

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-10-10429

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ БАЗИС ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ДЕФІНІЦІЙ «ДЕРЖАВА» І «ДЕРЖАВНІСТЬ» ЯК СКЛАДОВИХ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОЇ ДІЙСНОСТІ

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF THE PHILOSOPHICAL AND LEGAL DEFINITIONS OF “STATE” AND “STATEMENT” AS COMPONENTS OF STATE-LEGAL EFFECT

Анотація. Доведено, що дефініції «держава» і «державність» як філософські категорії — це поняття різних вимірів державно-правової дійсності. Досліджено поняття державності як прояву соціально-історичної укоріненості дефініції «держава» у бутті суспільства. Акцентовано на національно-духовній природі і національно-культурній орієнтації державності, на її зіставності з націогенезом. Аргументовано тезу про те, що державність народу або завершується появою суверенної держави, або свідчить про незавершеність процесу її розбудови. Умотивовувано рівнозначність понять «державність» і «державотворення». Проаналізовано теоретико-методологічний базис понять «держава» і «державність» як складових державно-правової дійсності.

Вступ. Актуальність досліджуваної проблематики зумовлена потребою в осмисленні особливостей розвитку держави в Україні як системного явища, суттєві ознаки якого відображають поняття «держава», «державність» і «державотворення». Розуміння цих дефініцій важливе для усвідомлення історико-правових особливостей минулого України та оцінювання логіки розвитку сучасних політичних і суспільних процесів у державі. Звідси мета статті, методологічну основу якої становить діалектичний метод пізнання суспільно-політичних і правових явищ та процесів, полягає в тому, щоб привернути увагу до проблеми держави і головно — державності як наукових категорій у контексті українського державотворення; простежити основні з існуючих в теорії держави і права підходів до розуміння означених понять і висловити ставлення до них; визначити смисловий зв'язок між поняттями «держава», «державність» і «державотворення»; окреслити сутність феномену національної держави й української / національної державності.

Мета. Метою дослідження є розкриття теоретико-методологічного підґрунтя філософсько-правових дефініцій «держава» і «державність» у контексті державно-правової дійсності. Дослідити проблематику держави і державності як філософсько-правових концепцій в аспекті українського державотворення. Проаналізувати концептуальні підходи теорії держави і права для розкриття філософської і правової природи досліджуваних понять «держава» і «державність».

Матеріали і методи. Об'єкт дослідження — теоретико-методологічна база понять «держава» і «державність», що аналізувалася на основі різних концепцій, висновків філософів і правників для розкриття сутності цих понять у філософсько-правовому аспекті. У дослідженні застосовано низку науково-методологічних підходів. У загальнонауковому методі основним слугує метод системного аналізу. У межах аналізу домінуючим методом дослідження став формально-догматичний підхід до теоретичного дослідження філософських і правових явищ «держава» і «державність», їхньої природи як філософсько-правових концепцій.

Результати. Доведено, що у контексті українського державотворення проблеми держави і державності як філософсько-правових категорій, тобто загальних фундаментальних понять, відображають найістотніші властивості й відносини в суспільстві. Простежено основні з існуючих у правовій науці підходів до розуміння досліджуваних понять «держава»

і «державність». Досліджено філософсько-правовий смисловий зв'язок між поняттями «державність», «державна» й «державотворення». Окреслено сутність феномену національної держави й української / національної державності.

Перспективи. Подальші наукові розвідки автора будуть спрямовані на вивчення дефініцій «державна» і «державність» у контексті національного законодавства і міжнародних документів для з'ясування їхньої суто правової природи, для дослідження процесу націогенезу і національного державотворення.

Ключові слова: держава, державність, державотворення, національна держава, національна державність, українське державотворення.

Summary. It is proved that the definitions of “state” and “statehood” as philosophical categories are concepts of different dimensions of state-legal reality. The understanding of statehood as a manifestation of the socio-historical rootedness of the “state” in the being of society is emphasized. Emphasis is placed on the national-spiritual nature and national-cultural orientation of statehood, on its comparability with nation-genesis. The thesis that the statehood of the people either ends with the emergence of a sovereign state, or indicates the incompleteness of the process of its development, is argued. The equivalence of the concepts “statehood” and “state-building” is justified. The theoretical and methodological basis of the concepts of “state” and “statehood” as components of state-legal reality is analyzed.

Introduction. The relevance of the researched issues is due to the need to understand the peculiarities of the emergence and development of the state in Ukraine as a systemic phenomenon, the essential features of which reflect the concepts of “state”, “statehood” and “state formation”. Understanding these definitions is important for understanding the historical and legal features of Ukraine’s past and evaluating the logic of the development of modern political and social processes in the state. Hence, the purpose of the article, the methodological basis of which is the dialectical method of learning socio-political and legal phenomena and processes, is to draw attention to the problem of the state and, most importantly, statehood as scientific categories in the context of Ukrainian state formation; to trace the main approaches to understanding the defined concepts existing in the theory of the state and law and to express an attitude towards them; determine the semantic connection between the concepts of “state”, “statehood” and “state formation”; outline the essence of the phenomenon of the national state and Ukrainian / national statehood.

Purpose. The purpose of the study is to reveal the theoretical and methodological basis of the philosophical and legal definitions of “state” and “statehood” in the context of state-legal reality. To investigate the problems of the state and statehood as philosophical and legal concepts in the aspect of Ukrainian state formation. To analyze the conceptual approaches of the theory of the state and law to reveal the philosophical and legal nature of the studied concepts “state” and “statehood”.

Materials and methods. The object of the study is the theoretical and methodological base of the concepts “state” and “statehood”, which was analyzed on the basis of various concepts, conclusions of philosophers and lawyers to reveal the essence of these concepts in a philosophical and legal aspect. A number of scientific and methodological approaches were used in the research. In the general scientific method, the method of system analysis serves as the main one. Within the limits of the analysis, the dominant research method was the formal-dogmatic approach to the theoretical study of the philosophical and legal phenomena “state” and “statehood”, their nature as philosophical and legal concepts.

Results. It is proved that in the context of Ukrainian state formation, the problems of the state and statehood as philosophical and legal categories, i.e. general fundamental concepts, reflect the most essential properties and relations in society. The main approaches to understanding the studied concepts “state” and “statehood” existing in legal science are traced. The philosophical and legal semantic connection between the concepts of “statehood”, “state” and “state formation” has been studied. The essence of the phenomenon of the national state and Ukrainian / national statehood is outlined.

Discussion. The author’s further research will be aimed at studying the definitions of “state” and “statehood” in the context of national legislation and international documents in order to clarify their purely legal nature, to study the process of nation-genesis and national state-building.

Key words: state, statehood, state formation, national state, national statehood, Ukrainian state formation.

Постановка проблеми. Потреба в осмисленні особливостей постання і розвитку держави в Україні як системного утворення вимагає усвідомлення теоретико-правового та історико-правового змісту насамперед тих понять, що відображають істотні й необхідні ознаки цього явища. З-поміж таких, передовсім, поняття «держави» й «державність» і «державотворення».

Науковці різних сфер соціогуманітаристики — історії, політології, права — досить часто, прямо чи опосередковано, однак не завжди виправдано, використовують ці поняття в одному синонімічному

ряду. Позаяк, між ними є певні відмінності. Означення останніх, по-перше, засвідчує, що ця проблема усвідомлюється, і їй приділяється належна увага, а по-друге, як нам видається, саме розуміння різниці між цими етимологічно близькими поняттями важливе для усвідомлення історико-правових особливостей минулого України і для розуміння логіки розвитку сучасних політичних і суспільних процесів у нашій державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен державності, сучасні, зокрема, й вітчизняні правознавці вивчають головню в контексті

осмислення природи і ролі власне самої держави як правового (чи/або соціального) явища в суспільстві. З-поміж великої кількості таких праць, чи не найбільш помітні дослідження авторів: Антонюк О. В. [5], Вайгест Б. [8], Волліс Дж. [8], Головатий М. Ф. [5], Греченко В. А. [1], Зварич Р. В. [17], Іванова А. Ю. [12], Кралюк П. [9], Лепісевич П. М. [13], Мерник А. М. [4], Мірошніченко М. І. [2–3, 6], Норкус Зенонас [7], Норт Д. [8], Селіванов В. [11], Терлюк І. Я. [13–16], Ярова А. С. [4] та інших.

Метою статті є розкриття теоретико-методологічного підґрунтя філософсько-правових дефініцій «держава» і «державність» у контексті державно-правової дійсності.

Матеріали і методи. У дослідженні застосовано низку науково-методологічних підходів. У загальнонауковому методі основним слугує метод системного аналізу. У межах аналізу домінуючим методом дослідження став формально-догматичний підхід до теоретичного дослідження філософських і правових явищ «держава» і «державність», їхньої природи як філософсько-правових концепцій.

Виклад основного матеріалу. Виглядає так, що в сучасній юридичній науці з-поміж означених понять найбільша увага приділяється державі, що, правда, загалом у позитивістському ключі. Один із найпоширеніших поглядів на державу передбачає розгляд її як поняття у декількох значеннях: субстанційному як організоване в певні корпорації населення, що функціонує в просторі й часі; атрибутивному, як устрій певних суспільних відносин, офіційний устрій певного суспільства, його оформлення; інституційному, як апарат публічної влади, державно-правових органів, що здійснюють державну владу; міжнародному, як суб'єкт міжнародних відносин, як єдність території, населення і суспільної влади [4, с. 185]. В іншому дослідженні наводиться дещо подібна думка, і пропонується використовувати поняття «держава» вже у трьох значеннях: 1) державно організованого суспільства; 2) апарату державної влади як єдиного цілого; 3) системи державних органів [5, с. 30].

У цілому можна погодитися з узагальненим визначенням поняття сучасної держави як політико-правового інституту, «універсальної політичної форми організації суспільства, що характеризується суверенною владою або сукупністю інституцій політичного, адміністративного, воєнного, судового, релігійного й культурного характеру, за допомогою яких здійснюється управління певною територією та населенням, що проживає на ній» [9, с. 9]. При цьому, звичайно, розуміємо, що така держава, як її загалом тлумачить сучасна юридична наука, існує відносно недовго — почала формуватися лише в добу кризи феодалних відносин, а утвердилася у період абсолютизму та перших буржуазних революцій.

Обмеженість останньої зумовлюється залежністю від зовнішнього фактору. Державний апарат такої

територіально-політичної організації — легітимний і легальний, проте не самостійний, оскільки входить до складу іншої держави. Подібне державне утворення традиційно трактується як державність, себто — якісно нижчу форму політичної організації суспільства порівняно з державою. Таке утворення не має усіх властивих державі ознак, або/і кількісне та якісне наповнення цих ознак є суттєво меншим, аніж в державі. Звісно, тут йдеться передовсім про обсяг суверенітету, винятково важливої ознаки держави як політико-правового інституту, що, загалом, полягає у політичній незалежності держави, її праві самостійно вирішувати свої внутрішні і зовнішні справи, без втручання в них будь-якої іншої держави. В. Греченко як приклад історичних форм такої державності в Україні називає «українську козацьку державність» та «українську радянську державність» [1, с. 246–247].

Проте, якщо взяти до уваги ще один з існуючих підходів щодо розуміння державності, то приклади з «українською козацькою державністю» та «українською радянською державністю» насправді суттєво глибші. Йдеться про твердження проф. М. Мірошніченко, що будь-яка «державність має національно-духовну природу, національно-культурну орієнтацію, бо вбирає в себе накопичені певним народом (народами) духовні та соціальні цінності» [6, с. 85]. І якщо «українську козацьку державність» можна вважати українською в силу органічності для більшості суспільних верств тодішніх українців ідеї козацького устрою, козацького права, підтримуваної козацтвом Православної церкви, ототожнених з козацтвом засад улаштування соціально-економічних відносин тощо, то з «українською радянською державністю» складніше.

Іншими словами, як нам видається, державність — це історично мінливий, проте завжди комплексний процес формування суспільних інституцій, що супроводжується політичною, етнічною, природньо-ментальною, культурною та економічною інтеграцією населення, співставною з націогенезом. У нашому розумінні, націогенез (на відміну від етногенезу) — це явище, що тісно пов'язане з політичним самоусвідомленням народу / етносу. Основними інструментами єдності суспільства за націогенезу стають розвиток форм його самоорганізації та певна ідея (національна ідея), що об'єднує суспільство навколо вирішення злободенних для того чи іншого етапу історичного розвитку державно-правових та соціально-політичних проблем, перетворюючи його у народ (націю). Водночас державність завершується постановням суверенної держави, або/чи свідчить про незавершеність процесу її розбудови. У будь-якому разі тут поняття «державність» вважаємо суголосним з іншим поняттям — (національного) «державотворення», себто комплексного (такого, що охоплює культурні, політичні, міфологічні, релігійні тощо чинники) й довготривалого процесу, спрямованого

на усвідомлення / утворення / розбудову народом власної (національної) держави. У нашому розумінні націогенез (на відміну від етногенезу) — це явище, що тісно пов'язане з політичним самоусвідомленням народу (етносу). Основними інструментами єдності суспільства за націогенезу стають розвиток форм його самоорганізації та певна ідея (національна ідея), що об'єднує суспільство навколо вирішення злободенних для того чи іншого етапу історичного розвитку державно-правових та соціально-політичних проблем, перетворюючи його у народ (націю), а його державність — у національну. Остання за сприятливих обставин трансформується у національну державу — сьогодні оптимальну форму політичної організації суспільства.

Питання розвитку української державності є вкрай актуальним. Це пов'язано з викликами, які наша держава продовжує долати, а саме з військовою агресією та продовженням бойових дій. Особливо важливим є дослідження сутності державності, її природи, складників і функцій. Низка науковців приділяє увагу вивченню понять «держава» та «державність» і їх взаємозв'язку. Однак дотепер не сформувалася єдина позиція щодо співвідношення цих понять, учені продовжують констатувати тезу про їх внутрішню єдність за умови зовнішніх розбіжностей.

Політичний і громадський діяч часів Української Народної Республіки, а також автор праці «Українська держава» В.К. Винниченко зазначав, що поняття «державність» є своєрідним фундаментом, корінням держави, а остання своєю чергою є одним зі складників, своєрідним вінцем державності. На переконання вченого, державність — це комплекс тих інститутів економіки, політики, культури, які діють на території, населеній національним колективом, і зв'язують його в компактну цілість та забезпечують його розвиток у сучасному й майбутньому [10].

Наголошуємо на розумінні цієї категорії як такої, що не має всіх ознак, які властиві державі, або вони за змістом є значно меншими. У науковому колі побутує також думка, що державність не є синонімом держави, а постає як державно-правові процеси, що відбуваються в житті етносу. При цьому становлення Української держави зумовлене своєрідністю розвитку української державності та виражене у специфіці вирішення насамперед селянського, національного, релігійного, транспортного, енергоресурсного та геополітичного питань [3, с. 236]. Поняття державності є сферою наукових інтересів також у міжнародному праві, адже це система норм, що регулюють відносини між державами. Критерії державності мають особливе значення у визначенні основних суб'єктів міжнародного права. У ст. 1 Конвенції про права та обов'язки держав (Конвенція Монтевідео) встановлені чотири характеристики держави як суб'єкта міжнародного права: 1) постійне населення; 2) визначена територія; 3) уряд; 4) здатність вступати у зносини з іншими державами. Ці вимоги розгляда-

ються як загальні вимоги міжнародного права щодо вимог державності [2]. Колектив авторів «Політичної енциклопедії» тлумачить державність як якісну характеристику, властивість державно організованого суспільства, що, по-перше, розкриває взаємодію органів державної влади та суспільства, спрямовану на забезпечення існування й функціонування держави; по-друге, окреслює характерні риси та особливості перебування суспільства на конкретному історичному етапі його розвитку. Термін «державність» не має чітко усталеного, конкретного смислового змісту, а тому він часто звучить поліфонічно та вживається в різних значеннях: а) як синонім держави взагалі; б) як характеристика держави того чи іншого історичного типу (рабовласницька держава, феодальна держава, буржуазна держава тощо); в) як позначення певного етапу в розвитку держави цього історичного типу (держава франків, загальнонародна держава); г) як назва системи (механізму) політики, організації суспільства.

Основною метою створення держави є використання політики, влади, її засобів і ресурсів для задоволення природних соціально-економічних потреб суспільства, зокрема: збереження самотності, консолідації, захисту власних інтересів та цінностей, розвитку своєї культури. В інституційному плані держава охоплює органи суверенної публічної влади та управління (структури державної влади, місцевого самоврядування тощо), окремі елементи суспільства (громади, об'єднання, політичні партії тощо), які беруть участь у здійсненні державної влади, а також форми їх взаємодії. Державність — це складна й динамічна система зв'язків, відносин та інститутів публічної влади, розвиток якої зумовлений відповідними особливостями соціально-економічних, політичних і духовно-моральних чинників життєдіяльності окремо взятого народу або співтовариства народів на певному історичному етапі їх розвитку. Поняття «державність» не зводиться до переліку державних функцій і структур, воно не може ототожнюватися також із поняттям «держава». Це пояснюється тим, що хронологічно еволюційне зародження елементів державності передують становленню суверенної держави. Саме ця особливість державності як базової моделі, своєрідного каркасу державотворчого процесу дає можливість шляхом реформування наявних інститутів і систем політичної влади виходити на якісно нові державні утворення. Не можна цілком ідентифікувати державу зі спорідненим поняттям «політична система», оскільки, по-перше, будь-яка політична система може охоплювати такі елементи, які намагаються реалізувати свої інтереси самостійно, без взаємодії з державою з метою реалізації її функцій; по-друге, до політичної системи можуть входити також інститути, що протидіють державі, і з огляду на це їх не можна вважати складовими частинами державності. Термін «державність» має надзвичайно важливу історико-прогностичну

наповненість. Його використання в політології дає змогу суттєво розширити часовий діапазон для аналізу, розуміння й пояснення закономірностей та особливостей державного розвитку, з'ясування суті ключових проблем еволюції суспільного життя [4, с. 205].

Незважаючи на різні тлумачення та підходи до вивчення поняття «державність», ми прагнемо встановити його критерії крізь призму різних історичних етапів української державності, а також чітко розмежувати поняття «держава» та «державність». На першому етапі зародження державності в Україні, а саме в період Київської Русі (княжої доби), сформувалися перші ознаки державності: населення, географічне розташування, релігія. З'явилися також перші органи влади (утворилася дружинна форма державності [5]), які регулювали відносини у сфері управління, здійснювали судочинство, а також збирали данину. Центальною фігурою, безумовно, був князь. Основними органами влади впродовж IX–XIII ст. були князь, боярська рада, віче — носії різних форм державності. Характерною ознакою є те, що впродовж цього періоду органи влади переживали трансформацію від значного впливу дружини та бояр до домінування князівської влади. Хрещення Київської Русі 988 р. також відіграло значну роль у формуванні державності, адже сприяло зміцненню влади князя, а також зближенню з державами, які сповідували християнство. Географічне розташування мало значний вплив на формування державності. Прикладом може слугувати «шлях із варягів у греки», який сприяв розвитку торгівлі в Київській Русі. Державність є поняттям історико-філософським та несе в собі певний код історичного буття, самозбереження у просторі й часі. З огляду на історичні етапи можна простежити трансформацію інститутів державної влади на прикладі інституту дружини часів Київської Русі, який розвинувся в давньоруське віче — інститут народовладдя, про який маємо сьогодні досить відомостей, отриманих переважно на основі давньоруських переказів і літописних свідчень. Це відображено практично в усіх відомих писемних джерелах доби Київської Русі [8]. Вважаємо, що таким трансформаціям в житті будь-якого народу передують історичний злам — різка зміна його соціального й правового становища, і, як наслідок — потреба збереження в нових політичних умовах принаймні свого попереднього статусу. Спершу — це було завданням для окремих, найбільш активних (чи зацікавлених) соціальних груп. Саме вони стають головними продуцентами ідей, здатних консолідувати суспільство до рівня нації, принаймні, стати прологом появи його нової якості унаслідок процесу націоналізації свідомості усе ширших верств народу. У підсумку така ідея державності набуває ознак національної. Переконані, що процес націогенезу й національного державотворення у розумінні усвідомлення потреби домогтися власної держави (державна ідея як національна), в україн-

ського народу вперше припадає на останню третину XVI — першу половину XVII ст. Цей хід пов'язується передовсім з козацтвом, яке фактично посіло місце основної соціальної бази й провідника масового руху за політичне самовизначення українців. З огляду на викладене через аналіз історичного прикладу розвитку інституту дружини можна простежити трансформацію в історичному аспекті інститутів державної влади в Україні від часів Київської Русі до сьогодення. Державність є кодом історичного буття та визначає для держави, як похідного утворення, межі існування й функціонування.

Українська державність і українська національна державність — поняття не рівнозначні. Вважаємо, що українська державність фактично ототожнюється з історичним буттям українського народу, починаючи з часу його формування, тобто III–IV ст. або появи перших слов'янських політичних утворень на території України. Можна дискутувати щодо епохи, що навіть передують утворенню певних форм державності у східних слов'ян (до-слов'янського часу). Звичайно, було б спрощенням установлювати між, скажімо, Скіфською державою чи античними полісами Північного Причорномор'я і пізнішою українською державністю прямий генетичний зв'язок. Але рівною мірою помилковим є й заперечення зв'язку між ними. Натомість, виникнення української національної державності (держави) припадає на час формування нації, себто якісно іншого стану народу. Якщо в певній державі є перевага владного авторитету, то державність є запобіжником, що стримує трансформацію такого авторитету у свавілля. Тобто в державності приховані вічні метазакони, які постають із єдності нації як нескінченної низки поколінь громадян суверенної держави. Якщо навести аналогію, то можна сказати, що державність для держави — це як конституція для закону, тобто та основа, яка визначає подальший розвиток конкретної держави.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, поняття «держава» і «державність» як наукові категорії — це поняття різних вимірів державно-правової дійсності. Якщо «держава» як політико-правовий інститут загалом характеризується суверенною владою й сукупністю створених нею інституцій політичного, адміністративного, воєнного, судового, релігійного й культурного характеру для управління певною територією та населенням, що проживає на ній, то «державність» не має чітко означеного змісту. Узагальнюючи існуючі наукові підходи, розуміємо державність як прояв соціально-історичної укоріненості «держави у буття суспільства», що має національно-духовну природу й національно-культурну орієнтацію. Іншими словами, «державність» — це історично мінливий, проте завжди комплексний процес формування суспільних інституцій, що супроводжується політичною, етнічною, природньо-ментальною, культурною та економічною інтеграцією населення, співставною

з націогенезом; завершується постановням суверенної держави, або/чи свідчить про незавершеність процесу її розбудови. У будь-якому разі тут поняття «державність» вважаємо суголосним з іншим поняттям — (національного) «державотворення», під

яким розуміємо комплексний (такий, що охоплює культурні, політичні, міфологічні, релігійні тощо чинники) й довготривалий процес, спрямований на усвідомлення / утворення / розбудову народом власної (національної) держави.

Література

1. Греченко В. А. До питання про сутність поняття «державність». *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2020. Вип. 20. С. 244–249.
2. Мірошніченко М. Державність і право України: генезис у європейському контексті: (з найдавніших часів до початку XIX ст.) : монографія. 2-ге вид. Київ : Аттика, 2016. 544 с.
3. Мірошніченко М. І. Теоретичні і методологічні засади генезису правової системи України : монографія. Київ : Вид-во ун-ту «Україна», 2010. 367 с.
4. Мерник А. М., Ярова А. С. Поняття держава та державність: зміст та співвідношення (історико-правовий аспект). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 3. С. 19–22. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2019/5.pdf (дата звернення: 20.09.2024).
5. Головатий М. Ф., Антонюк О. В. Політологічний словник. Вид. 2-ге, перероб. і доп. Київ : МАУП, 2019. 792 с.
6. Мірошніченко М. І. Генезис національних правових систем: теоретико-методологічний аспект : монографія. Київ : Вид-во ун-ту «Україна», 2017. 271 с.
7. Норкус Зенонас. Непроголошена імперія: Велике князівство Литовське з погляду порівняльно-історичної соціології імперії: монографія. Пер. з лит. П. Білінський. Київ : Критика, 2016. 440 с.
8. Норт Д., Волліс Дж., Вайгест Б. Насильство та суспільні порядки. Основні чинники, які вплинули на хід історії. Пер. з англ. Т. Цимбал. Київ : Наш формат, 2017. 352 с.
9. Кралюк П. Історія України «без брому». Розвиток державності на українських землях. Харків : Фоліо, 2020. 432 с.
10. Терлюк І. Я. Історія держави і права України. Вид. 4-те, зі змінами. Київ : Кондор, 2018. 772 с.
11. Селіванов В. Право і влада суверенної України. Методологічні аспекти: монографія. Київ : Ін Юре, 2002. 724 с.
12. Іванова А. Ю. Евристичний потенціал концепції держави перехідного періоду для дослідження державотворчих процесів доби Української революції 1917–1921 рр. *Правова держава*. 2013. Вип. 24. С. 64–72.
13. Лепісевич П. М., Терлюк І. Я. Козацька держава і право. Львів : Край, 2015. 133 с.
14. Терлюк І. Я. Встановлення і характер радянської державності в Україні. *Аннали юридичної історії. Історичні проблеми теорії права*. 2017. Т. 1, № 3–4. С. 24–36.
15. Терлюк І. Я. Український націогенез і козацтво в контексті формування української державної ідеї як національної (остання третина XVI – перша половина XVII ст.). *Аннали юридичної історії*. 2018. Т. 2, № 1–2, січень-червень. С. 109–123.
16. Терлюк І. Я. «Комуністична революція згори» в Україні: з історії становлення та закріплення в Україні радянської державності і права (1917–1920-ті рр.). Львів : Каменяр, 2018. 150 с.
17. Зварич Р. В. Національна держава: поняття, ознаки, функції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2018. 214 с.

References

1. Hrechenko V. A. (2020). Do pytannia pro sutnist poniattia "derzhavnist" [To the question of the essence of the concept of "statehood"]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Vyp. 20. S. 244–249 [in Ukrainian].
2. Miroshnychenko M. (2016). Derzhavnist i pravo Ukrainy: henezys u yevropeiskomu konteksti: (z naidavnishykh chasiv do pochatku XIX st.) [Ukrainian statehood and law: genesis in the European context: (from ancient times to the beginning of the 19th century)]: monohrafiia. 2-he vyd. Kyiv: Attyka, 2016. 544 s. [in Ukrainian].
3. Miroshnychenko M. I. (2010). Teoretychni i metodolohichni zasady henezysu pravovoi systemy Ukrainy [Theoretical and methodological foundations of the genesis of the legal system of Ukraine]: monohrafiia. Kyiv: Vyd-vo un-tu "Ukraina", 367 s. [in Ukrainian].
4. Mernyk A. M., Yarova A. S. (2019). Poniattia derzhava ta derzhavnist: zmist ta spivvidnoshennia (istoryko-pravovyi aspekt) [Concepts of state and statehood: meaning and relationship (historical and legal aspect)]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2019. № 3. S. 19–22. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2019/5.pdf [in Ukrainian].
5. Holovaty M. F., Antoniuk O. V. (2019). Politolohichni slovnyk [Political dictionary]. Vyd. 2-he, pererob. i dop. Kyiv: MAUP. 792 s. [in Ukrainian].
6. Miroshnychenko M. I. (2017). Henezys natsionalnykh pravovykh system: teoretyko-metodolohichni aspekt [Genesis of national legal systems: theoretical and methodological aspect]: monohrafiia. Kyiv: Vyd-vo un-tu "Ukraina". 271 s. [in Ukrainian].

7. Norkus Zenonas (2016). *Neproholoshena imperiia: Velyke kniazivstvo Lytovske z pohliadu porivnialno-istorychnoi sotsiologii imperii* [The Unproclaimed Empire: The Grand Duchy of Lithuania from the perspective of the comparative-historical sociology of the empire]: monohrafiia. Per. z lyt. P. Bilynskiy. Kyiv: Krytyka. 440 s. [in Ukrainian].
8. Nort D., Vollis Dzh., Vaihest B. (2017). *Nasylstvo ta suspilni poriadky. Osnovni chynnyky, yaki vplynuly na khid istorii* [Violence and social order. The main factors that influenced the course of history]. Per. z anhl. T. Tsymbal. Kyiv: Nash format. 352 s. [in Ukrainian].
9. Kraliuk P. (2020). *Istoriia Ukrainy "bez bromu". Rozvytok derzhavnosti na ukraïnskykh zemliakh* [History of Ukraine "without bromine". Development of statehood on Ukrainian lands]. Kharkiv: Folio. 432 s. [in Ukrainian].
10. Terliuk I. (2018). *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy* [History of the state and law of Ukraine]. Vyd. 4-te, zi zminamy. Kyiv: Kondor. 772 s. [in Ukrainian].
11. Selivanov V. (2002). *Pravo i vlada suverennoi Ukrainy. Metodolohichni aspekty* [Law and power of sovereign Ukraine. Methodological aspects]: monohrafiia. Kyiv: In Yure. 724 s. [in Ukrainian].
12. Ivanova A.Iu. (2013). *Evrystychnyi potentsial kontseptsii derzhavy perekhidnoho periodu dlia doslidzhennia derzhavotvorchykh protsesiv doby Ukraïnskoï revoliutsii 1917–1921 rr.* [The heuristic potential of the concept of the transitional state for the study of state-building processes during the Ukrainian Revolution of 1917–1921]. *Pravova derzhava*. Vyp. 24. S. 64–72. [in Ukrainian].
13. Lepisevych P.M., Terliuk I.Ia. (2015). *Kozatska derzhava i pravo* [Cossack state and law]. Lviv: Krai. 133 s. [in Ukrainian].
14. Terliuk I. Ia. (2017). *Vstanovlennia i kharakter radianskoi derzhavnosti v Ukraini. Annaly yurydychnoi istorii* [Establishment and nature of Soviet statehood in Ukraine]. *Annals of legal history. Istorychni problemy teorii prava*. T. 1. № 3–4. S. 24–36 [in Ukrainian].
15. Terliuk I. Ia. (2018). *Ukraïnskyi natsiohenez i kozatstvo v konteksti formuvannia ukraïnskoï derzhavnoi idei yak natsionalnoi (ostannia tretyna 16 — persha polovyna 17 st.)* [Ukrainian nationogenesis and Cossacks in the context of the formation of the Ukrainian state idea as a national one (the last third of the 16th — the first half of the 17th century)]. *Annaly yurydychnoi istorii*. T. 2. № 1–2, sichen-cherven. S. 109–123 [in Ukrainian].
16. Terliuk I. Ia. (2018). *"Komunistychna revoliutsiia zghory" v Ukraini: z istorii stanovlennia ta zakriplennia v Ukraini radianskoi derzhavnosti i prava (1917–1920-ti rr.)* ["Communist revolution from above" in Ukraine: from the history of the formation and consolidation of Soviet statehood and law in Ukraine (1917–1920s)]. Lviv: Kameniar. 2018. 150 s. [in Ukrainian].
17. Zvarych R. V. (2018). *Natsionalna derzhava: poniattia, oznaky, funktsii* [National state: concepts, signs, functions]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Kyiv. 214 s. [in Ukrainian].

УДК 347.943 (477)

Кикоть Артем Володимирович

*аспірант кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Kykot Artem

PhD Candidate at the

Department of Civil, Notarial, and Enforcement Procedure

National University "Odesa Law Academy"

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-10-10418

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС;
СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

ЧУТКИ ЯК ДОКАЗ: АНАЛІЗ ФЕДЕРАЛЬНИХ ПРАВИЛ ДОКАЗУВАННЯ США

HEARSAY AS EVIDENCE: ANALYSIS OF THE US FEDERAL RULES OF EVIDENCE

Анотація. Вступ. Стаття досліджує концепцію чуток у контексті Федеральних правил доказування (Federal Rules of Evidence), зокрема, акцентує увагу на їх визначенні, застосуванні та впливі на судовий процес. Здійснюється визначення чуток відповідно до Правил 801 Федеральних правил доказування, яке забороняє використання свідчень, що не підлягають перехресному допиту. Основною метою таких правил є уникнення ненадійних свідчень, які можуть призвести до помилкових висновків.

Мета. Метою статті є аналіз поняття чуток як доказу в контексті федеральних правил доказування США та вивчення можливостей їх застосування для вдосконалення системи цивільного судочинства в Україні. Автор прагне висвітлити основні проблеми, пов'язані з визнанням та використанням чуток у судовому процесі, а також обґрунтувати необхідність адаптації міжнародних практик до національного законодавства.

Матеріали і методи. У статті використано різноманітні матеріали та методи для аналізу чуток як доказу в контексті Федеральних правил доказування США. Основними підходами є аналіз законодавства, зокрема Федерального правила доказування (Federal Rule of Evidence) 801, що визначає поняття чуток, та Правил (Rules) 803 і 804, які містять виключення для певних категорій чуток. Огляд судової практики, зокрема справ, що стосуються застосування цих правил, ілюструє реальне використання норм щодо чуток у судовому процесі.

Результати. Результати статті вказують на те, що розгляд чуток як доказів у цивільному судочинстві вимагає переосмислення існуючих норм і практик. Стаття демонструє, що визначення та виключення, закладені у Федеральних правилах доказування США, можуть бути корисними для України, оскільки вони пропонують структурований підхід до оцінки допустимості чуток.

Результати статті вказують на те, що правильне застосування правил доказування може сприяти забезпеченню справедливого процесу, покращенню довіри до судової системи, а також підвищенню якості правосуддя. Таким чином, стаття пропонує нові перспективи для удосконалення правозастосування в Україні, зокрема в аспектах, пов'язаних із чутками як доказами.

Перспективи. Перспективи статті полягають у її потенційній користі для покращення системи цивільного судочинства, особливо в контексті правил доказування. По-перше, стаття може слугувати основою для подальших досліджень, які зосереджуються на впливі правил доказування на якість судових рішень та справедливість процесу. По-друге, висновки та рекомендації можуть бути використані правниками та законодавцями для внесення змін до існуючих норм, що регулюють застосування чуток як доказів, з метою забезпечення більшої чіткості та передбачуваності у судовій практиці.

Таким чином, стаття має потенціал для сприяння обговоренню та вдосконаленню практик у сфері цивільного судочинства, що в свою чергу може позитивно вплинути на справедливість і ефективність судових процесів.

Ключові слова: чулки, докази, федеральні правила доказування, цивільне судочинство, допустимість доказів, винятки з правил про чулки, надійність, судова практика, процесуальні норми.

Summary. Introduction. The article examines the concept of hearsay in the context of the Federal Rules of Evidence, in particular, focusing on its definition, application and impact on the trial. The author defines hearsay in accordance with Rule 801 of the Federal Rules of Evidence, which prohibits the use of testimony that is not subject to cross-examination. The main purpose of such rules is to avoid unreliable testimony that may lead to erroneous conclusions.

Purpose. The purpose of this article is to analyze the concept of hearsay as evidence in the context of the US Federal Rules of Evidence and to explore the possibilities of their application to improve the civil justice system in Ukraine. The author seeks to highlight the main problems associated with the recognition and use of hearsay in court proceedings, and also to substantiate the need to adapt international practices to national legislation.

Materials and methods. The article uses a variety of materials and methods to analyze hearsay as evidence in the context of the US Federal Rules of Evidence. The main approaches are the analysis of legislation, in particular Federal Rule of Evidence 801, which defines the concept of hearsay, and Rules 803 and 804, which contain exceptions for certain categories of hearsay. A review of case law, including cases involving the application of these rules, illustrates the actual use of hearsay rules in litigation.

Results. The results of the article indicate that the consideration of hearsay as evidence in civil proceedings requires a re-thinking of existing rules and practices. The article demonstrates that the definitions and exceptions set forth in the US Federal Rules of Evidence may be useful for Ukraine, as they offer a structured approach to assessing the admissibility of hearsay.

The results of the article indicate that the proper application of the rules of evidence can contribute to ensuring a fair trial, improving trust in the judicial system, and enhancing the quality of justice. Thus, the article offers new perspectives for improving law enforcement in Ukraine, in particular in aspects related to hearsay as evidence.

Discussion. The article has the potential to improve the civil justice system, especially in the context of the rules of evidence. First, the article can serve as a basis for further research focusing on the impact of the rules of evidence on the quality of court decisions and the fairness of the process. Secondly, the conclusions and recommendations can be used by lawyers and legislators to amend the existing rules governing the use of hearsay as evidence in order to ensure greater clarity and predictability in court practice.

Thus, the article has the potential to contribute to the discussion and improvement of practices in the field of civil justice, which in turn may have a positive impact on the fairness and efficiency of court proceedings.

Key words: hearsay, evidence, federal rules of evidence, civil proceedings, admissibility of evidence, exceptions to the hearsay rule, reliability, case law, procedural rules.

Постановка проблеми. Постановка проблеми у статті полягає в аналізі ролі чуток як доказів у цивільному процесі США відповідно до Федеральних правил доказування. Основною проблемою є баланс між необхідністю виключення ненадійних доказів, щоб забезпечити справедливий судовий процес, і водночас можливістю допустити певні типи чуток, які можуть мати значну доказову цінність. Проблема полягає також у тому, що визначення чуток у Федеральних правилах доказування не охоплює всіх видів позасудових свідчень, що створює ризики для правосуддя та може викликати складнощі у їх застосуванні на практиці. Стаття досліджує, яким чином можна покращити правозастосовну практику та процесуальні механізми, щоб підвищити ефективність і справедливість судочинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про глибоке дослідження проблеми допустимості чуток у судовій системі США, однак питання їхнього впливу та застосування залишається актуальним. Відповідні питання широко висвітлені в праці Джона Г. Вігмора (*Evidence in Trials at Common Law*) [1], де аналізується еволюція правила про чулки та його винятки. Крістофер Мюлер і Лейрд Кіркпатрик у своїй праці (*Federal Evidence*) [2] досліджують сучасні зміни у застосуванні Федеральних правил доказування, особливо акцентуючи на нормах статей 801 і 803, які безпосередньо стосуються допустимості чуток.

Інші важливі дослідження включають роботу Джека Б. Вейгера (*Confrontation and Hearsay: A Look Back at Ohio v. Roberts*) [3], де аналізуються права обвинувачених у контексті застосування чуток, а також роботу Пола Ф. Рота (*Hearsay Exceptions: A Lawyer's Guide*) [4], яка надає чітке роз'яснення щодо кожного з винятків із правила про чулки, зокрема статті 803.

Крім того, дослідження Томаса Вільямса (*The Residual Exception to the Hearsay Rule*) [5] зосереджується на статті 807, яка регулює залишкові винятки з правила про чулки. У цьому контексті дослідження Майкла Сакса та Барбари Стівенсон (*Law and Human Behavior*) [6] та Джона М. Магвайра (*The Hearsay System: Around and Through the Thicket*) [7] підкреслює проблеми, що виникають через різне тлумачення винятків у різних судах.

Порівняльні дослідження, такі як праця Джеймса Г. Брауна (*The Hearsay Rule and Its Exceptions*) [8], пропонують поглиблений аналіз відмінностей у підходах до правила про чулки в різних правових системах.

Попри значну кількість досліджень, залишаються невирішеними питання щодо використання чуток у кримінальних справах, зокрема щодо їхнього впливу на права обвинуваченого. Статті, присвячені цьому питанню, зокрема дослідження Ейлін А. Скален (*Constitutional Dimensions of Hearsay Reform: Toward a Three-Dimensional Confrontation Clause*) [9] та Едмунд М. Морган у своїй роботі (*Hearsay And*

Non-Hearsay) [10], аналізують конституційні аспекти та ризики для справедливого судового розгляду.

Однак не вирішеними залишаються питання, пов'язані з уніфікацією підходів до винятків у межах різних юрисдикцій, що підкреслює необхідність подальших досліджень.

Метою статті є дослідження правових аспектів використання чуток як доказів у цивільному судочинстві, зокрема в контексті Федеральних правил доказування США. Автор прагне показати, як сучасні підходи до допустимості чуток можуть вплинути на правосуддя та надійність доказів, а також запропонувати шляхи вдосконалення цих підходів для забезпечення балансу між ефективністю судочинства та правами сторін на справедливий розгляд справи.

Матеріали і методи. У статті використано матеріали, що включають положення Федеральних правил доказування США, зокрема правила, що стосуються чуток і їх допустимості в суді (Правило 801 та інші). Аналіз також ґрунтується на дослідженні судової практики, де розглядалися різні аспекти застосування цих правил в цивільному судочинстві. Методологія дослідження охоплює порівняльний аналіз нормативних актів та судових рішень, а також використання критичного підходу для оцінки ефективності існуючих винятків і їхнього впливу на правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Змагальна система США має на меті надати судді або присяжним найбільш надійні докази, дотримуючись певних принципів. Основним принципом, що стосується чуток, є вимога надання свідчень під присягою, при цьому свідки підлягають перехресному допиту. Цей підхід, відповідно до Джона Вігмора у його роботі «*Evidence in Trials at Common Law*», має на меті запобігти ненадійності свідчень і забезпечити, щоб лише достовірна інформація впливала на рішення суду. Проблема виникає, коли судді або присяжні розглядають позасудові висловлювання чи дії як свідчення, які не були надані в умовах присяги.

Для того щоб визнати позасудову заяву за правдиву, необхідно, щоб особа, яка не була під присягою, точно сприйняла і запам'ятала подію, а також намагалася максимально точно відобразити цю подію у своїх діях або висловлюваннях. Відповідно до Федеральних правил доказів США, прийнятність позасудової дії або висловлення залежить від того, чи є вони чутками, і якщо так, то чи підпадають вони під виняток з правила щодо чуток [11]. Це потребує детального аналізу, оскільки різні ситуації можуть мати різні рівні надійності.

Визначити, чи є надані докази чутками, буває не так просто, оскільки існують розбіжності в точних визначеннях терміна. Правило 801(с) Федеральних правил доказів визначає чулки як «заяву, крім тієї, що зроблена заявником під час дачі показань на суді або слуханні [12]. Важливо зазначити, що термін «заява» може охоплювати як усні, так і письмові твердження, а також невербальну поведінку,

якщо така поведінка має на меті бути розглянутою як твердження. Це підкреслює важливість чіткого розуміння, що саме вважається «заявою», оскільки це може впливати на допустимість доказів.

Докази, які не є чутками, можуть бути виключені відповідно до правила 403, якщо індуктивний ланцюг занадто розтягнутий. Наприклад, імпліцитні твердження, що базуються на позасудових висловлюваннях, можуть призводити до помилкових висновків, що підриває довіру до справи. У контексті цього підходу, дослідники, такі як Тімоті Вільямс у «*The Residual Exception to the Hearsay Rule*», підкреслюють важливість контексту та обставин, у яких зроблені позасудові заяви, оскільки це може суттєво вплинути на їх надійність.

Таким чином, суть визначення чуток полягає в запобіганні навмисній брехні, відсутність наміру висловити твердження зменшує ризик навмисної фальсифікації. Однак навіть без наміру свідчення можуть бути неправильно інтерпретовані або спотворені, що викликає додаткові труднощі в судовому розгляді. Як зазначає Патрик Ф. Рот у своїй книзі «*Hearsay Exceptions: A Lawyer's Guide*», навіть визнані винятки з правила чуток не завжди гарантують надійність свідчень.

Однак імпліцитні (приховані) твердження можуть ввести в оману суддю або присяжних. Невербальна поведінка, наприклад, може бути неоднозначною і не відображати реальний психічний стан особи. Суддя, оцінюючи такі докази, має визначити, чи можна вважати сприйняття особи надійним, а також чи є подія найбільш ймовірним поясненням психічного стану [13]. В судових процесах зменшують ризик навмисної брехні шляхом застосування перехресного допиту, але він не завжди ефективно виявляє всі можливі дефекти в свідченнях. Ця проблема може бути особливо гострою в справах, де свідки можуть мати особисті інтереси або емоційні упередження.

Хоча деякі чулки можуть вважатися більш надійними через обставини їх виникнення, суди часто не враховують фактори, що впливають на надійність, такі як можливість навмисної фальсифікації. Наприклад, свідок може мати мотив приховати істину або спотворити її внаслідок особистої зацікавленості, що ставить під сумнів об'єктивність його свідчень. Як зазначає Джон Г. Браун у своєму дослідженні «*The Hearsay Rule and Its Exceptions*», суди іноді намагаються балансувати між правами сторін і забезпеченням справедливого розгляду, що може призводити до неоднозначних рішень.

Дослідження вказують на те, що свідки можуть помилятися у своїх свідченнях, навіть якщо вони щирі, оскільки пам'ять людини не завжди надійна і може бути спотворена внаслідок різних психологічних факторів. У цьому контексті роботи таких дослідників, як Мелісса Сакс та Бенжамін Стівенсон у «*Law and Human Behavior*», підкреслюють, що

свідчення можуть бути спотворені через стрес чи емоційний тягар.

Виключення з правила чуток, надані у правилі 801(d), включають визнання і деякі попередні заяви свідків, які не є сторонами у справі. Ці заяви не вважаються чутками, оскільки були зроблені під присягою і під загрозою кримінальної відповідальності. Правило 801 також не вважає чутками визнання протилежної сторони по справі, оскільки протилежна сторона має можливість свідчити про свої заяви, що підвищує їх надійність в очах суду.

Загалом, хоча визначення «чуток» у Федеральному правилі 801 не охоплює всі ненадійні докази, воно пропонує чітке правило для виключення доказів, що вважаються ненадійними. Основна ідея цього визначення полягає в тому, що всі свідчення мають бути перевіреними і підтвердженими, щоб бути прийнятими в суді. Хоча існують винятки, це не означає, що всі чулки стають автоматично прийнятими, правило 403 може відкидати навіть ті докази, які формально не є чутками, якщо їх надійність під сумнівом або якщо їхня допустимість може викликати плутанину або неправомірний вплив на судові рішення [14]. Цим самим, система доказів вимагає постійного балансу між допуском до суду правдивих свідчень і захистом від ненадійних або потенційно маніпулятивних свідчень.

Крім того, як зазначає Едмунд М. Морган у своїй роботі Hearsay And Non-Hearsay конституційні аспекти використання чуток у суді можуть впливати на допустимість таких доказів, оскільки вони можуть суперечити праву на справедливий судовий розгляд. Таким чином, важливість ретельного розгляду та оцінки доказів є критично важливою для забезпечення справедливості у правосудді.

Хоча заява, що є чутками, може уникнути виключеного правила щодо чуток через виняток, це не означає, що вона автоматично стає прийнятною. Правило 403 може виключити допустимість навіть у тих випадках, коли правило щодо чуток не застосовується [15]. Привілейовані заяви є неприйнятними, навіть якщо вони підпадають під виняток з правила щодо чуток. Хоча Федеральні правила доказів прямо не включають конституційні принципи, права, гарантовані обвинуваченому Конституцією, безумовно, матимуть перевагу, виключаючи докази, які інакше були б допустимі відповідно до статті VIII Конституції США [16].

Хоча визначення чуток у Федеральному правилі 801 не охоплює всі докази, що мають ознаки «ненадійності», воно надає стислу, зручну формулу для визначення, чи слід виключити докази, які традиційно вважаються «ненадійними». Конституційна складова, хоча й не виражена у Правилі 801, залишається основоположною при оцінці допустимості доказів-чуток, а Правило 403 надає підставу для заперечення, коли докази, що не підпадають під визначення чуток у Правилі 801, виглядають ненадійними. Оскільки визначення чуток, закріплене

у Федеральному правилі 801, найбільш точно відповідає тому, що використовують суди США, Федеральне правило 801 та судова практика, що його тлумачить, можуть слугувати практичною моделлю для кодифікації законодавства про докази.

На додаток до виключень з визначення чуток, наданих у Правилі 801(d), Федеральні правила доказів, дотримуючись традиційної схеми, дозволяють уникати загальної заборони на чулки за певних виключень, коли це вважається необхідним для інтересів правосуддя, а обставини загалом забезпечують надійність. Два правила складають ці виключення: Правило 803 вказує на ті виключення, які застосовуються незалежно від того, доступний свідок чи ні, а Правило 804 містить ті, які застосовуються тільки тоді, коли свідок недоступний. Обидва правила закінчуються ідентичними залишковими виключеннями, які дозволяють допускати чулки як доказ, за умови, що вони мають «гарантії надійності» та відповідають іншим загальним умовам. Правила 803 і 804 переглядають і розширюють традиційні виключення чуток з урахуванням конституційних гарантій для свідків [17].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Висновки статті свідчать про те, що Федеральні правила доказування США, зокрема правила щодо чуток, представляють чітку та систематизовану концепцію, яка сприяє об'єктивності у прийнятті доказів та захищає права сторін у судовому процесі. Використання таких підходів дозволяє збалансувати інтереси правосуддя та забезпечити справедливість. Однак, зазначається, що незважаючи на винятки, визначені в правилах, конституційні гарантії залишаються визначальними у питанні прийнятності доказів, що гарантує захист прав обвинувачених.

Перспективи подальших досліджень полягають у більш детальному вивченні можливостей інтеграції цих принципів у систему цивільного судочинства України. Запровадження чітко визначених правил щодо допустимості чуток, які враховують питання довіри до джерел інформації та можливості їх перевірки, може покращити якість судових рішень і знизити ризик упередженості.

Для України ці принципи можуть бути застосовані у вдосконаленні доказового процесу, створенні винятків для допустимості певних видів доказів за умови забезпечення їхньої достовірності та можливості перевірки через перехресний допит. Це підвищить прозорість та ефективність судового розгляду, водночас забезпечуючи захист прав всіх учасників процесу. Для покращення системи цивільного судочинства України можна застосувати деякі з положень, викладених у статті про чулки як доказ у контексті федеральних правил доказування США. По-перше, Україні варто розглянути можливість удосконалення визначення чуток та їх допустимості в судовому процесі. Актуалізація цього поняття у національному законодавстві дозволить чітко регламентувати, які свідчення можуть бути

визнані ненадійними, а які — мати право на існування у судовому розгляді.

По-друге, важливо ввести виключення для певних типів свідчень, які мають високу ймовірність надійності. Як і в американській системі, це можуть бути свідчення, що відповідають певним критеріям надійності, таким як свідчення, зроблені у близький до події час, або свідчення, що базуються на безпосередньому спостереженні.

Також варто звернути увагу на механізми забезпечення прав осіб на перехресний допит. Запровадження чітких правил про те, як і коли свідчення можуть бути використані, а також про права сторін у контексті таких свідчень, такий підхід може суттєво покращити якість процесу судового розгляду справ. Підвищення прозорості та зрозумілості правил зменшить ймовірність зловживань і покращить довіру до судової системи.

Література/References

1. Wigmore J. H. Evidence in Trials at Common Law. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Evidence_in_Trials_at_Common_Law.html?id=CUw3AQAAIAAJ&redir_esc=y (дата звернення: 22.10.2024).
2. Jack B. Wager Confrontation and Hearsay: A Look Back at Ohio v. Roberts. URL: <https://caselaw.findlaw.com/court/us-supreme-court/448/56.html> (дата звернення: 22.10.2024).
3. Mueller C. B., Kirkpatrick L. C. Federal Evidence. URL: <https://aspenpublishing.com/products/mueller-supp-fre2024?srsltid=AfmBOopvKTJi5N6Gam9r1nKDPV2mY072-NNnaEn47hMRPUQQt5Yqrxac> (дата звернення: 22.10.2024).
4. Rule 804. Hearsay Exceptions; Declarant Unavailable. URL: https://www.law.cornell.edu/rules/fre/rule_804 (дата звернення: 22.10.2024).
5. Williams T. The Residual Exception to the Hearsay Rule. URL: https://digitalcommons.law.utulsa.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1162&context=fac_pub (дата звернення: 22.10.2024).
6. Saks M., Stevenson B. Law and Human Behavior. URL: <https://www.apa.org/pubs/journals/lhb> (дата звернення: 22.10.2024).
7. Brown J. G. The Hearsay Rule and Its Exceptions. URL: <https://core.ac.uk/reader/72835410> (дата звернення: 22.10.2024).
8. Scallen E. A. Constitutional Dimensions of Hearsay Reform: Toward a Three-Dimensional Confrontation Clause. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/217206026.pdf> (дата звернення: 22.10.2024).
9. Morgan E. M. – Hearsay and Non-Hearsay [1935] 48 Harvard Law Review 1138. URL: <https://www.studocu.com/my/document/universiti-malaya/law-of-evidence/edmund-m-morgan-hearsay-and-non-hearsay-1935-48-harvard-law-review-1138/50483759> (дата звернення: 22.10.2024).
10. Maguire J. M. The Hearsay System: Around and Through the Thicket. URL: <https://scholarship.law.vanderbilt.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3968&context=vlr> (дата звернення: 22.10.2024).
11. Federal Rules of Evidence. URL: <https://www.law.cornell.edu/rules/fre> (дата звернення: 22.10.2024).
12. Rule 801. Definitions That Apply to This Article; Exclusions from Hearsay. URL: https://www.law.cornell.edu/rules/fre/rule_801 (дата звернення: 22.10.2024).
13. The Jury and the Exclusionary Rules of Evidence. URL: <https://chicagounbound.uchicago.edu/ucirev/vol4/iss2/7/> (дата звернення: 22.10.2024).
14. Rule 403. Excluding Relevant Evidence for Prejudice, Confusion, Waste of Time, or Other Reasons. URL: https://www.law.cornell.edu/rules/fre/rule_403 (дата звернення: 22.10.2024).
15. LII U.S. Constitution Annotated Article I. Legislative Branch Section VIII. URL: <https://www.law.cornell.edu/constitution-conan/article-1/section-8> (дата звернення: 22.10.2024).
16. Hearsay Evidence and the Federal Rules: Article VIII–I. Mapping Out the Borders of Hearsay. URL: <https://digitalcommons.lsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4138&context=lalrev> (дата звернення: 22.10.2024).
17. Rule 803. Exceptions to the Rule Against Hearsay. URL: https://www.law.cornell.edu/rules/fre/rule_803 (дата звернення: 22.10.2024).

УДК 37.01+34.01

ІНШЕ

Жукова Ірина Віталіївна*кандидат наук з державного управління, доцент,
старший викладач кафедри публічного управління і проектного менеджменту
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»,
директор Видавничої групи «Наукові перспективи»***Zhukova Iryna***Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Professor,
Senior Lecturer of the Department of Public Administration and Project Management
SIHE "University of Education Management",
Director of the "Scientific Perspectives" Publishing Group
ORCID: 0000-0003-4927-0610*

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-10-10475

ЗАСОБИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ: СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЛЕГАЛЬНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ

MEANS OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE SPHERE OF GENERAL SECONDARY EDUCATION: ESSENTIAL CHARACTERISTICS AND LEGAL CONSOLIDATION

Анотація. Вступ. У рамках вітчизняної та іноземної дослідницької структурної системи під видами засобів публічного управління як терміном розуміється сукупність інструментів та механізмів, що застосовуються в процесі організаційно-регулятивної та контрольної-координаційної діяльності в зазначеній сфері органами державної влади та місцевого самоврядування. Водночас, постає питання про різні категорії (види) таких засобів, залежно від їх функціонального призначення та особливостей впливу на систему освіти.

Мета. Мета статті – осмислити сутнісну характеристику та основи легального закріплення засобів публічного адміністрування у сфері загальної середньої освіти. Особлива увага приділяється об'єктивності знань про категорії суб'єктів та об'єктів засобів публічного управління сферою загальної середньої освіти, що можуть бути систематизовані у органічній сукупності.

Матеріали і методи. У роботі використано та докладно проаналізовано на належному теоретичному рівні джерела щодо предмета дослідження, а також розглядаються наукові теорії, концепції щодо предмета дослідження тощо з коректним посиланням на джерела.

Результати, перспективи. Проаналізовані у статті особливості видів засобів публічного адміністрування у сфері загальної середньої освіти дозволили дійти наступних проміжних умовиводів:

по-перше, в рамках розуміння терміну «засіб публічного адміністрування у сфері загальної середньої освіти» доцільно розглядати суміжні, пов'язані дефініції, як-от «засіб», «правовий засіб», «засіб публічного адміністрування» та ін. Останні доцільно визначати, як сукупність певної методології та механізмів, за допомогою яких може бути приведено в дію певну структуровану діяльність та досягнуто певної, поставленої державно-управлінською парадигмою, мети.

по-друге, осмислення таких понять, як «засіб публічного адміністрування» та «засіб публічного адміністрування сферою загальної середньої освіти» дозволяє визначати їх, як інструмент, механізм та метод спрямування державного управління, загалом, та державного управління сферою загальної середньої освіти, зокрема.

по-третє, і заключне, засоби публічного управління сферою загальної середньої освіти потребують детальнішого осмислення та аналізу. В подальшому, буде здійснене аналітичне розмежування реєстрації як засобу публічного адміністрування у сфері загальної середньої освіти, дозволів у сфері загальної середньої освіти та контролю, нагляду у сфері загальної середньої освіти, пропорційно їх ролі у процесі спрямування та координації зазначеної сфери освітнього простору.

Щодо перспектив подальших досліджень, то пропонується, надалі, зосередити увагу на реєстрації як засобі публічного адміністрування у сфері загальної середньої освіти, дозволах у сфері загальної середньої освіти та контролі та нагляді у сфері загальної середньої освіти.

Ключові слова: загальна середня освіта, законодавство, правотворчий процес, освітнє планування, кадрове управління, навчально-планова організація, засоби публічного адміністрування у сфері загальної середньої освіти.

Summary. Introduction. Within the framework of the domestic and foreign research structural system, the term means of public administration means a set of tools and mechanisms used in the process of organizational-regulatory and control-coordinating activities in the specified area by state authorities and local self-government bodies. At the same time, there is a question about different categories (types) of such means, depending on their functional purpose and specifics of impact on the education system.

Goal. The purpose of the article is to consider the essential characteristics and foundations of legal consolidation of means of public administration in the field of general secondary education. Special attention is paid to the objectivity of knowledge about the categories of subjects and objects of means of public management in the field of general secondary education, which can be systematized in an organic aggregate.

Materials and methods. The work uses and analyzes in detail at the appropriate theoretical level the sources related to the subject of research, and also considers scientific theories, concepts related to the subject of research, etc., with correct references to sources.

Results, prospects. The peculiarities of the types of means of public administration in the field of general secondary education analyzed in the article made it possible to reach the following intermediate conclusions:

firstly, within the framework of understanding the term “means of public administration in the field of general secondary education”, it is advisable to consider related, related definitions, such as “means”, “legal means”, “means of public administration”, etc. The latter should be defined as a set of certain methodology and mechanisms, with the help of which a certain structured activity can be implemented and a certain goal set by the state-management paradigm can be achieved.

secondly, understanding such concepts as “means of public administration” and “means of public administration in the field of general secondary education” allows to define them as a tool, mechanism and method of directing state administration, in general, and state administration in the field of general secondary education, in particular.

thirdly, and finally, the means of public management in the field of general secondary education need a more detailed understanding and analysis. In the future, an analytical distinction will be made between registration as a means of public administration in the field of general secondary education, permits in the field of general secondary education and control, supervision in the field of general secondary education, in proportion to their role in the process of directing and coordinating the specified field of educational space.

As for the prospects for further research, it is proposed to focus on registration as a means of public administration in the field of general secondary education, permits in the field of general secondary education, and control and supervision in the field of general secondary education.

Key words: General secondary education, legislation, law-making process, educational planning, personnel management, curriculum organization, means of public administration in the field of general secondary education.

Постановка проблеми. У рамках вітчизняної та іноземної дослідницької структурної системи [1, с. 81–84; 2, с. 323–326] під видами засобів публічного управління як терміном розуміється сукупність інструментів та механізмів, що застосовуються в процесі організаційно-регулятивної та контрольно-координаційної діяльності в зазначеній сфері органами державної влади та місцевого самоврядування. Водночас, постає питання про різні категорії (види) таких засобів, залежно від їх функціонального призначення та особливостей впливу на систему освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичною основою цього дослідження є ідеї та концепції, викладені у працях вітчизняних і зарубіжних науковців, які зробили вагомий внесок у вивчення правотворчої діяльності у сфері у сфері загальної середньої освіти. Так, вітчизняні та зарубіжні науковці, такі як: Лукіна, Т. [3], Серкова, Н. [4], Поступна, О. [5], Кочар С. [6], Яценко Ф., Литвиненко Є. [7], Хомишин, І. [8], Крушеніцький, В. [9], Легенький, М.

[10], звертають увагу на важливості зв'язку теоретичних положень в питаннях освітнього планування, кадрового управління, навчально-планової організації із практичними потребами суспільства, що має ключове значення для формування ефективного законодавства та правотворчого процесу.

Мета статті — осмислити сутнісну характеристику та основи легального закріплення засобів публічного адміністрування у сфері загальної середньої освіти. Особлива увага приділяється об'єктивності знань про категорії суб'єктів та об'єктів засобів публічного управління сферою загальної середньої освіти, що можуть бути систематизовані у органічній сукупності.

Виклад основного матеріалу. До видів засобів публічного управління у сфері загальної середньої освіти належать нормативно-правові, організаційно-управлінські, фінансово-економічні, інформаційні та педагогічні, а, також такі види як: контрольно-наглядові засоби, реєстрація та надання дозволів [1, с. 82–84].

Нормативно-правові засоби публічного адміністрування — це, насамперед, законодавчі документи, спрямовані на визначення структурних та декларативних особливостей функціонування закладів загальної середньої освіти [1, с. 82].

Організаційно-управлінські засоби публічного адміністрування, у свою чергу, є набором механізмів модернізації роботи закладів загальної середньої освіти в питаннях освітнього планування, кадрового управління, навчально-планової організації [1, с. 82].

Реалізація фінансово-економічних засобів публічного управління у сфері загальної середньої освіти передбачає загальнодержавне та локальне фінансування закладів загальної середньої освіти відповідно державних програм, насамперед, на засадах покращення матеріально-технічної бази зазначеного виду освітніх закладів [1, с. 83].

Інформаційні та педагогічні засоби публічного управління та адміністрування, водночас, передбачають використання систем інформації, як-от електронні платформи для обліку даних здобувачів та педагогів, забезпечення доступу до онлайн-освіти, звітування перед громадськістю та батьками щодо якісних характеристик останньої. Крім того, в рамках реалізації даних видів засобів публічного управління у сфері загальної середньої освіти, використовуються методи та підходи до підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, впровадження новітніх технологій і стандартів у процес навчання [1, с. 83].

Контрольно-наглядові засоби публічного управління та адміністрування в сфері загальної середньої освіти включають в себе механізми моніторингу та контролю за діяльністю закладів загальної середньої освіти, атестації науково-педагогічних працівників, оцінювання навчальних досягнень здобувачів освіти, а, також, зовнішнє незалежне оцінювання (ЗНО), перевірки та інспекції [1, с. 84].

У свою чергу, реєстрація та надання дозволів у якості видів засобів публічного управління у сфері загальної середньої освіти означають внесення закладів освіти до державних реєстрів та процес надання дозволу державою провадити власну діяльність як приватним, так і державним закладам загальної середньої освіти [1, с. 84].

Можу зробити висновок, що види засобів публічного управління сферою загальної середньої освіти структурно можна розподілити на: узагальнено-конкретні (нормативно-правові, організаційно-управлінські, фінансово-економічні, інформаційні та педагогічні) та галузеві (контрольно-наглядові засоби, реєстрація та надання дозволів). У даному випадку, виникає питання співвідношення між різними групами (кластерами) видів засобів публічного управління сферою загальної середньої освіти.

Враховуючи, однак, що кінцевою метою усіх видів засобів публічного управління сферою загальної середньої освіти є реалізація державної політики у даній сфері, на наш погляд, за доцільне прописа-

ти це пропорційно призначенню кожного із засобів (нормативно-правовий — юридичне спрямування діяльності закладів загальної середньої освіти; контрольно-наглядовий — моніторинг та перевірка діяльності закладів загальної середньої освіти на предмет їхнього функціонування в межах правового поля; реєстрація та дозволи — процес внесення закладів загальної середньої освіти до державних реєстрів із наданням їм права на провадження освітньої діяльності в рамках закону).

У свою чергу, ключові ознаки засобів публічного управління сферою загальної середньої освіти, де-факто, походять від вищеописаних видів засобів публічного управління в даній галузі. Узагальнено, можу виділити такі ознаки засобів публічного управління сферою загальної середньої освіти, як нормативно-правовий характер, організаційність, контрольно-наглядова складова, інституційна складова, цільовий вплив на освіту, фінансова регуляція, інформаційна прозорість, гнучкість та адаптивність, а також забезпечення прав та інтересів учасників процесу освіти [11, с. 79–83]. Нижче розтлумачу ключові елементи кожної із зазначених ознак засобів публічного управління сферою загальної середньої освіти.

Нормативно-правовий характер, у якості ознаки засобів публічного управління сферою загальної середньої освіти, базується на тому, що останні мають чітке нормативне підґрунтя, що базується на внутрішньому законодавстві та положеннях міжнародних нормативно-правових актів. На прикладі України, така ознака засобу публічного управління сферою загальної середньої освіти проявляється у використанні Закону України «Про освіту» № 2145-VIII та Закону України «Про повну загальну середню освіту» № 463-IX, за допомогою яких відбувається спрямування та координація зазначеної галузі [3, с. 79].

Організаційність засобів публічного управління сферою загальної середньої освіти як ознака останніх детермінована їхньою спрямованістю на організацію освітнього процесу та діяльності закладів освіти, включно із управлінням навчальними закладами, встановленням стандартів якості освіти, організацією навчальних програм, а, також, плануванням ресурсів і координацією навчально-виховного процесу [3, с. 79].

Контрольно-наглядова складова як ознака засобів публічного управління сферою загальної середньої освіти полягає у законному праві органів державної влади та органів місцевого самоврядування слідувати за дотриманням стандартів навчального процесу закладами загальної середньої освіти [3, с. 79]. Окрім того, засоби контролю можуть включати регулярні перевірки, акредитації та атестації навчальних закладів, в ході яких перевіряються показники рівня викладання та умов соціального облаштування здобувачів [3, с. 79–80].

Інституційна підтримка, у якості ознаки засобів публічного управління сферою загальної середньої освіти, в свою чергу, знаходить прояв у створенні та функціонуванні різних державних і місцевих органів управління освітою (міністерства, департаменти, інспекційні органи). До їхньої профільної компетенції належить реєстрація, ліцензування, акредитація шкіл, а, також, організація освітніх реформ та моніторинг якості освіти [3, с. 80].

Аспект цільового впливу на освітню систему як ознака засобів публічного управління сферою загальної середньої освіти, одночасно, має на меті спрямованість на досягнення конкретних цілей у сфері освіти, як-от, наприклад, забезпечення рівного доступу до якісної освіти, підвищення професійного рівня педагогів, впровадження навчальних інновацій, забезпечення дотримання державних освітніх стандартів тощо [3, с. 80–81].

Фінансова регуляція як ознака засобу публічного управління загальною середньою освітою означає, що держава та місцеві органи влади забезпечують фінансування закладів освіти через бюджетні програми, спрямовані на модернізацію матеріально-технічної бази, розвиток освітньої інфраструктури та ін. [3, с. 81].

Інформаційна прозорість, у якості ознаки публічного управління загальною середньою освітою, в свою чергу, базується на обізнаності громадськості про стан функціонування зазначеної галузі освітнього простору. У рамках реалізації категорії інформаційної прозорості, відповідальні органи публікують звіти та рейтинги, проводять консультації із громадськістю, впроваджують електронні системи для обміну інформацією між закладами загальної середньої освіти, здобувачами та батьками [3, с. 81].

Гнучкість та адаптивність, як ознака засобу публічного управління загальною середньою освітою, виходять із необхідності відповідності на зміни в суспільстві, науково-технічний прогрес та вимоги ринку праці. Зазначений кластер стосується впровадження освітніх реформ, інноваційних методик і технологій, а, також, забезпечення відповідності навчальних програм сучасним вимогам [3, с. 82].

Наостанок, такий засіб публічного управління загальною середньою освітою, як забезпечення прав та інтересів учасників освітнього процесу, передбачає захист прав учнів та педагогів, що, більшою мірою стосується рівного доступу до освіти, дотримання пе-

дагогічної етики, гарантування соціального захисту для науково-педагогічних працівників та сприяння створенню безпечного та комфортного освітнього середовища [3, с. 83].

У свою чергу, категорія суб'єктів та об'єктів засобів публічного управління сферою загальної середньої освіти може бути систематизована у органічній сукупності.

Так, до ключових суб'єктів засобів публічного управління сферою загальної середньої освіти належать: інституції, які у своїй діяльності використовують описані вище стандарти державного спрямування та координації у даній сфері [12, с. 35–37]. До них, зокрема, варто відносити органи державної влади (міністерства, комітети, відомства); органи законодавчої та виконавчої влади і органи місцевого самоврядування, а, також, керівників та адміністрацію закладів загальної середньої освіти, науково-педагогічних працівників, громадські організації та здобувачів освіти.

У свою чергу, об'єктами засобів публічного управління сферою загальної середньої освіти є, де-факто, те, на що спрямовані управлінські дії суб'єктів [12, с. 37]. Це, зокрема, заклади загальної середньої освіти, освітні процеси та програми, педагогічні кадри, фінансові ресурси та матеріально-технічна база, а, також, якість освіти та навчальні результати.

Тут-таки, необхідно відзначати, що вищеперелічені суб'єкти засобів публічного управління сферою загальної середньої освіти можуть спрямовувати свої дії на певні, із зазначених об'єктів, залежно від власного статусу, призначення тощо. Наприклад, органи державної влади спрямовують свої дії на стабілізацію та спрямування діяльності закладів загальної середньої освіти, освітні процеси та програми, стандартизацію педагогічних кадрів та ін.; в свою чергу, здобувачі освіти централізують власну діяльність на аспектах досягнення певних навчальних результатів та на відповідності певним якісним освітнім стандартам [12, с. 38].

Висновки. Отже, засоби публічного адміністрування у сфері загальної середньої освіти, враховуючи проаналізовані характерні особливості останніх, потребують детальнішого огляду в подальших наукових розвідках. Пропоную, надалі, зосередити увагу на реєстрації як засобі публічного адміністрування у сфері загальної середньої освіти, дозволах у сфері загальної середньої освіти та контролі та нагляді у сфері загальної середньої освіти.

Література

1. Лукіна, Т. Управління якістю загальної середньої освіти : навчально-методичний посібник. НАПН. Інститут педагогіки. Київ. 2020. 230 с.
2. Kochhar, S. K. Secondary School Administration. Sterling Publishers Private Limited. 1995. 625 p.
3. Лукіна, Т. Управління якістю загальної середньої освіти : навчально-методичний посібник. НАПН. Інститут педагогіки. Київ. 2020. 230 с.

4. Kochhar, S. K. Secondary School Administration. Sterling Publishers Private Limited. 1995. 625 p.
5. Серкова, Н. Механізми державного управління загальної середньої освіти на регіональному рівні. Публічне управління і адміністрування в Україні. № 13. 2019. С. 77–83.
6. Поступна, О. Публічне управління регіональними освітніми системами в Україні : монографія. НУЦЗУ. Харків. 2021. 400 с.
7. Литвиненко, Є. Адміністративно-правове регулювання у сфері надання освітніх послуг: поняття, сутність та значення. Держава та регіони. Серія: Право. № 4 (70). 2020. С. 56–60.
8. Хомишин, І. Адміністративно-правове регулювання освіти в Україні. Право і суспільство. № 4. 2018. С. 191–195.
9. Крушеніцький, В. Державна освітня політика як об'єкт адміністративно-правового регулювання. Наукові записки. Серія: Право. № 14. 2023. С. 134–138.
10. Легенький, М. Адміністративно-правові засади формування та реалізації державної політики у сфері освіти: автореф. дис. на здоб. наук ступеня д.ю.н., спец. 12.00.07. Національний університет «Львівська політехніка». Львів. 2018. 43 с.
11. Серкова, Н. Механізми державного управління загальної середньої освіти на регіональному рівні. Публічне управління і адміністрування в Україні. № 13. 2019. С. 77–83.
12. Поступна, О. Публічне управління регіональними освітніми системами в Україні : монографія. НУЦЗУ. Харків. 2021. 400 с.

References

1. Lukina, T. Upravlinnia yakistiu zahalnoi serednoi osvity: navchalno-metodychnyi posibnyk. NAPN. Instytut pedahohiky. Kyiv. 2020. 230 s.
2. Kochhar, S. K. Secondary School Administration. Sterling Publishers Private Limited. 1995. 625 p.
3. Lukina, T. Upravlinnia yakistiu zahalnoi serednoi osvity: navchalno-metodychnyi posibnyk. NAPN. Instytut pedahohiky. Kyiv. 2020. 230 s.
4. Kochhar, S. K. Secondary School Administration. Sterling Publishers Private Limited. 1995. 625 p.
5. Sierkova, N. Mekhanizmy derzhavnoho upravlinnia zahalnoi serednoi osvity na rehionalnomu rivni. Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini. № 13. 2019. S. 77–83.
6. Postupna, O. Publichne upravlinnia rehionalnymy osvitnimy systemamy v Ukraini: monohrafiia. NUTsZU. Kharkiv. 2021. 400 s.
7. Lytvynenko, Ye. Administratyvno-pravove rehuliuвання u sferi nadannia osvitnikh posluh: poniattia, sutnist ta znachennia. Derzhava ta rehiony. Serii: Pravo. № 4 (70). 2020. S. 56–60.
8. Khomyshyn, I. Administratyvno-pravove rehuliuвання osvity v Ukraini. Pravo i suspilstvo. № 4. 2018. S. 191–195.
9. Krushenitskyi, V. Derzhavna osvitnia polityka yak ob'iekt administratyvno-pravovoho rehuliuвання. Naukovi zapy-sky. Serii: Pravo. № 14. 2023. S. 134–138.
10. Lehenkyi, M. Administratyvno-pravovi zasady formuvannia ta realizatsii derzhavnoi polityky u sferi osvity: avtoref. dys. na zdob. nauk stupenia d.iu.n., spets. 12.00.07. Natsionalnyi universytet «Lvivska politekhnika». Lviv. 2018. 43 s.
11. Sierkova, N. Mekhanizmy derzhavnoho upravlinnia zahalnoi serednoi osvity na rehionalnomu rivni. Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini. № 13. 2019. S. 77–83.
12. Postupna, O. Publichne upravlinnia rehionalnymy osvitnimy systemamy v Ukraini: monohrafiia. NUTsZU. Kharkiv. 2021. 400 s.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 10 (80)

Головний редактор — *Курило В. І.*

Київ 2024

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18

Контактний телефон: +38 (044) 222 58 89

Контактний телефон: +38 (067) 401 84 35

E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 31.10.2024. Формат 60×84/8

Папір офсетний. Гарнітура NewCenturySchoolbook. Друк офсетний.

Умовно-друкованих аркушів 17,67. Тираж 100. Замовлення № 220.

Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві

ТОВ «Центр учбової літератури»

вул. Лаврська, 20, м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.